

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Анђела С. Стошић

ОДНОСИ БИБЛИОТЕКА С ЈАВНОШЋУ У
СРБИЈИ ОД 1919. ДО 1945. ГОДИНЕ

Докторска дисертација

Београд, 2025.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOLOGY

Anđela S. Stošić

LIBRARY PUBLIC RELATIONS IN SERBIA
FROM 1919 TO 1945

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2025.

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Ангела С. Стошич

СВЯЗИ БИБЛИОТЕК С
ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ В СЕРБИИ С 1919 ПО
1945 ГГ.

Докторская диссертация

Белград, 2025.

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

др Гордана Стокић Симончић, редовни професор, Универзитет у Београду – Филолошки факултет

Чланови комисије:

1. _____

2. _____

3. _____

Датум одбране: _____

ХВАЛА...

проф. др Гордани Стокић Симончић на посвећености, стручним саветима, људском разумевању и свакој речи охрабрења;

др Бранки Драгосавац на сугестијама и подршци;

проф. др Драгани Грујић и проф. др Жељку Вучковићу што учествују у оцени мог рада;

мом Драгом који ме је увек подржавао, веровао у мене и слушао моја читања;

мами и сестри на разумевању, бризи и вери да ћу да истрајем;

тати, који је, верујем, нашао начина да ми у овом подухвату помогне.

Односи библиотека с јавношћу у Србији од 1919. до 1945. године

Сажетак

Основни, општи, циљ ове дисертације је аналитичко-синтетичко сагледавање стања библиотека и библиотекарске професије у Србији 1919–1945. Прво поглавље бави се теоријским разматрањима односа с јавношћу у постојећој литератури као и еволуцијом примене ове дисциплине у библиотекама у свету и код нас. Оно даје оквир за тумачење прикупљених података о библиотекарству на територији Србије током међуратног и ратног периода. Друго и треће поглавље, кроз представљање различитих аспеката рада свих типова библиотека, показује које су се све активности из домена односа с јавношћу примењивале у библиотекама.

Основ за анализу, поред објављених студија о библиотекама, библиотекарству, култури и просвети овог периода, чине: текстови објављени у тиражнијој штампи, али и у локалним листовима и стручним гласилима; архивска грађа фондова Министарства просвете Краљевине Југославије и Централног пресбириа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије која се чува у Архиву Југославије; Фонд Министарства просвете и вера – Београд из Државног архива Србије; архивска грађа Друштва југословенских библиотекара и Универзитетске библиотеке која се чува у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“; објављена архивска грађа Народне библиотеке Србије, Библиотеке Матице српске и Народне библиотеке „Стеван Сремац“ у Нишу.

Истраживање је показало да су библиотекари били упознати са појединим методама за промоцију библиотеке и читања и да је о њима у библиотекама постојала литература на српском и страним језицима. Дошло се до закључка да се у периоду 1919–1945 у библиотекама спроводила већина активности из домена односа с јавношћу: комуникација са представницима медија, писање извештаја о раду, одржавање пословних преписки, издавање публикација за спољну циљну јавност, одржавање и промоција посебних догађаја, комуникација међу запосленима, комуникација са креаторима јавног мњења, фандрејзинг, успостављање односа са друштвеном заједницом, као и успостављање односа са финансијерима и донаторима. О библиотекама као институцијама је постојала повољна слика у јавности. Предметни период представљао је солидну основу за развој библиотекарства након Другог светског рата.

Кључне речи: библиотеке у Србији, библиотекарска професија, односи с јавношћу, библиотеке у медијима, корисници библиотека, међуратни период, Други светски рат

Научна област: Библиотекарство

Ужа научна област: Библиотекарство, историја књиге и библиотека

УДК број:

Library Public Relations in Serbia from 1919 to 1945

Abstract

The main, general goal of this dissertation is an analytical-synthetic overview of the state of libraries and the library profession in Serbia from 1919 to 1945. The first chapter deals with theoretical considerations of public relations in the existing literature, as well as the evolution of the application of this discipline in libraries. It provides a framework for interpreting the collected data on librarianship in Serbia during the given period. The second and third chapters, by presenting various aspects of the work of all types of libraries, show which public relations activities were applied by libraries.

The basis for the analysis, in addition to the published studies on libraries and librarianship, culture and education of this period, consists of: texts published in the mass press, but also in local newspapers and professional journals; archival materials of the funds of the Ministry of Education of the Kingdom of Yugoslavia and the Central Press Bureau of the Presidency of the Council of Ministers of the Kingdom of Yugoslavia, which are kept in the Archives of Yugoslavia; the Fund of the Ministry of Education and Religion - Belgrade from the State Archives of Serbia; archival materials from the Society of Yugoslav Librarians and the University Library, which are kept in the University Library "Svetozar Marković"; published archival materials from the National Library of Serbia, the Library of Matica Srpska and the National Library "Stevan Sremac" in Niš.

The research showed that librarians were familiar with certain methods for promoting libraries and reading, and that there was literature on this in libraries in Serbian and foreign languages. It was concluded that in the period 1919–1945, most of public relations activities were carried out in libraries: communication with media representatives, writing work reports, maintaining business correspondence, publishing publications for external target audiences, holding and promoting special events, communication among employees, communication with public opinion makers, fundraising, establishing relations with the social community, as well as establishing relations with financiers and donors. Libraries as institutions had a favorable image in the public. The given period represented a solid basis for the development of librarianship after World War II.

Key words: libraries in Serbia, library profession, public relations, libraries in the media, library users, interwar period, World War II

Scientific field: Librarianship,

Scientific subfield: Librarianship, history of books and libraries

UDC Number:

Садржај

УВОД	1
1. ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ БИБЛИОТЕКАРСТВА	5
1.1. Савремено дефинисање.....	5
1.2. Обухват	6
1.3. Еволуција.....	6
1.4. У библиотекарству.....	8
2. ОДНОСИ БИБЛИОТЕКА С ЈАВНОШЋУ У СРБИЈИ 1919–1941	14
2.1. Политичко-економске и друштвене прилике.....	14
2.2. Културно-просветне прилике	19
2.3. Однос власти према библиотекарству, библиотекама и библиотекарима у Краљевини СХС/Југославији	22
2.3.1. Питање надлежности	23
2.3.2. Статистика библиотека	25
2.3.3. Правна регулатива.....	29
2.3.4. Финансирање	34
2.4. Односи у стручној јавности.....	36
2.4.1. Образовање и компетенције библиотечких радника	37
2.4.2. Шта се читало, а шта писало?	38
2.4.3. Професионално удружење у комуникацији са јавношћу.....	47
2.4.3.1. О члановима Секције Београд	48
2.4.3.2. У контакту са светом.....	50
2.4.3.3. За стручно усавршавање чланова.....	52
2.4.3.4. Односи са представницима власти	53
2.4.3.5. Односи са медијима	55
2.4.4. Библиографија као извор несугласица у стручној јавности	57
2.4.4.1. Библиографија југословенских ауторки.....	60
2.4.5. Односи библиотекарске и књижарске струке	63
2.5. Народна библиотека у Београду.....	65
2.5.1. Јован Томић „пушта библиотеку у живот“	67
2.5.1.1. Представљање у медијима	68
2.5.2. Милош Зечевић апелује, моли, упозорава	69
2.5.2.1. Комуникација са представницима власти.....	70

2.5.2.2. Корисници	72
2.5.2.3. У медијима.....	72
2.5.3. Драгослав Илић спреман на компромис.....	74
2.5.3.1. Прво стручно гласило.....	75
2.6. Универзитетска библиотека у Београду	75
2.6.1. Штампани медији о подизању Библиотеке.....	76
2.6.2. На добром гласу али без заслужене пажње надлежних.....	78
2.6.1. Рад са корисницима.....	80
2.7. Јавне библиотеке.....	82
2.7.1. Градска библиотека у Сомбору.....	83
2.7.2. Јавна/Народна библиотека у Крагујевцу.....	84
2.7.3. Градска библиотека у Вршцу	88
2.7.4. Градска библиотека у Суботици.....	90
2.7.5. Народна библиотека у Нишу	92
2.7.6. Градска библиотека у Панчеву.....	93
2.7.7. Библиотека Општине града Београда	94
2.7.8. Народне књижнице и читаонице.....	95
2.8. Школске библиотеке.....	99
2.8.1. Библиотеке у основним школама.....	101
2.8.2. Библиотеке у средњим школама	112
2.8.2.1. Библиотека Државне мушке гимназије у Новом Саду	114
2.8.2.2. Библиотеке Ужичке гимназије	115
2.8.2.3. Библиотеке Државне реалне гимназије у Јагодини	116
2.8.2.4. Библиотеке Гимназије у Ћуприји	117
2.8.2.5. Библиотеке Лесковачке гимназије	117
2.8.2.6. Још неки примери	119
2.8.3. Библиотеке учитељских, богословских и других стручних школа	120
2.8.3.1. Библиотеке школа за учитеље у Сомбору	120
2.8.3.2. Библиотеке Државне учитељске школе у Алексинцу	120
2.8.3.3. Библиотека Мушке учитељске школе у Јагодини	121
2.8.3.4. Богословије	121
2.9. Библиотеке факултета и њихових завода.....	122
2.9.1. Библиотеке Филозофског факултета.....	124
2.9.2. Библиотека Правног факултета	126
2.9.3. Библиотека Техничког факултета.....	127
2.9.4. Библиотеке Медицинског факултета	128

2.9.4.1. Библиотеке института.....	128
2.9.4.2. Библиотеке клиника.....	130
2.9.5. Библиотеке Пољопривредно-шумарског факултета	131
2.9.6. Библиотека Православног богословског факултета	132
2.9.7. Библиотека Музичке академије	133
2.10. Специјалне библиотеке	134
2.10.1. Библиотека Матице српске.....	136
2.10.2. Библиотека Српске краљевске академије	143
2.10.3. Административне библиотеке.....	144
2.10.3.1. Библиотека Народне скупштине	144
2.10.3.2. Библиотека Министарства иностраних послова.....	145
2.10.3.3. Библиотека Министарства просвете	146
2.10.3.4. Главна војна библиотека – Библиотека Главног ђенералштаба.....	146
2.10.3.5. Библиотека Министарства пошта, телеграфа и телефона	147
2.10.3.6. Социјална библиотека.....	148
2.10.3.7. Библиотека Министарства саобраћаја.....	149
2.10.4. Библиотеке других јавних установа	150
2.10.5. Стручне библиотеке.....	151
2.10.6. Библиотеке са фондовима на страним језицима	151
2.10.7. Пољопривредне књижнице и читаонице	153
2.10.8. Библиотеке верских организација.....	153
3. ОДНОСИ БИБЛИОТЕКА С ЈАВНОШЋУ У СРБИЈИ 1941–1945.....	156
3.1. Друштвено-политичке околности	156
3.2. Културно-просветне прилике у Србији под немачком окупацијом	159
3.3. Однос власти према библиотекарству у Србији под немачком окупацијом.....	163
3.3.1. Правна регулатива.....	164
3.3.1.1. Прегледање и забрана књига	165
3.3.1.2. Уредба о јавним библиотекама	167
3.3.2. Каталогизација према „Пруским инструкцијама“	169
3.3.3. Течај за библиотекарe	171
3.4. Народна библиотека у Београду: без фонда, зграде и корисника, али у непрестаној комуникацији са јавношћу	175
3.4.1. Дневна штампа о Библиотеци у првим месецима рата	176
3.4.2. Обнова библиотеке под управом Ђорђа Радојичића.....	178
3.4.3. Последњи ратни управник на свом последњем радном месту	184
3.5. Универзитетска библиотека у Београду	186
3.6. Јавне библиотеке.....	189

3.6.1. Јавне библиотеке у Војводини под мађарском управом	190
3.6.1.1. Градска библиотека у Сомбору	190
3.6.1.2. Градска библиотека у Вршцу	191
3.6.1.3. Градска библиотека у Суботици	191
3.6.2. Народна библиотека у Крагујевцу	192
3.6.3. Народна библиотека у Нишу	194
3.6.4. Градска библиотека у Панчеву	195
3.6.5. Библиотека Општине града Београда	195
3.2.6. Градска књижница у Смедереву	197
3.6.7. Народне књижнице и читаонице	199
3.7. Школске библиотеке	202
3.8. Библиотеке факултета и њихових завода	205
3.8.1. Филозофски факултет – библиотеке семинара и института	206
3.8.2. Библиотека Правног факултета	212
3.8.3. Библиотеке Техничког факултета	213
3.8.4. Библиотеке Медицинског факултета	213
3.8.5. Библиотеке Пољопривредног факултета	214
3.8.6. Теолошки православни факултет	215
3.9. Специјалне библиотеке	216
3.9.1. Специјалне библиотеке у Војводини	219
ЗАКЉУЧАК	222
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	231
Необјављени извори	231
Објављени извори	231
Монографске публикације	233
Чланци у серијским публикацијама и зборницима	240
Електронски извори	254
СПИСАК ПРИЛОГА	256
БИОГРАФИЈА АУТОРА	273

УВОД

Докторска дисертација *Односи библиотека с јавношћу у Србији 1919–1945* повезује две научне области – историју библиотека и односе библиотека с јавношћу. И једна и друга саставни су део курикулума студија библиотекарства и информатике на високошколском нивоу, с тим што су односи с јавношћу у њима посматрани из савременог аспекта, а готово никад из историјског. Како би се створила јасна слика о библиотекама у Србији у периоду од 1919. до 1945, историјске чињенице биће сагледаване из угла односа с јавношћу.

Библиотеке, као институције културе, образовања и информисања грађана још немају заслужено место у историји српске културе, а та чињеница проистиче делом и из њихове недовољно истражене историје. Аутори Гордана Стокић Симончић и Жељко Вучковић су 2012. године, идентификовали основне мањкавости у истраживању историје српских библиотека: „1) у погледу садржине, развој појединачних библиотека и биографије представљају најпретежнији вид бављења историјом српских библиотека, 2) у приступу проблематици присутни су интуитивно и ненаучно бављење историјом, и 3) спољни реметилачки фактор представља амбивалентан став друштва према историји као дисциплини и, њена тренутна политичка неподобност“.¹ Од овог запажања до сада стање се није драматично променило, али су остварени одређени помаци. За историју библиотека у 20. веку нарочито је значајно неколико студија чији обухват надилази појединачне историјате библиотека и сагледава библиотекарство као систем у првој половини столећа. Захваљујући монографијама *Јавне библиотеке у Србији: од 1901. до 1918. године*, Бранке Драгосавац², затим *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата* Биљане Ђурашиновић³, заснованим на опсежном истраживању архивске грађе, познати су бројност, распрострањеност, модалитети и дometи рада јавних библиотека до почетка Другог светског рата.⁴ Докторска дисертација Карле Селихар *Српске читаонице у Војводини до 1918. године*⁵ осветлила је модел рада читаоница на северном делу наше земље до краја Првог светског рата, док

¹ Гордана Стокић Симончић и Жељко Вучковић, *Библиотеке и идентитет: пролегомена за историју модерног српског библиотекарства* (Панчево: Градска библиотека; Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета, 2012), 16.

² Бранка Драгосавац, *Јавне библиотеке у Србији: од 1901. до 1918. године* (Панчево: Градска библиотека; Ниш: Народна библиотека „Стеван Сремац“; Неготин: Народна библиотека „Доситеј Новаковић“, 2016), проистекла из истоимене докторске дисертације одбрањене на Филолошком факултету 2015. године пред комисијом коју су чинили: проф. др Гордана Стокић Симончић, ментор, проф. др Жељко Вучковић и проф. др Предраг Марковић.

³ Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата* (Панчево: Градска библиотека, 2020), проистекла из докторске дисертације *Јавне библиотеке у Србији 1919–1941: практични и теоријски дometи* одбрањене на Филолошком факултету 2018. године пред комисијом коју су чинили: проф. др Гордана Стокић Симончић, ментор, проф. др Жељко Вучковић и проф. др Бојан Ђорђевић.

⁴ Ваљану основу за истраживање јавног библиотекарства у Србији дала је Десанка Стаматовић докторском дисертацијом *Читалишта у Србији у XIX веку* одбрањеном на Филолошком факултету 1981. Из ње је проистекла истоимена монографија која је доживела два издања: Београд: Народна библиотека Србије, 1984. и Панчево: Градска библиотека, 2011.

⁵ К. Селихар, „Српске читаонице у Војводини до 1918. године“ (докторска дис., Филолошки факултет, 2015).

је дисертација *Историја читаоница и библиотека јужнобанатског округа до 1944. године* Драгане Ракић⁶ утврдила хронологију настанка, као и даље токове развоја различитих типова библиотека и читаоница на једном делу територије. Монографије објављене о Народној библиотеци Србије⁷, Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“⁸, као и о свакој од јавних библиотека⁹ такође су важна основа за истраживање на тему *Односи библиотека с јавношћу у Србији 1919–1945*. О високошколским, школским и специјалним библиотекама писано је фрагментарно у оквиру историјата појединих институција или студија о просвети и култури у овом периоду.

Докторска дисертација бави се простором данашње Србије која у периоду 1919–1945 није представљала засебан и целовит ентитет. Задати период је сложен због друштвено-политичких околности и административних подела, те су у раду издвојене две веће целине: прва се бави односима библиотека с јавношћу у Србији од почетка 1919. године до априла 1941, док се друга тиче библиотека у ратним околностима на окупираним подручјима до времена непосредно после њиховог ослобађања.

Период након Првог светског рата обележен је бројним почецима. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је целу деценију радила на усаглашавању законодавства на својој територији, а нестабилне политичке и финансијске прилике неповољно су се одражавале на институције културе и просвете. Упркос оваквим околностима, нека од најзначајнијих достигнућа у историји српског библиотекарства припадају управо међуратном периоду – отварање врата библиотека женским упосленицима, подизање прве наменске зграде за библиотеку и њено отварање 1926, оснивање Библиотеке града Београда 1929, оснивање првог струковног удружења 1931. године и његов улазак у Међународну библиотекарску асоцијацију наредне године.

У међуратном периоду територија Србије била је у оквирима јединствене државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918–1929), односно Краљевине Југославије (1929–1941), док је са почетком рата распарчана на различите окупационе зоне. Међуратни период и период Другог светског рата се, због својих особености, у

⁶ Д. Ракић, „Историја читаоница и библиотека Јужнобанатског округа до 1944. године“ (докторска дис., Филолошки факултет, 2022).

⁷ Мираш Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду* (Београд: Народна библиотека, 1960).

⁸ Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду: (1921–1945)* (Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1968).

⁹ У питању су књиге које се баве историјатима јавних библиотека које су основане пре 1945:

Радивој Плавшић, *Стогодишњи развој и рад Градске библиотеке у Сомбору 1859–1959* (Сомбор: Градска библиотека, 1959);

Станиша Петронијевић и Србислав Миленковић, *130 година Библиотеке у Смедереву* (Смедерево: Градска народна библиотека, 1976);

Judita Plankoš, gl. ur., *Sto godina Gradske biblioteke u Subotici: 1890–1990* (Subotica: Gradska biblioteka, 1991);

Љубомир Дурковић Јакшић, *Библиотека града Београда: 1928–1945* (Београд: Библиотека града Београда, 1995);

Александра Вранеш, *Нишка народна библиотека: документ и свакодневица* (Ниш: Народна библиотека „Стеван Сремац“, 2004);

Мила Стефановић, *Народна библиотека у Крагујевцу (1866–2004)* (Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, Народна библиотека „Вук Караџић“; Београд: Октоих, 2005);

Душан Белча, *Споменица Градске библиотеке 1887–2007* (Вршац: Градска библиотека, 2007);

Љубица Ђоровић, *Илустрована историја Библиотеке града Београда* (Београд: Библиотека града Београда, 2011);

Горан Траиловић, *Лична топографија раја: Градска библиотека Панчево* (Панчево: Градска библиотека Панчево, 2015);

Марина Лазовић, ур., *Читалиште, читаоница, књижница: 170 година Смедеревске библиотеке* (Смедерево: Народна библиотека Смедерево, 2016).

историографији претежно изучавају одвојено. Ипак, период рата надовезује се на међуратни не само формално – хронолошки већ и као време у коме се напори истакнутих појединаца у библиотечкој делатности да се она уреди настављају. Како би се утврдио континуитет развоја библиотечке делатности, оба периода узета су за предмет ове докторске дисертације.

Други светски рат до сада је у стручној литератури посматран искључиво као период разарања и назадовања у библиотекарству: уништена је Народна библиотека у Београду, оштећени су делови или целокупни фондови многих библиотека, запослени у библиотекама били су изложени разним видовима притиска од стране окупационих власти... Ипак, нова истраживања архивске грађе показују да се током ових година настављају активности које имају за циљ регулисање важних питања српског библиотекарства – законско уређење професије, организована обука библиотечног кадра, израда централног каталога, оснивање јавних библиотека. Поред тога, досада нису вршена истраживања о томе колико су се користиле библиотеке које су биле отворене за јавност у време рата. Не зна се какву су улогу имале у животу цивилног становништва, како су утицале на њих, иако постоји претпоставка да библиотеке могу благотворно деловати на одржавање духовног мира и менталног здравља, поред тога што служе за образовање и задовољење информационих потреба становништва у ратом захваћеним подручјима. Недовољно је познато и колико су коришћене у пропагандном систему окупационих и колаборационистичких власти.

Обим предузиманих активности на државном нивоу, спремност да се обезбеди повољна законска регулатива, да се осигура финансирање библиотека, да се демократизује простор образовања и информисања грађана, сигурни су показатељи вредности које једно друштво заступа и узрочно-последично се рефлектују на статус, положај и коришћење библиотека. Библиотекарска професија (тада у формирању) деловала је на позитивне подстицаје појачаним активизмом, јачањем стручних компетенција и професионалним удруживањем, о чему још не постоје јасни и прецизни судови. Ослањајући се на наведене радове и архивска истраживања ова дисертација требало би да оцени развој библиотека у Србији и да их стави у контекст развоја оновремених институција културе односно допринесе укупном позиционирању библиотеке као институције у српском друштву 1919–1945.

У дисертацији се преиспитује осам хипотеза:

1. пракса односа библиотека с јавношћу успоставља се у Србији готово истовремено када и у већини земаља Европе
2. већина библиотека овог периода односе с јавношћу ипак није спроводила плански;
3. код многих библиотечких посленика постојала је свест о потреби развијања комуникације са представницима медија (новина, часописа и радија) и власти (на локалном и државном нивоу);
4. практиковање неких од активности из домена односа с јавношћу било је у узрочно-последичној вези са успешношћу рада библиотека (већи број корисника, богатији фонд, стабилније финансијско стање);
5. у међуратном раздобљу почело је свесно (и практично и у теоријским радовима савременика) преусмеравање фокуса рада библиотека – са сакупљања књига на задовољење читалачких потреба становништва;
6. библиотеке са више запослених имале су развијеније односе с јавношћу;

7. јавност је имала позитивну слику о библиотекама у целини;
8. период 1919–1945 био је солидна основа за развој библиотека у Србији након Другог светског рата.

Основ за анализу, поред већ наведених студија, чине наслови и чланци објављени у тиражнијој штампи, али и у локалним листовима и стручним гласилима, као и архивска грађа фондова Министарства просвете Краљевине Југославије и Централног пресбиреоа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије која се чува у Архиву Југославије, Министарства просвете и вера – Београд из Државног архива Србије, Архива Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, објављена архивска грађа Народне библиотеке Србије, Библиотеке Матице српске и Народне библиотеке „Стеван Сремац“ у Нишу.

Област односа с јавношћу обично се сматра резервисаном за профитне организације и међу њима је она данас веома прихваћена и практикована. Мало је наслова монографских публикација и текстова насталих на српском језику који се баве изучавањем односа с јавношћу код непрофитних организација, а још мање библиотека.¹⁰ Међутим, бављење овом дисциплином насушна је потреба библиотека које се оснивају и финансирају претежно на основу јавних одлука и ресурса и управо су као такве дужне да „рачунају полажу“ јавно, а своје активности и планове прилагоде потребама како постојећих и потенцијалних корисника, тако и оних који нису њихови корисници, али јесу њихови финансијери. Због тога су односи библиотека с јавношћу предмет који се изучава на академском нивоу готово стотину година. С друге стране, односи с јавношћу уско су повезани са репутацијом, имиџом, идентитетом једне библиотеке, а затим и библиотечарске професије у целини. Афирмација праксе односа библиотека с јавношћу која је у Србији почела интензивније да се успоставља управо у периоду између два светска рата указује се као призма кроз коју ваља преломити ово важно историјско раздобље да бисмо дошли до јасне и потпуне слике о професионалним достигнућима на која се надовезао развој библиотечарства у Србији након Другог светског рата.

¹⁰ Gordana Stokić Simončić, *Best Practice u 22 priče: komunikacija, kultura organizacije, odnosi biblioteka s javnošću* (Pančevo: Gradska biblioteka Pančevo, 2009).

Гордана Стокић Симончић, „Библиотечари и односи с јавношћу“, у *Библиотеке будућности: Зборник радова са стручног семинара одржаног у Теслићу од 28. до 30. марта 2007. године*, ур. Алекса Алаџић и Стојка Мијатовић (Вишеград: Друштво библиотечара Републике Српске; Бања Лука, Народна и универзитетска библиотека, 2008), 39–44.

Гордана Стокић Симончић и Весна Вуксан, „Пракса односа с јавношћу у јавним библиотекама Србије“, *Читалиште* 23 (новембар 2013): 2–11.

1. ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ БИБЛИОТЕКАРСТВА

Циљ овог поглавља је да представи најзначајније дефиниције односа с јавношћу, објасни њихову улогу и обухват, као и развој кроз историју уопште. И више од тога, ово поглавље требало би да укаже на генезу односа с јавношћу у оквиру библиотекарске професије. Последњи одељак показује да су у домену библиотекарства у Сједињеним Америчким Државама као колевци ове дисциплине, односи с јавношћу ишли у корак са развојем делатности у профитним организацијама те да су их пратили први стручни радови и прве практичне активности и на српским просторима.

1.1. Савремено дефинисање

Дефиниције односа с јавношћу у литератури бројне су и разноврсне. Најновија дефиниција Међународне асоцијације за односе с јавношћу ову дисциплину назива управљачком функцијом „која укључује доносиоце стратешких одлука у организацији, са задатком изградње дугорочних односа и интереса између организације и њених кључних јавности – односа заснованих на међусобном информисању кроз поуздане и етичне комуникационе методе.“¹¹ Аутори најцитираније књиге у предметној области, Катлип, Сентер и Брум, такође их дефинишу као функцију управљања, „чији је задатак да успоставља и негује узајамно добробитне везе између једне организације и јавности које је окружују, и од којих зависи успех или неуспех поменуте организације.“¹² Међународна асоцијација скреће пажњу на питање етичности и поузданости комуникационих метода, што је у складу и са улогом такве организације, а и са контекстом времена у којем ова дефиниција настаје. Поменута три аутора наглашавају значај односа с јавношћу приписујући им одговорност за успешност једне организације.

Према Филипу Котлеру¹³, једном од највећих гуруа менаџмента свих времена, односе с јавношћу чине „напори да се придобије повољно интересовање за институцију и/или њене програме обично кроз постављање значајних вести о њима у публикацијама; кроз добијање повољне неплаћене презентације на радију, телевизији или у другим медијима; или кроз сопствене активности или догађаје институције.“¹⁴

¹¹ International Public Relation Association, „A new definition of public relations“ (посећен 13.11.2022) <https://www.ipra.org/member-services/pr-definition/>.

¹² Skot Katlip, Alen Senter i Glen M. Brum, *Успешни односи с јавношћу* (Београд: Службени гласник, 2006), 11.

¹³ Филип Котлер (рођ. 1931) један је од водећих мислилаца у свету у области маркетинга, пионир у проучавању примене маркетинга у непрофитним организацијама. Аутор је 90 књига, међу којима су *Маркетинг менаџмент*, *Принципи маркетинга*, *Маркетинг за туризам и угоститељство*, *Стратешки маркетинг за непрофитне организације* и др.

¹⁴ Philip Kotler & Karen F. A. Fox, *Strategic Marketing for Educational Institutions*, 2nd ed. (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1995), p. 351. према Nensi Marshall, „Public Relations in Academic Libraries: A Descriptive Analysis“, *The Journal of Academic Librarianship*, Volume 27, Number 2 (March 2001): 116–117.

1.2. Обухват

Како постоји заиста велики број дефиниција односа с јавношћу, научна и стручна јавност није у потпуности сагласна по питању активности које улазе у њихов домен.

Према Катлипу, Сентеру и Бруму односи с јавношћу обухватају следеће активности тј. специјалности: унутрашњи односи, публицитет, оглашавање, послови агената за штампу, јавни послови, лобирање, управљање проблемима, односи са инвеститорима, развој – фандрејзинг.¹⁵ На основу хетерогености циљне јавности и активности које захтевају, аутор Дејвид Рег навео је да постоје осам видова односа с јавношћу: односи с медијима, комуникација са запосленима, односи са инвеститорима, односи са политиком, корпоративни идентитет, спонзорство, односи са заједницом, односи са клијентима.¹⁶ Наведени обухвати наоко изгледају различито, али се они увелико преклапају, те су разлике више терминолошке, него суштинске. Комуникација са запосленима може се сматрати делом унутрашњих односа, публицитет, оглашавање и послови агената за штампу припадају домену односа с медијима, лобирање је део односа са политиком, док се односи са заједницом и клијентима могу назвати јавним пословима, а спонзорство једним од резултата фандрејзинга. Једино управљање проблемима, које издвајају три коаутора, и корпоративни идентитет, које наводи Рег, немају своје еквиваленте.

Друштво за односе с јавношћу Америке у обухват дисциплине сврстава: саветовање, истраживање, односе с медијима, публицитет, односе између запослених, односе са заједницом, јавне послове, владине послове и лобирање, управљање проблемима, финансијске односе/односе са инвеститорима, гранске односе/односе са професионалним удружењима, развој/прикупљање средстава, мултикултуралне односе на радном месту, специјалне догађаје и маркетиншке комуникације.¹⁷ Овде се грански односи, специјални догађаји и маркетиншке комуникације издвајају као компоненте које се не појављују код претходно наведена два тумачења односа с јавношћу.

1.3. Еволуција

Односи с јавношћу постали су етаблирана професија тек у другој половини 20. века. До статуса важне управљачке функције која захтева комплексна знања о употреби бројних метода и техника, прешли су развојну путању која ће у овом одељку укратко бити представљена.

Аутори који се баве изучавањем односа с јавношћу сагласни су да се ради о феномену 20. века чији корени сежу дубоко у прошлост. Разноврсни су примери у историји којима се та теза потврђује: постојање тимова или појединаца који припремају јавност за долазак неког великодостојника или политичара, писање говора у Платоново време, убеђивање следбеника католичке цркве да кроз учешће у Крсташким ратовима служе Богу и стичу опрост за своје грехе. У рушевинама Римске цивилизације пронађени су натписи попут „Гласајте за Цицерона. Он је добар човек.“

¹⁵ Katlip, Skot, 16–31.

¹⁶ Deјvid Reg, *Odnosi s medijima* (Beograd: Clio, 1996), 29–30.

¹⁷ Denis Vilokos, Glen Kameron, Filip Olt i Voren Eјdži, *Odnosi s javnošću: strategije i taktike*, (Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, 2006), 8–9.

који представљају ране примере публицитета – једне од главних компоненти савремених односа с јавношћу. Све говори у прилог томе да идеја о коришћењу различитих облика људске комуникације у циљу утицања на размишљање и понашање других људи никако није новијег датума.

Према виђењу Катлипа, Сентера и Брума, почетак развоја праксе односа с јавношћу везује се за тло Сједињених Америчких Држава током 17, 18. и 19. века, а њихово сазревање у 20. веку се може посматрати кроз седам периода, премда линије поделе нису оштре: Период зачетака (1900–1916), Први светски рат (1917–1918), Ера успона (1919–1929), Време Рузвелта и Другог светског рата (1930–1945), Послератна ера (1946–1965), Период протеста и овлашћења (1965–1985) и Дигитално доба и глобализација (1986–).¹⁸

Пред крај 19. века, 1889. године компанија Вестингхаус основала је прво одељење за публицитет у профитној организацији, а Удружење америчких железница је 1897. године прво употребило израз *односи с јавношћу* у својим интерним списима.¹⁹ Период зачетака (1900–1916) карактеристичан је због појаве бројних скандала које су новинари обелодањивали као вид реакције на вишегодишње незаконите и неетичне активности у индустријским круговима Америке. Ово је уједно и време када тиражи штампе расту, те је утицај медија бивао већи. „Дуго навикнути да делују под велом тајни, водећи бизнисмени осетили су потребу да нешто кажу у своју одбрану, али нису знали како.“²⁰ Током овог раздобља оснива се низ фирми у којима се ангажују агенти за штампу, новинари, правници, а баве се публицитетом, лобирањем, пропагандним активностима. Први *Биро за публицитет* основан је у Бостону 1900. године. Неки од запослених у овој фирми касније су били ангажовани на изради програма за односе с јавношћу за Америчку телефонску и телеграфску компанију. Прва организација која је користила услуге Бироа био је Универзитет Харвард. Односи с јавношћу се од тада подједнако развијају и изван пословног света. Универзитет Пенсилванија основао је 1904. године *Универзитетски пропагандни биро*. На Универзитету Винконсин формиран је *Биро за штампу*.²¹ Полако почињу да се осмишљавају кампање за придобијање средстава за цркве, колеџе, здравствене и социјалне установе. Организовано прикупљање новца за америчко високо образовање започето је 1916. године када је Џон Прајс Џонс (1877–1964) управљао акцијом Универзитета Харвард. Кампањом је успешно прикупљено више од 14 милиона долара, што је далеко премашивало очекивани износ. Овај подухват представља зачетак развоја фандрејзинга у свету и њиме је Харвард „на драматичан начин саопштио нацији и осталим колеџима да стари методи финансирања високог образовања у Америци припадају прошлости“.²²

Први светски рат убрзао је развој вештина утицаја на јавно мњење. Када су САД ушле у рат, председник Вудро Вилсон је основао *Одбор за информисање јавности*. Он је имао улогу да мобилише јавно мњење за подршку учешћа у рату и притом одржава мир у земљи. На челу Одбора се налазио Џорџ Крил (1876–1953), који је запошљавао младе пропагандисте који ће касније оснивати своје фирме за односе с јавношћу. Направљен је децентрализовани систем тако да је свака врста привреде у земљи имала посебну

¹⁸ Katlip, Senter, Brum, Nav. delo, 109–110.

¹⁹ Denis Vilkoš, Glen Kameron, Filip Olt i Voren Ejdži, *Odnosi s javnošću: strategije i taktike*, 34.

²⁰ Katlip, Senter, Brum, 111.

²¹ Ibid, 117.

²² Vilkoš i dr, Nav. delo, 36.

групу запослених за пропаганду. Обим и снага њихових активности нису могле да се мере ни са чим све до успона тоталитарних режима после рата.²³

У ери успона (1919–1929), односи с јавношћу постају предмет високошколске наставе и стручних монографија. Између 1917. и 1928. године појавило се најмање 28 књига о јавном мњењу и пропаганди. Први курс односа с јавношћу организован је 1920. године на Универзитету у Илиноису под називом *Технике публицитета*. Предавања је држао Џозеф Рајт, директор за публицитет Универзитета, чији је примарни циљ био да се људи упознају са овом новом функцијом и прихвате је.²⁴ Најзначајнија фигура која ће обележити односе с јавношћу 20. века био је Едвард Бернејс (1891–1995).²⁵ Претходно агент за штампу, затим члан Криловог одбора, Бернејс 1923. године постаје предавач односа с јавношћу на Универзитету у Њујорку. Исте године објављена је његова књига *Кристализовање јавног мњења (Crystallizing public opinion)* којом одређује принципе и технике овог поља и даје дефиницију новог занимања – саветника за односе с јавношћу.

У периоду 1930–1945 догађаји проистекли из Велике привредне кризе наметнули су потребу свакој групацији да тражи подршку информисане јавности. Посебно су владини односи с јавношћу доживели експанзију за време Френклина Рузвелта (1882–1945).²⁶ Ово доба донело је нове методе које су обећавале прецизније, на науци базирано мерење и процењивање јавног мишљења.

У деценијама након Другог светског рата, схватање улоге и утицаја медија постало је софистицираније, те су се развијале дефиниције односа с јавношћу које су, уместо једносмерне, почеле да укључују поставке двосмерне комуникације и појмове попут реципрочно, узајамно, између и сличне, наговештавајући један зрелији поглед на улогу коју односи с јавношћу имају. Будући да у хронолошком смислу излазе из оквира ове дисертације наредне развојне етапе нису детаљније представљане.

1.4. У библиотекарству

Лиса Волф, ауторка једне од најзначајнијих монографија у области односа библиотека с јавношћу, дефинише односе с јавношћу као „функцију управљања која помаже да се успостави и одржи заједничка линија комуникације, разумевања, прихватања и сарадње између организације и њених јавности...”²⁷ Истиче да је суштина њиховог практиковања стварање позитивне перцепције о библиотеци.

Библиотеке као институције нису заостајале за другим организацијама и делатностима по питању примена метода односа с јавношћу, нарочито у Сједињеним Америчким Државама. Штавише, природа библиотечке делатности захтева

²³ Katlip, Senter i Brum, 117–118.

²⁴ Scott Cutlip, *The Unseen Power: Public Relations. A History* (Routledge Communication Series, 1994), 219–220.

²⁵ Едвард Бернејс, нећак Сигмунда Фројда, сматра се оцем пропаганде и односа с јавношћу. Рођен је у Аустрији, али је највећи део свог радног века провео у Америци и Енглеској. На листи његових клијената налазиле су се најзначајније америчке компаније попут *American Tobacco* и *United Fruit*. Нека од његових најзначајнијих дела су: *Пропаганда* (1928), *Инжињеринг сагласности* (1947), *Ваша будућност у односима с јавношћу* (1961), *Биографија једне идеје: мемоари саветника за односе с јавношћу* (1965).

²⁶ Ф. Рузвелт био је 32. председник Сједињених Америчких Држава 1933–1945.

²⁷ Lisa Wolfe, *Library Public Relations, Promotions and Communications: a how-to-do-it manual* (New York [etc.]: Neal-Schuman Publishers, cop. 2005), 19.

ослушкивање и разумевање околине, те прилагођавање у настојању да задобије што веће поверење заједнице, те су елементи односа с јавношћу врло рано постали део њене праксе. Рани публицитет у библиотечким круговима био је оријентисан ка фандрејзинг активностима у циљу набавке књига и улагања у библиотечке зграде.²⁸

Стручни текстови на ову тему појавили су се већ у другој половини 19. века. Прво библиотечко гласило у Америци покренуто је исте године када и струковно удружење – 1876.²⁹ Већ у првом броју *Америчког библиотечког часописа* појавио се текст *Лични односи између библиотекара и читалаца* у коме Семјуел Свет Грин (1837–1918)³⁰ истиче значај личних услуга, пре свега референсне услуге и саветовање читалаца, за унапређење коришћења библиотечког фонда и поправљање репутације библиотеке. У раду је изнео следеће ставове: задобијањем поштовања и поверења читалаца могуће је стимулисати њихову љубав према учењу; истраживањем потреба корисника може се побољшати набавка; дружењем са корисницима и одговарањем на њихова питања могуће је библиотеку учинити популарном и достићи високу репутацију у заједници; овакве услуге шаљу поруку да књиге могу користити сви.³¹ Они представљају и рани пример маркетиншког размишљања јер се Грин радије бави корисниковим интересовањима и потребама неголи жељом библиотекара да инсистира на класичним делима или изградњи складишта знања.³²

Џон Контон Дејна (1856–1929), директор јавних библиотека у Денверу и Њуарку, отац специјалних библиотека, један је од првих практичара односа с јавношћу у библиотекарству. И у својим текстовима и у јавним наступима истицао је вредност отвореног промовисања библиотека, њихових услуга и програма. Како би популарисао Јавну библиотеку у Денверу, Дејна је био усмерен ка различитим циљним јавностима: упућивао је циркуларна писма уредницима локалних и националних гласила рекламирајући услуге Библиотеке; лично посећивао сваког уредника, као и припаднике локалне власти у Денверу; за пословну заједницу формирао је библиотеку у згради Привредне коморе; основао је прву дечју читаоницу при јавној библиотеци у САД; пружао могућност наставницима да позајме до 50 књига које могу користити у учионици; за националне мањине прикупљао грађу на страним језицима; нудио локалним клубовима простор за састанке; новости о библиотеци објављивао је на месечном нивоу.³³ У част његовом доприносу овој области, Америчка библиотечка асоцијација је 1946. године одлучила да награда за изванредне успехе библиотека у односима с јавношћу носи његово име.

Да су амерички библиотекари врло рано увидели сву важност публицитета за развој библиотека, потврђују и прве књиге у потпуности посвећене овој теми, које се

²⁸ Cosette Kies, *Marketing and Public Relations for Libraries* (Metuchen and London: The Scarecrow Press, 1987), 17–33.

²⁹ *The American Library Journal* основан је као званични часопис Америчког библиотечког удружења. Услед огромног пораста броја библиотека у Америци, водећи стручњаци препознали су потребу за једним средством информисања помоћу којег ће међусобно комуницирати. Као примарне циљеве издвојили су уздизање професије на највиши ниво и омогућавање ефикасног библиотечког рада.

³⁰ Семјуел Свет Грин је остао упамћен као једна од најзначајнијих личности у покрету оснивања јавних библиотека у Америци. Радио је као директор (1867–1871) и библиотекар (1871–1909) Бесплатне јавне библиотеке у Ворчестеру. Сматра се и оцем референсног рада у библиотекама. Од јула до новембра 1891. године био је председник Америчког библиотечког удружења.

³¹ Samuel Swett Green, "Personal Relations Between Librarians and Readers", *The American Library Journal* Vol. 1, Nos. 2–3 (November 1876), 74–81.

³² Cosette Kies, *Marketing and Public Relations...*, 17–18.

³³ Lisa Wolfe, *Nav. delo*, 22–23.

појављују управо у Ери успона односа с јавношћу. *Публицитет за јавне библиотеке: принципи и методе за библиотекарe, библиотечке помоћнике, одборе и библиотечке школе* аутора Џилберта Варда (1880–1944), библиотекара јавне библиотеке у Кливленду, објављена је у јуну 1924. године.³⁴ Једанаест година касније књига је доживела друго, измењено и допуњено издање. Била је намењена практичарима, али и студентима библиотекарства што значи да је ово први уџбеник у области односа библиотека с јавношћу. Публицитет је у овој публикацији дефинисан широко: „било који напор који библиотека чини како би постала позната“.³⁵ Обрађена су следећа поглавља: *Библиотечки публицитет: разлози за његово спровођење и опште поступање; Публика I: проучавање заједнице; Публика II: белешке о њеној психологији; Анализирање библиотеке; Порука библиотеке I: неке њене форме; Порука библиотеке II: њено изражавање; Порука библиотеке III: белешке о њеној психологији; Медији и методи: Лични методи; Библиотечке публикације; Новине; Постери; Прикази и изложбе; Спољашњи, директни и комбиновани методи; Кампање, Статистика; Библиотечка издања*. Ово опширно дело детаљно разрађује све важне поступке у односима с јавношћу: утврђивање разлога за комуницирање, упознавање циљних јавности, формулисање пригодне поруке, одабир метода за комуникацију.

Исте, 1924. године појавила се публикација *Библиотека и заједница: повећање броја библиотечких услуга кроз публицитет заснован на проучавању заједнице* аутора Џозефа Вилера (1884–1970), библиотекара Јавне библиотеке у Јангстауну.³⁶ Дело од преко 400 штампаних страница сачињено је на основу ауторових предавања на Библиотечкој школи државе Њујорк од 1919. године.

Још један значајни наслов овог периода је *Публицитет за мале библиотеке у издању Америчке библиотечке асоцијације*. Према овом приручнику, публицитет служи да информише јавност о услугама библиотеке и њеним могућностима. Обухваћене су следеће активности: писање за новине, лични контакти, изложбе, годишњи извештаји, филмови, приче о књигама (book talks), недеља књиге, употреба штампаног материјала, такмичења.³⁷

Појава обимних стручних публикација и настава публицитета за библиотекарe указује на то да су библиотеке истовремено са другим америчким организацијама учествовале у проучавању, развијању и примени односа с јавношћу. Односи с јавношћу су се лако развијали јер библиотечки посао подразумева сталну комуникацију са корисницима и другим јавностима како би библиотека обављала своју мисију – повезивања људи и информација. С друге стране то није било једноставно за библиотеке у срединама које нису биле у могућности да за просвету и културу издвајају одговарајућа новчана средства.

Америчка библиотечка литература имала је одјека далеко изван граница своје државе. Љубов Борисовна Хавкина (1871–1949), угледна руска теоретичарка и

³⁴ Gilbert Oakley Ward, *Publicity for Public Libraries*, (New York: the H. W. Wilson Company, 1924). Дигитална копија доступна је на адреси: Hathi Trust Digital Library <https://catalog.hathitrust.org/api/volumes/oclc/1741504.html> (Посећен 10. 3. 2023.)

³⁵ „In this book the word 'publicity' is applied to any effort which a library makes to get itself known.“

³⁶ Joseph L. Wheeler, *The library and the community: increased book service through library publicity based on community studies* (Chicago: American Library Association, 1924). Дигитална копија доступна је на адреси: Hathi Trust Digital Library <https://catalog.hathitrust.org/Record/000961528> (посећен 10.3.2023)

³⁷ Carl L. Cannon, *Publicity for small libraries* (Chicago: American Library Association, 1929).

организаторка библиотекарства,³⁸ у свом врло утицајном делу *Водич за мале и средње библиотеке* обрађује између осталих, теме *Привлачење читалаца и пропаганда књиге* и *Рад са читаоцима*. Она том приликом истиче различите методе за популарисање књиге и библиотеке: жива реч, отворени приступ, изложбе књига, „дан књиге“, „недеља књиге“, које преноси из америчке праксе. Такође, пише и о могућностима формирања друштва пријатеља књиге и друштва пријатеља библиотеке, која су и данас у америчким библиотекама најбољи заговорници њихових интереса.³⁹ Одређеним аспектима односа с јавношћу бавили су се и чувени Пол Отле (1868–1944) и Леон Вутерс у поглављима *Пропаганда* и *Сарадња са другим институцијама и друштвеним снагама* у *Библиотечком приручнику* чије се прво издање појавило 1923. године.⁴⁰

Гордана Стокић Симончић, пишући о односима с јавношћу у савременом библиотечком контексту⁴¹, детаљно разлаже обухват активности, те наводи:

- успостављање контакта и сталне комуникације са представницима штампе и радија, чиме се буди њихово интересовање за библиотеку;
- писање новинских вести и објава, текстова и говора за радио, чланака у стручној штампи;
- писање извештаја о раду, пословне преписке, писма захвалности;
- издавање публикација за запослене;
- издавање публикација за спољну циљну јавност;
- промоција специјалних догађаја, организовање симпозијума, организовања конференција за штампу;

³⁸ Хавкина (Любовь Борисовна Хавкина) је оставила иза себе велики број радова: чланке, критике, појединачне публикације посвећене многим проблемима културног развоја и библиотекарства, разним питањима рада библиотека. Бавила се отвореним приступом, каталогизацијом, децималном класификацијом, библиографијом, образовањем и обуком библиотечког особља. Њена најпознатија дела су: *Библиотеке, њихова организација и технологија*, *Водич за мале и средње библиотеке*, *Катерове ауторске таблице ревидиране за руске библиотеке* и др. Књигу *Библиотеке, њихова организација и технологија* (1904) њени савременици оценили су као „први научни рад о библиотекарству у Русији“. Она је покретач првог библиотечког курса у Русији (1913) и један од оснивача Руског библиотечког друштва (1916). Са америчким библиотекарством упознавала се кроз литературу, али и непосредно – током стручног боравка након којег је објавила бројне текстове о различитим аспектима тамошње библиотечке праксе.

³⁹ Любовь Борисовна Хавкина, *Руководство для небольших и средних библиотек*: издание шестое, вновь пересмотренное и дополненное (Москва-Ленинград: Государственное издательство, 1930). Прво издање овог дела појавило се још 1911. године под називом *Руководство для небольших библиотек*.

⁴⁰ Paul Otlet et Léon Wouters, *Manuel de la bibliothèque* (Brussels: Institut Internationale de Bibliographie, 1930).

⁴¹ У Србији се тема односа с јавношћу, у контексту промењених економских и друштвених односа, отвара почетком овог миленијума, када се појављује и публикација *Маркетинг у библиотекама* ауторке Весне Жупан (Београд: Свет књиге, 2001).

- припрема говора за друге говорнике из организације, припрема наступа и дистрибуција говорног материјала;
- изградња корпоративног имиџа и идентитета;
- комуницирање са запосленима;
- комуницирање са креаторима јавног мњења;
- успостављање односа са друштвеном заједницом;
- успостављање односа и комуницирање са удружењима грађана, политичким странкама;
- успостављање односа и комуницирање са финансијским институцијама и спонзорима;
- фандрејзинг;
- истраживање јавног мњења и очекивања јавности.⁴²

Овако постављене активности покривају све раније набројане компоненте. У наредним поглављима биће утврђено шта се од свега наведеног, и у којој мери, практиковало. При томе, треба имати у виду да су на српском културном простору прве активности из домена односа библиотека с јавношћу забележене такође у 19. веку. По оснивању Народне библиотеке у Београду 1832. године, у савременој штампи могле су се прочитати вести о њеном устројењу уз истицање значаја једне такве установе. Јавност је путем новина упознавана са првим „приложницима“ са идејом да им укаже част, а затим и мотивише потенцијалне дародавце да и они допринесу развоју библиотеке.⁴³ Ово се уклапа са тезом ауторке Коисет Киз која је тврдила да су први односи с јавношћу имали за циљ набављање књига за библиотеку. По постављењу Ђуре Даничића (1825–1882) за библиотекара Народне библиотеке при Министарству просвете, у *Србским новинама* први пут се објављују годишњи извештаји о њеном раду. Они износе пред јавност укупан број публикација у библиотеци, број приновљених књига, начин набавке, број позајмица и корисника.⁴⁴ Оснивање и рад Крагујевачког читалишта такође је праћено вестима у *Србским новинама*. Новине су коришћене као простор за јавно исказивање захвалности управитеља Крагујевачког читалишта на поклонима угледних дародаваца.⁴⁵ У *Србским новинама* објављивани су и дародавци Библиотеке Лицеја.⁴⁶

⁴² Gordana Stokić Simončić, *Best Practice u 22 priče*, 233–234.

⁴³ „Имена Г. Г. приложника Београдског књигохранилишта“, *Србска новина или Магазин за художество, књижевство и моду*, (19. јануар 1838), 26–27.

⁴⁴ „Народна библиотека...“, *Србске новине*, 17. 1. 1857, 25.

⁴⁵ „Г. Григоріе Возаревић...“, *Србске новине*, Год. 13, бр. 83, 18. 10. 1846, 339.

⁴⁶ „О оснивању Лицејске библиотеке у Београду и првим дародавцима“, *Србске новине*, бр. 2, 5. 1. 1845, 5. „Београд, 11 Јануара“, *Србске новине*, Год. 12, бр. 4, 13. 1. 1845, 13.

„Београд, 1 Фебруара“, *Србске новине*, Год. 12, бр. 10, 3. 2. 1845, 37.

„О поклонима Лицејској библиотеци“, *Србске новине*, год. 12, бр. 40, 19. 5. 1845, 157.

Иако је њихова примена дуго присутна, доста ће времена проћи до првих теоријских, па и практичних разматрања у библиотекарској литератури о значају и ефектима односа с јавношћу.

Први постулати за добре односе српских библиотека с јавношћу могу се видети у делу Васе Царићевића *Народне јавне књижнице* из 1906. године.⁴⁷ Своју књигу писао је на основу познавања српских прилика уз консултовање немачке и аустријске стручне литературе. Она предметизује оснивање и вођење народних књижница, али се указала као пионирска и у области односа библиотека с јавношћу код Срба јер су у њој дате јасне смернице за односе са читаоцима, као и о томе како се агитује за књижницу, како се она рекламира, колико читалаца (процент учлањеног становништва) и колико прочитаних књига чини књижницу успешном. Приликом оснивања народне јавне књижнице, по питању промоције и публицитета, аутор је саветовао следеће:

„Не треба много у дневним листовима, који су намењени свакоме, разлагати о педагошкој и филантропској тенденцији народних књижница. То ће имати вредност само када човек од кога моли материјалну и моралну помоћ; а читаоцима треба о томе говорити и писати, чега има у књижници, можда и о садржини ове или оне књиге, то ће их пре привући.“

Уз ово је препоручио и циљну јавност: „Нека се књижнице не обраћају на грешнике, које би требало поправити, него на људе који би хтели да нешто више науче и знаду, да уживају и да се диве, другим речима: на публику којој треба забаве и која је жељна знања.“⁴⁸ Затим је предложио и садржај за *системску агитацију* у новинама: кратки чланци о користи читања, о утицају књиге на породични живот, „о сузбијању похађања крчми помоћу народних књижница, о ширењу економских, хигијенских и опћих знања, о штетноме утицају закулисне књижевности“.

О личном односу са читаоцима, као и по питању наплате чланарина и давања залога истиче принцип: *Поверење рађа поверење*.

Ово дело коришћено је као извор за књиге Ђорђа Пејановића, а налазило се и као стручна литература у међуратним библиотекама и књижницама и читаоницама што значи да је могло имати утицаја на рад и деловање библиотечких посленика, те њихово перципирање односа с јавношћу.

Сагледавајући, у контексту развоја српских библиотека, два по много чему различита периода, међуратни (1919–1941) и ратни (1941–1945), ова дисертација констатује и анализира бројне, истрајне и разноврсне напоре за придобијање повољног интересовања јавности премда односи с јавношћу нису били издвојени као једна од функција управљања. Одређења односа с јавношћу која даје Филип Котлер чине се најпримеренија за сагледавање ове развојне фазе српских библиотека.

⁴⁷ Васа Царићевић, *Народне јавне књижнице: (са упутством за оснивање и руковање)*, (Земун: Штампарија Јована Пуља, 1906).

⁴⁸ Васа Царићевић, нав. дело, 37.

2. ОДНОСИ БИБЛИОТЕКА С ЈАВНОШЋУ У СРБИЈИ 1919–1941

Као што се историја књиге не може изучавати изоловано од историје библиотека тако се ни историја библиотека не може истраживати ван друштвено-политичког контекста. Из угла теорије, а и праксе менаџмента „разматрање политичког и законодавног амбијента у коме библиотека послује, економских могућности заједнице, образовне инфраструктуре, њених демографских одлика, категорија корисника библиотеке и њихових потреба, структуре потенцијалних корисника“ јесу активности у саставу *анализе екстерног окружења*, обавезног корака у припремању будуће стратегије библиотеке или библиотечког система.⁴⁹ Колико је оваква анализа потребна за доношење важних планских одлука, толико је неопходна и приликом истраживања одређених појава из прошлости, у овом случају односа библиотека с јавношћу у Србији 1919–1945. Зато је, пре него што се приступи анализирању стања библиотекарске професије и рада појединих библиотека, потребно да се сагледају базичне особине времена и простора којима је уоквирена тема дисертације и друштва које у њима живи. С обзиром на то да се Србија од краја 1918. до почетка Другог светског рата, налазила у саставу Краљевине СХС/Југославије, неопходно је сагледавање прилика у целокупној држави уз осврт на српске прилике свуда где је то потребно и где постоје издвојени подаци.

2.1. Политичко-економске и друштвене прилике

Делови територије Србије припадали су током претходних столећа различитим државама и развијали се под разноврсним утицајима. Сложено географско порекло подразумевало је постојање спектра културолошких одлика и неједнакости у нивоу просвећености и економском потенцијалу. „Искуство привређивања у малој, националној, привредно аутархичној држави, каква је била Србија, здружило се након Балканских ратова са привредном амбијентом 'југа', оптерећеним вишевековном заосталашћу и привредним битисањем у оквирима Отоманске империје.“ Војводина, као некадашња периферија Аустроугарске монархије била је економски много развијенија од централне Србије, а и једна и друга далеко заостале за Европом.⁵⁰

Приликом оснивања Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца⁵¹, Србија је имала површину од 93.919 km². У њој је такозвана преткумановска Србија заузимала 48.202 km², док су се на 45.717 km² простирале области присаједињене након Балканских ратова. Монархија формирана 1. децембра 1918. године настала је уједињењем

⁴⁹ Гордана Стокић Симончић и Жељко Вучковић, *Управљање библиотекама у добу знања* (Источно Сарајево: Матична библиотека, 2007), 79–80.

⁵⁰ Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Књ. III *Србија у Југославији* (Нови Сад: Српска академија наука и уметности, Огранак, 2001), 41.

⁵¹ Ово име је било у употреби све до 15. јула 1920. године, када је одлуком Привременог народног представништва званичан назив постао Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

међународно признате Краљевине Србије⁵² и међународно непризнате „државе“ Словенаца, Хрвата и Срба⁵³. „Различита историјска искуства оставила су снажан отисак у свести држављана, одредила однос грађана према држави, територији, војсци, власти, 'обележила' установе и институције, утицала на њихов начин функционисања и омогућила сусрет различитих државно-правних традиција.“⁵⁴ Простор означен границама југословенске државе био је географски, геополитички, историјски, економски, комуникационо, културно један сасвим нов амбијент, умногоме различит од територије некадашње Краљевине Србије. Држава је са 11.684.767 становника⁵⁵ на површини од 248.666 km² захватала скоро половину територије Балканског полуострва и залазила у централну Европу. После уступања 1.747 km², на шта је Бугарска била принуђена потписивањем уговора у Неију 27. 11. 1919, територија Србије чинила је 38,42% укупне територије новонастале краљевине.⁵⁶

Ратови вођени од 1912. до 1918. године оставили су тешке последице на друштво, инфраструктуру, привреду, економију и квалитет живота у целини. Србија је дочекала ослобођење изгубивши више од четвртине свога народа (1.247.435 или 28%).⁵⁷ Према статистици прорачунатој за Версајски мировни уговор, највише људства (43%) изгубио је део Србије у границама пре балканских ратова, затим Црна Гора (25%), те Босна и Херцеговина (19%).⁵⁸ Са циљем да се сагледају доприноси свих ентитета у новој држави, „српско грађанство се позивало на жртве Србије, а остали – нарочито Словенци и Хрвати на оно што су унели у нову државу, подсећајући своје сународнике да су колико до јуче у Аустроугарској боље живели. Препирке и свађе у стилу те логике остале су карактеристичне у целом периоду Краљевине.“⁵⁹ Тзв. „племенско тројство“ које је потврђено именом државе указивало је на потребу сва три народа да живе у једној држави уз задржавање своје племенске индивидуалности. Исти мотив одредио је назив службеног језика – српско-хрватско-словеначког.

Национална хомогеност у Краљевини Србији је била промењена већ након балканских ратова припајањем јужних области. По формирању Краљевства односно Краљевине СХС, национална „слика“ је постала још сложенија. Према попису из 1921. године, у њој су живели Срби (39%), Хрвати (23,9%), Словенци (8,5%), становништво муслиманске вере (6,3%) са израженим осећањима посебности али без коначно изграђеног националног идентитета (српски, хрватски, југословенски, аутентични муслимански), становништво Македоније (5,3%) са шареноликим националним осећањем.⁶⁰ У држави је било и око два милиона припадника националних мањина. Најбројнији, али и економски најснажнији, били су Немци (4,3%) који су обитавали на простору Баната, Бачке, Срема, те Славоније и Словеније. Углавном су се држали дистанцирано од осталог становништва, њихова села била су узорније обрађена, а

⁵² Краљевина Србија се претходно ујединила са Војводином, односно Банатом, Бачком и Барањом, одлуком Велике народне скупштине Војводине 25. 11. 1918, и Црном Гором, одлуком Велике народне скупштине Црне Горе 26. 11. 1918.

⁵³ Настала је као резултат преврата у условима распада Аустроугарске монархије.

⁵⁴ Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Књ. III, 35.

⁵⁵ Према попису становништва из 1921. године.

⁵⁶ На основу овог уговора, Бугарска је Краљевини СХС предала области на десној обали Тимока, око Цариброда (Димитровграда), Босилеграда, и реке Струмице.

Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Књ. III *Србија у Југославији*, 39.

⁵⁷ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Knj. 1 *Kraljevina Jugoslavija 1914–1941* (Beograd: Nolit, 1988), 56.

⁵⁸ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у Новом веку (1492–1992)* (Београд: Завод за уџбенике, 2008), 381.

⁵⁹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Knj. 1, 61.

⁶⁰ Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, Књ. III, 43–44.

начин живота напреднији. У Војводини су поседовали нешто више од 30% обрадивог земљишта, исто толико банкарског капитала, док су у стварању националног дохотка учествовали са 55%. „Албанска мањина (4%) је компактно била насељена на Косову и Метохији, западној Македонији и граничним пределима Краљевине и Албаније са црногорске стране.“ Ово конзервативно становништво са нивоом писмености на минимуму није било отворено за културно-просветну еманципацију. Мађарска национална мањина (3,9%) насељавала је делове Војводине, Барање, Међумурја и Прекомурја. У Банату су живели и Румуни (укупно 1,6%), а широм Војводине било је Словака, Русина, Украјинаца и других словенских народа (1,6%). Припадници пољске националне мањине настањивали су босански Прњавор, Турака (1,2%) је још увек било на Косову и Метохији и Македонији, а бугарска национална мањина била је концентрисана на делу границе са њеном матичном државом.⁶¹

У мирнодопском периоду дошло је до брзог повећања броја становника. Наталитет и густина насељености Краљевине СХС, те Краљевине Југославије били су врло високи за европске прилике. Високу стопу рађања је све време пратила и велика смртност, тако да је просечни природни прираштај у целом међуратном периоду износио 14,4‰. Према званичним попису, 1931. године број становника повећао се на 13.934.037, а процењено је да је пред Други светски рат држава могла да има више од 15,5 милиона становника.⁶²

У политичком животу земље, током прве деценије њеног постојања (1. 12. 1918–6. 1. 1929) промениле су се 24 владе. Краљевина је први устав добила 28. 6. 1921. године што је представљало најзначајнији корак ка усаглашавању законодавства на територији ове сложене државе. Уредбом о подели земље на области, донетом 26. 4. 1922, она је подељена на 33 области.⁶³ У другој деценији живота Краљевине промењено је 15 влада. Јасно је да се услед оволико промена не може говорити о континуитету у раду. Увођење диктатуре 6. јануара 1929. године подразумевало је распуштање скупштине, забрану странака и удружења на етничкој основи, нову територијалну организацију. Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја 3. 10. 1929. године, промењен је службени назив државе у Краљевина Југославија, а њен простор подељен на девет управно-територијалних целина тј. бановина⁶⁴ и Управу града Београда. Територију Србије покривале су цела Моравска и највећи део Дунавске бановине, као и делови Вардарске, Дринске и Зетске бановине.

Ауторитарни режим краља Александра Карађорђевића настојао је да постигне југословенско национално јединство ослањајући се на конзервативне вредности и патријархалну културу.⁶⁵ Даривањем Устава од 3. 9. 1931. формално је био завршен период монархидиктатуре, али то није подразумевало напуштање интегралистичке југословенске идеологије. Принцип националног унитаризма доследно је примењен и приликом избора за Народну скупштину, на којој је постојала само земаљска изборна листа, што значи да на њима није учествовала опозиција, те да су такви избори само

⁶¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Knj. 1 *Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, 58–59.

⁶² Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*. Први део *Друштво и држава* (Београд: Стубови културе, 1996), 34–35.

⁶³ Територију Србије покривало је 15 области: Бачка, Београдска, Сремска (са делом данашње Хрватске), Подунавска, Подрињска, Ваљевска, Шумадијска, Моравска, Пожаревачка, Тимочка, Нишка, Врањска, Косовска, Рашка, Ужичка и Крушевачка област.

⁶⁴ Дравска, Савска, Врбаска, Приморска, Дринска, Зетска, Дунавска, Моравска и Вардарска.

⁶⁵ Широм Европе демократија је била на удару. До 1939. године она је опстала у 11 од укупно 28 држава. Мари Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку* (Београд: Clío, 2013), 144–145.

имитирали обнову парламентаризма.⁶⁶ Убиство краља 1934. године, отворило је нову епоху у животу државе. На место председника владе дошао је Милан Стојадиновић, бивши министар финансија, који ће се представити као модернизатор. Његов полуауторитарни режим прилагодио је употребу симбола, политичке ритуале и ознаке италијанског фашизма и немачког националсоцијализма, не узевши при том њихове идеологије, политички садржај и технике владавине. Још једна прекретница у историји Краљевине Југославије било је потписивање Споразума Цветковић-Мачек 26. августа 1939. године и оснивање бановине Хрватске.

Краљевина Југославија спадала је у индустријски недовољно развијене земље аграрно-екстрактивног карактера. Иако је због свог географског положаја и природних богатстава имала боље предуслове од својих суседа, процес модернизације њене привреде ограничавало је више фактора, од којих су најважнији оскудица расположивог капитала и зависност унутрашње коњуктуре од страних тржишта.⁶⁷ За разлику од Хрватске и Словеније, које су заједно имале 960 фабрика, од којих су многе за време рата чак и напредовале, Србија је 1919. године располагала са око 70 фабрика. Индустрија је већински била концентрисана у Београду, у пределу Мораве, у правцу пута Београд – Ниш – Лесковац, што ће рећи да је обухватала и Смедеревску Паланку, Параћин, Ђуприју, Јагодину, Крагујевац, Крушевац, Краљево и Аранђеловац.⁶⁸ Југословенска индустрија се у међуратном периоду највише развијала у крајевима у којима је пре уједињења била најразвијенија – у северним и северозападним пределима државе, те Београду, Земуну и Панчеву. Југозападна, западна и југоисточна Србија није имала индустрије нити развијену саобраћајну мрежу. Као типично сточарски реони развијали су се Јабланица, Топлица, „Стари Влах“, пожаревачки округ, делови ужичког, чачанског, врањског и пиротског округа. У целини посматрано, држава је била богата сировинама (боксит, олово, хром, антимон, жива, бакар, цинк, молибден). Бор и Трепча, премда велики рударски центри, налазили су се у власништву страног капитала, те њихов развој није покретао оснивање занатских радионица, подизање произвођачке индустрије нити изградњу путева. Хидроенергетски потенцијал, иако велики, није био искоришћен. Велике површине биле су прекривене шумом, а климатски услови и особине земљишта погодвали су гајењу најразличитијих биљних култура.

Пољопривредом, шумарством и рибарством се, 1921. године, бавило 78,87% целокупног становништва Краљевине, а 1931. године 76,58%, што значи да је тај проценат опао за више од 2% у раздобљу од једне деценије.⁶⁹ „У апсолутним бројкама, од пољопривреде, шумарства и рибарства живело је 1921. године 9.215.514 становника, а 1931. године 10.670.565; од индустрије и занатства 1.157.758, односно 1.533.052; од трговине, кредита и саобраћаја 508.779, односно 675.966; у јавним службама, слободним занимањима и у војсци било је 443.530, односно 567.836 становника. У целој држави је од индустрије и занатства 1921. живело 9,91%, а поткрај живота Краљевине 11% становника — дакле, незнатно више. Разлике у привредној структури становништва огледају се и у подацима по покрајинама: у Словенији је од индустрије и занатства живело 22,15% становника, а у Војводини, где је била нарочито развијена

⁶⁶ Димић, *Културна политика...* Први део, 285.

⁶⁷ Dragan Aleksić, „Međunarodni privredni položaj Jugoslavije pred Drugi svetski rat“, u *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, [uređivački odbor Latinka Perović, Marija Obradović, Dubravka Stojanović] (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994), 123.

⁶⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knj. 1 Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, 59–60.

⁶⁹ У Чехословачкој је однос између процента људи запослених у пољопривреди и индустрији био 40:34, у Пољској 61:19, Мађарској 51:22. Goran Nikolić i Slađana Zdravković, „Sličnost ekonomskog razvoja Turske I Jugoslavije između dva svetska rata: uporedna analiza makroekonomskih indikatora“, *Ekonomski izazovi* 10, br. 19 (2021): 31.

прехранбена индустрија, проценат индустријског и занатског становништва износио је 15,88%.⁷⁰

Упркос евидентним неуједначеностима у југословенском друштву, жене у међуратном периоду постепено успевају да се изборе за прилику да се баве занимањима која су се најпре сматрала искључиво мушким, попут инжењерства, авијације, архитектуре. Незапосленост је у Југославији била велика, а жене су са око 25% учествовале у укупном броју оних који су имали привилегију да се запосле.⁷¹ У самој Србији, заступљеност радница била је још и мања, према подацима за 1931. годину, оне чине 15% запослених.⁷² Релативно брзо након формирања Краљевине (1922) донети су значајни социјални закони. *Закон о заштити радника* регулисао је радно време, наднице, плаћање прековременог рада, положај жене и деце у производњи, док су *Законом о осигурању радника* регулисана прва и обавезе радника у случају болести, незгода на раду, изнемоглости, старости и смрти – тзв. пензионо осигурање.⁷³

Према речима Бранка Петрановића, Краљевина СХС је, после Грчке, била најзадуженија земља у Европи. На економску, политичку, али све друге сфере живота у великој мери је утицала и економска криза за време које је национални доходак двоструко умањен, а учешће пољопривреде и сточарства у њему је од 1926. до 1931. опало за скоро 10%, што је имало одлике катастрофе у друштву које се највећим делом бавило овим делатностима. Куповна моћ сељака је знатно ослабила, па је врло брзо на удару била и трговина, те индустрија. Јавни дуг, који је 1925. године износио 25 милијарди динара, достигао је 45 милијарди 1937. године.⁷⁴ Национални доходак по глави становника, још један од показатеља сиромаштва и неразвијености, износио је 1938. године 70 америчких долара.⁷⁵ Висина бруто друштвеног производа (који укључује куповну моћ) по глави становника Југославије 1937. године процењена је на 1868 долара. Поређења ради, овај економски показатељ исте године износио је у: Турској 2066, Мађарској 4053, Чехословачкој 4594, Француској 7152, Британији 9911 долара.⁷⁶

Спољну политику Краљевине Југославије карактерисала је сарадња у Версајском систему, с ослонцем на Француску и Малу Атланту.⁷⁷ Све до ступања Хитлера на власт 1933. године, односи са Немачком били су ограничени на питање репарација, на привремену техничку и културну сарадњу и незнатне трговинске везе. Половином четврте деценије двадесетог века ова земља постаје најважнији трговински партнер

⁷⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knj. 1 Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, 67.

⁷¹ Према Статистичком годишњаку за 1929. годину, запослене жене чине 24,17 % запослених (148.369 жена од укупно 762.312 запослених за које постоје подаци о полу).

⁷² Радина Вучетић, „Жена у граду: између резервата приватног и освајања места у јавном животу (1918–1941)“, у *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, прир. Милан Ристовић (Београд: Clio, 2007), 135. Видети и: Milica Milenković, „Žene radnice u privredi Srbije 1881–1929“, у *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. 2, Položaj žene kao merilo modernizacije*, gl. ur. Latinka Perović (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998), 220–239.

⁷³ Milica Milenković, „Radničke socijalne ustanove u Srbiji, međunarodna organizacija rada i process modernizacije radničkog zakonodavstva u Jugoslaviji i Srbiji 1918–1941“ у *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, ur. Latinka Perović, Marija Obradović i Dubravka Stojanović (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2018), 290.

⁷⁴ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knj. 1 Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, 61.

⁷⁵ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Knj. 1 Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, 72.

⁷⁶ Goran Nikolić i Slađana Zdravković, „Sličnost ekonomskog razvoja Turske i Jugoslavije između dva svetska rata: uporedna analiza makroekonomskih indikatora“, *Ekonomski izazovi*, Godina 10, broj 19 (2021): 30.

⁷⁷ Мала Антанга била је војни савез Краљевине Југославије, Краљевине Румуније и Чехословачке који је постојао од 1920. до 1938. године.

Југославије. Њен удео у југословенском извозу се, од 14%, колико је износио пре 1935, повећао на непуних 46% 1939. године! Ово је значило упадање у опасну привредну и политичку зависност у односу на Немачку, што се неповољно одразило на југословенско становништво у годинама које следе.⁷⁸

Осим разлика које су биле условљене припадношћу различитим државама у прошлости, огромне разлике постојале су између начина живота на селу и у граду. Села су чинила око 96% свих насеља у монархији. Велики пораст становништва, који је могао да представља потенцијал за убрзани напредак, заправо је погоршавао однос између броја људи на селу и обрадивог земљишта. Градови нису могли да апсорбују вишак радне снаге из сеоских средина, те је највећи део становништва остајао у близини својих огњишта радећи на нерационално малом комаду земље.⁷⁹ Скроман сеоски живот био је уређен према строгим патријархалним мерилима. Одликовале су га заосталост пољопривредне организације, примитивни алати за рад, лоша хигијена, слаба исхрана, неписменост. Највећи део сељаштва био је ускраћен за већину технолошких достигнућа намењених обичном човеку, попут електричног осветљења, радија, шпорета на дрва. Када су начин становања, исхрана и хигијенске навике на селу биле у питању већина области у Краљевини се није много разликовала. Спавање у дневној одећи, на слами на поду собе, много влаге, мало светлости, боравак читаве породице у једној просторији били су уобичајени скоро у свим руралним срединама. Купатило у кући било је реткост, па чак и уопште постојање тоалета у дворишту. Новине и часописи им нису били свакодневни извор информација, а само учитељ и покоји студент могли су да имају ограничен просветитељски утицај.⁸⁰ Док су велики делови земље живели и даље у застарелим облицима организације друштва и тешком сиромаштву, већи градови уживали су у предностима „златних двадесетих“, увучени у вртлог журбе, прожимања међународних утицаја и нове масовне културе.⁸¹ Но, у градовима се појављује проблем пребрзог формирања нових четврти које је насељавало становништво пристигло у потрази за послом. Ова насеља одликовала су се лошим условима за живот, непланском и неадекватном градњом пуном нестабилних и неусловних колиба. „Свако друго радничко домаћинство је, поред скученог простора, издавало по неки кревет, често и за више особа, које нису себи могле да приуште лежај.“⁸²

2.2. Културно-просветне прилике

Основни принцип у односу државних власти према култури током међуратног периода засигурно није била тежња за успостављањем континуитета. Овај однос, тачније културна политика Краљевине СХС/Југославије, може се, условно, посматрати кроз четири фазе. Прва је период парламентаризма током кога је држава трагала за културним концептом, док су се постојеће установе просвете и културе обнављале и прилагођавале околностима нове државе. Друга фаза условљена је завођењем шестојануарске диктатуре, а одликовала се радом на доношењу бројних системских закона уз пропагирање идеологије југословенског национализма. Трећа је повезана са владом Милана Стојадиновића а карактерише је напуштање државног модела културне политике и подстицање националних култура. Сам крај тридесетих и почетак

⁷⁸ Мари Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, 161.

⁷⁹ Димић, *Културна политика...* Први део, 35–36.

⁸⁰ Према Ђорђе Ј. Николић, „Хигијена и васпитање“, у *Алманах бановина*, ([Б. м: б. и.], 1931), 105–109. и Branko Petranović, *Istoriја Jugoslavije 1918–1988*. Књ. 1, 65–66.

⁸¹ Мари Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, 120.

⁸² Исто, 132.

четрдесетих година јесте период преуређења државе на националном нивоу и дезинтеграција културне политике као последица тих догађања.⁸³

Нестабилне политичке и финансијске прилике као и нерегулисани законодавни оквир неповољно су се одражавали на институције културе и просвећивања. Главни просветни савет, тело које је координисало рад на изради просветног законодавства и система образовања, изради наставних планова и програма, прегледу и одобравању уџбеника, радио је по закону донетом пре настанка Краљевине СХС све до 1931. године. По доношењу закона, утицај овог тела на креирање политике у просвети постао је миноран. Током прве деценије постојања краљевине, на позицији министра просвете обрело се 10 различитих личности. У другој деценији је исту дужност обављало 11 људи кроз укупно 20 смена. Према оцени Љубодрага Димића већина њих је функцију преузимала са недовољним знањима о културно-просветним приликама и сопственом визијом културне политике коју је настојала да одмах реализује. Са новим министром долазила је и нова гарнитура помоћника и начелника одељења. Тако је културна политика губила начелни оквир, а добијала изразито партијски и лични печат министара и партијских функционера распоређених у министарству.⁸⁴

Издвајање финансијских средстава за просвету и културу по глави становника Краљевине СХС на годишњем нивоу повећавана су од прве послератне године (3,32 динара за 1919/20) скоро до краја периода парламентаризма (64,16 динара за 1927/28. годину). Чак и у годинама када је највише издвајано, 90% средстава је усмеравано на школе и универзитете, док је остатак ишао на остале гране просвете.⁸⁵ „Установе задужбинарства, донације и меценарства пресудније су од државне материјалне помоћи утицале на живот установа ове врсте.“⁸⁶ Да би се задовољиле основне потребе, често су тражени накнадни и ванредни кредити, што значи да су издаци у појединим годинама били већи од предвиђеног буџета МП (готово за 40%) односно да су планови били нереални или недовољно промишљени и засновани на површном познавању проблема просвете.⁸⁷ Током периода диктатуре, просвета и култура имале су идеолошки значај, што је утицало на то да буџет Министарства просвете бележи раст од 1929/30 (58,75 дин. по становнику) све до 1931/32. године (63,15 дин), упркос економској кризи и мањој количини новца у државној каси. Од ове године издатак за просвету се смањивао, али је његов удео у укупном буџету све време растао (од 5,59% за 1929/30 до 7,80% за 1934/35).⁸⁸ У другој половини тридесетих година, пошто је превазиђена економска криза, привреда је оживела те је, захваљујући економској политици владе Милана Стојадиновића, држава имала све више новца. Износи који се, по глави становника, издвајају за Министарство просвете такође расту, но заступљеност овог министарства у државном буџету опада. Дobar део просветних и културних акција спроводио се на бановинском нивоу, а саме бановине имале су међусобно врло различите финансијске могућности, што је продубљивало проблем неравномерног развоја области. За потребе просвете и културе највише су издвајале Дравска, Савска и Дунавска бановина. Терет заостајања појединих области оптерећивао је целокупни друштвени живот и јављао се као све већа препрека југословенској

⁸³ Љубодраг Димић, *Културна политика...* Први део, 17.

⁸⁴ Ljubodrag Dimić, „Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918–1941 (Mogućnosti i ograničenja)“, u *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, [uređivački odbor Latinka Perović, Marija Obradović, Dubravka Stojanović] (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994), 197–198.

⁸⁵ Димић, *Културна политика...* Први део, 83.

⁸⁶ Исто, 99.

⁸⁷ Исто, 87–88.

⁸⁸ Исто, 109.

интеграцији. Неравномерност са којом су поједине области закорачиле у југословенску државу са годинама се увећавала, што је један од најпоузданијих показатеља неуспешности просветно-културне али и општедржавне политике.⁸⁹

Описмењавање и просвећивање народа био је посао у коме није било лако напредовати. Министарство просвете наредило је оснивање одбора за народно просвећивање расписом 6. јула 1921. године „ради успешнијег ширења писмености, сузбијања укорених рђавих навика, заблуда и предрасуда, и ради свестраног васпитавања и уздизања народних маса“, а на основу чланова 3 и 11 *Уредбе о уређењу Министарства просвете* установљују се: средишњи, обласни, односно окружни срески и месни одбори за народно просвећивање. Задачи тих одбора били су: оснивање течајева за неписмене, нарочито у оним местима где још нема школа; покретање течајева на којима би писмени утврђивали и проширивали знање стечено у школи; приређивање предавања за народ у којима би стручњаци и просветни радници подучавали људе у најразличитијим областима; отварање народних књижница и читаоница у свим местима; оснивање соколских, стрељачких, певачких, позоришних и других друштава која би потпомагала васпитању широких народних маса.⁹⁰ Ипак одбори су се формирали споро, нису имали неопходну материјалну подршку, а недовољан је био и број људи који би се у покрет оснивања укључио.⁹¹

Према подацима 1921. године, 47,6% становника Краљевине СХС знало је да чита и пише. Резултати пописа спроведеног десет година касније показују мали помак, од укупног становништва старијег од десет година у Краљевини Југославији писмено је било 54,83%, док је потпуно неписмених било 44,61%. Статистика је још више поражавајућа када се сагледају проценти писмених према полу и географским областима, јер се онда увиђа сва неравномерност југословенског друштва. Процент писменог женског становништва износио је 42,90%, док је проценат писмених мушкараца био 67,31%. Стопа писмености је нижа, а разлике драстичније у Врбаској (13,95% : 39,73%), Вардарској (14,32% : 43,89%), Моравској (16,01% : 60,76%), Зетској (16,69% : 50,69%) и Дринској бановини (18,56% : 56,37%). Најповољнија ситуација била је у Дравској бановини, где је постојала само минимална разлика у постотку писмених жена и мушкараца (92,41% : 94,13%), и у Београду, где је проценат писмених жена нешто мањи (84% : 92,66%). Дунавска бановина имала је висок проценат писменог мушког становништва (82,03), док је непуних 60% жена знало да чита и пише. У Савској је била слична ситуација – 80% мушкараца и 63,78% жена знало је да чита и пише.⁹²

За све време постојања Краљевине СХС/Југославије, умножавао се број образовних установа, наставног особља, као и деце обухваћене школовањем. Током тридесетих година, број образовних установа (забавишта, основних школа, средњих школа, факултета) повећан је за 12,92%, што је упечатљив помак, али ипак недовољан имајући у виду објективне потребе заједнице. Укупан број школа, према званичној државној статистици, бивао је већи сваке године – од 9.409 у 1929/30. до 10.874 у 1938/39. Још интензивније растао је број ученика – од 1.300.326 (1929/30) до 1.722.173.

⁸⁹ Исто, 138–149.

⁹⁰ Момчило Исић, *Сељаштво у Србији 1918–1925* (Београд: Институт за новију историју Србије, 1995), 351.

⁹¹ Момчило Исић, „Делатност Шабачке народне књижнице и читаонице на народном просвећивању 1928–1941“, *Museum* Бр. 2 (2001): 117–145.

⁹² Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, Други део *Школа и црква* (Београд: Стубови културе, 1997), 192.

Ова позитивна статистика могла би да остави утисак одличног напретка у просвети једног друштва само уколико би се изоставио податак о просечном броју ђака по једном одељењу. Од 38 ученика, колико је 1929/30. долазило на једно одељење, дошло се до чак 63 ученика по одељењу 1938/39. године што је сигурно утицало на погоршавање услова за рад у школама.

Број студената такође се видљиво повећавао у четвртој деценији 20. века. Тај раст нарочито је приметан на београдском универзитету, највећем у Краљевини, где је износио више од 50%. Школске 1923/24, на шест факултета овог универзитета, студирао је 5461 студент.⁹³ Године 1930. на Универзитету у Београду студирало је 6880, а 1939. чак 9016 лица.⁹⁴ Поред факултета у Београду, Загребу и Љубљани, отворени су и Правни факултет у Суботици и Филозофски факултет у Скопљу.

Међународна отвореност Краљевине СХС/Југославије у многоме је користила слоју образованог и имућнијег градског становништва. Оно је сада лакше пратило дешавања у развијеним европским земљама и трудило се да са њима иде у корак. Културни живот урбаних средина био је окренут ка Француској, Енглеској и Немачкој. Амерички утицај такође је био присутан. То се видело и у издавачкој продукцији, позоришту, на уметничким изложбама, концертима. Југословенски уметници гостовали су у иностранству. Чехословачка култура имала је јак утицај на авангардну уметност, али и на конзервативне националистичке кругове. Ова држава доживљавана је као братска због заједничког словенског порекла и начина уједињења. Краљевина Југославија потписала је са Чехословачком републиком *Декларацију о школским и културним везама* 28. априла 1930. године. „Док је авангардна уметност била значајна појава, али ипак ограничена на мањину, шири слојеви у градовима дошли су у додир с модерном англосаксонском масовном културом.“ Томе су допринели медији који су имали забавни, едукативни али и пропагандни карактер. Радио Београд отпочео је редовно емитовање 24. марта 1929. године. Од те до 1938. године број радио-апарата у Краљевини Југославији повећао се више од четири пута – са 19.270 на 86.060. Било је и све више наслова новина и часописа. Филм је такође привлачио велику пажњу градске публике. У биоскопима је била заступљена америчка, немачка и домаћа кинематографија. Фотографије, плакати и рекламе обликовале су укусу дама и госпоне у погледу одевања. Прва туристичка агенција у Београду – Путник отворена је 1923. године.⁹⁵

2.3. Однос власти према библиотекарству, библиотекама и библиотекарима у Краљевини СХС/Југославији

У Србији су постојали сви типови библиотека још у 19. веку. Најмлађи међу њима, тип јавних библиотека остварио је врло солидан развој на почетку 20. века. Међутим, Први светски рат поништио је многе напоре и остварене резултате на просветном плану у целини, те је главни изазов по његовом завршетку и формирању Краљевине

⁹³ Технички факултет имао је 1607 студената, Правни 1504, Филозофски 1339, Медицински 627, Пољопривредни 276, док је Теолошки факултет студирало 108 студената. Према Л. М. Костић, „Бројно стање студената у нашој држави“, *Просветни гласник*, год. 41 (Август 1924), бр. 8, 460.

⁹⁴ Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији 1918–1941*, Други део..., 190.

⁹⁵ Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије...*, 137–138.

СХС био утврдити штету, обновити онде где је било могуће, а на многим местима основати нове установе, те уравнотежити њихов рад доношењем прописа различитих нивоа.

У првих десетак година од оснивања Краљевине, у Србији је основано неколико већих библиотека које су опстале до данашњих дана (Градска библиотека у Панчеву, Универзитетска библиотека у Београду, Општинска библиотека у Београду), али је суштински напредак библиотечке делатности у овом периоду био спор. Најважнији потези на државном нивоу били су доношење *Правила народне књижнице и читаонице* (1920), *Правила ђачке књижнице* (1921) и *Правила о полагању државног стручног испита за чиновнике Народне библиотеке у Београду* (1928). Ово хитро деловање у области како народних, тако и ђачких књижница јасно указује на опредељеност државе да ради на основном просвећивању народа који је тек половично био писмен. Но, вишедеценијско културно заостајање није се могло брзо надокнадити расположивим материјалним и људским ресурсима.

Од увођења шестојануарске диктатуре држава почиње да улаже више напора да обезбеди законе који би коначно уједначили рад у различитим сферама, али и у библиотекарству. Разматраће се неколико предлога библиотечких закона, формираће се Друштво југословенских библиотекара (ДЈБ), које ће затим постати и део глобалне професионалне асоцијације, иако ће његова моћ утицаја на државном нивоу бити веома сведена. И даље су највећа препрека развоју делатности: неуједначен и већински скроман економски и просветни развој, осетна подељеност и свест о различитим културним обрасцима.

2.3.1. Питање надлежности

Министарство просвете (МП) Краљевине СХС/Југославије било је надлежно за уређење библиотекарства, но ипак не за све типове библиотека. Изван његове надлежности биле су библиотеке војних, верских и других установа ван просветно-културног сектора. Његова организација устројавана је три пута – уредбама из 1919, 1929 те 1937. године. Осим што показују расподелу надлежности, ови прописи помало указују на позицију коју су библиотеке имале у просвети ове државе.

Према првој *Уредби о уређењу Министарства просвете*, њему је припадала „врховна и надзорна управа над свом јавном и приватном наставом у Краљевини.“ Под његовим надзором стајали су: „сва учена, књижевна и уметничка друштва, све просветне, културне и просветно-хумане установе и заводи те сви школски и просветни фондови, уколико која од тих установа не би долазила под управу и надзор другога којег Министарства.“⁹⁶ Министарство је било подељено на: Опште одељење, Просветна одељења (Одељење за вишу наставу, Одељење за средњу наставу, Одељење за основну наставу и народно просвећивање) и Одељење за уметност. Библиотеке се у Уредби спомињу само у неколико прилика. Међу послове Општег одељења убројани су Библиотека Министарства, али и Академија наука и уметности, музеји природњачки, народне библиотеке, Државни архив, Државна штампарија. Уредба је предвиђала и библиотекара за Библиотеку МП, дакле лице коме је основна дужност да ради у библиотеци. Приликом навођења послова и надлежности осталих одељења, библиотеке се не помињу.

⁹⁶ Прва Уредба о уређењу Министарства просвете објављена је 6.9.1919. године. *Službene novine KSHS* br. 91/1919.

Министарство просвете је, према Уредби о уређењу из 1929, подељено на три одељења: Опште одељење, Одељење за средњу наставу и Одељење за основну наставу.⁹⁷ Под окриљем Одсека за вишу наставу и научне установе Општег одељења налазиле су се народне и универзитетске библиотеке. Овом синтагмом су, судећи према тадашњој терминологији, могле бити обухваћене: Народна библиотека у Београду, Народна библиотека у Крагујевцу, Народна библиотека у Нишу, Народна библиотека и музеј у Цетињу, Универзитетска библиотека у Београду, Универзитетска библиотека у Загребу и Државна лицејска библиотека у Љубљани. Библиотеке факултета и научних установа нису споменуте. Административни одсек Општег одељења имао је ингеренције над Библиотеком Министарства просвете и Слагалиштем књига, са којег су се дистрибуирале књиге за просвећивање народа. Одељење за средњу наставу имало је Административно-персонални и Наставни одсек. „Старање о школским књижницама“ (и кабинетима) спадало је у делокруг Наставног одсека. И у Одељењу за основну наставу, Наставни одсек старао се о „снабдевању школских књижница“. Осим тога ово одељење имало је Одсек за народно просвећивање који је, између осталог, имао задатак да се брине о подизању народних књижница и читаоница. Средишњи просветни одбор имао је Књижевну секцију која је бирала књиге које се подносе Министарству просвете ради откупа и препоруке за народне и друштвене књижнице и читаонице. На основу ове уредбе, надлежност над јавним, градским библиотекама није била прецизирана.

Праћењем дешавања у библиотекама бавио се Централни пресбирос Министарског савета, који је основан 1929. године како би обављао послове општедржавне обавештајне службе. Организован је у три одсека: административни, информативни и публицистички одсек. Одељак за пропаганду у оквиру публицистичког одсека прикупљао је податке о свеукупном државном и националном животу, израђивао студије за пропагандистичке политичке и културне публикације. Одсек је одржавао везе са националним културним и социјалним установама у земљи.⁹⁸ Од дописника су пристизали и статистички подаци о библиотекама. Такође, прикупљани су исечци текстова из штампе који се тичу ових установа.

Трећа Уредба о уређењу Министарства просвете ступила је на снагу 31.3.1937.⁹⁹ Њоме су много детаљније и прецизније одређене надлежности Министарства. Прописано је да у њих нарочито спадају: јавна настава, изузевши ниже и средње стручне школе, које по специјалним законима спадају у надлежност других министарстава, старање и надзор над књижевним, уметничким и научним друштвима и установама и просветним заводима, универзитети и друге стручне школе у рангу универзитета, музеји, позоришта и народне књижнице, читаонице и установе за просвећивање, државне штампарије...“ Формира се посебно Одељење за народно просвећивање, а поред њега и Одељење за наставу, Одељење за средње школе и Одељење за народне школе. Опште одељење постоји и у новој систематизацији. У његовој надлежности је Одсек за високе школе и научне установе који ће се, између осталог, бавити и народним библиотекама.¹⁰⁰

⁹⁷ Уредба о уређењу Министарства просвете: (Ова Уредба обнародована је у „Службеним новинама“ бр. 176.-LXXIV од 31. јула 1929. године), (Београд: Штампарија Краљевине СХС, 1929), 3.

⁹⁸ Milica Milićević, Inventar sumarno-analitički: AJ-38 Centralni presbiro Predsedništva Ministarskog saveta 1929-1941, (Београд: Архив Југославије), VIII.

⁹⁹ Službene novine Kraljevine Jugoslavije vnr. br. 72-B/37 i br. 109/37

¹⁰⁰ „Под овај одсек спадају: академије наука, сви универзитети са посебним факултетима, високе и више школе сем уметничких и верских, специјалне научне установе, музеји, државне архиве и народне библиотеке.“ Уредба о уређењу Министарства просвете (Београд: Министарство просвете Краљевине Југославије, 1937), 6.

Опште одељење, између других новина, добило је Одсек за просветну пропаганду, у чију надлежност је ушло: „популарисање и објашњавање главних смерница државне просветне политике путем штампе, као и путем посебних штампаних публикација; пропагирање потребе што интензивније сарадње дома и школе, сазивања и рада на родитељским састанцима“.¹⁰¹ Увођење оваквог одсека говори о томе да је пропаганда постала неопходна метода за постизање циљева у просветној политици Краљевине.

Одељење за наставу имало је надлежности над библиотекама преко неколико одсека. Одсек за научне установе водио је евиденцију о публикацијама установа које спадају у научне, самим тим и народних библиотека, док је Одсек за наставу у народним школама имао конкретан задатак да се „стара за школске књижнице и збирке учила“. Међу дужностима Одсека за наставу у учитељским школама, Одсека за наставу у средњим школама и Одсека за наставу у грађанским школама нема ни помена библиотека.

Одељење за народно просвећивање, прерасло из одсека, имало је сада детаљније прописане послове. Што се тиче народних књижница и читаоница Одсек за просвећивање народа ван школе водио је евиденцију о њима, затим био дужан да доноси одлуке о препорукама и откупу књига и публикација које је препоручивао Главни просветни савет, да их чува и расподељује просветним установама. Овај одсек морао је да води рачуна да школске и народне књижнице и читаонице не набављају неодобрене публикације.¹⁰²

2.3.2. Статистика библиотека

Број библиотека свих типова на територији Краљевине (СХС) Југославије никада није био утврђен. Одсек за просветну статистику постојао је у Министарству просвете, а у његовој надлежности налазиле су се: статистика школа, наставника и ученика, статистика приватних и државних просветних установа, статистика просвећености у држави, као и сви други послови који захтевају статистичку обраду. Вођена је евиденција о броју народних књижница и читаоница, ђачких и наставничких библиотека у школама, док евидентирање специјалних, високошколских, јавних градских библиотека није било јасно регулисано. Вођење статистике зависило је од свести и савести припадника власти појединих територијалних целина. Дакле, и распрострањеност библиотека, и њихова развијеност, али и извештавање о њима директно су зависили од степена просвећености једне области. У архивској грађи Министарства просвете опажа се непотпуност и неусаглашеност података о библиотекама. Тамо се налази део података за 1923, а затим за 1935. годину. Према њима, 1923. године у целој краљевини постојале су тек 504 народне књижнице и читаонице.¹⁰³ Одбора за народно просвећивање, који су имали задатак да оснивају ове библиотеке, било је у том тренутку 1247. Њихов учинак сведочи о темпу развоја у првим послератним годинама.

¹⁰¹ Уредба о уређењу Министарства просвете (Београд: Министарство просвете Краљевине Југославије, 1937), 17.

¹⁰² Исто, 32–33

¹⁰³ Архив Југославије (АЈ), Фонд Министарства просвете (66) (МП), 340-540, „Рад на народном просвећивању“, 27. 12. 1923.

Покрајинска управа за Хрватску и Славонију имала је прилично јасну слику о бројном стању библиотека. Забележено је постојање: Универзитетске библиотеке у Загребу, Јавне библиотеке „Хрватског змаја“, Књижнице породице Витезић у Врбнику (отворена за народ), 2862 библиотеке у основним школама (1460 наставничких и 1402 ученичке), 114 средњошколских библиотека (57 наставничких, 57 ученичких), 925 библиотека при разним културним удружењима, 14 библиотека „селица“, око 1000 библиотека „општина, жупних уреда парохијалног звања, код сваког католичког и православног манастира“ (које нису јавне), као и стручних књижница код сваке власти које су намењене чиновницима, а чији број није наведен. Укупно, више од 4900 библиотека, мада се у званичном документу наводи 4790. Овде се не помиње постојање народних књижница и читаоница, а на основу прописа Покрајинске управе за Хрватску и Славонију из 1921. године, свака библиотека основне школе могла је бити претворена у народну књижницу с тим да и даље остане у својини школе.¹⁰⁴

Покрајинска управа за Словенију известила је да на њеној територији постоје три веће јавне библиотеке (Државна лицејска библиотека у Љубљани, Библиотека Покрајинског музеја у Љубљани и Студијска библиотека у Марибору), као и велики број народних и друштвених књижница које су отворене само за своје чланове.¹⁰⁵ Детаљније податке није послала.

Покрајинска управа за Далмацију навела је да у Сплиту постоје две јавне библиотеке: Библиотека Археолошког музеја и Градска библиотека. У овом граду налазило се још неколико библиотека које нису сматране јавним: Библиотека Велике гимназије, Библиотека Велике реалке, Фрањевачка библиотека на обали, Библиотека Доминиканаца и Библиотека Фрањеваца на Пољуду. У Дубровнику су постојале још: Библиотека Државног архива која је неуређена, Библиотека Мале браће, Библиотека самостана Доминиканаца, као и библиотека Реалне гимназије. Помиње се постојање „мањих библиотека“ у Котору, Книну, Сињу и на Хвару, као и „мањих јавних књижница“ које су практично при друштвима и намењене су њиховим члановима.¹⁰⁶

Покрајинска управа за Босну и Херцеговину навела је да су на њеној територији основане 223 народне књижнице и читаонице. Све основне школе имале су библиотеке које су подељене на ђачке и учитељске. Свака од 16 државних и три приватне гимназије имала је ученичку и учитељску књижницу. Још 11 стручних школа, академија и препарандија имало је своје библиотеке. На списку су биле и Библиотека Земаљског музеја у Сарајеву, Библиотека Фрањевачког самостана, као и Српско-православне Консистирије. Још 71 библиотека била је у саставу читаоница, клубова и удружења. За све, осим за школске библиотеке и народне књижнице, наведен је тачан назив, место и број публикација. У попису се не наводе друге врсте библиотека.¹⁰⁷ Подаци о библиотекама осталих покрајинских управа (Банат, Бачка и Барања, Северна и Јужна Србија, Црна Гора) нису се нашли међу овим извештајима.

Неусаглашеност се опажа и у статистичким подацима Алманаха Краљевине Југославије за 1930. годину чија је сврха била да даје основне административне и друге

¹⁰⁴ АЈ, МП, 340, 580, Покрајинска управа за Хрватску и Славонију, Одељење за проsvjetу и vjere, br. 52.383, „Књижнице јавне. Статистички подаци“, 1923.

¹⁰⁵ АЈ, МП, 340, 580, Покрајинска управа за Словенију, од. за проsveto in vere, br. 128, „Podati o javnih knjižnicah in ljudskih vseučiliščih“, 11.1.1924.

¹⁰⁶ АЈ, МП, 340, 580, Покрајинска управа за Далмацију, Сплит – Школски одсјек, br. 9665/23, „Подаци о библиотекама у Далмацији“, 17.1.1924.

¹⁰⁷ АЈ, МП, 340, 580, Покрајинска управа за Босну и Херцеговину, br. 92.832/23, „Статистички подаци о библиотекама у Босни и Херцеговини“, 31.1.1924.

податке о целокупној држави, свакој бановини, као и Управи града Београда. Док одређене банске управе броје „народне књижнице и читаонице“, остале наводе податке за „књижнице и читаонице“ или „важније библиотеке“, а Управа града Београда за „јавне библиотеке“. Према овом прегледу, у Краљевини Југославији, 1930. године, постојало је: 568 народних књижница и читаоница у Дунавској бановини, 529 у Дравској, 290 у Моравској, 180 у Приморској и 151 у Врбаској, те 365 народних књижница и читаоница и важнијих библиотека у Савској, затим 393 књижнице и читаонице у Дринској, 244 у Зетској и 185 у Вардарској, као и 22 јавне библиотеке на подручју Управе града Београда.¹⁰⁸ Иако терминологија није јединствена и критеријуми за прикупљање података нису сасвим јасни, може се рећи да је на простору Краљевине Југославије тада радило 2927 библиотека намењених просвећивању ширих народних маса. Већина њих припадала је категорији народних књижница и читаоница, што значи да се број ових установа од 1923. до 1930. вишеструко увећао.

Статистика коју је 1932. објавила Мелита Пивец-Стеле, библиотекар Државне и универзитетске библиотеке у Љубљани и чланица ДЈБ, наговештава да се термин народне књижнице и читаонице у Дравској бановини односио на више типова библиотека. Наиме, у њеној студији, словеначке библиотеке су подељене у три групе: научне и стручне (76 са 493.987 свезака), школске при средњим и стручним школама (52 са 209.963 свеске) и народне и друштвене библиотеке (398 са 367.529 свезака). Укупно је забележено 526 библиотека што је врло близу броју који је евидентиран у Алманаху за Дравску бановину (529).¹⁰⁹

У извештају о броју библиотека у Краљевини Југославији 1935. године који је у Министарству просвете припреман по захтеву Двора такође се може запазити непрецизност која показује да самим чиновницима није јасно шта и како броје или да једноставно није важно да постоји термилошка једнозначност када су књижнице у питању.

У једном документу *бројно стање народних књижница и читаоница и библиотека на концу 1935. године* било је 1626. Само дан касније у допису који је послат Двору стоји да се под надзором МП налазе Народна библиотека и Универзитетска библиотека у Београду, Универзитетска библиотека у Загребу, Државна лицејска библиотека у Љубљани, Народне библиотеке у Нишу и Крагујевцу, да Министарство има једну библиотеку за своје потребе, и постоји још 1626 народних књижница и читаоница. Уз то, „при свим народним, грађанским, средњим и учитељским школама, универзитетским институтима и семинарима, научним и уметничким установама постоји по једна библиотека.“¹¹⁰ Дакле, у првом допису стоји да у укупан број од 1626 улазе, поред народних књижница и читаоница, и друге библиотеке, док се према другом допису он односи само на народне књижнице и читаонице, чему треба додати школске, високошколске, библиотеке при научним и уметничким установама као и државне библиотеке. Осим тога, школе су према правилима имале по две библиотеке: ђачку и наставничку, док су понеке установе такође могле имати више од једне

¹⁰⁸ Табела са подацима о броју књижница и читаоница и библиотека по срезовима на територији Србије дата је у Прилогу А. Према: Виктор Манакин, гл. уредник, *Алманах Краљевине Југославије. 4. јубиларни свезак: 1929–1931* (Загреб: Главно уредништво Алманаха, 1932).

¹⁰⁹ Љубица Марковић, "Dr. Melita Pivec-Stele, Naše knjižnice. Ljubljana. 1933. Posebni odtis. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XIII, 1932; XIV, 1933." Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 14, 1–2 (1934): 210.

¹¹⁰ АЈ, МП, 340, 580, 21. 12. 1935.

библиотеке.¹¹¹ Овде нису споменуте библиотеке које се нису налазиле под надзором Министарства просвете: библиотеке при другим министарствима, верским организацијама, војним институцијама, другим стручним организацијама и удружењима, иако је Двор тражио списак свих библиотека у земљи.

Загребачка секција Друштва југословенских библиотекара успела је да на територији Савске бановине преброји укупно 1875 књижница, од чега су 182 биле народне¹¹², што је врло близу броја које је Министарство просвете изнело (179) те може да потврди да се број 1626 односи искључиво на народне књижнице и читаонице. Ако се ово стање упореди са забележеним бројем књижница и читаоница 1930. године, запажа се драстична разлика.

Табела 1: Упоредни приказ статистике књижница и читаоница у Краљевини Југославији 1930. и 1935. године

Бановине	(Народне) књижнице и читаонице (и важније библиотеке у градовима) 1930. ¹¹³	Народне књижнице и читаонице 1935. ¹¹⁴
Подручје Управе града Београда	22	22
Дравска бановина	529	240
Савска бановина	365	179
Зетска бановина	244	131
Приморска бановина	180	68
Врбаска бановина	151	67
Дринска бановина	393	189
Моравска бановина	290	217
Вардарска бановина	185	163
Дунавска бановина	568	350
Укупно	2927	1626

То опет говори у прилог претпоставци да бројка 2927 у 1930. години обухвата више установа од самих народних књижница и читаоница, како је код појединих бановина и примећено у терминологији коју користе. Мало је вероватно да се за неколико година затворило више од 30% ових установа. Државни статистичари очигледно нису довољно марили за типолошко разврставање библиотека. Потреба за поделом видљива је једино у анализама које су израђивали библиотечки стручњаци.

Друштво југословенских библиотекара, за потребе статистике коју је прикупљао Међународни институт за интелектуалну сарадњу¹¹⁵, поделило је југословенске библиотеке на следећи начин: једна национална библиотека која је јавна, три државне универзитетске библиотеке, велики број факултетских и семинарских библиотека,

¹¹¹ У једном допису чак стоји да се у прилогу достављају списак свих народних књижница, читаоница и библиотека у Краљевини, али за сада тај списак није пронађен.

¹¹² Josip Badalić, *Javne knjižnice u Savskoj banovini: Njihovo stanje i potrebe* (Zagreb: Društvo jugoslovenskih bibliotekara – Sekcija Zagreb, 1937), 6.

¹¹³ Према *Алманаху Краљевине Југославије. 4. јубиларном свеску.*

¹¹⁴ АЈ, МП, 340, 580, 20. 12. 1935.

¹¹⁵ Међународни институт за интелектуалну сарадњу свечано је отворен 16. јануара 1926. године као организациони део Лиге нација. Под овим називом постојао је до 1946. године, када га замењује УНЕСКО.

општинске библиотеке независне од државе, административне библиотеке, школске библиотеке (у основном и средњем образовању), дечје библиотеке, као и народне библиотеке (које су зависиле од Министарства просвете или неког удружења).¹¹⁶ Ни ова подела није потпуно прецизна јер изузима Народну библиотеку у Крагујевцу и Народну библиотеку у Нишу које су биле јавне, општинске библиотеке финансиране из буџета државе.

2.3.3. Правна регулатива

Безмало, током читавог међуратног периода трајале су активности на доношењу јединственог правног акта којим би се регулисао библиотечки систем у држави. Оснивање библиотека, њихово финансирање, уређење фонда, каталогизација, компетенције и надлежност кадрова остајали су у сивој зони док су библиотеке и библиотекари ишчекивали да се донесу јасне законске одредбе. *Закон о Народној библиотеци* из 1901. године био је једини законски пропис у овој области. Поред њега постојала су *Правила народних књижница и читаоница* из 1904, као и правилници појединих библиотека. Др Јосип Бадалић, у првој реченици брошуре *Јавне библиотеке у Савској бановини*, назвао је југословенско библиотекарство „пепељугом у просвети“.¹¹⁷ Поредећи положај јавних библиотека са положајем вредне али сироте и обесправљене девојке која има потенцијал да постане предивна принцеза сликовито је дочарао тренутну ситуацију за коју је сматрао да произилази из „законодавне и буџетске небриге“.

Први подзаконски акт у области библиотекарства у Краљевини СХС била су *Правила народне књижнице и читаонице* која је министар просвете потписао 10. августа 1920. године. Издата су у облику свешнице-формулара, тако да важе за све подједнако али да свака народна књижница и читаоница празнине у њему попуњава својим називом и осталим основним подацима. Суштински, Правилма је био прописан менаџмент народних књижница и читаоница. Она су дефинисала: „име; циљ – задатак; средства; фонд за подизање дома народне књижнице и читаонице; врсте чланова и њихова права и дужности; управни одбор – његова права и дужности, као и дужности председника, потпредседника, секретара, благајника и књижничара; права и дужности надзорног одбора и врсту скупштине, делокруг њеног рада, време и начин сазивања“.¹¹⁸ Предочени су и обрасци за вођење евиденције о члановима и имовини. О организацији и начину чувања библиотечког фонда није било речи.

Наредне године објављена су *Правила ђачке књижнице* у истом облику као и за народне.¹¹⁹ Њима су одређени задаци, начин коришћења, и финансирање књижница у основним школама. Правилник се није бавио уређењем и смештајем фонда.

¹¹⁶ *Rôle et formation du bibliothécaire: étude comparative sur la formation professionnelle du bibliothécaire* (Paris: Institut international de coopération intellectuelle, 1935), 348.

¹¹⁷ „На подручју наше народне просвете заузима јавно књиџничарство положај просветне пепелјуге.“ - Јосип Бадалић, *Јавне књиџнице у Савској бановини: станје и потребе* (Zagreb: Друштво југословенских библиотекара – Секција Zagreb, 1937), 5.

¹¹⁸ Биљана Ђурашиновић, „Народне књижнице и читаонице као облик јавног библиотекарства у Србији 1918–1941“, *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Година 16, бр. 31 (новембар 2017), 64, doi: 10.19090/cit.2017.31.62-70.

¹¹⁹ *Правила ђачке књижнице*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1921). Објављена су у 152. броју Службених новина од 11. јула 1921.год.

Закон о штампи донет је 1925. године, а имао је и измене и допуне 1929. Овај правни акт се већински бавио уређењем издавања новина и других периодичних публикација, те се тако и његов члан 7 који регулише достављање обавезног примерка односи на „новине и повремене списе“.¹²⁰ Ипак, њиме је укинута одредба члана 25 *Закона о Народној библиотеци* из 1901, који је прописивао обавезни примерак и поступање штампара и Библиотеке, а који се односио не само на новине, већ и на књиге, атласе и слично.¹²¹ То је изазвало спорадично пристизање обавезних примерака библиотекама. Добра новина је што је поменути чл. 7 *Закона о штампи* одређено да један примерак припадне и обласној државној или јавној библиотеци, чиме је на известан начин прописан локални обавезни примерак периодике.¹²² До сада је из документације утврђено да су на њега имале право: Библиотека Матице српске у Новом Саду¹²³, Градска библиотека у Суботици, Градска библиотека у Сомбору, Српска читаоница у Великој Кикинди, Библиотека Општине града Београда¹²⁴, Народна библиотека у Крагујевцу,¹²⁵ као и Градска библиотека у Сплиту¹²⁶.

Због неделотворности овако написаног закона, Друштво југословенских библиотекара је 1935. године поднело предлог да се сачини нови закон о штампи који ће обавезати све штампарије да од сваког штампаног, или којим другим механичким путем умноженог дела, у року од пет дана по изласку, дају по два примерка за Народну библиотеку у Београду, Универзитетску у Загребу и Државну у Љубљани, као и један примерак за јавну библиотеку своје бановине.¹²⁷ Предлагали су и строже казне за штампаре, али и за државне тужиоце, односно надлежне чиновнике, уколико не испуне обавезе у смислу овог закона. Министар просвете је предлоге прихватио и упутио их Министру правде, но овакве измене *Закон о штампи* није доживео.¹²⁸

¹²⁰ Члан 7, Став 1 гласио је: „Штампар је дужан пре почетка растурања, да од сваких штампаних новина и повремених списа, достави по пет примерака државном тужиоцу, односно месној државној полицијској власти, од којих ће један примерак задржати за себе, један доставити Народној Библиотеци у Београду, један Свеучилишној Библиотеци у Загребу, један Државној Лицеалној Библиотеци у Љубљани, а један обласној државној или јавној библиотеци.“ *Закон о штампи од 6. августа 1925. Са изменама и допунама и Уредбом о односима између новинара и власника листова* (Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д, 1938), 10.

¹²¹ *Закон о Народној библиотеци* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1901).

¹²² *Закон о штампи од 6. августа 1925. Са изменама и допунама и Уредбом о односима између новинара и власника листова* (Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д, 1938), 11.

¹²³ За штампу која стиже у државна тужилаштва Новог Сада, Панчева и Беле Цркве.

¹²⁴ Библиотека града Београда (БГБ), „Петогодишњи извештај Библиотеке Општине града Београда 1929–1934“, 48.

¹²⁵ Видосава Зеремски и Сава Паланчанин, припремили, *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*, Књ. 4/2 1932–1944 (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1969), 591.

¹²⁶ Управа ДЈБ је чак тражила од Министарства просвете да Градска библиотека у Сплиту добија обавезни примерак. „Ова библиотека има ранг бановинске (и обласне јавне) библиотеке, и као таква добија (по члану 7. Закона о штампи) обавезни примерак са територије Приморске бановине. Према томе, сасвим је оправдано да та библиотека добија и државна издања.“ Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ (УБСМ), Архива Друштва југословенских библиотекара (АДЈБ) – Главна управа (ГУ), бр. 269, „Молба Министарству просвете“, 9. 3. 1935.

¹²⁷ За установе којима би припали обавезни примерци бановина ДЈБ је предложило различите типове библиотека: Универзитетску библиотеку у Београду (за Београд, Земун, Панчево и Дунавску бановину), Народну библиотеку у Нишу (за Моравску), Градску библиотеку у Загребу (за Савску), Библиотеку у Марибору (за Дравску), Градску библиотеку у Сплиту (за Приморску), Државну архиву и библиотеку на Цетињу (за Зетску), Факултетску библиотеку у Скопју (за Вардарску), Библиотеку у Бања Луци (за Врбаску) и Земаљски музеј у Сарајеву (за Дринску).

¹²⁸ Гаврило Ковијанић, приредио, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду: 1821–1944*, Књ. 3 1919–1944 (Београд: Народна библиотека Србије, 1992), 464, 467–469.

Још један важан подзаконски акт била су *Правила о полагању државног стручног испита за прелаз чиновника Народне библиотеке у Београду из приправних у помоћне групе*, донета 11. јануара 1928. године. Фебруара 1929, Министарство просвете донело је одлуку да се обавеза полагања стручног испита пренесе и на запослене у Универзитетској библиотеци у Загребу и Универзитетску библиотеку у Београду.¹²⁹ Увођење ове врсте провере стручних компетенција библиотечког кадра био значајан корак у изградњи библиотекарске професије.

Убрзо затим, 12. априла 1929. године, Министарство просвете је, на иницијативу библиотекара, образовало *Одбор за израду пројекта закона о библиотекама*, који су чинили: државни саветник Стеван Нешић, проф. загребачког универзитета др Фрањо Францев (1882–1943)¹³⁰, управник Универзитетске библиотеке у Београду Урош Џонић (1887–1968), пензионисани помоћник управника Народне библиотеке Михаило Поповић (1866–1933), њен тадашњи управник Милош Зечевић (1880–1955) и помоћник управника Светозар Матић (1887–1975). Одбор је пред собом већ имао нацрт на коме је радио сам Зечевић те је за неколико дана успео да припреми пројекат и достави га Министарству. Према њему, основна подела библиотека била је на државне, обласне и општинске и библиотеке удружења и установа. Одређена је њихова надлежност и делокруг рада.¹³¹ „Пројекат је уредио положај библиотечког особља и њихово напредовање у струци и прописао потпуније одредбе о снабдевању библиотека, руковању имовином и службеним – обавезним примерком. Циљ овог пројекта је, поред осталог, био да у држави постоји мање библиотека, али да буду срећеније и боље организоване и да у целости врше све функције јавних библиотека, намењених, пре свега, научном и просветном раду.“¹³² Пројекат је предвиђао и чвршћу повезаност Народне библиотеке са Српском краљевском академијом највише због става Милоша Зечевића да би Држава обратила већу пажњу на Библиотеку само уколико би се Академија заузела за њу.¹³³ Овакав предлог закона није био прихваћен, те је у Министарству пролазио кроз измене према саветима Министарства финансија и Министарства правде. Пошто је најзад предат Врховном законодавном савету, предлог закона је одбијен.¹³⁴ Израда новог поверена је члану овог савета др Методу Доленцу (1875–1941), професору Универзитета у Љубљани. Пројекат је промењен из основа јер се ограничио само на „јавне библиотеке које оснивају државе и бановине“. „Избачене су библиотеке које оснивају општине, поједине установе или удружења и приватна лица, а тако исто и оне одредбе које се тичу семинарских и других библиотека на универзитетима.“ Овде се појавио и предлог о спајању Народне и Универзитетске библиотеке у Београду чиме би се створила установа еквивалентна библиотекама у Загребу и Љубљани. Друга могућност била је да се Народна библиотека преименује у Државна народна библиотека.¹³⁵ Упркос изменама, овај пројекат Закона није доживео да буде усвојен, но, он, према мишљењу чланова ДЈБ, није ни био у складу са потребама

¹²⁹ „Одлуке“, *Просветни гласник: службени орган Министарства просвете Краљевне Срба, Хрвата и Словенаца* Год. 45, бр. 2 (фебруар 1929), 101.

¹³⁰ Од 1908. био је библиотекар, а од 1919. до 1927. године управник Универзитетске библиотеке у Загребу. Истицао је значај библиотекарског образовања, а залагао се и за координисану набавку књига. – *Hrvatska enciklopedija*, Francev, Franjo, Preuzeto 10.10.2024, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/fancev-franjo>.

¹³¹ Гаврило Ковијанић, *Аривска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 286.

¹³² Драган Бараћ, *Право у области књиге* (Београд: Народна библиотека Србије, 2014), 89.

¹³³ Гаврило Ковијанић, *Аривска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 287.

¹³⁴ О садржају овог предлога закона видети: Б. Турашиновић, „Јавне библиотеке у Србији 1919–1941: практични и теоријски домети“ (докторска дис., Филолошки факултет, 2018), 74–77.

¹³⁵ Бараћ, *Право у области књиге*, 89–90.

и принципима савременог библиотекарства.¹³⁶ Због тога се у библиотекарском друштву, пошто је на више начина покушало да укаже на неопходност што хитнијег доношења Закона о библиотекама, формирао тим који је припремио нацрт *Закона о јавним библиотекама* и доставио га Министарству просвете 4. јануара 1936. године.

Према пројекту закона ДЈБ, основна подела јавних библиотека била би извршена према оснивачу и начину финансирања – на државне и самоуправне. Прве су се оснивале Краљевским указом и издржавала би их држава, док је други тип био осниван одлуком самоуправних власти и издржавале би их самоуправе из редовних буџетских прихода. У државне библиотеке спадале су народне библиотеке, универзитетске библиотеке и остале при установама за које су основане. Предвиђено је да Народна библиотека у Београду буде општа државна библиотека и музеј књиге. Уз њу су извојене и Народна и универзитетска библиотека у Загребу, Народна и универзитетска библиотека у Љубљани, као и Универзитетска библиотека у Београду са задатком да подстичу научни рад и националну просвету. Народне библиотеке практично би имале функције националних библиотека које би прикупљале:

„а) све што Краљевина Југославија штампа или било којим другим графичким начином умножава;

б) све српско-хрватске и словеначке књиге штампане изван Југославије;

в) све што се о Краљевини Југославији и о њеном становништву штампа у другим земљама;

д) дела трајне вредности из свих научних грана, и свих књижевности културних народа;

ђ) рукописе и старе књиге српско-хрватске и словеначке, писма и друге нештампане ствари знаменитих Срба, Хрвата и Словенаца, и странаца који су било чиме у вези са Јужним Словенима.“¹³⁷

Самоуправне библиотеке имале би задатак да „прикупљају и што ширем читалачком кругу стављају на расположење дела са забавном, научном и поучном садржином у циљу подизања опште народне просвете, умног, моралног и професионалног развитака свих народних редова.“¹³⁸

Предложено је и оснивање једног централног тела – Библиотечког одбора који би руководио „стручном организацијом заједничких библиотечких послова“. Одбор би чинили управници библиотека или њихови заменици. Предлог закона је налагао да се на основу њега пропишу правилници појединачних библиотека које ће одобравати Министарство просвете, односно самоуправне власти.

Други део предложеног акта односио се на обавезни примерак. Народна библиотека у Београду примала би два, док би народне и универзитетске библиотеке у Загребу и Љубљани, као и Универзитетска библиотека у Београду примале по један обавезни примерак. Универзитетска библиотека у Београду би практично добила статус националне библиотеке за Србију, иако не би мењала име. Значај јој се,

¹³⁶ „I kongres jugoslovenskih bibliotekara u Zagrebu“, *Hrvatska straža*, 29. 2. 1931. Исечак се чува у АЈ, Централни пресбиро (ЦП), 596, 769.

¹³⁷ АЈ, МП, 340, 580, „Предлог Закона о јавним библиотекама упућен Министарству 4.1.1936, чл. 5“, 10. 7. 1937.

¹³⁸ Исто, чл. 8.

вероватно, придавао због тога што су њени запослени били оснивачи и угледни чланови ДЈБ, али и због тога што је била у новој, наменски саграђеној згради, те је имала више предиспозиција да буде један од покретача развоја библиотекарства између два светска рата.

Трећи део предложеног акта био је посвећен запосленима у библиотекама – њиховим звањима, бројности и стручној спреми. Овим су обухваћени: управник, помоћници управника, библиотекари, библиотекарски приправници, секретари, руковоаци, дактилографи, стручни мајстори и служитељи. Број библиотечког особља зависио је од величине библиотеке. Библиотеке које имају између 100.000 и 300.000 свезака имале би једног помоћника управника, док су за веће предвиђена два. На сваких 25.000 свезака долазио је један библиотекар. На свака два библиотекара по један библиотечки приправник, руковалац и дактилограф. Библиотечки приправник, од кога се тражило факултетско образовање, добијао би звање библиотекара по полагању државног библиотекарског испита. Полагање овог испита било је неопходно и за звање руковоаца библиотеке. Помоћник управника библиотеке могао би да постане библиотекар са најмање 12 година државне или самоуправне службе, од којих је минимум 10 провео у библиотеци. За управника народне и универзитетске библиотеке било је потребно да се особа истакла као библиотекар, да има најмање 15 година државне или самоуправне службе, од чега минимум 10 проведених у државној или самоуправној библиотеци. За управника самоуправне библиотеке са више од 30.000 свезака предложени закон није тражио дуго радно искуство у библиотеци, већ диплому факултета, положен библиотекарски државни испит и минимум осам година државне или самоуправне службе. За управника осталих мањих државних или самоуправних библиотека могло се поставити лице „које има довољну теоретску и практичну спрему у библиотечкој струци.“ Како су предлог састављали библиотекари који су били свесни да у том тренутку немају формално библиотекарско образовање, они га нису уводили као услов за позиције у библиотекама, али су итекако инсистирали на искуству и обавезном полагању државног стручног испита. Библиотекарима је тада било јасно да, уколико је циљ заштита интереса струке, једном библиотеком националног или универзитетског карактера не може управљати особа која не познаје систем рада у библиотекама. Овај здраворазумски став образлагали су чињеницом да се и за директора школе бира особа из реда наставника, као што се за декана и ректора бира професор.¹³⁹

Предлог закона опет је дуго разматран код надлежних тела. Коначно, министар просвете је у Финансијском закону за 1939/40. годину добио овлашћење да може донети Уредбу о јавним библиотекама са законском снагом, но политичке прилике везане за почетак рата омеле су њено доношење.¹⁴⁰

Просветни закони који су донекле регулисали оснивање и рад школских и високошколских библиотека донети су релативно касно (*Закон о народним школама, Закон о средњим школама, Закон о учитељским школама* 1929. и *Закон о универзитетима* 1930). Паралелно са припремама за општи закон о библиотекама, доношена су правила за поједине специјалне и јавне библиотеке, па и одређене групе

¹³⁹ Исти принцип, задржан је до данас у школама и на факултетима у Србији, али се у библиотекама доследно не примењује, као што и даље није прописано ни обавезно вишегодишње искуство рада у библиотеци као услов за позицију управника националних и универзитетских библиотека.

¹⁴⁰ Милица Војиновић, „Друштво југословенских библиотекара“, *Гласник Народне библиотеке: годишња библиографија Народне библиотеке и извештаји о раду* Год. 1, св. 3–4 (1940): X–XII.

Б. Бурашиновић, „Јавне библиотеке у Србији 1919–1941: практични и теоријски дometи“, (докторска дис., Филолошки факултет, 2018), 81–82.

специјалних библиотека, попут *Правила о војном библиотекарству* (1936) и *Правилника о библиотекама Министарства и дирекција пошта, телеграфа и телефона* (1940). Сва акта ће детаљније бити представљена у одељцима који се на ове типове библиотека односе.

2.3.4. Финансирање

Иако је уједињење неједнако развијених територија доносило бројне изазове, успостављање јединственог тржишта био је повољно за генерисање привредног напретка и модернизације друштва. Период економског просперитета који је трајао од оснивања државе до 1927. године позитивно је утицао на улагања у просвету и културу, и то се може сагледати праћењем раста буџета Министарства просвете од 39.432.294 динара за 1919/20. до 806.349.910 за 1928/29. Ипак, увид у процентуални удео у укупном државном буџету води ка закључку да се у тој области стално штедело. Министарство се налазило „укљештено“ између две противуречне нужности, потребе за штедњом, коју су наметале опште економске прилике у земљи и потребе да изврши радикалну реформу целокупног просветног и културног живота.¹⁴¹

Спремност да се ради на основу просвећивању становништва манифестовала се кроз оснивање просветних одбора, доношења правила за народне књижнице и читаонице и школске књижнице, али не и кроз финансијску подршку овим установама. „На једној страни, агитовало се да књига уђе у сваку кућу и постане приступачна сваком становнику Краљевине, а на другој, цела акција је подупирана мизерним сумама новца.“¹⁴²

Библиотеке су у 1919/20. години добијале 1.11% укупног буџета Министарства просвете. Иако су се наредних година и буџет Министарства и његов удео у државном буџету повећавали, удео библиотека у буџету Министарства бивао је мањи. Године 1920/21. и 1921/22. износио је 0,9%, а наредне године спао је на 0,13% какав ће приближно ће и остати до краја прве деценије постојања државе.¹⁴³ Сума за библиотеке се 1926/27. осетно повећава, али је и даље вишеструко нижа од оне која је намењена музејима.

Табела 2: Упоредни приказ удела библиотека и музеја у буџету Министарства просвете Краљевине СХС

Процентуални удео библиотека и музеја у буџету Министарства просвете Краљ. СХС ¹⁴⁴				
Година	Библиотеке		Музеји	
	Износ у динарима	Удео изражен у	Износ у динарима	Удео изражен у
1919/20.	437.019	1,11	410.005	1,04

¹⁴¹ Димић, *Културна политика...*, Први део, 82–84.

¹⁴² Исто, 96.

¹⁴³ Исто, 99.

¹⁴⁴ За израчунавање процената су коришћене суме буџета Министарства просвете и државних дотација за библиотеке и музеје у: Димић, *Културна политика...*, Први део, 84 и 99.

1920/21.	662.783	0,9	1.228.224	1,66
1921/22.	773.248	0,9	1.432.928	1,66
1922/23.	311.681	0,13	2.382.189	1,01
1923/24.	255.015	0,12	1.949.064	0,94
1924/25.	770.399	0,13	5.054.481	0,87
1925/26.	770.399	0,13	5.054.482	0,87
1926/27.	1.266.178	0,16	8.069.394	1,02
1927/28.	1.319.577	0,16	6.047.130	0,71
1928/29.	981.756	0,12	6.247.732	0,77

У периоду који је уследио након увођења диктатуре, издвојена средства су у просеку износила 1.255.200 динара и кретала се око 0,15% буџета МП. Овај износ, добијен на основу података из званичних докумената, далеко је мањи од 7.000.000 дин. који се наводе као укупна сума коју држава издваја за библиотеке у једном новинском прилогу објављеном након Првог конгреса библиотекара у Загребу 1931.¹⁴⁵

Табела 3: Упоредни приказ удела библиотека и музеја у буџету Министарства просвете Краљевине Југославије до 1934/35.

Процентуални удео библиотека и музеја у буџету Министарства просвете Краљевине Југославије ¹⁴⁶				
	Библиотеке		Музеји	
	Износ у динарима	Удео у процентима	Износ у динарима	Удео у процентима
1929/30.	1.078.741	0,13	5.632.767	0,70
1930/31.	1.427.317	0,16	7.276.937	0,83
1931/32.	1.384.529	0,15	7.129.065	0,80
1932/33.	1.261.358	0,15	5.449.838	0,67
1933/34.	1.174.330	0,15	5.010.867	0,64
1934/35.	1.204.930.	0,15	5.016.000	0,63

Током периода владе Милана Стојадиновића, издвајања за библиотеке добијају силазан ток, од 0,14% у 1935/36. до 0,08 у буџетској 1939/40. и све време су мања од буџета за музеје и позоришта.

¹⁴⁵ „Prvi kongres jugoslavenskih bibliotekara“, Hrvatska straža, 29. 2. 1931. – Исечак се чува у АЈ, Централни пресбиро, 596, 769.

¹⁴⁶ Удео израчунат на основу података у: Димић, *Културна политика...*, Први део, 109 и 136.

Табела 4: Упоредни приказ удела различитих типова установа културе и просвете у буџету МП Краљевине Југославије од 1935/1936.

Процентуални удео различитих типова установа у буџету Министарства просвете Краљевине Југославије ¹⁴⁷									
	Народне школе	Грађанске шк.	Средње шк.	Учитељске шк.	Универзитети	Научне установе	Народна позоришта	Библиотеке	Музеји
1935/36.	62,32	4,12	14,14	2,39	9,07	/	/	0,14	0,83
1936/37.	57,39	4,50	18,15	2,28	8,68	0,42	1,55	0,13	0,80
1938/39.	55,41	3,99	14,30	2,18	8,67	0,82	1,51	0,13	0,54
1939/40.	57,07	4,09	14,24	2,06	7,94	2,08	1,68	0,08	0,55

Јавне библиотеке (осим оних у Нишу и Крагујевцу) финансирале су локалне самоуправе. Оне често нису биле у могућности да издвоје ни минимални буџет за набавку књига, те је увећање фондова зависило од поклона појединаца или издавача.¹⁴⁸ Банске самоуправе такође су издвајале средства за помоћ културно-просветним установама, међу којима су биле и јавне и школске библиотеке, као и за народно просвећивање у које су спадале народне књижнице и читаонице. Износ помоћи зависио је од материјалних могућности бановина, те је тако Дунавска бановина, од 1930/31. до 1937/38, дала 14.293.000, док је Моравска издвојила тек 2.605.000. Давања за народно просвећивање била су мања за исти период: у Дунавској 5.203.000, у Моравској 1.062.000.

2.4. Односи у стручној јавности

Под стручном библиотекарском јавношћу подразумевају се сви библиотечки посленици који су радили на стручним пословима у ма ком типу библиотека. За добијање запослења у библиотеци није постојало формално ограничење по питању старости, пола или вере. Ради се о једној хетерогеној групи коју су чинили људи различитог нивоа и профила образовања. Никакво школовање или обучавање које би им помогло да боље разумеју окружење у коме ће се наћи нису претходили њиховом уласку у библиотеке. О потребним знањима и вештинама библиотекара се у понеким стручним радовима писало у теоријском смислу, но на законском нивоу потребна стручна спрема није била спецификована. Прилику да уче имали су једино при

¹⁴⁷ Према: Димић, *Културна политика ...*, Први део, 159–166.

¹⁴⁸ Ђурашиновић, „Јавне библиотеке у Србији 1919–1941: практични и теоријски домети“, 64.

контакту са другим колегама, кроз непосредно искуство или читање стручних књига и чланака.

2.4.1. Образовање и компетенције библиотечких радника

Васа Царићевић је у делу *Народне јавне књижнице* 1906. године објаснио да је погрешно за библиотекара бирати „човека књижевника који ће тиме бити збринут и онда моћи без бриге за насушни хлеб, радити на књижевности.“ Нагласивши да је књижничарство струка, сматрао је да би било добро када би се слали стипендисти у иностранство да се за њу образују.¹⁴⁹ Аналогно томе размишљао је и Доналд Уркхарт више деценија касније формулишући начело: „Радно место библиотекара није синекура за научника“.¹⁵⁰ Но ипак, овдашње друштво није се никада ослободило појединаца и група које мисле управо супротно, и књижевници и научници одувек су имали позиције међу библиотечким кадром, а неретко су и управљали библиотекама. Они, свакако, нису представљали већину. У библиотекама попут Народне и Универзитетске у Београду највише је било људи из филолошке струке, оних који су били хонорарни наставници језика, супленти који су се надали да ће се отворити место професора у некој средњој школи. За школске библиотеке и народне књижнице и читаонице били су задужени наставници и учитељи. Специјалне библиотеке у појединим установама нису обавезно имале библиотекара, већ запосленог који је поред основних дужности бринуо и о библиотеци. О библиотекама у високошколским установама углавном се је старало наставно особље, Општом уредбом универзитета 1931. је прописано да библиотекари факултетских библиотека морају да имају завршену средњу школу, а библиотекари универзитетских библиотека факултет. У јавним библиотекама радили су локални писци, професори, учитељи, људи који су своје позиције често видели као привремене. Већину запослених представљале су особе мушког пола, док су жене биле концентрисане у већим библиотекама у Београду, Загребу и Љубљани. Библиотекарско занимање није било законски регулисано, те није било много простора за напредовање кроз платне групе. Све то је ометало развијање осећања припадности библиотекара овој професији у изградњи. Ипак, управо период између два светска рата био је преломан за професионализацију библиотечке делатности у Србији.¹⁵¹ Установљење стручног испита такође има значају улогу у овом процесу. Обухватао је писање стручно-библиотекарске тезе и испитивање знања: државног језика, француског, немачког, енглеског језика, теорије административног права и позитивног законодавства, науке о библиотекарству и помоћних наука за библиотекарство.¹⁵² Ипак он је био обавезујући само за чиновнике Народне библиотеке и Универзитетске библиотеке у Београду, као и Универзитетске библиотеке у Загребу, те је до почетка Другог светског рата у целој Југославији било око 30 библиотекара којима је на овај начин потврђена стручност.¹⁵³

¹⁴⁹ Васа Царићевић, Нав. дело, 23.

¹⁵⁰ Према објављеном преводу: Donald J. Urquhart, *Načela bibliotekarstva* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1986), 27. У оригиналу гласи: „A librarian’s post is not a sinecure for a scholar — a librarian’s task is often to facilitate the work of many scholars.“ Објављено у: Donald Urquhart, *The principles of librarianship* (Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1981).

¹⁵¹ Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке – чланице Удружења универзитетски образованих жена (1927–1941)“, у *Женски покрет (1920–1938): зборник радова*, уреднице Јелена Милинковић и Жарка Свирчев (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021), 380.

¹⁵² „Ispitna komisija pri Ministarstvu prosvete za polaganje državnog stručnog ispita osoblja biblioteka u Beogradu – postavljene predsednika i članova“, *Просветни гласник* Год. 48. бр. 1 (јануар 1932): 19–20.

¹⁵³ Милица Б. Продановић, „Пред новим задацима“ *Библиотекар* Год. 1, бр. 1 (1948): 3.

Како би се процес професионализације окончао, било је неопходно испунити све предуслове: установљење корпуса знања и из њега изведених техника, обезбеђивање признате професионалне обуке, постојање удружења за унапређење и контролу професије, затим јавно признање професије, као и оријентисаност ка пружању услуга.¹⁵⁴

2.4.2. Шта се читало, а шта писало?

Стручна литература на српском и језику с почетка 20. века била је изразито скромна. Њу практично чине само два наслова: *О библиотекама* Доброслава Ружића (1901)¹⁵⁵ и *Народне јавне књижнице* Васе Царићевића (1906)¹⁵⁶. Поред њих појавио се и мањи број чланака у периодици.¹⁵⁷ На располагању библиотекама у Срему и остатку Војводине можда је могло бити и дело *Пучке књижнице, њихово оснивање и уређење, уз правила и попис књига* које је објављено у Загребу 1897. године.¹⁵⁸

Релативно брзо по оснивању југословенске државе, 1920. године, појављује се још једна приручна књига која обрађује тему народних књижница – *Кратка упутства за оснивање, уређење и руковање народних јавних књижница* Ђорђа Пејановића (1878-1962)¹⁵⁹. Објављујући их управо у време када Министарство просвете Краљевине СХС доноси *Правила народне књижнице и читаонице*, искористио је прилику да подржи акцију и још једном укаже на улогу народних књижница у просвећивању. И више од тога, Пејановић се потрудио да практично објасни како придобити окружење за оснивање ових установа, како их уредити, организовати, којим критеријумима се водити приликом формирања фонда.¹⁶⁰ Ова упутства доживела су друго, измењено и прерађено издање које је аутор насловио *Народне јавне књижнице: Кратка упутства за*

¹⁵⁴ John Dean, *Planning library education programs: a study of the problems involved in the management and operation of library schools in the developing countries* (London: Deutsch, 1972).

¹⁵⁵ Дело је првобитно објављено у *Просветном гласнику*. Прво посебно издање изашло у Београду из Државне штампарије Краљевине Србије исте године када и *Закон о Народној библиотеци*. Представља јединствен и обухватан преглед библиотека по државама Европе и света са циљем да пружи увид у позицију српских библиотека. Књига је доживела и друго издање 1922. године.

О свестраности Доброслава Ружића и његовом доприносу српској култури и библиотекарству: Ж. Макић, „Допринос Доброслава М. Ружића развоју библиотекарства у Србији“ (магистарски рад, Филолошки факултет, 2003).

Слободан Радовић, *Краљев библиотекар: из живота Доброслава Ружића (1864–1918)* (Чачак: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“, 2014).

¹⁵⁶ Васа Царићевић, *Народне јавне књижнице: (с упутством за оснивање и руковање)* (Земун: Штампарија Јована Пуља, 1906). Књига је изашла две године по доношењу *Правила о народним књижницама са читаоницама* у Краљевини Србији, а у години установљења *Друштва за оснивање српских народних књижница* у Загребу. – „Белешке“ *Летопис Матице српске* год. 83, књ. 241 (1907): 144.

¹⁵⁷ Овде се може издвојити и једна књижица-сепарат у којој су посебно одштампана два чланка претходно објављена у *Прегледу: листу за науку и социјални живот*: Павле Поповић, *О градским књижницама у Србији*. Владимир Ђоровић, *За народно просвећивање: мисли и напомене поводом "Просвјетине" анкете о том питању* (Сарајево: Штампарија "Народа", 1912).

¹⁵⁸ Franjo Andres, *Pučke knjižnice, njihovo osnivanje i uređenje: uz pravila i popis knjiga* (Zagreb: Knjižara L. Hartman, 1897).

¹⁵⁹ Ђорђе Пејановић је био српски интелектуалац, библиотекар, библиограф, хроничар библиотекарства у Босни и Херцеговини. Своје активности посветио је просветно-културном развоју Срба у БИХ. Посебно се истакао у Српском просветном и културном друштву Просвета у Сарајеву, где је 1912. постао библиотекар Централне библиотеке. О његовом доприносу српској култури видети у: Милена Максимовић, *Ђорђе Пејановић: живот и дјело* (Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007).

¹⁶⁰ Ђорђе Пејановић, *Кратка упутства за оснивање, уређење и руковање народних јавних књижница* (Сарајево: Друштво "Просвета"), 1920.

уређење и руковање, а чија тачна година објављивања у публикацији није наведена.¹⁶¹ Како сам пише, народне књижнице се у претходном периоду нису ваљано развијале, већ су најгоре прошле од свих установа за ширење народне просвећености које су покретане и одржаване приватном иницијативом. Он је пре свега, видео проблем у руковођењу тим установама наводећи као конкретне узроке:

„погрешно схваћени прави циљ и улога народних књижница (обично се мислило, да су те књижнице само за најниже слојеве народа), материјал без избора (већином стари поклони проблематичне вредности), непривлачна књижнице, слаба или никаква техничка организација, невешти књижничари, рад мало часова у незгодно време, оскудица добрих књига и већином против укуса и потреба публике, прецењивање важности читаонице на штету књижнице с којом је скоро свуда заједно везана, оскудација материјалних средстава, слаба и недовољна брига управе за њих итд.“¹⁶²

Суштински, менаџмент ових установа није био на потребном нивоу, такорећи није ни постојао. У овом делу могу се уочити елементи посебно важни за проблематику односа с јавношћу: радно време са читаоцима и праћење потреба и укуса корисника. Претпоследњи одељак Пејановићеве књиге – *Реклама* нарочито је значајан за историју односа библиотека с јавношћу на овим просторима. У њему је аутор образложио сврху рекламе која би требало да подстакне већу употребу јавне библиотеке, што даље води испуњењу њеног основног задатка. У рекламирању је видео узрок бољег пословања књижара у односу на библиотеке. Посебно је важно то што је навео начине за рекламирање тј. прецизирао шта све долази у опсег промотивних активности.

„Реклама се врши на све могуће начине: штампаним каталозима, честим огласима и писањем о књижници по новинама; честим извештајима о раду, материјалу и приносама књижнице; спомињањем књижнице на сваком месту и сваком приликом – на предавањима, излетима, конгресима, разним скуповима и т. д.; разним листићима на којима се говори о књижници, о њеном уређењу, о њеним добрим странама и т. д.; рекламирањем књижнице на рачунима, јеловницима, туђим плакатима и т. д.“¹⁶³

Ово, иако скромно, посвећивање простора реклами у делу које се бави народним књижницама несумњиво указује да је свест о значају маркетинга и односа с јавношћу за рад библиотека постојала у Краљевини СХС/Југославији. Библиотечки радници који су ово дело имали на располагању одлучивали су о томе колико од ових смерница ће и применити.

Маркетиншко размишљање у библиотечком контексту запажа се и у раду *Књижнице и читаонице за народ* Љубомира М. Протића, угледног педагошког стручњака, који третира књигу као производ те користи израз „потрошња књига“. Сматра да време за издавање књига треба прилагодити грађанима и условима средине, те тако „по варошима то се може радити сваког дана увече после завршеног рада, а у селима недељом и празником.“¹⁶⁴ Овакво размишљање подразумева уважавање

¹⁶¹ Милена Максимовић, на основу библиографских бележака самог Пејановића, наводи да је књига издата 1930. године о његовом трошку. Максимовић, *Ђорђе Пејановић: живот и дело*, 206–207.

¹⁶² Ђорђе Пејановић, *Народне јавне књижнице: кратка упутства за уређење и руковање*, Сарајево: Штампарија „Обод“ Ј. Кариф, б. г, 4.

¹⁶³ Исто, 61.

¹⁶⁴ Љуб. М. Протић, „Књижнице и читаонице за народ“, *Просветни гласник* Година XXXVIII, број 6 (јун 1921): 324.

принципа „библиотеке су за коришћење“¹⁶⁵, а без кога се не могу развити ни добри односи с јавношћу.

После појаве Пејановићевог приручника проћи ће више година до објављивања нове домаће књиге о библиотекарству. Први библиотечки часопис почео је да излази 1940. године, иако је било доста разговора и покушаја да се он покрене и раније. Ипак, то није спречило прилежне библиотекарке да истражују новине у библиотекарству, прате инострану стручну и научну литературу, те објављују приказе, библиографије и остале чланке у књижевним и другим стручним часописима. Страна литература је највише била доступна библиотекама у престоници. Универзитетска библиотека, као и факултетске библиотеке до ње су у великој мери долазиле на основу ратних репарација, а онда захваљујући успостављању комуникације са сродним иностраним организацијама.

Важан извор информација, али и простор за дељење сопствених сазнања о књизи и библиотекарству, за библиотечке раднике био је лист *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. Покретач и уредник овог часописа Павле Поповић (1868–1939)¹⁶⁶, професор Српског семинара на Филозофском факултету, већ је имао изграђену репутацију међу младим особљем Универзитетске и Народне библиотеке у Београду, превасходно због тога што је многим од њих био професор, а и због својих залагања приликом изградње и уређења Универзитетске библиотеке. Часопис је својим називом и садржином природно привлачио библиотекарску стручну јавност, те су неки од њених најистакнутијих припадника били врло активни сарадници овог гласила. У њему су објављивали Урош Џонић, Љубица Марковић (1895–1947)¹⁶⁷, Милица Војиновић (1895–1990),¹⁶⁸ Смиља Мишић (1899–1981), Светозар Матић, Људмила Михаиловић (1900–1962), Ђорђе Радојичић (1905–1970) и Радмило Димитријевић (1905–1984). Бавили су се највише књижевним темама, давали приказе књига и часописа, објављивали по неку библиографију. *Прилози* су у појединим бројевима имали подрубрике *Библиографија* и *Библиотекарство*. Међу библиотекарама је било и оних који су чланови Друштва за српски језик и књижевност, попут Џонића, Војиновић и

¹⁶⁵ Шијали Раманрита Ранганатан је сродан принцип „Књиге су за коришћење“ прогласио првим законом библиотекарства у својој књизи *The Five Laws of Library Science* 1931. У његовом образложењу управо је истицао значај прилагођавања радног времена и локације библиотеке. У актуелним каталозима српских библиотека данас нема првог издања овог дела те се не може рећи да ли су овдашњи библиотекари били са њиме упознати у међуратном периоду. Ипак, ова књига ја наишла на одличан пријем у светској библиотекарској јавности и сигурно била читана међу страним библиотечким ауторитетима, а извесно је и да тема прилагођавања библиотека потребама корисника у то време улази у жижу интересовања библиотекара.

S. R. Ranganathan, *The Five Laws of Library Science*, (Madras: The Madras Library Association, 1931).

¹⁶⁶ Павле Поповић био је српски књижевни историчар, академик и професор Универзитета у Београду (од 1904, када је још била Велика школа, до 1938. године). Основао је *Друштво за српски језик и књижевност* (1910), покренуо часопис *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1921), био је ректор Београдског универзитета (1924–1928), председник *Српске књижевне задруге* (1928–1937). Нека од његових значајнијих дела су *Преглед српске књижевности* (1909) и *Југословенска књижевност* (1918).

¹⁶⁷ Љубица Марковић је у Универзитетској библиотеци 20 година руководила комплетном обрадом југословенске и остале словенске књиге. Један је од оснивача Друштва југословенских библиотекара. Више о њеном животу и раду видети у чланку: Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Љубица Марковић – градитељка библиотекарске струке у Србији“, *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* бр. 40 (мај 2022): 39–50, doi: 10.19090/cit.2022.40.39-50.

¹⁶⁸ Милица Војиновић била је библиотекарка Универзитетске библиотеке и један од водећих библиотечких стручњака у Србији до 1960. године. Више о њеном раду видети у чланку: Анђела Стошић, „Допринос Милице Војиновић развоју библиотекарства као професије у Србији“, *Библиотекар* Год. 64, бр. 2 (2022): 9–27, <https://doi.org/10.18485/bibliotekar.2022.64.2.1>.

Марковић, што је био додатни мотив да пишу за *Прилоге*, штавише У. Џонић¹⁶⁹ био је и коуредник часописа. Ђорђе Радојичић, иако службеник Народне библиотеке у Београду, бавио се историјским темама.

У више наврата, простор часописа заузимале су теме које су се првенствено тичале библиотекара: удруживање библиотечких професионалаца, међународни прописи, нова стручна литература.

У текстовима Франа Илешића (1871–1942)¹⁷⁰ у XI књизи *Прилога* 1931. године могло се штошта сазнати о раду библиотечких удружења у Пољској и Чехословачкој, као и о амбициозном плану за формирање Савеза словенских библиотекара и идеји о заједничком раду на припреми библиографије словенских народа. У приказу брошуре под називом *Међународни конгрес библиотекара и љубитеља књиге у Прагу 1926* аутор обавештава читаоце да је 1926. године одржан други по реду међународни конгрес библиотекара¹⁷¹ и посебно истиче две резолуције на њему донете. Једна се тиче обавезног примерка и словенске библиографије:

„1) у Чехословачкој уредиће то питање службени органи законитим путем („дужни“ примерак!); 2) У Југославији уредиће се пошљање и чување дужних примерака према прописима који тамо вреде; 3) У Југославији и у Пољској имаће дотични државни институти задатак да одмах почну објављивати библиографске податке на основу дужног примерка; 4) треба морално и материјално подупрети настојања Лужичких Срба да би добили сталну стручну накладу својој библиографији.“

Друга се бави разменом библиографских података међу словенским државама: „У питању узајамне измене библиографских података о Словеностанству изразила се жеља да би у свакој словенској земљи једна између централних библиотека, специјализујући се у одељењу за Словенство, ступила у везе са библиотекама других словенских земаља у сврху узајамног измењивања библиографских података и издања са тог подручја.“¹⁷²

Овим текстом јавност је обавештена и да су на Конгресу 1926. положени темељи Савеза словенских библиотекара:

„1) Чланови збора закључују да ће, кад се врате на место својег сталног боравка, израдити план и статут будућег Савеза словенских библиотекара те тај план подастрети у дискусију Савезу библиотекара свога народа. Нема ли који народ

¹⁶⁹ Урош Џонић је поводом смрти Јована Томића за *Прилоге* написао текст о његовом доприносу Народној библиотеци и израдио библиографију његових радова, видети: „Рад Јована Н. Томића у Народној библиотеци“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* књ. XII, св. 2–3 (1932): 114–122. и „Библиографија радова Јована Томића“ *Прилози...* књ. XII св. 2–3 (1932): 307–322.

За *Прилоге* је припремио и персоналну библиографију Љубомира Стојановића: „Библиографија радова Љубомира Стојановића“, *Прилози...* (1931): 277–289.

¹⁷⁰ Фран Илешић је био књижевни и културни историчар, филолог и публициста, професор Филозофског факултета у Загребу. Писао о педагошким, лингвистичким и фолклористичким темама. Објављивао је књижевне критике, приказе и биографске податке о чехословачким и југословенским писцима, а нарочито је пратио и стање у Пољској. Видети: *Hrvatski biografski leksikon*, s. v. „Ilešić, Fran“, *Preuzeto* 15. 5. 2024, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/ilesic-fran>.

¹⁷¹ Југославија је на овом конгресу имала представника, иако још увек није имала основано удружење библиотекара.

¹⁷² F[ran] Ilešić, „Wisłocki Władysław S. Międzynarodowy Zjazd Bibliotekarzy i Miłośników Książki w Pradze 1926. (Lwów, 1926, „Ossolinum“, str. 31.)“ *Прилози за књижевност, језик историју и фолклор* књ. XI (1931): 179–180.

још стручног савеза, треба да га оснује у најкраће време; 2) Планови, потврђени од стручних савеза, имаду се послати у Праг, где постоји привремени административни центар (A. Dolenský, J. Malý, J. Volf). Задатак чешког одбора је да посредује у измењивању пројеката између савеза и да пази да се ствар превише не развуче; 3) Дискусија о пројектима које ће преко прашког одбора од појединих народа доћи, има да буде свршена до краја о.г. (1926!). Резултат дискусије мора бити коначни статут и план рада Савеза.“

Но, како већина циљева није остварена до тренутка када пише, аутор приказа донео је следећи закључак: „Држим да су све те резолуције, рођене (како се из реферата види) у некаквом нерасположењу конгресиста, остале мртве речи.“¹⁷³

Илеша је у истом броју представио публикацију *Лавовске библиотеке* коју је издала Лавовска секција Савеза пољских библиотекара, поводом Међународног конгреса библиотекара у Риму 1929. Ту је искористио прилику да нагласи да је на конгресу учествовало више од 30 земаља, али не и Краљевина СХС, чије је друштво библиотекара основано тек у априлу 1931.¹⁷⁴

У истом годишту *Прилога*, Људмила Михајловић је упознала библиотечку јавност са шестим издањем врло значајног приручника на руском језику *Руководство для небольших и средних библиотек*. У приказу се види да је Михајловић упозната са научно-стручним радом ауторке Љ. Хавкине. Препоручујући књигу у којој су одговорена „и најситнија питања која се тичу библиотека и библиотекарства“ искористила је прилику да спомене и библиотечки закон Чехословачке који је прописао обавезно отварање библиотека у свим мањим местима у року од 10 година од проглашења. Као најважније теме издвојила је: организацију библиотека, пропаганду књиге, библиотечку технику, професионалну спрему и улогу библиотекара, библиотечке курсеве и школе, истичући да су после рата отворене у Москви, Лењинграду тј. Санкт Петербургу, Берлину, Лајпцигу, Прагу.¹⁷⁵ Овај текст потврђује претпоставку да је у Народну библиотеку, као и у Универзитетску библиотеку у Београду, благовремено стизала савремена литература из библиотечко-информационе делатности, коју су запослени читали, а затим и препоручивали својим колегама. Она је будила у њима идеје за уређивање библиотечке делатности у земљи, те су се управо поменути темама бавили и у Друштву југословенских библиотекара.

Милица Војиновић, представила је читаоцима *Прилога* основне циљеве и почетне активности новоосноване домаће асоцијације библиотекара. Похвалила се њеним учлањењем у Међународни савез библиотекарских удружења, као и ступањем у контакт са више словенских друштава. Пренела је текст *Резолуције Првог конгреса* у пет тачака како би се јасно видели приоритети библиотекарске струке у Југославији: уређење достављања обавезног примерка, доношење закона о јавним библиотекама, израда југословенске библиографије, припремање Централног каталога свих јавних и стручних библиотека, покретање библиотекарског часописа, оснивање и изграђивање

¹⁷³ Ibid, 180.

¹⁷⁴ F. Pešić, „Biblioteki lwowskie. Szkic informacyjny wydany przez kolo lwowskie Związku bibliotekarzy polskich przy współudziale komitetu redigował Eustachy Gaberle. (Lwów 1929 str. 871). – Les Bibliothèques de Lwów. Aperçu sommaire rédigé par un comité nommé par l'Association des bibliothécaires polonais, section de Lwów, sous la direction de M. Eustache Gaberle“, *Прилози за књижевност, језик историју и фолклор* књ. XI (1931): 178–179.

¹⁷⁵ Људмила Михајловићева, „Любовь Борисовна Хавкина. Руководство для небольших и средних библиотек. Издание шестое, вновь пересмотренное и дополненное... Государственное издательство. Москва-Ленинград 1930. стр. 384“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* књ. XI (1931): 180–181.

јавних комуналних библиотека и у градским и у сеоским општинама. Набројала је чланове Главне Управе Друштва, као и чланове Управа из сваке од трију секција. На крају је изразила наду да ће им приступити сви југословенски библиотекарски, индиректно позивајући оне који још увек нису да се учлане.¹⁷⁶

Љубица Марковић, будући библиотекарка Универзитетске библиотеке и чланица Удружења универзитетски образованих жена, изабрала је да јавности прикаже чланак *Жене у швајцарским библиотекама* Марсела Года. Указала на већу отвореност америчких библиотека према запошљавању женског кадра у односу на европске. Ипак, у Швајцарској су 1918. године основане две школе у којима су жене могле да похађају часове библиотекарства: *L'école d'études Sociales pour femmes*, у Женеву, и *Social-caritative Frauenschule*, у Луцерну. Прва библиотекарка запослила се 1919. године, а удео женског особља у време објављивања рада достигао је 20%. Марковић је пренела и став аутора који каже да он може и треба да буде већи у будућности с обзиром на то да овај посао „врло добро одговара жени“.¹⁷⁷ Годаев рад инспирисао је ауторку да напише текст који се бави женама у југословенским библиотекама и објави га у часопису *Женски покрет*.¹⁷⁸

Марковић је у 14. књизи *Прилога*, 1934. године, представила *Водич националних служби за међубиблиотечку позајмицу и међународну размену (Guide des services nationaux de renseignements du prêt et des échanges internationaux)*. Овом приликом је укратко известила заинтересоване о новинама другог издања водича и одлукама у погледу међународне позајмице које су подразумевале:

- да се обавештење о штампаним списима и рукописима не врши дипломатски већ директно између библиотека;
- да се за слање докумената ове врсте не наплаћују таксе или да се умање, као и да се не царине;
- „да свака држава изда листу библиотека овлашћених да позајмљују књиге и рукописе у иностранство или да их примају у позајмицу, као и библиотеке независне од ње које она препоручи за овај циљ“;
- „да услов за узајамност између библиотека буде признат пошто недостатак узајамности у овој области ствара главну препреку било реформи било пуној примени правила која уређују међународну позајмицу“.

Дискретно је указала и на проблеме југословенске библиотечке службе која је уврштена у овај водич али само са податком о адреси бироа за размену списа – Министарства спољних послова. Многе друге земље у водичу имале су податке и о установама које су прикупљале и дистрибуирале информације о библиотекама, о доступним библиографијама, централним каталозима. У закључку, Марковић напомиње да „библиотеке постају моћни чиниоци друштва не само за националну културу него и за интелектуално зближавање народа“.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Милица Војиновић, „Друштво југословенских библиотекара“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* књ. 13, св. 1–2 (1933): 235–237.

¹⁷⁷ Љубица Марковић, „Marcel Godet, La femme dans les bibliothèques suisses. Revue des bibliothèques. Paris 1930, p. 221–225.“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 13, св. 1–2 (1933): 158–160.

¹⁷⁸ Љубица Марковић, „Жене у нашим библиотекама“, *Женски покрет* Бр. 10 (децембар 1935): 123–124.

¹⁷⁹ Љубица Марковић, „Guide des services nationaux de renseignements du prêt et des échanges internationaux. Deuxième édition revue et augmentée. Coordination des bibliothèques. Société des nations. Institut international de coopération intellectuelle, Paris, 1933. p. 74.“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 14, 1–2 (1934): 208–209.

Целокупна статистика библиотека није била урађена ни у Министарству просвете ни у Друштву југословенских библиотекара. Мелита Пивец Стеле, библиотекарка Државне и универзитетске библиотеке у Љубљани, успела је да изради статистичке податке о словеначким библиотекама и објави их већ 1932. године у Гласнику Музејског друштва Словеније, да би наредне године изашли као посебан отисак.¹⁸⁰ Приказ ове студије Љубица Марковић објавила је у *Прилозима* 1934. Истакла је да се ДЈБ прихватило подухвата израде статистике свих библиотека у Југославији и изразила наду да ће се успешно окончати. О позицији ових установа забележила је следеће:

„наше библиотеке врше нечујно велики утицај и њихова је улога у нашем културном животу врло истакнута. Зато је баш и потребно да се о њима прикупи материјал да би се видео биланс њиховог рада, и увиделе њине потребе. Мора се признати, нажалост, да се библиотекама, тим просветним установама првога реда, не пружа код нас ни близу оно старање које им се дугује. Стога је потребно будити интерес за њих, њихово ширење и снажење, што ће се постићи што чешћим и исцрпнијим обавештењима о њима самима.“

Подаци о словеначким библиотекама прикупљени су путем анкете на коју је стигло 104 одговора. Укупно је забележено 526 библиотека са 1.064.479. свезака. Као и у многим приликама када библиотекари пишу, истакнуте су основне потребе струке:

„доношење закона о библиотекама (што је по нашем мишљењу од преке потребе за све библиотеке у земљи), повећање броја библиотечког особља и побољшање материјалног положаја, обезбеђење библиотечких зграда, у првом реду Државне библиотеке у Љубљани (као и Народне библиотеке у Београду), уређење измене књига са страним библиотекама, израда централног каталога која је онемогућена због малог броја стручног особља.“¹⁸¹

Из приказа списа Међународног удружења библиотекарских друштава, који је објавила Милица Војиновић 1935, заинтересована публика могла је прочитати много тога о оснивању и раду Међународног комитета библиотека који води послове Удружења, као и о позицији Југославије у њему. Читаоци су сазнали да је представник Југославије на већ помињаном Конгресу библиотекара и пријатеља књиге у Прагу 1926. године др Јожа Глонар (1885-1946)¹⁸² био и један од потпредседника Прве секције конгреса у којој је изнет предлог за оснивање интернационалног струковног удружења. У тексту су набројане државе чија су се библиотекарска друштва до тада прикључила, као и све теме којима се оно до сада бавило. Истакнуте су седнице на којима је Друштво

¹⁸⁰ Melitta Pivec Stele, *Naše knjižnice: poskus statistike* (Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1933).

¹⁸¹ Љубица Марковић, „Dr. Melita Pivec-Stele, Naše knjižnice. Ljubljana. 1933. Posebni odtis. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XIII, 1932; XIV, 1933.“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 14, 1-2 (1934): 210.

¹⁸² Јожа Глонар је студирао и докторирао (1911) на Универзитету у Грацу. Тамо је потом радио као библиотекар универзитетске библиотеке а истовремено био и хонорарни наставник словеначког језика. После Првог светског рата преселио се у Љубљану и био библиотекар у тамошњој Државној и универзитетској библиотеци. Активно се бавио и лексикографијом, превођењем, уређивањем књижевних часописа. У његовој биографији се наводи да се за време Другог светског рата противио окупаторској цензури, те да је прикупљао и забрањена дела желећи да библиотека функционише несметано. Године 1945. нашао се на списку сумњивих лица, па је смењен са места универзитетског библиотекара, а претио му је и суд народне части. На крају је само премештен у Универзитетску библиотеку у Марибору, но због лошег здравственог стања тамо није почео да ради и убрзо је преминуо. Видети: *Obrazi slovenskih pokrajin*, „Glonar, Joža“, *Preuzeto* 20. 6. 2024, <https://www.obrazislovenskipokrajn.si/en/oseba/glonar-joza/>.

југословенских библиотекара имало представнике и подносило извештаје. На Петој седници Међународног комитета која је одржана 1932. године у Берну учествовале су др Мелита Пивец Стеле и др Марија Илић-Агапова (1895–1984), за Шесту, у Авињону, ДЈБ је поднело извештај о стању библиотекарства за 1932. годину. Делегат Друштва др Јосиф Бадалић (1888–1985) је на Другом конгресу Међународног удружења, који је са Осмом седницом Комитета одржан у Мадриду и Барселони 1934, поднео извештај о раду ДЈБ у претходној години. И у овом чланку издвојене су горуће теме југословенског библиотекарства: законско уређење професије, достављање обавезног примерка, израда националне библиографије, регулисање положаја библиотечног особља, изградња Народне библиотеке у Београду и Државне библиотеке у Љубљани, прикупљање података о библиотекама у земљи. Текст завршава речима колеге Марсела Годea да је значај библиотекара већи него икада „јер наша цивилизација треба да брани своје положаје од двоструког варварства: варварства примитивног, незналачког и грубог [...] и са друге стране новог варварства, научног, које крије под сјајном спољашношћу техничког и материјалног напретка поступно осиромашење душе, пропаст унутрашњег живота и духовне лепоте“.¹⁸³

Поред чланака који су од интереса за библиотечку јавност, библиотекари су у овом часопису објављивали и прилоге у којима дају приказе најновијих књижевних дела и библиографија.¹⁸⁴

Осим два издања приручника Ђорђа Пејановића, на српском говорном подручју се у међуратном периоду појавила још једна монографија – *Јавне библиотеке* Марије Илић-Агапове 1934. године. Агапова се, након неколико година управљања јавном библиотеком у Београду, увидевши недостатак стручне домаће библиотекарске литературе, посветила писању прве обимније студије у овој области. Јасно је да је и сама, улазећи у библиотекарство, била пред изазовом како се припремити за што професионалнији рад, те је захваљујући познавању светских језика проучавала страну литературу. Само дело је настало током припреме курса за дечје библиотекарке у Општинској библиотеци у Београду. Своје практично искуство и знање о прочитаном желела је да подели и са широм библиотекарском јавношћу у Србији, односно Краљевини Југославији. Ова књига је важна можда не толико за стручну припрему

¹⁸³ Милица Војиновић, „Actes du comité international des bibliothèques, travaux préparatoires, 1-ière – 8-me session (Fédération internationale des associations de bibliothécaires, Publications). V. I Uppsala 1931, V. II Uppsala 1930, V. III Genève 1931, V. IV La Haye 1932, V. V – VI La Haye 1934, V. VII La Haye 1935)“, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 14, св. 1–2 (1935): 241–246.

¹⁸⁴ Љубица Марковић:

„Светислав Вуловић. Целокупна дела. Библиотека Српских Писаца, издање Народне Просвете. За штампу приредио Јаша М. Продановић. Књига I и II (без године)“, *Прилози...* Књ. XII (1932): 120–125.

„Јован Грчић Миленко. Целокупна дела.“ *Прилози...* (1932): 246–248.

„Лаза К. Лазаревић. Целокупна дела. Библиотека српских писаца. Издаје 'Народна просвета'. За штампу приредио Јеремија Живановић“, *Прилози...* (1934): 246.

Људмила Михаиловић:

„Др Александар Погодин: Руско-српска библиографија. 1800–1925. I књига: Књижевност. I део: Преводи објављени посебно или по часописима. Посебна издања Српске Краљевске академије, књ. ХСII. Београд, 1932. 80, стр. XXVIII + 285“, *Прилози...* (1934): 211–213.

Смиља Мишић:

„Kurt Bauerhorst, Bibliographie der Stoff-und Motivgeschichte der deutschen Literatur. (Stoff-und Motivgeschichte der deutschen Literatur. Bd. 13. Herausgegeben von Paul Merker und Gerhard Lüdtke.) Berlin und Leipzig 1932. XI, 118, 8°“, *Прилози...* књ. 13, св. 1–2 (1933): 160–162.

„Богдан Поповић: Гете по његовим изрекама. – Страни преглед 1933, бр. 1, стр. 1–26“, *Прилози...* (1934) 246–249.

„Гетеова 'светска књижевност'. Страни Преглед 1933 бр. 1 стр. 27–48“, *Прилози...* (1934): 249–250.

библиотекара колико за југословенско библиотекарство које је могло да се подичи постепеним формирањем корпуса литературе.

Читаоца књиге ауторка најпре упознаје са сажетом историјом библиотека, затим, у поглављу *Јавне библиотеке и њихово уређење*: образлаже потребу за доношењем закона, истичући чехословачки и белгијски; објашњава значај и садржај инвентара; описује различите врсте каталога; тумачи заступљеност књига из различитих области у фонду библиотеке; представља децималну класификацију и њену улогу у библиотеци. Све чини тако да читалац може да стекне основне увиде у библиотекарство. То можда није било довољно за несметан практични рад али је могло бити од помоћи у почетном сагледавању обима библиотечног посла. Кратко обрађује и библиотеке за раднике и сеоске библиотеке, дајући репрезентативне примере из праксе у Данској. Осврће се и на приватне библиотеке. Највећу пажњу посвећује дечјим библиотекама, књижевности за децу и облицима активног рада са овом категоријом корисника. У великој мери се ослања на теоријска виђења Пола Отлеа и Леона Вутера и њихов приручник.¹⁸⁵ Пред крај, у поглављу *Библиотекари јавних библиотека и библиотекарска удружења* пише о потребним вештинама и знањима библиотекара, о значају курсева и предавања, као и о улози струковних удружења у подстицању образовања библиотекара. Последње поглавље *Значај дневне штампе у животу савременог човека* невешто спаја текст о улози дневне штампе у свакодневном животу, историји новина и часописа и мали одељак о библиографијама. Поговор књиге посвећен је извештају о раду Општинске библиотеке.¹⁸⁶

На крају се налази списак литературе сортиран према обрађеним поглављима који броји више од 50 актуелних библиографских јединица на немачком, руском, енглеском, француском, али и пољском, чешком и бугарском језику. Уколико је овај фонд књига био на располагању београдским библиотекарима, може се рећи да су они имали довољно средстава за учење и усавршавање.

Љубица Марковић је о књизи Агапове поднела реферат на седници Београдске секције ДЈБ 15. маја 1935. године¹⁸⁷, а затим га објавила у *Прилозима*. Примећује да југословенски „библиотекари све више поклањају пажњу домаћим библиотекама и шире интерес за њих“. За задовољством је истакла чињеницу „да су писци који се јављају у нашој стручној литератури чланови Друштва југословенских библиотекара, које се труди да подигне ниво наших библиотека, прибирајући податке о њима и подстичући рад на њиховом унапређивању“.¹⁸⁸ Марковић запажа да „то није монографија о јавним библиотекама као што се по наслову очекивало, него један низ

¹⁸⁵ Ради се о делу: Paul Otlet et Léon Wouters, *Manuel de la bibliothèque publique* (Bruxelles: Institut Internationale de Bibliographie, 1930).

¹⁸⁶ Марија Илић-Агапова, *Јавне библиотеке* (Београд: Библиотека града, 2003).

¹⁸⁷ Интересантно је навести део записника са ове седнице: Љубица Марковић „[...]налази да је госпођа Агапова врло добро учинила што је написала ову књигу, али да није довољно оригинална ни прецизна, г. Подољски допуњује реферат мишљењем да садржај књиге гђе Агапове не одговара наслову. Замера што госпођа Агапова није у књизи говорила о нашим библиотекама, што у њу није унела илустрације наших библиотека. Међутим, гђа Агапова говори о постанку наших штампарија, али том приликом погрешно износи годину оснивања. Г. Арнаутовић сматра да би боље било говорити о књизи гђе Агапове на једној седници на којој би била присутна и гђа Агапова. Г. Џонић изјављује да је и на ову седницу гђа Агапов писмено позвана, а да је врло потребно било говорити и дискутовати о овој књизи.“ – УБСМ, АДЈБ, V кутија, Књига записника, Записник са редовне седнице Секције Београд одржане 15. маја 1935. године. Цитирано у: Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Љубица Марковић – градитељка библиотекарске струке у Србији“ *Читалиште* 40 (мај 2022): 43.

¹⁸⁸ Љубица Марковић, „Д-р Марија Илић-Агапова. Јавне библиотеке. Београд 1934, стр. 242. Цена 40 дин.“, *Прилози за књижевност језик, историју и фолклор* Књ. 14, св. 1–2 (1935): 246.

чланака, или боље рећи одељака из области библиотекарства повезаних без чвршће везе“. Износи низ критика на рачун овог дела. Ауторки спочитава недовољну самосталност, пречесто навођење, недоследност, употребу страних израза, стил који „умара својом високопарношћу“. Сматра да би у једној новој области, као што је библиотекарство било боље почети компилацијама и преводима, а да се још дуго не могу ни очекивати дела од праве вредности, с обзиром на неуређено библиотечко питање.¹⁸⁹

2.4.3. Професионално удружење у комуникацији са јавношћу

Године мира након Првог светског рата биле су време зближавања и удруживања људи. У многим деловима света, Европи и у Југославији оснивају се друштва и асоцијације по основу професије, интересовања, хобија, веровања. Међународна асоцијација библиотечких удружења, основана у Единбургу 1927. године, морала је бити подстрек за оснивање националних библиотекарских друштава у државама које их нису имале.

Библиотекари централних библиотека у Југославији увидели су да је потребна интензивнија сарадња уколико желе да побољшају свој чиновнички положај, а затим и положај библиотека као установа неопходних за развој читавог друштва. По увођењу стручног испита за службенике Народне библиотеке у Београду те универзитетских у Београду и Загребу брзо је дошло до оснивања Друштва југословенских библиотекара. Подстичући догађај била је посета заменика директора Националне и универзитетске библиотеке у Прагу током лета 1929. године који је разговарао са запосленима Универзитетске библиотеке у Београду о могућностима организовања словенског конгреса библиотекара. Иако је др Јожа Глонар био представник Краљевине СХС на Конгресу библиотекара и љубитеља књиге у Прагу 1926, те по свему судећи, био у току са преговорима о оснивању Савеза словенских друштава, до оснивања југословенског удружења тада није дошло. Милица Војиновић и Љубица Марковић, чиновнице Универзитетске библиотеке, али и чланице Удружења Универзитетски образованих жена и Друштва за српски језик и књижевност, покренуле су иницијативу за формирање удружења. Одлука о оснивању донета је на београдској конференцији библиотекара, која је одржана 20. новембра 1929. године. На њој је било присутно 19 библиотечких службеника из Београда.¹⁹⁰ Након опсежних припрема и састављања правилника, 4. априла 1931. године основана је Секција Београд. О активностима и донетим Друштва југословенских библиотекара написано је, последњих година, више научних радова.¹⁹¹ Због тога се овај одељак не бави историјатом удружења већ скреће

¹⁸⁹ Исто, 247.

¹⁹⁰ Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 22–23.

¹⁹¹ Биљана Ђурашиновић, „Друштво југословенских библиотекара: деловање и донети“, *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства*, Год. 13, бр. 25 (2014): 2–10.

Гордана Стокић Симончић, „Друштво југословенских библиотекара и Библиотекарско друштво Србије: континуитет професионалног удруживања“, *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства*, Год. 16, бр. 31 (2017): 56–61.

Gordana Stokić Simončić and Branka Dragosavac, "International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA and Professional Associations in Serbia: The First 45 Years", *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства*, Год. 18, бр. 35 (2019): 44–53.

Гордана Стокић Симончић и Бранка Драгосавац, „Друштво југословенских библиотекара и Међународна федерација библиотекарских удружења и институција – IFLA: 1931–1940“, у *Библиотеке и идентитет 2: зборник радова са научног скупа одржаног 24. и 25. маја 2019. године у Панчеву*, главни уредник Гордана Стокић Симончић, одговорни уредник Горан Траиловић, (Панчево: Градска библиотека, 2019), 145–156.

пажњу на модалитете односа с јавношћу и неке аспекте рада у контексту доприноса перцепцији библиотекарске професије у друштву.

2.4.3.1. О члановима Секције Београд

Према члану 15 Друштвених правила, Друштво се делило на секције, које је требало установити у свима седиштима бановина. На тај начин би се надлежност сваке секције распростирала само на територији дотичне бановине. Прво су основане секције у Београду, Загребу и Љубљани. Београдска секција је требало да има надлежност на подручју Управе града Београда, тј. на градове Београд, Земун и Панчево. Међутим, секције у седиштима бановина нису основане, а Управи Секције Београд су се, за пријем у чланство, обраћали и библиотекарима са територија које су биле изван њених надлежности. Због тога је управа престоничке секције 18. јануара 1933. упутила предлог да се територијална надлежност трију секција привремено, прошири, и то тако да под београдску секцијску управу дођу, поред подручја града Београда, и бановине: Дунавска, Моравска, Вардарска, Зетска и Дринска, под загребачку – бановине Савска, Приморска и Врбаска, а под љубљанску – Дравска. Предлог је прихваћен као прелазно решење до потпуне организације мреже ДЈБ, међутим, овако постављена надлежност београдске секције остала је да важи све до престанка рада ДЈБ.¹⁹²

Закључно са 1939. годином у Секцију Београд учлањено је 68 лица.¹⁹³ Ипак, број чланова који раде ван Београда остао је скроман, а чинили су га само библиотекар Градске библиотеке у Сомбору, библиотекар Библиотеке Матице српске, библиотекарима гимназија у Обреновцу и Новом Саду, библиотекар Филозофског факултета у Скопљу, професори из Дубровника и Мостара. У Друштву се није нашао ниједан учитељ или наставник задужен за управљање основношколском књижницом, а учлањена су тек три библиотекара средњошколских библиотека. Специјалне библиотеке биле су представљене са 13 чланова.¹⁹⁴

Табела 5: Структура Секције Београд ДЈБ

ДЈБ	Представници појединих библиотека/типова библиотека у Секцији Београд	
	Народна библиотека у Београду	21
	Универзитетска библиотека у Београду	19
	Библиотека Општине града Београда	6
	Градска библиотека у Сомбору	1
	Специјалне библиотеке	13

Гордана Стокић Симончић, „Друштво југословенских библиотекара или Још једном о континуитету професионалног удруживања“, у *Библиотекарско друштво Србије: 1947-2022*, уредник Драгана Грујић, (Београд: Библиотекарско друштво Србије, 2022), 15–25.

¹⁹² УБСМ, АДЈБ, IV кутија, без броја. „Извештај Управе Београдске секције Друштва југословенских библиотекара за 1933“. Доступно и на *Друштво југословенских библиотекара 1931-40*, „Документа“, Преузето 1. 7. 2023, http://djb1931-40.rs/Dokumenta/izvestaj_uprave33.pdf.

¹⁹³ Неколицина (13) је имала прилично кратак стаж у Друштву – само годину или две.

¹⁹⁴ Своје изасланике у Секцији Београд имале су библиотеке: Матице српске, Министарства просвете, Мин. социјалне политике и народног здравља, Мин. иностраних послова, Мин. саобраћаја, Државне статистике, Главног савеза земљорадничких задруга и Удружења југословенских инжењера и архитеката. Према: УБСМ, АДЈБ, III кутија, „Чланови Друштва југословенских библиотекара“.

Високошколске библиотеке	1
Школске библиотеке	3
Руска јавна библиотека	1
Професори/супленти (Београд, Дубровник, Мостар)	3

Жене, иако далеко малобројније у укупној структури библиотечког кадра у Србији, а и Југославији, чиниле су чак половину чланства Секције Београд.¹⁹⁵

Прво професионално удружење није могло да допре до библиотечких радника ван главних градова. Основни узрок такве ситуације јесте то што су по местима у унутрашњости библиотечку делатност обављале народне књижнице и читаонице и школске библиотеке чији су библиотекарски били тамошњи учитељи, наставници и управитељи школа који у систему нису били препознавани као библиотечки посленици, нити су се они сами осећали припадницима библиотекарске професије. Анкета коју је ДЈБ слало како би прикупило основне податке о броју јавних библиотека и њиховом функционисању није наишла на добар одзив у већини бановина.¹⁹⁶ Проблем су представљале и таксе за слање упитника за које ДЈБ није имало довољно средстава.¹⁹⁷ Један од медија који је коришћен у овом послу био је часопис *Учитељ*, којег су набављале школске књижнице. У листу је објављена анкета ДЈБ и молба да се народни учитељи одазову како би се дошло до што обухватнијег пописа јавних библиотека у Југославији.¹⁹⁸ Познато је да многе библиотеке нису одговориле на овај упитник. Приликом конституисања нове управе Секције Београд 1935, изнова се говорило о ступању у контакт са библиотекама ван Београда – „Џонић предлаже да се дође у везу са свим библиотекама у Београду, затим са библиотекама у Нишу, Крагујевцу, Новом Саду, Суботици, Сенти и Сомбору. Треба прикупити податке о тим библиотекама, да би имали слику стања...“.¹⁹⁹ Из записника са ове седнице се ни не може донети закључак да управа Секције жели да ове библиотеке имају своје представнике у Друштву, што је и логично јер би, с обзиром на њихово игнорисање, таква замисао била преамбициозна.

Како је архива Београдске секције ДЈБ изгорела са читавом Народном библиотеком 1941. године, одговори нису сачувани. Једино се у извештају Секције за 1935. годину наводе оквирни подаци и закључци до којих се дошло.

„Са прикупљањем података о стању и потребама библиотека са области наше секције ван Београда, ишло је теже. Управа је тражила податке од свију

¹⁹⁵ Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке – чланице Удружења универзитетски образованих жена (1927–1941)“, у *Женски покрет (1920–1938): зборник радова*, уреднице Јелена Милинковић и Жарка Свирчев (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021): 381.

¹⁹⁶ Успешни су били једино др Мелита Пивец Стеле из Љубљанске секције која је анализирао Дравску бановину и Загребачка секција која је израдила статистику за библиотеке Савске бановине уз посредовање Банске управе и Ректората загребачког универзитета. Није било довољно новчаних средстава за објављивање целокупне статистике, те су сумарни резултати изашли у облику кратке брошуре: Josip Badalić, *Javne knjižnice u Savskoj banovini: njihovo stanje i potrebe* (Zagreb: Društvo jugoslovenskih bibliotekara – Sekcija Zagreb, 1937).

¹⁹⁷ Б. Ђурашиновић, „Јавне библиотеке у Србији 1919–1941: практични и теоријски домети“, 88–89. У Прилогу 21 може се видети изглед и садржај анкете.

¹⁹⁸ Вујица Петковић, „Молба народним учитељима“, *Učitelj* br. 9, (мај 1933): 719–720.

¹⁹⁹ УБСМ, АДЈБ, V кутија, Књига записника, „Записник са 27. редовне седнице Управе Београдске секције Д.Ј.Б. одржане 18. јануара 1935 г.“

познатијих библиотека са наше области, – одговор је добила само од 9 библиотека. Из њих се види да стање и у тим библиотекама није боље, а потребе су исте[...]

Потребе наших библиотека су многобројне. Најважније су подесне посебне зграде, проширење библиотечких просторија, већи државни кредити, повећање субвенција од државе, бановине и градова за набавку књига, порез и издржавање; знатно већи број стручног особља; боља организација библиотека и у вези са тим тешња међусобна сарадња библиотекара. Једна од највећих потреба била би оснивање библиотекарског курса. [...]

Многе библиотеке уређују људи, који су њих ушли стицајем прилика. Они често немају ни основног знања из библиотекарства. Међу њима се нађе и таквих који не знају разлику између каталога и инвентара [...] Несумњиво је дакле, да библиотекарем-нестручњацима треба пружити прилику да стекну основна знања из библиотекарства и зато је најподесније да друштво оснује библиотекарски курс. Тек тако би се могла спровести организација и реорганизација библиотека са области наше секције.²⁰⁰

На седницама Секције Београд разговарало се и о могућностима ефикаснијег деловања Друштва – ширењу делокруга рада и пропагирању интереса за библиотекарство. С тим циљем, почетком 1936. године, „донета је одлука да се управа обрати Савезу Сокола и Савезу земљорадничких задруга с молбом да на курсевима које одржавају уступе који час“ на којима би чланови ДЈБ одржали предавања о оснивању и вођењу библиотека.²⁰¹ Очигледно су били упознати са нивоом рада у њиховим књижницама и читаоницама те су желели да понуде стучну помоћ.

Чињеница да се ради о струковном удружењу које има своју организацију и јасно постављене циљеве давала је тежину доношеним резолуцијама, критикама, предлозима, но ипак, ДЈБ је почивало на ентузијазму појединаца. Највећи терет подносили су чланови Главне управе и Управе београдске секције. Исти они који су се истицали стручним чланцима, приказима и књигама, били су запажени и као чланови удружења, али и на свом редовном послу.

Најактивнији чланови београдске секције ДЈБ били су свестране личности, често друштвено ангажоване, које су на различите начине покушавале да унапреде друштвено-културне прилике у Југославији.

2.4.3.2. У контакту са светом

До југословенских библиотека и библиотекара допирао је утицај неколико библиотечких система: француског – преко библиотекара који су тамо били на студијским боравцима; чехословачког – због добрих билатералних односа са Југославијом; руског – преко припадника руске интелигенције који су емигрирали на ове просторе; немачког и америчког – путем стручне литературе. Осим тога, познато је да је ДЈБ примало свеске пољског стручног библиотекарског часописа.²⁰²

²⁰⁰ УБСМ, АДЈБ, IV кутија, Извештај Управе Београдске секције Друштва југословенских библиотекара за 1935. годину, 21.12.1935. године. Доступно и на: Друштво југословенских библиотекара, Документи, (преузето 27.10.2022), https://djb1931-40.rs/Dokumenta/izvestaj_uprave35.pdf.

²⁰¹ УБСМ, Архива ДЈБ, V кутија, Књига записника, „Записник 42. седнице Управе Д.Ј.Б. Секција Београд одржане 17. јануара 1936 у Згради Народ. библиотеке“.

²⁰² УБСМ, АДЈБ, V кутија, Књига записника, V Седница од 4. 4. 1939.

Развитку напредних идеја у стручној јавности засигурно су допринела искуства стечена током боравка у Француској, која је имала библиотекарске школе са дугом традицијом и струковно удружење (L'Association des Bibliothécaires de France) основано још 1906. године. Љубица Марковић и Милица Војиновић боравиле су у Греноблу од 1. 12. 1924. до 1. 8. 1925. Људмила Михаиловић²⁰³, библиотекарка Народне библиотеке, прва је која се формално образовала на пољу библиотекарства – у школској 1925/1926 похађала је предавања у париској *Ecole de chartes*.²⁰⁴ Софија Стојановић (1898–1968), библиотекарка Народне библиотеке од 1933. године, је неколико пута, пре запослења у библиотеци, одлазила у Француску на усавршавање: први пут, за време студија на Филозофском факултету, школске 1925/1926 године, похађала је шестомесечни курс француског језика и књижевности у Дижону; други пут, као суплент Четврте мушке гимназије школске 1927/1928. године, у својству кандидата Удружења наставника средњих школа, похађала је предавања француског језика и књижевности на Сорбони и за то време обрадила у Националној библиотеци у Паризу *Писма госпође де Севиње госпођи Грињан, својој кћери удатој у провинцији*; трећи пут, 1930. године похађала је летњи курс француског језика за странце у Греноблу.²⁰⁵ Радмило Димитријевић, професор Гимназије у Мостару, који је за време студија на Филозофском факултету био хонорарни службеник Универзитетске библиотеке у Београду (1925–1928), као стипендиста француске владе студирао је библиотекарство и књижевност на Париском универзитету од 1931. до 1933. Стечено знање из библиотекарства користио је као први школовани књижничар Мушке и Женске Учитељске школе у Београду што је радио упоредо са држањем наставе од 1939. до 1949. године.²⁰⁶

Одмах након Првог светског рата и уједињења два народа, Чехословачка почиње да успоставља узоран библиотечки систем. Већ 1919. године донет је Закон о библиотекама који је регулисао и обавезно оснивање јавних библиотека²⁰⁷, а на који су се југословенски библиотекарски често позивали када су се обраћали властима и јавности. Удружење чехословачких библиотекара и њихових пријатеља (Spolek československých knihovníků a jejich přátel) почело је са радом 1. јуна 1919. године, затим је 1921. основано Удружење немачких библиотекара у Чехословачкој, а 1927. и Друштво библиотекара јавних библиотека. Библиотекарство је третирано као самостална област истраживања, а библиологија је уведена као предмет на универзитету.²⁰⁸ Библиотекар

²⁰³ Људмила Михаиловић је прва жена која се запослила у НБ (1923). Једна је од првих чланова ДЈБ са чл. картом под бројем 6. После рата учествовала је у оснивању Друштва библиотекара НР Србије. Уз библиотекарство, бавила се превођењем са руског језика, превасходно дела Достојевског, али и дела А. П. Чехова, И. А. Гончарова, Л. Н. Толстоја. – Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке – чланице Удружења универзитетски образованих жена (1927–1941)“, 372.

²⁰⁴ Школу је основао Луј XVIII 1821. године по идеји Жозеф-Марија де Жерандоа. Настала је из потребе да се архивска документација која је конфискована од цркава и манастира после Француске буржоаске револуције систематизује, чува и истражује. Школа се је временом трансформисала, ширила области проучавања и мењала локације. Један од професора био је и чувени Жан Франсоа Шамполион-Фижак који је предавао палеографију. Указом од 30. јануара 1869. установљено је седам катедри: палеографија; романски језици; библиографија, класификација библиотека и архива; дипломатика; политичке, административне и судске институције Француске; средњовековно грађанско право и канонско право; средњовековна археологија. – *L'École nationale des chartes*, 30.6.2023, <https://www.chartes.psl.eu/fr/>

²⁰⁵ Небојша Лазаревић, „Софија А. Стојановић: In memoriam“, Библиотекар 21, 1 (1969): 159–162.

²⁰⁶ „По завршетку Другог светског рата, на иницијативу професора Димитријевића, фондови обе школе (наставничка књижница, ђачка књижница, књижнице литерарних дружина...) обједињени су и формирана је Библиотека Учитељске школе у Београду.“ – Владимир Брборић и Јелица Илић Минић, „Заувек са тинтом на прстима: проф. др Радмило Димитријевић“, у *Библиотеке и идентитет 2: зборник радова* (Панчево: Градска библиотека, 2019): 63.

²⁰⁷ На припреми закона се радило још од 1906. под Аустроугарском монархијом.

²⁰⁸ Informace pro knihovny, „History of Libraries in the CR“, Preuzeto 15.7.2023, https://ipk-en.nkp.cz/libraries-in-cr-and-their-organisation-library-statistics/05_History.htm.

Библиотеке Матице српске др Каменко Суботић (1870–1932) ишао је на стручну екскурзију у Праг током августа–септембра 1930. године и објавио кратак чланак у Летопису Матице о тамошњим библиотекама.²⁰⁹

У Прагу, али и у Будимпешти, Бечу, Лајпцигу и Минхену, Марија Илић-Агапова је, под покровитељством Суда Општине београдске, обилазила најзначајније културне установе током 1931. године. Она је имала задатак да сазна што више о карактеристикама појединих библиотека, музеја и архива, али и о њиховом односу са градским управама, како би одговарајућа искуства могла да пренесе у своју организацију.²¹⁰

Француско и чехословачко библиотекарско удружење могли су бити модел и за само име југословенског друштва јер се у центар постављају професионалци, а не установе, као, примера ради, у Сједињеним Америчким Државама.²¹¹ Нису остварени планови о формирању савеза словенских библиотекара, нити одржавању њиховог конгреса и објављивању заједничке библиографије, али контакти међу библиотекарима нису прекинути. Љубица Марковић и Милица Војиновић су добиле стипендију Министарства просвете за двомесечни боравак у Чехословачкој током 1937. године у циљу упознавања рада тамошњих библиотека. Оствариле су контакте и конципирале одређене планове са њиховим библиотекарима.

Чињенице указују и на то да су библиотекар Народног и Универзитетског библиотекарског друштва, најпре, а затим и Општинске библиотеке и других већих библиотека, били упознати са стручном литературом која се двадесетих година објављивала у Европи и Америци. Пошто су на позиције библиотекара најчешће долазили филолози, њима је било једноставније да читају и прате страну литературу коју су успевали да набаве, а како би ширили знање објављивали су приказе тих књига. Несумњиво је да су познавали нове трендове у библиотекарству, као и радове утицајних библиотечких стручњака, попут Џона Котона Дејне, чија се књига *The Library Primer*²¹² из 1920. године налази и данас у Универзитетској библиотеци у Београду. Сигурно је да су овде добијали неке од савета за рад са корисницима и односе с јавношћу.²¹³ Немачка „библиотекономска“ литература пристизала је путем репарације. Руска, као литература са пријатељских словенских подручја, такође је била пожељна и праћена.

2.4.3.3. За стручно усавршавање чланова

Многи покушаји били су усмерени на унапређење компетенција колега библиотекара. Од оснивања се говорило о покретању стручног часописа, а забележен је и предлог Љубице Марковић да се он устроји по узору на чехословачки. Године 1932. београдска секција формирала је одбор за израду плана стручног часописа. У њега су

²⁰⁹ Каменко Суботић, „Прашке библиотеке“ *Летопис Матице српске*, год. 104, књ. 326, св. 3 (1930): 276–277.

²¹⁰ Марија Илић-Агапова, „Велики градови и њихове културне установе“, *Београдске општинске новине* 15. 9. 1931, 1211–1218.

²¹¹ Гордана Стокић Симончић истиче разлику између назива југословенског и америчког удружења у раду „Друштво југословенских библиотекара или Још једном о континуитету професионалног удруживања“, 16–17.

²¹² John Cotton Dana, *A Library Primer* (Boston: Library Bureau, 1920).

²¹³ Већина библиотекарске литературе из међуратног периода у Универзитетској библиотеци данас је на немачком језику, и то су преваходно публикације одабране у оквиру репарације. Од 25 стручних публикација објављених од 1930. до 1939, 16 је на немачком, 4 на енглеском и по једна на француском, руском и италијанском. Од 59 наслова из двадесетих година, 46 је на немачком.

ушли Милица Војиновић, Марија Илић-Агапова, Светозар Матић, Урош Џонић и Павле Стефановић (1901-1985). Први рад који је планиран да у часопис уђе био је реферат Данице Јанковић (1898–1960) на тему *Циљеви, организација и добротворни рад Карнегијеве задужбине за међународни мир* који је изнет на седници секције 21. 4. 1932.²¹⁴ Поред часописа била је планирана и израда статистичког годишњака библиотека „које ће издавати друштво ради обавештења јавности“. Библиотекарима ће се 1940. остварити идеја о домаћем стручном часопису, но то неће бити гласило удружења, већ *Гласник Народне библиотеке*.

„Да би се припомогло стручном усавршавању чланова“, на предлог Михаила Подољског, на седници од 18. фебруара 1933. одлучено је да се прикупи „материјал за израду Централног каталога стручно–библиотекарске литературе, која се налази растурина по београдским библиотекама“, а неколико месеци касније изабран је и стручни одбор. Иванка Пилетић (1892–1962), Ирина Иванова²¹⁵ и Павле Стефановић добили су задатак да среде прикупљени материјал и израде Централни каталог.²¹⁶

Са истим циљем започета је и припрема библиографије о библиотекарству. За прикупљање библиографског материјала из књига, часописа и новина био је задужен Бранко Милаковић, а од Државне штампарије је тражено да изради извештај број картона.²¹⁷ С обзиром да је уложен и одређен новац, неко време се на овом послу озбиљно радило.²¹⁸ Исте године је Секција Београд одлучила да оснује своју библиотеку у којој би се налазила само дела која се односе на библиотекарство.²¹⁹ Остало је непознато докле се стигло са свим наведеним пословима.

2.4.3.4. Односи са представницима власти

Из записника ДЈБ види се колико је његове чланове и управљачку структуру окупирао тема закона о јавним библиотекама и положај библиотекара и осталих запослених у библиотекама. Већ током прве године рада Друштво је поднело више представки са циљем побољшања услова за рад и напредовање библиотечког особља. Упућена је и молба да се одмах приступи зидању нове зграде за Народну библиотеку у Београду. Позивало је представнике власти на седнице, слало предлоге, но резултати су били минимални. Министарство просвете упућивало је своје изасланике на конгресе ДЈБ, као и на годишње скупштине секција. Поводом статуса библиотекара ДЈБ се

²¹⁴ УБСМ, АДЈБ, IV кутија, Извештај Управе Секције Београд Друштва југословенских библиотекара о раду у 1932. години.

²¹⁵ Ирина Иванова (Горбова) (1908 – ?) похађала је гимназију у Руском девојачком институту у Харкову, а матурски испит положила у Новом Бечеју. Након тога је учила француски језик и обучавала се у стенографији и дактилографији, неко време провела у Белгији где је студирала на Колеџу Свете Марије у Уију. Као чиновник Библиотеке ступила је у службу Општине града Београда 13. 1. 1931. Руководила је читаоницом одраслих читаоца, „вршила консултацију код избора књига“ и вршила статистичку обраду података. – Према документу којим се пријављује за чланство у ДЈБ објављеном у: Љубица Ћоровић, *Илустрована историја Библиотеке града Београда* (Београд: Библиотека града, 2011), 35.

²¹⁶ УБСМ, АДЈБ, Извештај Управе Београдске секције за 1933, Доступно на: http://djb1931-40.rs/Dokumenta/izvestaj_uprave33.pdf.

²¹⁷ УБСМ, АДЈБ, V кутија, Књига записника, „Записник 42. седнице Управе Д.Ј.Б. Секција Београд одржане 17. јануара 1936 у Згради Народ. библиотеке“.

²¹⁸ УБСМ, АДЈБ, III кутија „Извештај о станју благајне Главне управе Друштва југословенских библиотекара на дан 29. јануара 1938. године“

²¹⁹ УБСМ, АДЈБ, V кутија, Књига записника, „Записник 42. седнице Управе Д.Ј.Б. Секција Београд одржане 17. јануара 1936 у Згради Народ. библиотеке“.

обратило и Народној скупштини Краљевине Југославије – Одбору за молбе и жалбе и притом констатовало:

„Библиотечки чиновници заостали су иза својих другова у другим гранама државне службе не за једну већ за две и три групе... Библиотечки чиновници са факултетском спремом, неки са докторским или професорским испитима поред библиотечког испита, са више од дванаест година службе тек су пре неколико месеци у седмој групи.

Закон о чиновницима од 31. марта 1931. године то је стање погоршао. У распореду звања у чл. 346 тог закона нису ни побројана сва звања у библиотекама, иначе тај закон не даје никакве могућности за макар ни најмању накнаду изгубљених година....

Овакве неједнакости у поступању са државним чиновницима не делују благотворно, што се уосталом одзива на раду чиновника у библиотекама и ми слободно можемо рећи, да је потпуно одсуство извесних важних послова који се у иностранству раде као од шале /национална биографија, стручни и предметни и општи каталози и.т.д./ проузроковано поглавито овим немаром према библиотекама и њиховим чиновницима.

Време је да се престане мислити да управници и њихови помоћници сачињавају библиотеке. Народна библиотека, на пример са 72 [требало би 82, прим. аутора] године свог живота /до 1914/ порасла је на 50.000 нумера, за 15 после ратних година, са много мањим куповинама, порасла је још за 27.000 нових нумера. Рад је, дакле, више него трипут већи. Тај повећани рад воде сад не управници и њихови помоћници, него библиотекари...“²²⁰

ДЈБ је било задужено да реагује приликом неправилности и неправди учињених према библиотечким службеницима. Када је у загребачким *Novostima* објављено да је у Суботици из буџета избрисана плата библиотекара, Секција Загреб је тражила од управе да податак провери а затим изнесе на Конгресу Друштва.²²¹

Коначно, 22. јануара 1939. године министар просвете примио је представнике ДЈБ – председника Главне управе, председника и секретара Секције којом приликом су они предали још једну „представку о регулисању положаја библиотекара, замоливши га да да тумачење чл. 7 Закона о штампи у финансијском закону 1939/40.“ према предлогу ДЈБ и да што пре донесе Закон о јавним библиотекама. Тада је министар обећао да ће учинити све што може и обавестио их да је већ тражио да му се у Финансијском закону омогући овлашћење да може донети Уредбу (са законском снагом) о библиотекама, којом мисли да реши сва покренута питања.²²²

Министарству просвете ДЈБ се обраћало и са молбама за новчану помоћ, које је оно углавном одобравало – за чланство у Међународном удружењу библиотекара, за одржавање земаљских конгреса библиотекара, за путовање на међународне састанке.

²²⁰ УБСМ, АДЈБ, „Молба Народној скупштини Краљевине Југославије“, Бр. 207, 19. 10. 1933.

²²¹ УБСМ, АДЈБ, 15.6.1935.

²²² УБСМ, АДЈБ, V кутија, Књига записника, IV Седница од 22.2.1939.

2.4.3.5. Односи са медијима

Окупљања чланова ДЈБ успела су да привуку пажњу штампаних медија. Позиви библиотекари на веће скупове оглашавани су у *Политици*. Представници медија присуствовали су годишњим скупштинама Секције Београд, након којих су објављивали прилоге.²²³ Тако је о првој годишњој скупштини „Београдског друштва југословенских библиотекара“ објављен веома информативни чланак о току састанка, постигнутим резултатима, зацртаним плановима и реизбору управе.²²⁴

У тексту који месец дана унапред најављује Конгрес библиотекара који се одржавао у Загребу 28. и 29. новембра 1931, истакнути су мотиви за оснивање овог удружења, његови циљеви, као и програм предстојећег окупљања. На самом крају, упућен је позив неуписаним библиотекарима да приступе овој организацији.²²⁵

Према извештавању о Првом конгресу може се закључити да се целом послу приступало са великим очекивањима. Пред Конгрес је београдски лист *Време* објавио интервју са Светозаром Матићем²²⁶, док су *Novosti* у Загребу пренеле разговор са Јосипом Бадалићем²²⁷. У другом прилогу *Novosti* могле су се прочитати и уводне речи Велимира Дежелића старијег, председника Конгреса и некадашњег управника Универзитетске библиотеке у Загребу:

„Ми смо се овде сабрали да се договоримо, како ће наше институције бити од још веће користи народу и како ће наше библиотеке постати бољима и узорнијима. Надам се да ће ово наше збороване доказати да и Срби и Хрвати и Словенци у својој Југославији стоје у првим редовима оне силне просветне организације библиотека читавог свијета.“

У чланку се види да су Конгресу присуствовали, осим представника МП, и заступник бана Савске бановине, градски сенатор, ректор Универзитета, проректор Високе економске школе, а краљу је од свих присутних упућен поздравни телеграм.²²⁸

Текстови најчитанијих дневних листова у Београду, Загребу и Љубљани били су пуни планова о националној библиографији, централном каталогу југословенских библиотека, новим законима, покретању часописа који ће бити „школа“ за библиотекаре. Многи од њих пренели су и текст Резолуције Првог конгреса. Др Душан Будимировић²²⁹ скренуо је пажњу на „мање“ библиотеке, оне при државним надлештвима, средњим и стручним школама и задругама. Указао је на могућност да ДЈБ

²²³ УБСМ, Архива ДЈБ, V кутија, Записник са III Годишње скупштине Друштва југословенских библиотекара Секције Београд, одржане 23. децембра 1933. године у згради Универзитетске библиотеке у Београду.

²²⁴ „Скупштина Београдског друштва југословенских библиотекара. – Прва скупштина одржана је у Универзитетској библиотеци“, *Политика*, 7. 11. 1931. Исечак се чува у АЈ, Централни пресбиро, 596, 769.

²²⁵ „Конгрес југословенских библиотекара: Питање израде једне опште југословенске библиографије“, *Време*, 23. 10 1931. Исечак се чува у АЈ, Централни пресбиро, 596, 769.

²²⁶ „Пред Први конгрес Југословенских библиотекара у Загребу. - Интервју са г. Св. Матићем. – Дневни ред Конгреса. Главна питања: библиографија и закон о библиотекама. – Један корак више ка цивилизацији“, *Време*, 27. 11. 1931. Исечак се чува у АЈ, Централни пресбиро, 596, 769.

²²⁷ „Pred prvi kongres jugoslovenskih bibliotekara u Zagrebu“, *Novosti*, 22. 11. 1931. Исечак се чува у АЈ, Централни пресбиро, 596, 769.

²²⁸ „Prvi kongres Udruženja jugoslovenskih bibliotekara. Tok kongresa. – Pitanje zakona o javnim bibliotekama. – Rasprava o dužnosnim primjercima publikacija. – Izdavanje opće narodne bibliografije. – Rezolucija“, *Novosti*, 1. 12. 1931. Исечак се чува у АЈ, Централни пресбиро, 596, 769.

²²⁹ Др Душан Будимировић је био члан ДЈБ као представник Библиотеке Главног савеза српских земљорадничких задруга у Београду.

својим стручним смерницама помогне овим установама које углавном немају запослене библиотекарe.²³⁰

У штампи је испраћено и учешће М. Илић-Агапове на Конгресу у Берну. Осим што је у интервјуу за дневни лист *Правда* укратко представила ток и садржај Конгреса, Агапова је скренула пажњу на чињеницу да је на њему учествовало само 11 земаља са 27 представника. Пуно је похвалних речи изнела о учесницима: „Стручност и енциклопедијско знање оставили су на мене најлепши утисак. То су били људи обимног и дубоког знања, првокласни ауторитети.“ Колико је полета и амбиција било међу свима њима говоре и предлози изнети на Конгресу: „да се свим владама у свету упути апел са молбом да одржавају и потпомажу библиотеке“ и да се на техничким факултетима уведу специјални курсеви за проучавање изградње модерних библиотека.“²³¹ Овако приређена професионална окупљања деловала су инспиративно на способне и посвећене библиотекарe, каква је била и Агапова.

Сваки објављен текст о Друштву југословенских библиотекара писан је у афирмативном тону пуном оптимизма и вере у развој библиотека.

Поједини библиотекарe су и независним напорима доприносили промоцији књиге и библиотека. Марија Илић-Агапова у часопису *Учитељ* 1937. године пише о томе *Шта највише чита наша омладина*. Ипак она овде не говори о улози библиотека, али јој је у овој анализи сигурно помогло искуство у Дечјој читаоници Библиотеке Општине града Београда.²³² Љубица Марковић је објављивала у часопису *Дом и школа*, који је био намењен средњошколској публици и одобрен за средњошколске књижнице. У тексту *Општа култура ученика* пише о потреби за самообразовањем ученика, улози ђачких библиотека у том процесу, потреби да се чита не само лепа књижевност, већ и чланци и расправе.²³³ У тексту *О школским ђачким књижницама* представља сумарни значај који имају библиотеке у образовању и сазревању појединца, а пише и о задовољству које доноси читање у библиотеци, како уживање пружају нова сазнања, како уметичке творевине обогаћују душевни живот.²³⁴

Марковић је и јавност заинтересовану за феминистичке теме упознала са стањем у југословенским библиотекама. У раду *Жене у нашим библиотекама*, објављеном у десетом броју часописа *Женски покрет* 1935. године истакла је да је улазак жена у библиотеке после рата интернационална појава, а затим дала хронолошки преглед запошљавања библиотекарки на територији тадашње Југославије.²³⁵ При томе је

²³⁰ „Резултати рада конгреса Друштва југословенских библиотекара у Загребу“, *Време* 2. 12. 1931, 4.

Будимировић и трговцима скреће пажњу на ДЈБ и отвара тему о потреби израде Трговачке библиографије у тексту „Први конгрес југословенских библиотекара у Загребу: Југословенска трговачка библиографија“ објављеном у листу *Трговачки гласник* 1. 12. 1931. Исечак се чува у АЈ, Централни пресбирио, 596, 769.

²³¹ „За унапређење јавних библиотека: Гђа др Марија Илић-Агапов о Конгресу Међународног библиотекарског удружења у Берну“, *Правда*, 6. 7. 1932. Исечак се чува у АЈ, Централни пресбирио, 596, 769.

²³² Марија Илић-Агапова, „Шта највише чита наша омладина“, *Учитељ: педагошко-социјални часопис* Год. 17 (јануар 1937): 299–303.

²³³ Љубица Марковић, „Оршта култура ученика“, *Дом и школа* Бр. 7 год. 2 (1939): 34–35.

²³⁴ Љубица Марковић, „О школским и ђачким књижницама“ *Дом и школа* Бр. 1 год. 2 (1939): 31–33.

²³⁵ Поименце наводи прве жене запослене у највећим библиотекама Србије – Људмилу Михаиловић у Народној библиотеци у Београду од 1923. године, Смиљу Мишић у Универзитетској библиотеци у Београду од 1925. – и Југославије – Елзу Кучеру у Универзитетској библиотеци у Загребу од 1909. и Мелиту Пивец Стеле у Државној библиотеци у Љубљани од 1920. године.

нагласила да су у овом окружењу жене одмах успеле да покажу своје позитивне особине, а да су у многим земљама постале и бројчано доминантније.²³⁶

Љ. Марковић је међу својим колегама била призната као свесрдни пропагатор књиге и библиотека,²³⁷ али, поред лепих речи које за библиотеке има, не суздржава се ни од критичких оцена. Након што, у тексту *О нашим библиотекама (с обзиром на њихову културну важност)*, објављеном у часопису *Јавност* 1936, истиче то посебно „осећање узвишене лепоте духовног рада и задовољства што је човечанство достигло такав степен друштвене културе“ које настаје само када сте у доброј библиотеци, она признаје да „организација рада наших библиотека није још јаче спроведена“. Промовисање библиотека она осећа као своју моралну обавезу: „О нашим библиотекама мало се пише, па се мало и зна. [...] Наша је дужност да се за њих заинтересујемо“.²³⁸

У часопису за културна, социјална, привредна и политичка питања *Видици* Љ. Марковић је представила карактеристике библиотечког система у Бугарској која је 1927. године донела *Закон о народним читалиштима*. Истакла је да у овој држави свака општина има обавезу да оснује фонд за издржавање народног читалишта или општинске библиотеке.²³⁹ Овај текст прочитала је на III седници Секције Београд ДЈБ.²⁴⁰

Познато је да су библиотекари своју професију промовисали и путем радија. Др Душан Будимировић је у октобру 1931. одржао предавање *О народној југословенској библиографији*.²⁴¹ Љубица Марковић је у новембру 1934. године говорила на тему *Наше библиотеке* у оквиру Националног часа у програму Радио Београда.²⁴²

2.4.4. Библиографија као извор несугласица у стручној јавности

Краљевина Југославија није успела да уреди састављање и редовно објављивање текуће националне библиографије. Држава којој је било у интересу да јединство народа покаже на сваки начин, није подстицала, а ни нарочито подржавала библиографски рад. Ипак библиотекари су својим залагањем, уз сарадњу са другим организацијама, постигли извесне резултате.²⁴³

Године 1928, у Народној библиотеци у Београду започет је рад на библиографији књига, часописа и новина штампаних у Краљевини Југославији. Благовремено су израђени библиографски листови за период 1928–1932, но проверавање није било

²³⁶ Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Љубица Марковић – градитељка библиотекарске струке у Србији“, *Читалиште* 40 (мај 2022): 47.

²³⁷ Милица Продановић, „Љубица Марковић“, *Библиотекар* Бр. 3 (1949): 313–315.

²³⁸ Љубица Марковић, „О нашим библиотекама с обзиром на њихову културну важност“, *Јавност* Бр. 2 (1936), 1094–1098. – Овај рад је представила и на 44. стручном састанку чланова ДЈБ у Београду, одржаном 1. 2. 1936. у Народној библиотеци. – Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Љубица Марковић – градитељка библиотекарске струке у Србији“, *Читалиште* 40 (мај 2022): 43–44.

²³⁹ Љубица Марковић, „Библиотеке у Бугарској“, *Vidici: polumesečni časopis za kulturna, socijalna, privredna i politička pitanja* br. 8-9 (1939): 236–237.

²⁴⁰ Седница је одржана 23. 12. 1938. године. – Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Љубица Марковић – градитељка библиотекарске струке у Србији“, 43.

²⁴¹ Александра Вранеш, „Почеци Библиографског института у Српском семинару Филозофског факултета у Београду“, *Анали Филолошког факултета*, књ. XXI (2009): 151–153.

²⁴² Историјски архив Београда (ИАБ), Фонд Удружења универзитетски образованих жена (УУОЖ), 2. фасцикла, 26. 11. 1934.

²⁴³ О библиографском раду код Срба током међуратног периода видети: Александра Вранеш, *Српска библиографија у периодици: 1766-1941* (Београд: Драганић, 1997).

завршено, посао се нагомилао, а није било средстава за самостално издање, упркос томе што је управник Милош Зечевић имао жељу и намеру да библиографија убудуће излази за сваку годину и то као издање НБ. Услед наведених околности, он у мају 1934. предложио Српској краљевској академији да објави библиографију за 1933. годину.²⁴⁴ Рукопис је у септембру послат Академији, уз информацију да га је за штампу спремила Људмила Михаиловић.²⁴⁵ У даљој преписци се ова библиографија наводи као дело које је уредила Људмила Михаиловић, или као „рад г-ђице Михаиловић“, тако и у рефератима Уроша Џонића и Павла Поповића који су рецензирали библиографију.²⁴⁶

Након одлуке Академије од 26. 11. 1934. да се „спис г-ђице Михаиловићеве“ штампа у Академијиним издањима под условом да га среди према рефератима П. Поповића и У. Џонића, стигла је реакција Светозара Матића који тврди да је дело које је Академија примила за своја издања – плагијат! „У писму од 6. децембра 1934. Академију извештава да је библиографију новина израдио Александар Паришев, часописа Софија Стојановић (18 слова) и Људмила Михаиловић (12 слова), док је библиографију књига и колекција израдила његова жена Софија Матић, која више није радила у Библиотеци.“ „Пита се како је Љ. Михаиловић стигла да припреми за штампу библиографију за 1933. годину, а библиографију 1928–1932 која јој је предата у септембру 1932. – није. Даље, жели да укаже на неистине које је управник Зечевић изнео у *Годишњаку* 40 Српске краљевске академије написавши да је библиографија 1928–1932 спремна за штампу. Наводи и да је за то била одобрена сума од 27.000 динара, али је потрошена у друге сврхе. Затим се пита зашто за објављивање библиографије није искоришћена сума која је била намењена за објављивање споменице поводом стогодишњице Библиотеке, јер се од њене израде одустало.“²⁴⁷

На основу наведених чињеница, на скупу Академије филозофских наука (4. 2. 1935) донета је одлука да секретар Академије „посредује између г. Матића и г-ђице Михаиловићеве у циљу да се изостави име г-ђице Михаиловићеве на насловном листу, а да остане предговор поправљен према напоменама у реферату г. г. Павла Поповића и Уроша Џонића“.²⁴⁸ Библиографија је објављена 1935. године под називом *Југословенски библиографски годишњак*. У предговору су наведена имена свих аутора који су учествовали у њеном писању, са напоменом да је Људмила Михаиловић извршила редакцију библиографије.²⁴⁹

Упоредо са овим догађањима, почетком 1934. године је почела да излази тзв. *Југословенска библиографија* као прилог *Гласника књижара* који је објављивао Савез књижарских организација Краљевине Југославије, а коју је састављао Михаило Подољски на основу публикација које су пристизале у НБ. Неколико месеци касније, у словеначком часопису *Sodobnost* појавила се оштра критика др Јоже Глонара који чак налази да ова публикација изгледа као да уредник никад у рукама није имао праву библиографију. Примећује да се не држи основних библиографских принципа, да је

²⁴⁴ Зечевић је навео да је библиографију „једним делом израдила“ Софија Матић према упутствима Светозара Матића тј. да је „израдила највећи део библиографских листова“, а да је рад наставила Људмила Михаиловић која је „листовете средила, проверила, местимице их поправила и допунила и тако спремила за штампу“. – Видети: Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 410–411.

²⁴⁵ Исто, 412.

²⁴⁶ Анђела Стошић, „Ја у клин, он у плочу: сукоби запослених у Народној библиотеци у Београду између два светска рата“, *Читалиште* 37 (новембар 2020), 65.

²⁴⁷ Исто.

²⁴⁸ Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 416–420.

²⁴⁹ Људмила Михаиловић, редактор, *Југословенски библиографски годишњак за 1933 год: израђен у Народној библиотеци у Београду* (Београд: Српска краљевска академија, 1935).

механички преписивао податке са дела, те да у великом броју случајева није разрешавао псеудониме, скраћена имена, ни иницијале, што је довело до тога да је исти аутор наведен под више различитих одредница. Закључује да је права срамота што је библиографија тако некорисна, да би је човек најрадије скривао од стручног света.²⁵⁰ Пошто ју је окарактерисао као званичну публикацију Народне библиотеке у Београду, Управа ове установе је морала да изађе у јавност са обавештењем да са њом нема никаквих веза. Подољски је припремио детаљан одговор на упућене му критике и објавио га у *Гласнику књижара*.²⁵¹ Управо током 1934. и 1935. он упада у различите сукобе, како са управником тако и са колегиницама у Народној библиотеци, а извесно је да неки од њих имају корена у његовом приватном раду на текућој библиографији.²⁵²

„Комешања која су овим поводом настала говоре о томе да међу библиотекарима није постојала сагласност око тога ко би требало да се бави сачињавањем текуће и ретроспективне националне библиографије, односно ко би тај посао могао да води.“ Друштво југословенских библиотекара је од оснивања разматрало питање библиографије, један од предлога који се у њему појавио је да национална библиографија редовно излази у стручном часопису Друштва који је такође био у плану, но, конкретних резултата није било.²⁵³ Управник Народне библиотеке није налазио начине да она као институција самостално обавља ову врсту посла, док је М. Подољски успео да се повеже са Савезом књижара и ради оно што је свакако неопходно, а себи обезбеди извор додатних прихода.²⁵⁴ Нажалост, његова југословенска библиографија није била дугог века, а као разлози за њено укидање наводе се отказивање сарадње Михаила Подољског и недостатак материјалних средстава.²⁵⁵

Активности везаних за израду библиографије било је и на другим странама. Библиографски материјал који је објављиван за 1938. год. у часопису *Народна одбрана*, Бошко Вељковић је наредне године приредио као посебно издање са извесним изменама и допунама под називом *Прилог Југословенској библиографији за 1938. годину*, а у предговору изразио намеру да објави југословенску библиографију за период 1918–1938.²⁵⁶ У то време се, као један од већих библиографских подухвата, у неколико извора помиње тзв. *Општи каталог српско-хрватских књига* који су саставили Бошко Вељковић и Драгољуб Марковић на преко 700 страна, међутим он је објављен под називом *Општи каталог књига*.²⁵⁷

²⁵⁰ J. A. Glonar, „Jugoslovenska bibliografija“, *Sodobnost* br. 6/8 (1934): 381–383, preuzeto 26. 8. 2020, <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:doc-4V0ZSSIX/2953406d-d447-4015-8c7e-a8c6409a83d1/PDF>.

²⁵¹ Mihailo Podoljski, „Jugoslovenska bibliografija“ i dr. Joža A. Glonar: povodom jedne kritike“, *Glasnik knjižara* God. 5, Br. 9-10 (1934): 86–96. И као сепарат: „Jugoslovenska bibliografija“ i dr. Joža A. Glonar: povodom jedne kritike (Beograd: Savez knjižarskih organizacija Kraljevine Jugoslavije, 1934).

²⁵² Анђела Стошић, „'Ја у клин он у плочу': сукоби запослених у Народној библиотеци у Београду између два светска рата“, 64–68.

²⁵³ Милица Војиновић, „Друштво југословенских библиотекара“, *Гласник Народне библиотеке: годишња библиографија Народне библиотеке и извештаји о раду* Год. 1, св. 3–4 (1940): XI.

²⁵⁴ Стошић, „'Ја у клин он у плочу'...“: 66.

²⁵⁵ „Izveštaj Uprave saveza knjižarskih organizacija Kraljevine Jugoslavije u Beogradu za 1935–1936 poslovnu godinu, podnesen 28. juna 1936“, *Glasnik knjižara* God. 7, br. 7–9 (1936): 29.

²⁵⁶ Гордана Стокић Симончић и Бранка Драгосавац, „Друштво југословенских библиотекара и Међународна федерација библиотекарских удружења и институција – IFLA: 1931–1940“, У Библиотеке и идентитет 2: зборник радова са научног скупа одржаног 24. и 25. маја 2019. године у Панчеву, главни уредник Гордана Стокић Симончић, одговорни уредник Горан Траиловић (Панчево: Градска библиотека, 2019): 153.

²⁵⁷ Бошко Вељковић га под првим називом наводи и у *Прилогу Југословенској библиографији*. Такође, у огласу у листу *Правда* од 28. 11. 1937. стоји да *Општи каталог српско-хрватских књига* Драгољуба

2.4.4.1. Библиографија југословенских ауторки

Још једна важна библиографија била је предмет несугласица међу библиотекарима. Ни она није била пројекат главне државне библиотеке, нити библиотекарског друштва, иако су њихови представници учествовали у њеној изради.

Феминистичким удружењима у међуратном периоду било је важно да жену представе јавности као интелектуално способно биће које има капацитет да своје мисли преточи у писане речи, те буде аутор књижевног или научног дела. Да би се то постигло, биле су потребне библиографије као материјални доказ и средство за даља истраживања ове теме, а од користи су биле и изложбе књига и јавна предавања. У свему томе библиотекарски, нарочито библиотекарке, били су неопходни.

Удружење универзитетски образованих жена у Југославији – УУОЖ, основано крајем 1927. године, уврстило је израду библиографије у своје основне циљеве.²⁵⁸ Ова асоцијација, била је, у организационом смислу модел, а по својој суштини упоришна тачка за најактивније чланице ДЈБ. „Идеје равноправности полова – једнако право на образовање, радни однос и јавно деловање, родитељство и наслеђивање – биле су, експлицитно или имплицитно, покретачка снага младих жена које су у то време биле запослене у престоничким библиотекама.“²⁵⁹

Почетни план организовања рада на библиографији изнела је Милица Војиновић, још као председница пропагандистичке секције на редовној седници УУОЖ 16. 3. 1930.²⁶⁰ За чланице библиографске секције изабране су Радмила Чолаковић, Љубица Марковић, Милица Војиновић и Ружица Стевановић²⁶¹. У току ове године, Љ. Марковић је израдила библиографију радова универзитетски образованих жена за 1929, а Р. Чолаковић за 1928. годину, јер је управо те библиографије тражио Међународни биро за интелектуалну сарадњу. Љубица Марковић их је превела на француски језик, како би могле бити послате централно.²⁶² Због промена устројства УУОЖ 1932. поново је отворена тема библиографије те М. Војиновић и Љ. Марковић упућују начелне предлоге за поступање. Сматрале су да акција треба да буде покренута из правца управе ка секцијама, да би са прикупљањем грађе требало почети што пре

Марковића и Бошка Вељковића обухвата 16.000 књига из свих струка науке и књижевности и да се може поручити од Издавачке књижарнице Геце Кона за 50 динара. О постојању публикације *Општи каталог српско-хрватских књига* Драгољуба Марковића и Бошка Вељковића (Издавачка књижарница Геце Кона, Београд 1938, 8° 708 страна) инострану јавност обавештава и Јосип Бадалић у извештају о раду ДЈБ за годишњу седницу Међународног комитета библиотека 1938. године у Бриселу.

²⁵⁸ Програм рада УУОЖ предвиђао је израду библиографије „свих књига, чланака и других публикација на нашем језику које су написале жене или се тичу женског проблема“. ИАБ, УУОЖ, 1. фасцикла, ин. број 14/1929, „Програм рада за наредне године који се евентуално може проширити“.

²⁵⁹ Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке – чланице Удружења универзитетски образованих жена“, *Женски покрет (1920–1938): зборник радова*, 369.

²⁶⁰ „Цео предмет се дели на савремену и стару. Савремена обухвата радове од 1928. до данас, стара све до 1928. Савремена је општа, ради се по новинама, шта је изашло на страним језицима, дели се по струкама. Стара се ради конкурсом и по каталогу Народне библиотеке. И савремена и стара раде се по годинама. За израду савремене дао би се рок од годину дана и три месеца. Тражиће се од оних који буду радили да пошаљу библиографској секцији детаљан извештај, како су радили. У тој секцији треба да буду заступљене све струке и она води рачуна о раду и хонорисању. Хонорисање би могло да се врши по библиографским нумерама.“ – ИАБ, УУОЖ, 1. фасцикла.

²⁶¹ Чланица надзорног одбора и секретар Удружења пре промене Правила 1931.

²⁶² ИАБ, УУОЖ, 2. фасцикла, ин. бр. 81/30, „Извештај о раду УУОЖ од фебруара до краја новембра 1930. године“. – Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке – чланице Удружења универзитетски образованих жена“, 375.

јер се не зна коликог је обима, да Удружење може да рачуна на њихову бесплатну стручну помоћ (упућивање у рад, надгледање посла и по могућству радника, давање препорука за рад у библиотекама, вођење евиденције о одрађеном послу), али да ће новац бити потребан за материјал и раднике који буду прикупљали грађу. „Предложиле су да се грађа подели на књиге и чланке у часописима, новинама и др, као и да се ради по виђењу публикације, а не по каталогу, што је и данас пожељан принцип при изради библиографија.“²⁶³ Подухват је финансијски подржао Женски савез са 10.000 динара. „Београдска секција је формирала нову Библиографску комисију у коју су изабране, поред Љ. Марковић и М. Војиновић, и представнице других професија – Паулина Лебл-Албала, професорка, др Анка Гођевац²⁶⁴, правница, и др Олга Палић, лекарка. Управа је позвала секције у Загребу и Љубљани да се организују по истом принципу.“²⁶⁵ Београдска секција је преузела израђивање српске, загребачка хрватске и љубљанска словеначке библиографије.

Током 1934. за припрему библиографије жена писаца за 1933. годину били су ангажовани Бранко Милаковић, руковалац НБ и његова супруга Марија Милаковић, студенткиња филозофије. Рад су прегледале Паулина Лебл-Албала и Љубица Марковић, а сарадња је договорена и за наредну годину. „Посао прикупљања грађе за српску библиографију према каталогу Народне библиотеке преузела је Надежда Петровић²⁶⁶ крајем 1934. године. Комуникација између ње и Управе УУОЖ није текла понајбоље што се види у писмима са почетка 1936. године када Управа тражи од ње извештај о урађеном, с обзиром на намеру да се библиографија објави до Међународног конгреса Женског савеза у Дубровнику, заказаног за почетак октобра. Н. Петровић је тврдила да је изванредан посао урађен, али да јој рок није био познат, да са УУОЖ није склопила никакав званичан уговор, нити добила хонорар, те да није у обавези ни да им преда картоне са библиографским подацима. Уз то, наводи да је тек у писму од 7. 2. 1936. сазнала да је било потребно да ради и библиографију чланака у часописима. Ипак, Надежда Петровић је 19. 3. 1936. предала грађу на прегледање секретару УУОЖ, Даници Влајић-Замбони. Из писама се сазнаје да је било потребно да се библиографија ради према упутствима др Елзе Кучере (1883–1972),²⁶⁷ библиотекарке Универзитетске библиотеке у Загребу, која се сматрала најiskusнијом у овом послу.“²⁶⁸

Љ. Марковић и М. Војиновић су током прегледања грађе и нашле велики број грешака: картоне на којима су дела мушких писаца, неразрешени псеудоними и иницијали, више картона за једно исто дело. Закључују да је рад био несистематичан,

²⁶³ ИАБ, УУОЖ, 2. кутија, ин. бр. 43/32, 2.11.1932. – Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке...“, 375–376.

²⁶⁴ Анка Гођевац (1890–1983) била је прва жена која је докторирала на Правном факултету у Београду (1932).

²⁶⁵ ИАБ, УУОЖ, 2. кутија, Годишњи извештај Главне управе од 20. маја 1933. - Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке...“, 376.

²⁶⁶ Надежда Петровић (1899 –?), завршила је Филозофски факултет у Београду 1928. године. Постављена је за приправника Народне библиотеке у Београду 1931. године. У ДЈБ је имала чланску карту под бројем 19.

²⁶⁷ Елза Кучера је прва жена са територије данашње Хрватске која је докторирала у области психологије. Такође, прва је жена-библиотекар на том простору. Од 1909. до 1944. године радила је у Универзитетској библиотеци у Загребу, а 1920–1942 била је заменица управника у овој установи. Била је чланица загребачке секције ДЈБ од 1931. до 1939. године, а 1948. је учествовала у оснивању Друштва библиотекара Хрватске. У доступној архивској грађи УУОЖ нема податка о томе да је др Елза Кучера била његова чланица.

²⁶⁸ Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке...“, 377.

као и да нека дела познатих ауторки нису укључена.²⁶⁹ „Грађа је враћена на дораду, затим је поправљена предата у августу 1936. опет са много недостатака, због чега је Секција Београд инсистирала да М. Војиновић и Љ. Марковић покушају да поправе све што могу како би библиографија уопште била одштампана.“²⁷⁰ Иако на корицама *Библиографије књига женских писаца штампаних у Војводини, Србији, Јужној Србији и Црној Гори до свршетка 1935*²⁷¹ стоји да је грађу прикупила Надежда Петровић, велике заслуге за њено појављивање имају Љ. Марковић, М. Војиновић и П. Лебл-Албала. Оне су исправиле и скоро половину објављене грађе додале и то без икакве надокнаде. Према речима Лебл-Албале, Н. Петровић је „предала грађу која није задовољавала ни својом исправношћу ни својом педантношћу“, примила тражени хонорар, а њено је име стављено на корице књиге, иако је „њен удео у овој библиографији сразмерно мали“. „Тако се данас у библиографско-каталожској бази података СОВИБ.СР *Библиографија књига женских писаца штампаних у Војводини, Србији, Јужној Србији и Црној Гори до свршетка 1935* води као дело ауторке Надежде Петровић.“²⁷²

Још једна несугласица појавила се поводом ове библиографије. За потребе Конгреса Међународног женског савеза у Дубровнику библиографије трију секција биле су повезане у једну публикацију, али без општег предговора, увода и стручног регистра. Тако је припремљено сто репрезентативних примерака за поклон страним учесницама.²⁷³ Секције Загреб и Љубљана инсистирале су да добију по четристо примерака својих сепарата, након чега је Лебл-Албала реаговала подсећајући да почетна замисао о изради библиографије није подразумевала сепарате, већ јединствену библиографију за целу Краљевину Југославију.²⁷⁴ Накнадни послови дораде, додавања регистра, заједничког предговора и увода потрајали су дуже него прикупљање саме грађе за библиографију, а комплетно издање појавило се тек 1939. године.²⁷⁵

Марковић и Војиновић су и на друге начине учествовале у покрету оснаживања југословенских жена. Марковић је ауторка рада *Почеци феминизма у Србији и Војводини*, који је најпре објављен у *Женском покрету* а затим као засебно издање и то у 2000 примерака.²⁷⁶ Такође је дала предлог да се у УУОЖ формира Библиотека југословенских

²⁶⁹ „Од укупно 733 прикупљених листића, 322 је за избацавање – '60 листића у дупликату, 7 у трипликату, 25 посебних листића предговора делу, 18 листића дела која су додељена у рад другим секцијама, 204 листића чланака, 6 дела мушких писаца, [...] 2 листића страних писаца, [...] а од 411 преосталих листића нема скоро ни једног исправног!“ – Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Љубица Марковић – Градитељка библиотекарске струке у Србији“... 48.

²⁷⁰ УБСМ, АДЈБ, Писмо Паулине Албале упућено ДЈБ 19. 1. 1938. године, бр. 69, 24. 1. 1938. године. – Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке...“, 377.

²⁷¹ У оквиру публикације *Библиографија књига женских писаца у Југославији*. Уредило Удружење универзитетски образованих жена у Југославији (Београд; Љубљана; Загреб: Удружење универзитетски образованих жена у Југославији, 1936).

²⁷² Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Љубица Марковић – Градитељка библиотекарске струке у Србији“... 48.

²⁷³ Дело је носило назив *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji*, а садржало је три целине: *Библиографија књига женских писаца штампаних у Војводини, Србији, Јужној Србији и Црној Гори до свршетка године 1935 / грађу прикупила Надежда Петровић; Bibliografija del slovenskih pisateljic do konca 1935 / sestavila Zlata Pirnat; Bibliografija knjiga ženskih pisaca štampanih u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini do svršetka godine 1935 / izradile Branka Dizdarević i Jelka Mišić-Jambrišak.*

²⁷⁴ Ово је једним делом материјално питање, јер су секције, радећи на својим деловима библиографије, очекивале да покрију трошкове и остваре извесну новчану добит. Чланице у Загребу и Љубљани сматрале су да и приход од заједничких примерака треба да иде секцијама. ИАБ, УУОЖ, 4. фасцикла, „Plenarna sednica Udruženja univerzitetski obrazovanih žena održane 6-XII-1936 u Ženskom klubu u 10.1/2 časova pre podne.“

²⁷⁵ Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке...“, 377–388.

²⁷⁶ Текст је најпре објављен 1933. године у часопису *Женски покрет* (год. XIV, бројеви 7–8 и 9–10). Затим је 1934. штампан као друга публикација у едицији Библиотека Удружења универзитетски образованих

књижевница у којој би се прикупљала дела свих југословенских жена које су писале и преводиле што је и спроведено у дело. Као чланице овог удружења, она и М. Војиновић су учествовале и у припремама изложби књига југословенских књижевница 1936. и 1937. Најзад, Милица Војиновић је својим радом заслужила да буде изабрана за председницу Београдске секције УУОЖ 1939.

2.4.5. Односи библиотекарске и књижарске струке

Припадници књижарске професије настојали су, попут многих других професија у међуратном периоду, да установе своје заједничке циљеве и организовано делују ка њиховом остварењу кроз успостављање удружења. Најпре је основана Књижарска организација у Београду 1921. године, да би се, затим, тридесетих година покренуло формирање једног савеза на нивоу читаве Краљевине.

Крајем тридесетих година у Југославији је радило око 1000 књижара. Књижари и библиотекари су, имали заједнички интерес, као што га имају и данас: распрострањивање интересовања за књигу и читање. Библиотеке подстичу и развијају писменост и склоност ка литератури код младих, који касније могу постати редовни чланови библиотеке, али и купци књиге. С друге стране књижари могу припремати посебно повољне понуде публикација за библиотеке, које су њихови највећи купци. Припадници ових двеју професија били су донекле свесни јединственог циља, но чини се да нису довољно били спремни да уједине своје напоре и активности. Ипак, одређена врста сарадње и интересовања за ону другу страну јесте постојала.

Савез књижарских организација је основан 8. 10. 1933. године у Београду, где је била смештена и његова управа. Имао је задатак да помаже, шири и штити заједничке интересе домаћег књижарства и да ради на његовом унапређењу.²⁷⁷ На оснивачкој скупштини Савеза, по позиву Књижарског друштва у Београду, Друштво југословенских библиотекара имало је свог представника. Михаило Подољски на редовној седници Београдске секције извештава о том догађају, те наводи да је скупштина донела одлуку „да се сталешки орган Гласник књижара прошири и да доноси чланке о књижарству, библиографији и библиотекарству и да штампа потпуну текућу библиографију“. Подољски истиче да су књижари позвали на сарадњу и њихово друштво. У записнику није забележено да је постојала нека посебна реакција на ово обавештење, већ стоји да је одлучено „да се оно прими к знању“.²⁷⁸ Свакако, и

жена. Студија се бави рађањем феминистичког деловања седамдесетих година 19. века и као таква и данас представља незаобилазно штиво за изучавање историје феминизма код нас.

²⁷⁷ Савез су чиниле Књижарска организација у Београду, Књижарска организација у Загребу, Књижарска организација у Љубљани, Књижарска организација у Новом Саду, а током краћег периода и Књижарска организација у Сплиту, и Књижарска организација у Сарајеву (основана фебруара 1935, обухватала Дринску и Врбаску бановину, док је Зетска могла да бира између Београда и Сарајева). Књижарска организација у Београду бројала је 1934. године 121 редовног члана и два добротвора. Под њеним окриљем била је територија Београда, Земунa и Панчева, Дунавска бановина јужно од Саве и Дунава, као и Моравска, Вардарска и Зетска бановина. За разлику од, на пример, београдске секције ДЈБ у овој организацији нашао се велики број чланова-књижара који раде и живе ван Београда, чак две трећине. Савез је имао своју библиотеку и свог библиотекара.

²⁷⁸ УБСМ, АДЈБ, Секција Београд, бр. 92, „Записник 15. редовне седнице чланова Београдске секције, 26. 10. 1933.“

објављивање текстова из области библиотекарства тј. формирање стручног часописа и састављање библиографије били су циљеви ДЈБ.²⁷⁹

Савез књижарских организација Краљевине Југославије узео је на себе улогу издавача текуће југословенске библиографије чијег се састављања прихватио Подољски. Каква год да је позадина овог подухвата, не може му се порећи значај јер је потреба за библиографијом била евидентна и у књижарској и у библиотекарској струци. Према речима Борјанке Трајковић, библиографије Михаила Подољског биле су прве текуће библиографије са стручним распоредом грађе, по узору на немачку праксу.²⁸⁰ Савез књижара је, судећи према објављеним извештајима, био нарочито поносан на ову своју активност, али је ентузијазам временом опао због јавних критика и све мање материјалних средстава. У једном извештају се наводи да иако је Библиографија била једина публикација коју је Јосиф Бадалић као представник ДЈБ однео на Међународни конгрес библиотекара у Мадрид²⁸¹, Савез нема ни моралну подршку да настави са њеним издавањем. „Наш понос диктира нам да ово наше мезимче одржимо у животу као доказ да ми књижари имамо далеко више смисла за књигу, но што га имају многи, који се на нас блатом бацају.“²⁸²

Током пословне 1935/36. године Подољски је отказао сарадњу са Савезом око уређивања Библиографије. Од почетка издавања, расходи за Библиографију били су већи од прихода које је доносила. Што због одласка Подољског, што због смањених новчаних средстава услед пада броја чланова у 1936. години, прекинуто је њено објављивање. Међутим, Савез је убрзо ступио у преговоре са Народном библиотеком, односно њеним управником. Договор је требало да буде такав да Народна библиотека бесплатно обезбеди рукопис Библиографије, а да Савез подмири трошкове штампања. То би значило да би се елиминацијом хонорара трошкови безмало преполовили.²⁸³ Осим тога, управник Народне библиотеке предвиђао је велики број библиотека и школа међу претплатницима будуће библиографије.²⁸⁴ Ипак, из неког разлога до реализације овог подухвата није дошло.

Важна активност Савеза књижарских организација била је упућивање представке Министарству просвете 1935. године којом је предлагао да се широм краљевине, при појединим општинама, оснују јавне библиотеке.

„Ове библиотеке биле би приступачне најширем слоју нашег народа, и корисно би послужиле за његово образовање. Сад је врло згодан моменат. Поводом смрти узвишеног Краља Александра Мученика поједине општине донеле су одлуку о подизању споменика. Али то је само камен, без икаквог

²⁷⁹ УБСМ, АДЈБ, „Резолуција Првог земаљског конгреса чланова Друштва југословенских библиотекара“, (1931): „Конгрес предлаже Главној управи Друштва југословенских библиотекара да подејствује код надлежних фактора: ... 2. а) да се што пре приступи изради југословенске библиографије“ б) да секције Друштва југословенских библиотекара оснују један заједнички одбор који ће проучити ово питање и саставити упутство за израду и издавање ове библиографије...“

²⁸⁰ Борјанка Трајковић, „Текућа национална библиографија: наслеђе и перспективе“, *Гласник Народне библиотеке Србије* Год. 2, бр. 1 (2000): 27–34.

²⁸¹ У извештају се наводи: „Да није било те наше Библиографије, упркос многих наших културних и научних институција, наш делегат не би имао шта да покаже.“

²⁸² „Извештај Управе Савеза књижарских организација Краљевине Југославије у Београду за другу пословну годину од 1. јула 1934. до 30. јуна 1935. године“, *Гласник књижара* Бр. 7–8, год. 6 (1935): 54.

²⁸³ Хонорари за библиографију према билансу Савеза за 1935–1936 пословну годину износили су 9900 динара, док је штампање коштало 11.585. Експедиција Гласника и Библиографије износила је 1078. Приходи од претплата на Библиографију били су 1558 динара.

²⁸⁴ „Извештај Управе Савеза књижарских организација Краљевине Југославије у Београду за 1935–1936 пословну годину“, *Гласник књижара* Год 7, бр. 7–9 (1936), 29.

утицаја на широке масе. Цела земља била би посејана оваквим споменицима. Зар не би било боље да се у почаст Краља Мученика подижу и отварају јавне библиотеке које би носиле Његово име и биле расадник културе. Дужност извођења ове замисли треба да предузму учитељи са управним и општинским властима, а у споразуму са осталим виђенијим грађанима.“²⁸⁵

Поред тога упућена је и молба Министарству финансија да се суме у школским и општинским буџетима за подизање и одржавање књижница не смањују нити бришу. Министарство просвете усвојило је предлог и упутило распис свим управним и самоуправним властима да раде у овом правцу.²⁸⁶ Овај подухват је својеврсна подршка ДЈБ који је питање оснивања јавних библиотека покушавало да реши кроз припрему закона. Нема назнака да је ова акција била формално договорена са библиотекарима, али је важно констатовати да су постојали заједнички циљеви ове две професије које су њихови припадници приметили.²⁸⁷

Рубрика *Југословенске библиотеке* уведена је у *Гласнику књижара* на почетку 1934. и трајала је годину и по дана. Она је укратко представљала по неколико библиотека у сваком броју. Главни циљ био је да се књижари обавесте о њиховим адресама, запосленима, начину рада, па чак, у неким случајевима, и годишњим буџетима како би им понудили своју робу.

И поред свих потенцијала, сарадња између ДЈБ и Савеза књижарских организација није одржавана на задовољавајући начин.

2.5. Народна библиотека у Београду

Крај Првог светског рата Народна библиотека у Београду дочекала је у просторијама Министарства шума и рудника, осиромашена за два сандука највреднијих рукописних споменика.²⁸⁸ „Ближила се обележавању века постојања (1932) борећи се са

²⁸⁵ „Knjižnice viteškog kralja Aleksandra ujedinitelja“, *Glasnik knjižara* God. 7, br. 1–3 (1936): 11–12.

²⁸⁶ „Izveštaj Uprave Saveza knjižarskih organizacija Kraljevine Jugoslavije u Beogradu za 1935–1936 poslovnu godinu“, *Glasnik knjižara* God. 7, br. 7–9 (1936), 27–28.

²⁸⁷ Природна међузависност ових двеју делатности у Немачкој је довела до оснивање Националне библиотеке у Лајпцигу 1912. године. „Веома је занимљиво то да је Немачка библиотека у Лајпцигу није основана ни на иницијативу државе, конкретно Пруске или Немачког рајха, а ни на иницијативу културних или научних институција или културне и научне елите, већ на инсистирање Савеза издавача и књижара Немачке (Börsenverein der Deutschen Buchhändler zu Leipzig). Зато је библиотека и основана управо у Лајпцигу, а не у главном граду Рајха, Берлину. Наиме, седиште Савеза издавача и књижара Немачке било је у Лајпцигу, где се вековима одржавао најзначајнији сајам књига на немачком језичком подручју.“ Јелена Костић Томовић, „Национална библиотека Немачке и националне библиотеке на немачком језичком подручју“, у *Библиотека кроз време: национални хоризонти*, прир. Гордана Стокић Симончић (Панчево: Градска библиотека; Београд: Филолошки факултет, 2023), 182.

²⁸⁸ Пред саму објаву рата Србији, јула 1914. године, управник Народне библиотеке Јован Томић је, по наредби министра просвете, спаковао у два сандука (Н. Б. 1 и 2) одређени број најдрагоценијих старих рукописа и инкунабула и предао Министарству иностраних дела да их са својом поверљивом архивом изнесе из Београда. „Од тренутка када су ти сандуци смештени у вагон Н. 6639 на железничкој станици у Београду, њима се губи сваки траг.“ У јануару наредне године, вредни делови фонда (рукописи, инкунабуле, писма, гравире, карте) су спаковани и послати у Ниш, одакле су, неколико месеци касније, рукописи послати за Косовску Митровицу, док су остало Бугари однели у Софију. Рукописе су у Митровици запленили Аустријанци, али су их 1916. вратили у Београд. Одређен број рукописа из прве етапе евакуације спорадично се, каснијих година и деценија, појављивао у другим земљама Европе. – Видети: Јасмина Недељковић, „Судбина несталих средњовековних рукописа Народне библиотеке у Београду после Првог светског рата“, *Археографски прилози* Бр. 37 (2015) 325–339.

проблемима попут скромног буџета, отежане набавке публикација, неодговарајућег простора, недовољних људских ресурса, малог броја корисника.²⁸⁹

Библиотека је према Закону из 1901. године била под надзором Српске краљевске академије. Убрзо по оснивању Краљевине СХС, добила је статус централне библиотечке установе у престоници за цело Краљевство, те самим тим већи обим дужности. На предлог Министарства унутрашњих дела, Министарски савет донео је 5. јула 1919. године решење: „Да би се штампани списи са целокупне територије Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца могли очувати и искоришћавати, када буде било потребе и да би главне наше културне установе, које имају задатак да скупљају публикације у јавне књижнице, могле до истих публикација доћи“ сваки је штампар на целокупној територији државе „дужан надаље за десет дана од дана публикације бесплатно дати на реверс месној полицијској власти од сваке штампане ствари“ по три примерака за Народну библиотеку, по један примерак за Свеучилишну књижницу у Загребу, Лицејској библиотеци у Љубљани, и по један примерак „периодичких политичких публикација“ за Министарство унутрашњих дела, с тим да примерци за Народну библиотеку морају бити штампани на бољој хартији и да се њој морају давати сви штампани списи па макар били и заплењени.²⁹⁰ Закон о штампаним донет 1925, а допуњен 1929, донео је другачије одредбе у погледу броја примерака и врсте публикација које се достављају. Делом због неусаглашених прописа, а делом и због недоследног санкционисања штампара, достављање обавезног примерка никада није у потпуности извршавано. Од 1931. године постало је редовније пошто су уместо полицијских власти у процес укључена државна тужилаштва.

Број запослених је у Народној библиотеци, након Првог светског рата, био мањи него пре њега, али се постепено повећавао, од укупно шесторо запослених 1920. (управник, два помоћника, један руковођац и два послужитеља) до 22 упосленика 1933. године.²⁹¹

Финансијска средства која су за Библиотеку издвајана била су више него скромна. Њој је за законом предвиђену куповину и повез било потребно годишње око 1.500.000 динара, али никад није добила више од 190.000. Укупан буџет Библиотеке, између 1930. и 1940. године, има опадајући ток – од 307.200, колико је износио 1930–1931, до 149.514, за 1940–1941 годину. Током периода између два рата, постала је богатија за око 150.000 књига. Постоји податак да је 1940. године садржала око 300.000 књига, не рачунајући неколико хиљада других библиотечких предмета.²⁹² Књижни фондови били су уређени по текућем броју и делили су се на књиге ван колекције (распоређене по форматима), на колекције, извештаје, календаре, алманахе, часописе и друге посебне збирке. Велико богатство библиотеке представљали су рукописи којих је био око 1300. Библиотека је поседовала и збирку писама знаменитих личности из историје српског народа, збирку старих српских штампаних књига, збирку старих српских карата и слика, збирку турских докумената о Београду и Србији, као и најпотпунију збирку српских новина од првих штампаних у 18. веку до четрдесетих година 20. века.²⁹³

²⁸⁹ Анђела Стошић, „Ја у клин, он у плочу“: сукоби запослених у Народној библиотеци у Београду“, 61.

²⁹⁰ АЈ, МП, 340, 580, Препис Решења Министарског савета од 5. јула 1919. године.

²⁹¹ Мираш Кићовић наводи да статистика о запосленима постоји само за 1927. и 1933. годину. – Видети Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду*, 163.

²⁹² Исто, 148–149

²⁹³ Б. Ђурашиновић, „Јавне библиотеке... практични и теоријски домети“, 65.

Култура библиотеке као организације зависи од многих фактора (друштвене климе, образовне и старосне структуре запослених, услова за рад и др.) али је управа та која највише на њу утиче. Народном библиотеком су у међуратном периоду руководили Јован Томић (1903–1927), Милош Зечевић (1927–1935) и Драгослав Илић (1935–1941). Поред управника, радили су и помоћници управника Војислав Илић Млађи (1920–1922), Сима Пандуровић (1922–1923), Светозар Матић (1923–1941).

Према Томићевом мишљењу, квалитет особља био је најосетљивије питање Народне библиотеке.²⁹⁴ Високообразовани, угледни, свестрани интелектуалци неретко су чинили њен кадар од самог оснивања. Као такви, представљали су мањину у тадашњем друштву, али и поред многих квалитета којима су се истицали на пољу књижевности, библиотекарства или других наука, и њих су карактерисале особине „обичних“ људи: свадљивост, сујета, инат – те су, не скривајући их, упадали у међусобне размирице, док су неки једноставно били синекуристи. Неретко, управник, који није успевао да извесне сукобе и неспоразуме самостално реши, није имао другог избора него да се обрати Министарству просвете и моли да оно покуша да донесе исправну одлуку.²⁹⁵

2.5.1. Јован Томић „душта библиотеку у живот“

Библиотека је за време Првог светског рата доста страдала. Зграда Универзитета у којој се налазио и део њеног фонда, била је оштећена те је то пресељено, са Народним музејем, у зграду Врачарске штедионице. Од фонда чија је евакуација била покушана, један део су Бугари из Ниша пренели у Софију, а оно што се нашло у Косовској Митровици аустријске власти су вратиле у Београд те је и то премештено у зграду штедионице. Након завршетка рата, управник Јован Томић (1869–1932) се постарао да се заплењени делови фонда Народне библиотеке у Београду, али и других српских библиотека, прегледају и врате из Народне библиотеке у Софији већ 1919. године.²⁹⁶ Библиотеци је смештај био хитно потребан, но до одговарајућег решења се није дошло. Томић је једино успео да се избори за куповину зграде на Косанчићевом венцу од индустријалца Милана Вапе, код кога је раније повезивала своје књиге²⁹⁷. Библиотеку је требало преселити, уредити „и пустити једном у живот“²⁹⁸, за шта је Томић од Министарства просвете често тражио појачање радне снаге. Посао није ишао жељеним темпом те је библиотека за кориснике отворила своја врата тек 1925. Фабричка зграда је умногоме била неподесна за ову намену. Управник Јован Томић, као и наредни управници, заједно са Друштвом југословенских библиотекара, апеловали су да се пронађе трајније решење, односно да се сагради наменска грађевина, али без успеха. Библиотека је наставила свој живот на Косанчићевом венцу бр. 14, где би остала још ко зна колико дуго да 1941. није потпуно спаљена.

²⁹⁴ Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 225.

²⁹⁵ Анђела Стошић, „'Ја у клин, он у плочу': сукоби запослених у Народној библиотеци у Београду између два светска рата“, 62.

²⁹⁶ Посебне просторије библиотеке у Софији биле су намењене за смештај српских књига. Према речима Јована Томића, биле су у добром стању, сачуване од влаге и других могућих оштећења. – Елизабета Георгиев, „Стилијан Чилингиров и његов допринос очувању српских библиотека које су Бугари запленили у Првом светском рату“, *Читалиште* Бр. 30 (мај 2017): 51–52. Више у: Е. Георгиев, „Бугарски извори о читалиштима и библиотекама у Србији до краја Другог светског рата“ (докторска дис., Филолошки факултет у Београду, 2022).

²⁹⁷ Милан Вапа повезивао је књиге за Народну библиотеку од 1905/6 до 1914. године. Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...* 385.

²⁹⁸ Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 118.

Ова библиотека је, међу просвећеним људима, несумњиво уживала углед духовне и културне ризнице која чува материјал драгоцен за историју у првом реду српског народа, а затим и новонастале Краљевине СХС. Но то није било довољно да се надлежне власти одлуче да за ову вредну установу обезбеде третман какав јој доликује.

Проблем је постојао и са упућивањем неодговарајућих службеника на рад. Томић је изборима које је чинило Министарство просвете Краљевине СХС био трајно незадовољан, но исказивање тог незадовољства није имало велики утицај. Тврдио је да библиотека „добија за особље нестручна и делом недоучена лица, која, и као таква, ненаграђена за свој рад, траже у њој само привремено склониште, док не дођу до бољег места.“ Међу нижим особљем, оно што је добро бежи, а рђаво мора сам да чисти. На крају свог радног века, о онима који су се запослили у библиотеци након ратова, износи следеће запажање: „једни су се користили лекарским уверењима, други законским одмором, трећи дужим одсуствима, четврти министарским одлукама да по неколико месеци па и годину дана не дођу на дужност, а пети нерадом.“²⁹⁹

Ове Томићеве тврдње добро су илустроване у случајевима када су књижевници Војислав Илић Млађи и Сима Пандуровић били на позицијама помоћника библиотекара. Војислав Илић, уколико би и дошао на посао, обављање задатака би одуговлачио до крајњих граница. Сима Пандуровић је, од 28. априла 1922. до 14. јуна 1923, колико је био на овој позицији, готово све време провео на боловањима.³⁰⁰ Тек је у Светозару Матићу Томић добио право помоћника и рад је постао продуктивнији.

2.5.1.1. Представљање у медијима

Томић, преоптерећен сређивањем библиотеке, изгледа да није био благодан према представницима штампе, а ни они према њему.

У осетљивом периоду за библиотеку, док се управник Томић мучио да је среди и тражио нови кадар да му у томе помогне, објављено је неколико чланака у најтиражнијим новинама који указују на незавидну ситуацију у коју једно друштво долази без националне библиотеке. Први текст донео је вест о куповини зграде и изразио негодовање због тока њеног уређења: „Држава је откупила кућу г. Милана Вапе за 3.250.000 дин и у њу ће се сместити Народна библиотека. Извођење тога посла иде врло траљаво и ми бисмо препоручили администарацији да са организацијом наше библиотеке пожуре.“³⁰¹ Наредних месеци објављени су прилози о начину сређивања и будућој организацији новог простора.³⁰² Лист *Политика* са разумевањем према малобројним запосленима извештава о тешкоћама у њиховом раду, док „Министарство просвете ћути“. На крају преноси и изјаву управника:

„Библиотека неће моћи радити све донде док не буде имала капитале³⁰³ и намештај. А за израду каталога да раде петнаест људи потребно је две године. Одавно молим министарство да ми повећа особље, како би могао што пре завршити ово смештање, али на све то оно остаје глуво. Новца се нема, радника

²⁹⁹ Молба Јована Томића Министарству просвете за одлазак у пензију, 8. 9. 1927. године у Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 221–222.

³⁰⁰ Анђела Стошић, „Ја у клин, он у плочу“: сукоби запослених у Народној библиотеци у Београду између два светска рата“: 63–64.

³⁰¹ „Народна библиотека“, *Правда* бр. 256, 19. 9. 1921, 1.

³⁰² „Народна библиотека“ *Време* год. 2 бр. 66, 23. 2. 1922, 3.

³⁰³ Могуће је да се ради о штампарској грешци и да би уместо „капитале“ требало да пише „каталоге“.

се нема, и онда остаје да нас неколико онде умиремо радећи, а да библиотека ипак не буде скоро готова.“³⁰⁴

Један текст у листу *Време* говори о проблему интелектуалаца због непостојања јавних библиотека у Београду и, између осталог, поручује: „Сви добро знамо да су ограничена средства нашег државног буџета, али их је ипак требало пронаћи ако је у питању једина београдска јавна библиотека, када су се могла наћи за мање важне потребе.“ Успут се инсинуира да, због недовољне контроле и немогућности вођења евиденције, „свака послужитељска жена или дете може однети томове, а да се о томе никад ништа не сазна“. У закључку указује и на велику одговорност управника: „Будућност зависи од средстава, а средства зависе од енергије коју буду показивали људи који ће се налазити на челу ове културне установе“.³⁰⁵

Станислав Винавер у једном саркастичном чланку у истим новинама критикује ситуацију у којој је Народна библиотека затворена за јавност и научнике. Из тога изводи закључак да је она приватна библиотека Јована Томића који повремено дозвољава неким колегама, према којима је расположен, да је користе.

„Ви питате где је Народна библиотека?

’Не господине нема. Али постоји једна велика приватна библиотека. [...] Такве библиотеке ни један приватан човек не поседује у Европи. За ту се библиотеку набављају дела о државном трошку, просторије њене плаћа држава, служитеље плаћа држава, као и букова дрва за грејање. [...] Лепо је што је држава ставила на расположење г. Томићу једну тако сјајну и раскошно опремљену библиотеку.“³⁰⁶

Овакав текст мора бити резултат личних несугласица између Винавера и Томића. Но, који год повод био, шаље поруку да управник злоупотребљава свој положај и не ради ваљано свој посао.

Вест о коначном отварању Народне библиотеке није објављена у најтиражнијим листовима. Два месеца касније овим поводом је новинар *Правде* посетио новоотворену установу. Међутим у тексту обавештава читаоце да управник Томић није расположен да даје изјаве уз одговор да „рекламе нису потребне“. Ипак кратак разговор је обављен, а пренета је и пријатна радна атмосфера из читаонице.³⁰⁷ Након овога нема више чланака о библиотеци под управом Јована Томића.

2.5.2. Милош Зечевић апелује, моли, упозорава

Управник Милош Зечевић, дошавши из војног сектора у националну библиотеку задржао је оштрину и прецизност у комуникацији. По начину критиковања одлука Министарства могло би се рећи да је био достојан Томићев наследник.

³⁰⁴ „Рад у Народној библиотеци“ *Политика* бр. 5141, 17. 8. 1922, 1–2.

³⁰⁵ „Престоница без књига“ *Време*, бр. 249 год. 2, 30. 8. 1922, 2.

³⁰⁶ Станислав Винавер, „Престоница без књига. Библиотека г. Јована Томића. Покушаји да се једна приватна установа подржави“, *Време* бр. 1078, 18. 12. 1924, 4.

³⁰⁷ „У Народној библиотеци: Код управника Н. библиотеке, који не жели да даје изјаве новинарима о библиотеци. – Библиотека не може да буде место рандеуа младих студената“, *Правда*, 11. 8. 1925, 2.

Према Зечевићевим тврдњама, Народна библиотека је у 1929. години упутила преко 1500 писама штампаријама, издавачима, писцима и уредницима као и 593 акта полицијским властима, не би ли само добила обавезне примерке који јој припадају. Он овим поводом више критика упућује припадницима власти него носиоцима ауторских права. Посебно је тешко било набавити забрањене публикације које су очекиване на основу чл. 27 Закона о Народној библиотеци према коме „за Народну библиотеку нема забране књига односно новина, по закону о штампи, ни за издања у земљи, ни за издања на страни“.³⁰⁸ Пошто је управи очигледно скренута пажња на то да нема права да тражи књиге од штампара, она се током 1933. за примерке обраћала издавачима и писцима. Најсарадљивија у том смислу била је издавачка књижара Геце Кона.³⁰⁹ Од око 3000 нових наслова у 1933, Библиотека је добила 2133. У Библиотеци је планирано и штампање каталога, али припреме за то било је тешко спровести пошто су листићи постојали само у једном примерку, а цео каталог морао је бити доступан корисницима у читаоници. Управник је очекивао да ће он бити преписан и припремљен за штампу у року од 3-4 године.

2.5.2.1. Комуникација са представницима власти

Библиотека је према члану 29 Закона о Народној библиотеци имала дужност да подноси извештај Српској краљевској академији на њен захтев. Милош Зечевић жустро је писао о стању библиотечке зграде у сваком годишњем извештају упућеном Академији, као и у предлозима буџета и у ванредним дописима и молбама упућеним Министарству просвете.

У извештају о стању и раду у Народној библиотеци у 1929. години поднесеном Српској краљевској академији, управник Зечевић објашњава:

„Садашња зграда Народне библиотеке није ни најмање подесна за њу. Сем онога што је о њој већ речено у извештају за 1927. годину треба напоменути још и ово. Она је зидана на брзу руку, од свакојаке грађе. Због тога је веома слаба састава и услед велике тежине књига, нагло и знатно попушта. Спољашњи врло чврсти зидови нису добро међу собом везани, па се поступно размичу, те се код унутрашњих зидова јавља све веће прскање, размицање и улегање. Спратови се нипошто не смеју више оптерећивати, већ ће се морати смањивати и садашње оптерећење, јер ће таван несумњиво ускоро сасвим издати. [...] Док се једна ситница на једној страни поправи, одмах се јави квар на другој. [...] Неопходно је потребно што пре зидати нову, подесну зграду. Управа библиотеке преузела је у том погледу неке кораке, али од тога досада није било никаква резултата.“³¹⁰

Три године касније извештај садржи напомене о дотрајалости зграде у истом тону: опстанак библиотеке у њој је постао немогућ. „Нема у њој ништа што ваља: ни врата, ни прозори, ни тавани – све је дотрајало.“

Осим редовног подсећања на проблем кроз годишње извештаје, упућиване су и ванредне молбе Министарству просвете у којима је управник образлагао све

³⁰⁸ Извештај Народне библиотеке за 1929. годину поднет Краљевској академији 3.3.1930. у Гаврило Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 281.

³⁰⁹ *Годишњак Српске краљевске академије 42 за 1933* (Београд: Српска краљевска академија, 1934), 321.

³¹⁰ Извештај Народне библиотеке за 1929. годину поднет Краљевској академији 3.3.1930. у Гаврило Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 284–285.

недостатке постојећег простора и чак предлагао потенцијалне локације за изградњу нове библиотеке. Тако је упућивао дописе, први пут 16. јула 1929. године, други пут 10. фебруара 1930, трећи пут 25. децембра 1931. Након тога је министар просвете у фебруару 1932. донео решење да се библиотечка зграда комисијски прегледа, што је и учињено 18. марта т.г. Два универзитетска професора и архитекта из Министарства грађевина констатовали су да зграда „не одговара више својој намени, нарочито не као библиотека“. Свој извештај закључили су мишљењем да треба приступити зидању нове зграде која би „и по диспозицији простора и у конструктивном погледу задовољавала битне услове за једну библиотеку“.³¹¹ У молби Министарству просвете од 3. децембра 1932. године, Зечевић, између осталог, наводи:

„Зграда је већ сада препуњена и у њој нема подесна места за нове библиотечке ствари. Поред тога зграда је изграђена махом од слабог материјала (бондрук), па је веома порабаћена. [...] Подови су улегли и искривили се, зидови су на врло много места препукли и те су пукотине на неколико места већ толике да су постале опасне. [...] У њој има врло много сува дрвета и других лако запаљивих ствари, да би она, да се неким случајем запали, за два сата изгорела и не би је ништа могло спасти. Овоме треба још додати да се оваквом зградом за једну од најзначајнијих научних и просветних установа много срамотимо пред странцима, који чешће долазе у библиотеку, било ради научног рада у њој, било да виде ову нашу установу.“³¹²

У предлогу буџета за 1934–35 годину, покушава да заинтересује надлежне практично објашњавајући улогу националне библиотеке:

„Странци нам експлоатишу шуме, руде, реке, скоро сва индустрија је у рукама туђинаца, у случајевима тежих болести трчимо у Беч, Праг, Париз и прескупо плаћамо помоћ туђих лекара. И тако чувено богатство Југославије не уживају Југословени већ туђинци само зато што Југословени немају за те послове спремне стручне људе који би умели да организују посао и да прикупе капитал. [...] А та средства за научни рад прикупља и свакоме ставља на расположење, поред других установа, највише и на првом месту главна државна, научна и национална библиотека.“³¹³

Помоћ од Министарства просвете Зечевић је тражио и због конфликта који су се јављали међу члановима колектива. Поред њега и помоћника управника, у библиотеци је радило и седам библиотекара – Људмила Михаиловић, Михаило Подољски, Радмила Чолаковић, Иванка Пилетић, Вукосава Поповић, Надежда Петровић, Софија Стојановић, Софија Матић, четири руковооца, чиновник-приправник Ђорђе Радојчић, пет служитеља и три дневничара. „Појављују се оптужбе због плагијата, нерада, нерегуларности приликом обављања набавки, као и изнетих увреда.“ Највише несугласица имао је управник Зечевић са библиотекаром Михаилом Подољским и приправником Ђорђем Радојичићем, за које је тражио да буду пребачени у неку другу установу, али без успеха.³¹⁴

³¹¹ Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 345.

³¹² Исто, 359.

³¹³ Предлог буџета за Народну библиотеку у Београду за 1934–35 буџ. годину, према Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 395.

³¹⁴ Анђела Стошић, „'Ја у клин, он у плочу'...“: 64.

2.5.2.2. Корисници

Народна библиотека била је отворена од понедељка до петка у две смене: од 8 до 12 и од 15 до 18 часова, а суботом само у првој смени. За време летњих одмора, од 1. јула до 1. септембра библиотека је радила од 7.30 до 13 часова. Коришћење библиотеке било је бесплатно. Корисник је при упису добијао легитимацију која је важила за једну календарску годину. Постојала је само једна читаоница са 120 места. Читаоцима је на располагању била и *Књига за списе који се траже, а нема их у Народној библиотеци* што је један показатељ да је библиотека бринула њиховим потребама.³¹⁵

Статистика коришћења библиотечког фонда почиње да се води 1927. године. У просеку се, између 1930. и 1939. уписивало око 1700 читалаца годишње. Од тога је студената било преко половине. Број посета на годишњем нивоу се повећавао, од 23.739 за 1929, до 41.112 за 1933, али је следеће године нагло пао на 19.205.³¹⁶ Неподесна читаоница, недовољни кредити за нове научне публикације, мали број особља и периферијска локација навођени су као главни разлози невелике посећености. Ипак, овако драстичан пад броја корисника сигурно је, барем делимично, последица студентских немира са политичком позадином који су се појачали на Универзитету 1934.

Више од стотину читалаца дневно користило је фонд Народне библиотеке током 1929. године. Само четири године од отварања, Зечевић наводи да Библиотека нема удобну и осветљену читаоницу која може да одговори потребама толиког броја корисника. Недостајале су јој и просторије за лисни каталог, гардеробу и пушионицу.³¹⁷ Врло живописну слику о атмосфери у читаоници Народне библиотеке даје управник у једном извештају:

„Ту је одмах уз колено професору Универзитета, коме за рад треба читава гомила књига и цео сто, сео какав грађанин који је дошао да прочита само једну књигу, роман, чланак из часописа или новине, трговац који у 'Службеним новинама' тражи оглас о протоколисању своје фирме, чиновник који тражи указе о свом постављању, адвокат који тражи чланке, белешке, законе итд. То чини велике тешкоће управи Библиотеке у њеном старању да задовољи сваку потребу свакога посетиоца и да му обезбеди мир и тишину у раду.“³¹⁸

У библиотеку је долазила мушка популација у већем броју од женске, међутим примећује се да је код средњошколаца број дечака и девојчица врло приближан (1931). Библиотека се у том смислу показује као установа која је подстицала равноправност. Приметан број жена чинио је њено особље што такође показује да је суделовала у женском покрету и стварању друштва без дискриминације.

2.5.2.3. У медијима

Зечевић је свесрдно покушавао да заступа библиотеку представљајући њен значај, њену улогу у друштву, скрећући пажњу на опасности рада у нестабилној згради, али без успеха. У медије је одашиљана иста порука као и надлежном Министарству: библиотека је вредна, али неадекватно вреднована, средства која добија не

³¹⁵ „Извод из 'Правила о унутрашњем уређењу и раду у Народној библиотеци', *Гласник Народне библиотеке: годишња библиографија Народне библиотеке и извештаји о раду* Бр. 5/6 (1940), IX.

³¹⁶ Мираш Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду...* 160.

³¹⁷ Извештај Народне библиотеке за 1929. годину поднет Краљевској академији 3.3.1930 у Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 284–285.

³¹⁸ Исто, 288.

задовољавају основне потребе, а у постојећој згради и са актуелним бројем чиновника не може се ефикасно радити.³¹⁹

Анђа Бунушевац је у *Политици* објавила сликовит прилог о великој посећености ове библиотеке. Пренела је и изјаву управника, који указује на значај свих категорија корисника:

„Незгодно је одбијати читаоце [...] нарочито је то незгодно данас, када се цео свет жали да углед књиге и интерес за књигу пада. Тешко је одбијати студенте, нарочито оне, који долазе овде да траже библиотеку за националне студије. Грех је одбијати децу и не дати им књигу, у ове ране године, када су она већ сама дошла до тога да је затраже. Не смемо оставити ни научнике ни професоре без потребних књига, и најзад, не смемо затворити врата ни осталој широкој публици, јер је ово ипак Народна библиотека. [...] Од како је почео овај Женски покрет [...] све је више жена у Библиотеци.“

Неименована библиотечка чиновница дала је изјаву о интересовањима и укусу читалаца којом је открила да у библиотеци постоји контрола и цензура, посебно у раду са најмлађим корисницима:

„Дела Џека Лондона спадају у она која се највише траже. А када би у библиотеци било стотину примерака Ремаркове књиге 'На западу ништа ново', све би биле заузете. Гимназисте, оне најмлађе, углавном траже опскурне књиге: 'Црног капетана', 'Разбојника са гвозденом руком', 'Џека Трбосека', али их не добивају. Реверсе које деца дају прегледа сам управник и затим он бира деци књиге. У последње време ђаци морају од професора да донесу списак књига које смеју да читају.“

Ова изјава је драгоцене јер у то време Народна библиотека није за извештаје правила спискове најчитанијих писаца, како су неке библиотеке чиниле.

Због недовољних финансијских средстава библиотека је губила битке на тржишту приватних књига. Зечевић указује и на тај проблем: „У последње време Чехословаци су постали најопаснији конкуренти. Они су за лепе новце откупили десетак ванредних наших приватних библиотека. Однели су тако библиотеку Тихомира Остојића, Решетара и многе друге. Исто тако Чеси су откупили и многе рукописе, међу којима и Доситејеве, и других наших старих књижевника.“³²⁰

Један текст у *Времену* поводом столећа Библиотеке, у коме је главни саговорник био Михаило Подољски, предочава проблем незаинтересованости шире јавности за ову установу, упркос њеном значају и богатој историји. „Правио сам један психолошки експеримент — каже библиотекар г. М. Подољски — зауставио сам на улицама око две стотине људи, на први поглед интелектуалаца. Направио сам се странац и питао где се налази Народна библиотека. И, верујте, свега петорица-шесторица знала су где се налази.“ Закључује да то и није чудно с обзиром на то на каквој се локацији и у каквој

³¹⁹ „За четири године навршиће се читав век од оснивања наше Народне библиотеке“ *Време* бр. 2414, 12. 9. 1928, 5.

³²⁰ А. Бунушевац, „Кроз Народну Библиотеку: Посета у Народној библиотеци је данас толика да се посевдневно мора враћати приличан број читалаца, јер не могу да добију места“, *Политика*, 27.11.1929.

згради она налази. „За толико година није се нашло неколико милиона да се сагради једна поштена зграда за ову велику установу.“³²¹

2.5.3. Драгослав Илић спреман на компромис

Управник Драгослав Илић наставио је да кроз извештаје Академији и дописе Министарству скреће пажњу на неиздржив положај библиотеке. Ипак, за разлику од оштрог тона његовог претходника, Илић је био спреман и на компромисна решења. У допису од 17. 10. 1936. помоћнику Министра просвете моли да се макар одреди зграда у коју би се сместили дупликати књига, новина и часописа до изградње нове библиотеке. За Министарство је овакав предлог био прихватљив те је месец дана касније донело решење да се публикације могу смештати у једној од просторија при Слагалишту књига МП.³²² То је ипак било недовољно, те је управник, крајем 1939, тражио да МП одобри и коришћење старе зграде Државне штампарије, пошто је за њу већ била изграђена нова. Државна штампарија се на захтев МП изјаснила да се њен простор не може уступити НБ пре него што се штампарија усели у нову зграду.³²³

Број посета је 1935. износио око 20.371. Идуће године почиње да опада и своди се на 13.728 у 1939. години.³²⁴ Постепено смањивање интересовања за библиотеку у установи није нарочито анализирано. И даље се указује на исте недостатке. Док се у овој библиотеци стање погошава, ситуација се поправља на Техничком, Медицинском и другим факултетима који добијају нове просторе и нешто боље услове за уређење својих библиотека. Осим тога, Библиотека Општине београдске придобија школску популацију.

Иако није објављивана, у библиотеци је израђивана библиографија за године 1934, 1935, 1936, 1937, 1938. Очекивана су средства од 30.000 динара за њено штампање у 1940/41.

Списак дародаваца био је редовни сегмент годишњих извештаја Народне библиотеке.

2.5.3.1. Непожељне изјаве за штампу

Иако се много пута током међуратног периода писало у критичком тону о стању Народне библиотеке, министар просвете Димитрије Магарашевић решио је да томе стане на пут и изрекао писмену опомену Светозару Матићу за текст под називом *За Народну библиотеку*.³²⁵ У њему, поводом вести да ће се подићи нове зграде за Оперу, Етнографски музеј, две клинике и неке средње и више школе, Матић подсећа да је и Народној библиотеци потребна зграда и да су постојећу већ три комисије прогласиле за неподесну и опасну. „Народна библиотека је заборављена не само у питању зграде, него је и иначе толико запостављена да се њени главни задаци извршују само у најмањој мери, или се уопште и не извршују. Због смањених средстава скоро се више и не попуњавају празнине у књигама и колекцијама.“ Посебно је ова порука изазвала пажњу надлежних власти: „Не будимо брзоплети: расписујемо велике, некад интернационалне

³²¹ „Стогодишњица Народне библиотеке“, *Време* 28.2.1932.

³²² Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 502.

³²³ Исто, 561–563.

³²⁴ Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду*, 160.

³²⁵ Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 532–533.

конкурсе за разне градње у престоници, а једну просветну установу првог реда, као што је Народна библиотека држимо и даље у једној згради недостојној нас и нашег угледа.“³²⁶ Матић се у изјашњењу МП правдао да овде није мислио на просветне власти већ на један шири круг људи, чак цело поколење.

Било је и после овог случаја текстова који обавештавају о тешкоћама Народне библиотеке³²⁷, но ништа није могло да утиче на надлежне власти да овој ванвременској националној установи обезбеде дом какав јој доликује.

2.5.3.1. Прво стручно гласило

Припремане библиографије за године 1934–1938 нису објављене, али је 1940. најзад почео да излази *Гласник Народне библиотеке: годишња библиографија Народне библиотеке и извештаји о раду*. Оснивањем *Гласника* НБ остварен је сан како чланова ДЈБ да струка добије свој часопис, тако и управе и запослених у Народној библиотеци да имају своје гласило и да као национална библиотека узму на себе издавање текуће библиографије. Ово је са информацијом да је *Финансијским законом* омогућено доношење уредбе о јавним библиотекама давало одличне изгледе за напредак професије. Но геополитички односи нису.

Овај часопис постаје још један вид комуникације НБ са јавношћу. Према његовом уводнику био је намењен корисницима читаоница НБ и свим јавним радницима који се интересују за књигу.³²⁸ Овде су, осим текуће библиографије која је заузимала највише простора, објављивани спискови публикација које нуди и тражи за размену, вести о њеном раду, списак дарова и дародаваца, стручни текстови из области библиотекарства и историје књиге и библиотека, чији су аутори библиотекарски.

Одлуком Министра просвете IV. Бр. 5487 од 22. јуна 1940. одобрено је да се *Гласник Народне библиотеке* може набављати за све школске књижнице и народне читаонице.

2.6. Универзитетска библиотека у Београду

Потребу Београда за централном универзитетском библиотеком појачало је страдање књижница Филозофског факултета за време Првог светског рата.³²⁹ С обзиром на проблеме које је Народна библиотека у Београду имала са смештајем и функционисањем у начелу, тешко је претпоставити када би се и како решило питање оснивања и изградње Универзитетске библиотеке, да Карнегијева фондација³³⁰ није наменила „српској влади“ 100.000 долара (3.267.000 динара) за подизање једне

³²⁶ Светозар Матић, „За Народну библиотеку“, *Правда* 5. 6. 1938, 4.

³²⁷ Ј. Путник, „Народна библиотека“ *Време*, 14. 3. 1940, 9.

³²⁸ Драгослав Илић, „Смер овог часописа“, *Гласник Народне библиотеке: годишња библиографија Народне библиотеке и извештаји о раду*, Бр. 1-2 (1940): I–II.

³²⁹ Библиотека Српског семинара уочи Првог светског рата имала је око 30.000 књига. Страдала је у приликом бомбардовања које је извела Аустријска војска са Бежанијске косе, а затим пљачкана од стране Бугара и Аустријанаца за време окупације. Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека (1921–1945)*, 5.

³³⁰ Индустијски магнат Ендрју Карнеги (Andrew Carnegie, 1835–1919) и његова задужбина финансирани су оснивање или адаптацију преко 1670 библиотечких зграда у САД и скоро 800 у Великој Британији, Европи и Африци.

библиотеке у Београду.³³¹ До ове одлуке Карнегијева задужбина за међународни мир дошла је у великој мери захваљујући дипломатским вештинама др Славка Грујића (1871–1937). Наиме, овај српски, односно југословенски, посланик остварио је иницијални контакт са Задужбином већ почетком 1919. године. Преговори су се успешно одвијали наредних месеци, а повољна околност била је што је у њима задужбину представљао адвокат Корденије Северанс који је познавао Србију и њено херојство и страдања у рату, с обзиром на то да је током 1917. и 1918. служио као председник Комисије Црвеног крста у Србији те боравио и са војском на Крфу, као и да је његова супруга прикупљала хуманитарну помоћ за Србе током рата.³³² Иако је у питању дар приватне задужбине, овај гест говорио је о тежњи за одржавањем добрих односа између два далеке земље и изражавао поштовање америчког народа према улози српске војске у Првом светском рату.³³³

Конкретан предлог о оснивању библиотеке поднео је професор Павле Поповић почетком 1921. године. Предлог је усвојен и Сенат универзитета са Саветом Филозофског факултета образовао је Комисију за оснивање библиотеке којом је председавао проф. Поповић.³³⁴ Он је до краја живота пажљиво пратио или учествовао у свим важним одлукама које су се односиле на Универзитетску библиотеку. Његови некадашњи студенти постављени су за прве библиотекаре, а проф. Урош Џонић за управника библиотеке. Под његовим руководством извршена је велика поруџбина књига на рачун репарација у вредности 200.000 златних марака, што је омогућило да се библиотека снабде најважнијом научном литературом.³³⁵

Са зидањем зграде Универзитетске библиотеке започело се у другој половини јуна 1921. године и оно је довршено средствима Краљевине која су износила 1.143.000 динара. Библиотека је свечано отворена за јавност 24. маја 1926. године.

2.6.1. Штампани медији о подизању Библиотеке

Велику пажњу штампе изазвала је вест о подизању Универзитетске библиотеке у Београду. Она је пратила читаву путању од доношења одлуке, постављања темеља, преко отварања, до првих већих дарова библиотеци.

Политика је 14. априла 1921. на првој страни најавила подизање Универзитетске библиотеке, чија ће изградња бити завршена већ у септембру 1922. године. Текстом је грађанство обавештено да се Универзитет писмено обавезао да ће, након што се монументална зграда Универзитетске библиотеке подигне средствима Карнегијевог фонда, обезбедити њено опремање и то са материјалом који се налази у факултетским

³³¹ Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду (1921–1945)*, 7.

³³² Aleksandra Kolaković i Dejan Bursać, „Karnegi i Jugoslavija: Kako je građena Univerzitetska biblioteka u Beogradu”, *Americano*, (Preuzeto 27.3.2024), <https://americano.rs/karnegi-i-jugoslavija-kako-je-gradena-univerzitetska-biblioteka-u-beogradu/>.

³³³ „Овај ограничени али значајан пројекат припада широком спектру радова на обнови Европе после Првог светског рата. У то време, Карнегијева задужбина је обнављала напоре на успостављању међународног помирења и учествовала у сасвим новој врсти међународне политике.“ Поред Београда, Карнегијева фондација у то време гради и Универзитетску библиотеку у Ремсу (Француска) и реконструише Универзитетску библиотеку у Лувену (Белгија). – Надин Акунд, „Делатност Карнегијевих задужбина на Балкану после Првог светског рата: Универзитетска библиотека у Београду, 1919–1926“, *Инфотека: часопис за библиотекарство и информатику* Бр. 1а св. 12 (2011): 3–22. Доступно на: <https://infoteka.bg.ac.rs/ojs/index.php/Infoteka/article/view/412>.

³³⁴ Драгослав Јанковић, „Поводом 50-годишњице рада Универзитетске библиотеке 'Светозар Марковић'“, *Библиотекар* Год. 28, Бр. 6 (1976), 718.

³³⁵ Љубица Марковић, „Павле Поповић: његове заслуге за наше библиотеке и библиографски рад у нас“, *Гласник Народне библиотеке* Год. 1, бр. 5/6 (1940): IV.

библиотекама³³⁶, уз државну помоћ и буџетски кредит Универзитета. Најављена је градња читавог комплекса зграда београдског универзитета око библиотеке, на месту тадашњег Тркалишта.³³⁷ *Политика* даље извештава да је за извођење радова изабрано предузеће *Обнова*, али да се Београдски спорт клуб још увек није преселио са локације намењене за библиотеку, а да је општина дужна да рашчисти то земљиште за градњу.³³⁸ Свечани чин освећења темеља *Политика* није пропустила да забележи. Величини догађаја допринело је присуство Регента Александра, патријарха, министра просвете, представника Универзитета, Општине, посланика САД, изасланика Карнегијевог фонда, Америчког Црвеног крста, разних просветних друштава, као и студената, грађанства и војног оркестра.³³⁹

У то време, када Београд још увек није имао за јавност отворену општенаучну библиотеку, Марко Цар (1859–1953)³⁴⁰ пише у *Политици* како су Чехословаци, свесни значаја библиотека за развој друштва, одмах по оснивању државе организовали школу за библиотекарке коју је и сам имао прилике да посети. Тиме први скреће пажњу на чехословачки библиотечки систем, на који ће се југословенски библиотекарски до краја међуратног периода позивати. Поредиће брзину напредовања библиотекарства у тој земљи са домаћим приликама, истиче потребу да УБ што пре почне са радом. При томе негодује због идеје да се за формирање њеног фонда узимају књиге из библиотека факултета.³⁴¹

Поводом завршетка зграде објављен је још један чланак у *Политици*, који најављујући наредне кораке на уређењу библиотеке упозорава меродавне чиниоце да би „одиста требало да се најозбиљније заинтересују и учине апсолутно све што је потребно да Београд дође што пре до своје Универзитетске библиотеке коју и Загреб и Љубљана имају већ давно“.³⁴²

У *Правди* је најављено да ће у октобру, са почетком школске 1925/26, бити отворена УБ, но како се у свему поводом ове библиотеке каснило, тако је било и са отварањем које је одложено.³⁴³ *Време* јавља да је библиотека требало да буде отворена на Светога Саву 1926. године, али то није било могуће због намештаја који је наручен из Немачке на име репарација, али још није допремљен због временских неприлика. У овом тексту је, захваљујући управнику Џонићу који је срдечно примио новинаре, библиотека представљена као модерно опремљена установа и једна од најлепших зграда у престоници. Поменути су поклони пристигли из Сорбоне (преко 5000 књига), од Министарства спољних послова, приватних лица. Истакнуто је да Библиотека већ има 300 старих црквених књига, нешто рукописа и слика, као и нумизматичку збирку.³⁴⁴ *Правда* је забележила посету кнеза Павла који је са задовољством разгледао

³³⁶ Из факултетских библиотека пренето је далеко мање грађе него што је тада било планирано.

³³⁷ „Универзитетска библиотека“, *Политика* бр. 4661, 14. 4. 1921, 1.

³³⁸ „Универзитетска библиотека“, *Политика* бр. 4708, 2. 6. 1921, 2.

³³⁹ „Карнегијев дар: Полагање темеља Универзитетске библиотеке“, *Политика* бр. 4728, 24. 6. 1921, 2.

³⁴⁰ Марко Цар бавио се писањем и књижевим превођењем. Од 1921. је радио као инспектор уметничког одељења МП. Две године касније постаје дописни члан Српске краљевске академије. Једно време (1937) био је и председник Српске књижевне задруге. Био је дугогодишњи члан Књижевног одељења Матице српске.

³⁴¹ Марко Цар, „Универзитетска библиотека“, *Политика* бр. 5180, 25. 9. 1922, 1–2.

³⁴² „Универзитетска библиотека: Њено уређење и организација. Њене потребе“, *Политика* бр. 5345, 11. 3. 1923, 3–4.

³⁴³ „Оснивање прве наше научне библиотеке: У октобру биће отворена Универзитетска библиотека“, *Правда* 7. 7. 1925, 4.

³⁴⁴ „Како ће изгледати Универзитетска библиотека у Београду: Отварање библиотеке извршиће се, вероватно у месецу априлу“, *Време* бр. 1477, 29. 1. 1926, 6.

просторије библиотеке у фебруару 1926.³⁴⁵ Коначно свечано отварање овековечено је на страницама *Политике*. Овде је објављен извештај са свечаности којој су присуствовали: представник Двора г. пуковник Драгутиновић, патријарх, изасланик Карнегијевог фонда, који је одржао кратак говор на српском језику, амбасадори Чехословачке, Пољске, Немачке, Аустрије, Албаније, Италије, Шпаније, као и председник Скупштине и много других угледних личности. Пренет је део говора ректора П. Поповића: „Значи много што ће ученици моћи овде да нађу све што им треба за научна истраживања и добити 300 места за студије. Ми очекујемо најбоље резултате од ове библиотеке и надамо се да ће бити мање страначких борби и беспосличења. У интелектуалном и научном погледу она ће пружити нарочите користи. [...] ово је тек почетак, но ускоро долази напредак.“³⁴⁶

2.6.2. На добром гласу али без заслужене пажње надлежних

Током првих десет година рада УБ је прикупила фонд од око 200.000 свезака, највише захваљујући поклонима појединаца и установа, као и репарацијама. У периоду од 1926. до 1940. године, просечно се увећавала за 9.292 инвентарна броја или за 18.584 свеске књига и часописа.³⁴⁷

Како је имала мали број сталних службеника, за послове обраде фондова ангажовани су наставници основних и средњих школа који су упућивани на рад у библиотеку.³⁴⁸ „Интелектуални полет и младост кадра који је у њој запослен, обележили су ентузијазмом и професионализмом српско библиотекарство између два светска рата.“³⁴⁹ Искораци у правцу организовања кадра и професионализације библиотечке делатности остварени су управо овде оснивањем првог струковног удружења.

У Закону о универзитетима који је донет 1930. године, један члан посвећен је високошколским библиотекама. У њему се наводи: „поред специјалних библиотека по заводима и семинарима, постоје при универзитетима и опште универзитетске библиотеке, чија ће се организација прописати Законом о библиотекама.“ Овде је први пут законски регулисана и позиција управника универзитетске библиотеке – „мора имати факултетску спрему и има плату и све принадлежности ванредног професора универзитета, према годинама службе. Управника бира и предлаже Министру просвете универзитетски сенат.“³⁵⁰ У Општој уредби универзитета, која је донесена убрзо после закона, прописана је потребна спрема и положај запослених у универзитетским библиотекама: „Библиотекарско стручно особље (књижничари и асистенти) мора имати факултетску спрему, а има положај и плату по Закону о чиновницима.“³⁵¹

Финансирање ове библиотеке је, као што је случај и са другима на територији Србије, било скромно. Годишњи буџет за куповину публикација, повез, канцеларијски

³⁴⁵ „Кнез Павле у библиотеци“, *Правда*, 2. 2. 1926, 5.

³⁴⁶ „Освећење нове Универзитетске библиотеке“, *Политика* бр. 6495, 25. 5. 1926, 7.

³⁴⁷ Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду (1921–1945)*, 65.

³⁴⁸ Ирена Стефановић, „Рад на унапређењу библиотекарске струке у Универзитетској библиотеци 'Светозар Марковић'“, *Библиотекар* бр. 6 (1976): 834.

³⁴⁹ Гордана Стокић Симончић, „Павле Стефановић – Библиотекар Универзитетске библиотеке“, у *Окусима се расправља: Павле Стефановић (1901–1985), уреднице Соња Маринковић и Јелена Јанковић-Бегуш* (Београд: Музиколошко друштво Србије; Факултет музичке уметности, 2017), 79.

³⁵⁰ *Закон о универзитетима: (Овај закон обнародован је у „Службеним новинама“ бр. 149–LV, од 4 јула 1930 год.)*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1930), чл. 40, стр. 23–24.

³⁵¹ *Општа уредба Универзитета: (Ова Уредба обнародована је у „Службеним новинама“ бр. 291 – XCV од 12 децембра 1931 године.)*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије), чл. 239, стр. 75.

материјал, одржавање зграде и других библиотечких потреба кретао се између 80.000 и 155.000. И она, попут Народне, из године у годину потражује више новца за систематску набавку. „Само из разлога недовољног кредита библиотека није могла да пружи читаоцима увек књигу коју траже“, како се наводи у извештају за 1930.³⁵² Недостатак је делимично попуњаван уз помоћ Карнегијевог фонда и Задужбине Луке Ђеловића-Требињца³⁵³.

Услед овако варијабилног, углавном недовољног, финансирања, број купљених наслова у једној години током међуратног периода кретао се између неколико стотина и неколико хиљада.

Табела 6: Број купљених књига и часописа по годинама

Школска година	Број купљених књига и часописа
1924/25.	0
1925/26.	3003
1926/27.	7245
1927/28.	600
1928/29.	1000
1929/30.	819
1930/31.	4101
1931/32.	400
1932/33.	284
1933/34.	176
1934/35.	326
1935/36.	248
1936/37.	178
1937/38.	461
1938/39.	267
1939/40.	1692
УКУПНО	20800
У ПРОСЕКУ	1300

Велики број актуелних научних часописа Библиотека је код редакција издејствовала да прима бесплатно. Претплатом је набављано тек 8–12%.

О угледу библиотеке говоре поклони архивских збирки и књижница угледних културних и научних делатника: Светозара Марковића (1927), Гедонеа Дунђерског (1929), Јоце Вујића (1931), Димитрија Руварца (1932). Битољски епископ Јосиф даровао је србуље и 35 рукописних књига 1926. године те тако иницирао оснивање трезора Библиотеке. Међу многим вредностима налази се и Библиотека Стојана Новаковића, коју је Задужбина Луке Ђеловића-Требињца откупила за Универзитет. За ову збирку

³⁵² Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду...* 32–33.

³⁵³ Лука Ђеловић (1854–1929), велетрговац и рентијер, највећи је добротвор београдског Универзитета. Његова задужбина основана је 1926. године. Од непокретне имовине обухватала је: плац са кућом у ул. Јаворској, двоспратну кућу у ул. Краљевића Марка, палату на углу Карађорђевој и Загребачке, која је имала 24 стана и шест дућана, и још четири палате дуж целе Загребачке улице. Основни захтев задужбинара је био да се само чист приход Задужбине користи, троши и употребљава „за научне потребе и циљеве Универзитета“. Видети: Лука Ђеловић-Требињац: остварење српског сна, „Задужбина Луке Ђеловића“, Преузето 8. 1. 2025, http://unilib.rs/lukacelovic/zaduzbina_luke_celovica/index.php.

тражена су средства код надлежних, но безуспешно. Како би остала у земљи и сачувала се за нашу науку, Задужбина је притекла у помоћ, један део је припао Српском семинару, а други Универзитетској библиотеци. Укупно 15 посебних библиотека добијено је на поклон под условом да се чувају по посебним жељама легатора, док је пет откупљено.³⁵⁴

2.6.1. Рад са корисницима

Библиотека је имала три читаонице: студентску, професорску и читаоницу новина и часописа. Свака од њих имала је своју приручну библиотеку, док су остале публикације биле смештене у осам магацина.

Библиотека је била отворена сваког радног дана од 8.30 до 13 часова и од 14 до 18 часова, као и суботом пре подне. Рад са корисницима није престајао ни за време летњег распуста, од 1. јула до 15. септембра, када је била отворена од 8 до 13 часова.³⁵⁵ Право на коришћење имали су првенствено наставници и студенти Универзитета, а затим и они којима је библиотека потребна за научни рад. Режим радног времена мењао се током међуратног периода, па су студенти негодовали. Сви корисници, осим универзитетских наставника, морали су да имају легитимацију која је важила једну школску годину, а од 1931/32. почела да се наплаћује 10 динара. Грађа се није износила.

Због ранијих искустава у библиотекама, овде је био прописан врло детаљан кућни ред који су корисници били дужни да поштују. Њиме је прецизирано шта све у библиотеци не сме да се ради, како се понаша према инвентару библиотеке, а како према књигама. За оне који крше правила биле су предвиђене санкције: „накнада учињене материјалне штете, јавно истицање имена изгредника на 'табли објава и саопштења', ускраћење приступа у библиотеку за један или више семестара, за целу годину или 'за увек' код поновљене кривице и по пресуди универзитетског дисциплинског суда.“³⁵⁶ И поред тога, било је доста неприлика са дрским и несавесним корисницима. Долазило је до крађа књига, цепања листова, недоличног понашања, крађа сијалица са лампи, прављења буке, пушења у просторијама зграде што је било строго забрањено. С обзиром на то да се о проблематичним ситуацијама писало и у извештајима библиотеке, може се закључити да су за њу то били крупни изазови преко којих се није тек тако прелазило. Колико је била неуспешна борба против пушача, говори то што је управа библиотеке најзад попустила и дозидала посебну просторију за њих. За то је искоришћен новац из тзв. фонда легитимација.³⁵⁷

Табела 7. Коришћење Универзитетске библиотеке по школским годинама³⁵⁸

Школска година	Број уписаних читалаца	Годишњи број посета
1926/27.	971	17.705
1927/28.	980	25.805
1928/29.	960	19.383
1929/30.	1059	22.409
1930/31.	1344	33.536

³⁵⁴ Исто, 47–63.

³⁵⁵ „Белешке: Универзитетска библиотека у Београду“, *Гласник Народне библиотеке: годишња библиографија и извештаји о раду*, бр. 5–6 (1940), XI.

³⁵⁶ Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду...*, 77.

³⁵⁷ Исто, 75–83.

³⁵⁸ Према: Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду...*, 83–85.

1931/32.	1065	30.185
1932/33.	761	30.957
1933/34.	733	33.944
1934/35.	568	/
1935/36.	515	23.435
1936/37.	562	30.519
1937/38.	760	37.486
1938/39.	729	38.603
1939/40.	941	41.587
Просечно годишње	853	29.658

Како се може видети у табели 7, највише уписаних студената библиотека је имала 1929/30, 1931/32. и 1932/33. С обзиром на то да је, према званичним статистикама, на Универзитету у Београду 1930. студирало 6880 лица³⁵⁹, проценат оних који су били корисници Универзитетске библиотеке био је око 17.³⁶⁰ У пролеће 1928. године почео је са радом Студентски дом Краља Александра I, који је изграђен у близини УБ и вероватно утицао на њену посећеност. С једне стране станари су се уписивали у библиотеку, али са друге имали су услове за учење и у своме дому, те су ишли у библиотеку само због публикација које немају. Број чланова је почео да опада од увођења наплате за легитимацију, но то сигурно није био једини разлог. У новој универзитетској згради отворена је такође једна читаоница која је привукла и одређен број дотадашњих корисника УБ. Студенти су убедљиво најбројнија категорија корисника, број професора који су долазили у УБ био је око 50. Број читалаца „разних занимања“ кретао се између 26, колико их је било 1926/27. године, и 202, колико их је било 1930/31.³⁶¹

О раду библиотеке обавештавана је и штампа. *Трговачки гласник* објавио је кратак извештај о раду током 1931/32. Јавност је обавештена да је у тој школској години забележено 30.185 посета односно да је дневно долазило у просеку 250 особа. Међу члановима су најбројнији били студенти Правног (388) и Филозофског факултета (302), мање је било студената Техничког (210) и Пољопривредног (110), а најмање са Медицинског (39) и Теолошког (16). Овде, међутим, није урачунат број студената који су накратко користили библиотеку, те је са њим у овој години било 1500 уписаних академица. Поред њих у библиотеку су долазила још 353 лица (професора, наставника адвоката, новинара, инжењера). У тексту су истакнути и поклони примљени од Јоце Вујића (6500 књига и око 2000 писама знаменитих личности)³⁶², Михаила Пупина (66 научних дела из Америке) и Универзитета Сорбоне (2438 докторских дисертација).³⁶³

Иако књига није била тако доступна, многи студенти су УБ користили само као читаоницу, доносећи своју литературу. То показују подаци из једне пробне статистике којом је обухваћено 12 дана месеца јануара 1934. године: од 3398 академица који су у том периоду били у библиотеци, 1301 је читао своје књиге – махом уџбенике, 774

³⁵⁹ Љубодраг Димић, *Културна политика... Други део*, 190.

³⁶⁰ Ако за број уписаних у библиотеку узмемо просек од 1929/30. и 1930/31.

³⁶¹ Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду...*, 85.

³⁶² Овај поклони Јоце Вујића Универзитету и Библиотеци привукли су пажњу штампе те је објављено неколико текстова у *Времену и Правди* 1932. и 1933.

³⁶³ „Рад Универзитетске библиотеке у прошлој години“, *Трговачки гласник*, 14. 2. 1933. Чува се у АЈ, Централни пресбиро, 596, 769.

наручило је такође уџбенике, 406 разна забавна дела, а 915 научна дела, часописе, енциклопедије и речнике.³⁶⁴

У библиотеци је рађена статистика најчитанијих аутора. Да су библиотечку грађу студенти користили и ради задовољења сопствене знатижеље и неформалног образовања говори то што је Карл Маркс био најчитанији страни аутор научне литературе од 1935. до 1940. Други најчитанији аутор у истој категорији, од 1938. до 1940, био је Лењин, а трећи Фридрих Енгелс. Максим Горки био је најтраженији страни писац школске 1939/40, а Виљем Шекспир 1940/41. У тој школској години, највише читан страни аутор у области науке био је Сигмунд Фројд. У годинама више удаљеним од Другог светског рата, најчитанији страни писци били су: Анатол Франс, Виктор Иго, Ги де Мопасан, Алфонс Доде, Емил Зола, Гете, Молијер, Русо, Хајнрих Хајне, Жан Расин, Балзак, Волтер и др. Од домаћих аутора по читаности се издвајају: Павле Поповић, Вук Караџић, Богдан Поповић, Јован Скерлић. Од књижевника најтраженији су били: Јован Стерија Поповић, Стеван Сремац, Симо Матавуљ, Ђура Јакшић, Змај, Јанко Веселиновић, Љубомир Ненадовић и др.³⁶⁵

2.7. Јавне библиотеке

Већина јавних библиотека основаних почетком 20. века у рату су уништене. У Првом светском рату на територији централне Србије страдале су збирке у Неготину, Пироту, Зајечару, Алексинцу, Лозници и Јагодини док су пропаст избегле једино народне библиотеке у Крагујевцу и Нишу. На простору Војводине постојале су градске библиотеке у Сомбору, Суботици и Вршцу. Током међуратног периода, на територији Србије основане су две јавне библиотеке. Прва у Панчеву, друга у Београду, обе удружене са музејима.

Библиотеке овог типа оснивају се државним актима, а намењене су свим категоријама становништва бесплатно или уз симболичну накнаду. Финансиране су из јавних средстава, најчешће локалне самоуправе. Само су народне библиотеке у Крагујевцу и Нишу биле државне, но та чињеница им није омогућила квалитетан рад и развој, већ су, напротив, стајале најлошије у поређењу са библиотекама осталих градова у Србији.

Функционисање јавних библиотека највише је зависило од локалних прилика. Развијеност просвете и културних потреба разликовала се од места до места и била је условљена историјом, окружењем, навикама становништва и нивоом демократске освешћености локалних власти. Локални листови били су велика подршка овим библиотекама у промоцији и остваривању публицитета. Путем њих су јавности представљале извештаје о свом раду, позивале на донације књига, упућивале захвалност дародавцима или указивале на егзистенцијалне проблеме. Сами уредници новина и часописа често су били људи из просветно-културног миљеа те су и самоиницијативно припремали прилоге о њима. Уколико су били активни на пољу политике, стање у јавним библиотекама, али и књижницама и читаоницама, служило је за похвалу или критику власти.

³⁶⁴ Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду...*, 86.

³⁶⁵ Исто, 86–87.

Ове библиотеке биле су прилично независне у раду – међусобно нису размењивале искуства. Службену комуникацију највише су вршиле са представницима градских власти и МП, којима су често биле у ситуацији да објашњавају зашто су средства која се за њих издвајају недовољна. Њихови корисници већински су припадали ученичкој популацији.

2.7.1. Градска библиотека у Сомбору

Најстарија јавна библиотека у Србији јесте Градска библиотека у Сомбору. Критеријуме за статус јавне библиотеке званично испуњава од 1859. године када су општинске власти обезбедиле простор и редовна финансијска средства за њен рад.³⁶⁶ У то време носила је име *Сомборско слободно краљевско градско библиотечко удружење*. Након формирања Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, град се нашао у држави са становништвом које је већински словенског порекла, што ће утицати на набавну политику библиотеке и друге сегменте њеног рада. Предратни управник Нандор Фалционе³⁶⁷ поднео је оставку 1. августа 1919. године. Наредне године у априлу донесена је одлука да се библиотека исели из зграде Магистрата у којој је била од оснивања. Библиотека улази у надлежност Градског сената, а градоначелник 1921. године за њеног управника поставља Стефана Илкића (1875–1963).³⁶⁸ Званичан назив библиотеке постаје Градска библиотека у Сомбору.³⁶⁹ Радила је по *Статуту* из 1882, који је измењен и допуњен 1908. Иако је по ступању на дужност управник одмах припремио предлог новог статута, он није узет у обзир.

Нови нацрт *Правила градске библиотеке* управник је сачинио и доставио Сенату на увид 17. 9. 1931. што је изазвало полемику између Министарства просвете и Градског представништва о томе у чијој се надлежности Библиотека налази, односно да ли припада групи народних књижница и читаоница, што је био став који је заступало Министарство. Након две године је прихваћено да је Градска библиотека својина града и да је њен статус другачији у односу на народне књижнице и читаонице које су издржавали сопствени чланови. Нова Правила прецизирала су да је задатак Библиотеке: „да набавља савремена нова дела у првом реду из југословенске, а затим и из стране лепе и научне књижевности, те да на тај начин с једне стране одомаћује

³⁶⁶ О историји Библиотеке детаљније у:

Радивој Плавшић, *Стогодишњи развој и рад Градске библиотеке у Сомбору 1859–1959*.

Радивој Плавшић, „Сто двадесет година сомборске библиотеке“, *Домети: часопис за културу* Год. 6, бр. 16 (пролеће 1979): 109–123. и бр. 17 (лето 1979): 115–129.

Радивој Стоканов, „Пре и после века и по“, *Библиотекар: часопис за теорију и праксу библиотекарства* Год. 51, св. 1/4, (2009): 155–163.

Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*.

³⁶⁷ Фалционе је мађаризована јеврејска породица пореклом из Италије.

³⁶⁸ Стефан Илкић се школовао у Сомбору до 1893. године. На Кијевској духовној академији боравио је од 1897. до 1898. Од 1902. до 1906. године био је писар Српске читаонице у Сомбору. Неко време је у овом граду радио као учитељ, до замонашења 1908. године. Током Првог светског рата био је вероучитељ у Сомборској гимназији, а након тога био администратор епархије у Араду и Темишвару. Био је члан Друштва југословенских библиотекара, Историјског друштва у Сомбору и Матице српске. Своју личну библиотеку завештао је Патријаршијској библиотеци Српске православне цркве. Управљао је сомборском библиотеком све до почетка Другог светског рата у Краљевини Југославији.

Видети: Биљана Ђурашиновић, „Световни и духовни портрет библиотеке и библиотекара: Стефан Илкић у историји српског библиотекарства“, у *Библиотеке и идентитет 2: зборник радова* (Панчево: Градска библиотека, 2019): 138–141.

³⁶⁹ Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 39–42.

љубав према књизи и доприноси ширењу народног просвећивања уопће, с друге стране пак да купом књига потпомаже развитак југословенске књижевности“.³⁷⁰

Неколико недеља пре почетка Другог светског рата, предат је предлог новог правилника који је усклађен са организационим статутом општине града Сомбора. Значајна новина у предложеном документу јесте постављање задатка да формира завичајни фонд: „У нарочити задатак Градске библиотеке спада старање, да набавља књиге, часописе и новине што излазе у Сомбору; као и оне које се ма у ком погледу односе на град Сомбор. Исто тако и прикупљање рукописа истоветног значаја.“³⁷¹

Буџетска издвајања за набавку грађе су 1922. године износила 1987 динара, 1929. године 8509 динара, а 1940. године 7710 динара. Набавка није ни једне године изостала, премда је њен обим варирао од 83 дела 1936. до 366 наслова у 1939. години. У раздобљу од 1922. до 1940. годишње је у просеку набављано 210 дела. Највећи проценат наслова (77,8%) био је на државном језику, док је 19,6% било на мађарском, а само 1,3% на немачком.³⁷² Ова структура приновљених публикација је делимично пратила структуру становништва. Према попису из 1931. године, мађарски је био матерњи језик 18,1%, а немачки 10,5% становника Сомбора.

Библиотека је највећи број учлањења тј. претплата имала 1920. године – 575 и 1921. године – 520. Овакав прилив корисника се није поновио до краја међуратног периода. Претплата је од 1925. године износила 60 динара за грађанство, 40 динара за ђаке, а 120 динара за лица из околних места. Од 1927. до 1937. број претплатника се кретао око 200 (197,5 годишње у просеку). То значи да је Градску библиотеку у овом периоду користило само 0,61% становништва града Сомбора.³⁷³ У годинама пред почетак рата, повећава се интересовање за упис у библиотеку, па је 1940. године било 348 чланова тј. више од 1% становништва. Највећа посећеност и коришћење фонда забележени су 1923. (8699 посета и 27.544 позајмљених књига), 1924. (9173 и 29.132) и 1925. године (8320 и 28.135). У Библиотеку се најређе долазило у годинама 1933–1936.³⁷⁴ Сачувани статистички подаци говоре да су претплатници читали по више десетина наслова годишње, што значи да је библиотека овом танком слоју сомборског становништва била врло значајна. У граду су постојале и три приватне позајмне библиотеке са књигама претежно на мађарском језику.

2.7.2. Јавна/Народна библиотека у Крагујевцу

Прва јавна библиотека основана у Кнежевини Србији, Јавна библиотека у Крагујевцу³⁷⁵, се налазила у недопустиво лошем положају у периоду између два светска

³⁷⁰ Исто, 115.

³⁷¹ Исто, 44.

³⁷² Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 45–46.

³⁷³ Процент је израчунат на основу броја становника у граду (32.334) према попису из 1931. године и просечног броја чланова/претплатника 1927–1937.

³⁷⁴ Према подацима у: Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 46–47.

³⁷⁵ О оснивању, историјату и развоју Библиотеке више у публикацијама:

Мила Стефановић, *Народна библиотека у Крагујевцу (1866–2004)* (Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, Народна библиотека „Вук Караџић“; Београд: Октоих, 2005);

Бранка Драгосавац, *Јавне библиотеке у Србији 1901–1918* (Панчево: Градска библиотека; Ниш: Народна библиотека „Стеван Сремац“; Неготин: Народна библиотека „Доситеј Новаковић“, 2016);

Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата* (Панчево: Градска библиотека, 2020).

рата. Библиотека је у Првом светском рату изгубила 43% књижног фонда, а осим тога била је минимално финансирана и без одговарајућег смештаја.

Први послератни управник био је Мстислав Шахматов (1888–1943), који је утврдио штету, средио фонд и отворио библиотеку за јавност 1. маја 1920. године. Током првих осам месеци рада у 1920. Библиотеку је посетило 114 корисника који су укупно позајмили 640 књига.

М. Шахматов је затражио од Министарства просвете промену назива библиотеке са следећим образложењем:

„Задатак јавне библиотеке је распрострањивање у становништву уметничке и научно-популарне књижевности. Књиге које су неопходне ради стручних радова, не могу улазити у њен састав. А делатност Народне библиотеке може обухватити све врсте умне делатности човека и служити такође центром озбиљног, умног и научног покрета... Због неопходности тачно установити назив и циљ библиотеке, имам част замолити Министарство за наредбу о овој ствари. У исто време морам саопштити да садашњи састав књижнице услед обиља научног материјала у њој, захтева име Народна библиотека.“³⁷⁶

Министарство је очигледно видело логику у тумачењу да је положај/ранг „народне“ библиотеке виши у односу на „јавну“, тим пре што су предлог подржали и некадашњи библиотекар Стеван Нешић и директори средњих школа. Од 11. јула 1920. године Јавна библиотека у Крагујевцу постаје Народна библиотека у Крагујевцу. Шахматов се, по свему судећи, надао да ће на овај начин библиотека по типу и статусу, величини и значају постати ближа Народној библиотеци у Београду.

Библиотека је имала специфичан положај јер је, по типу јавна, градска, али није била у надлежности самоуправе тј. града, већ је основана и одржавана као државна институција. Њени библиотекар били су професори Мушке гимназије на раду и у гимназији и у библиотеци, а исплаћивани су из буџета Одељења за средњу наставу Министарства просвете. Они нису имали обавезу да полажу државни испит чиновничких приправника у ресору Министарства просвете и ни један није био члан Друштва југословенских библиотекара.³⁷⁷ Ситуацију је погоршавала њихова честа промена. Уз то је библиотека дуго година била смештена у згради гимназије што је људе могло да доведе у заблуду да се ради о школској библиотеци. Проблем неподнобног простора није решен током читавог међуратног периода, те иако су публикације набављане, библиотека није долично обављала функцију рада са корисницима. У објављеној литератури и доступним изворима нема извештаја са подацима о раду са корисницима, осим оног из 1920. Буџет библиотеке чинио је целину са буџетом Народне библиотеке у Нишу и Народе библиотеке у Београду све до 1929. године, но расподела је била далеко од равномерне. Колико су суме за набавку књига, часописа, канцеларијског материјала и сл. потребе биле мале види се од увођења појединачних буџета за ове установе. За тај издатак крагујевачка јавна библиотека добијала је 2700 (1932/33–1933/34) односно 1600 динара (1934/35–1939/40), што је, поређења ради, неколико пута мање од сомборске библиотеке.

Библиотекар Милан Милошевић обраћао се 1922. године Народној библиотеци у Београду за помоћ у књигама, пошто „Министарство просвете не отвара кредит за

³⁷⁶ Мила Стефановић, *Народна библиотека у Крагујевцу (1866–2004)*, 130.

³⁷⁷ Бурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 51.

набавку“.³⁷⁸ Поводом неадекватног смештаја библиотеке писао је Општем одељењу МП 1923. Детаљно је описао катастрофалне услове за рад, не би ли заинтересовао представнике власти за случај ове установе:

„Крагујевачка Народна библиотека смештена је у једну велику собу окр. начелства крагујевачког. Та је соба раније била некаква стара архива, а налази се готово рећи на тавану, и за све је друго, можда погодна, али за библиотеку, или још горе, за читаоницу није. Оно што ни један библиотекар на свету не може да трпи, у тој се соби налази. [...] Кад се ватра наложи, дигне се тако страشان дим да је тешко погодити рафове са књигама, а то и саме нумере књига. Уза зид, сем рафова књига, налази се, истина у реду, гомила тестерених дрва. Рафова има мало, и књиге које се нове набављају, леже по столовима, а има их и по самоме поду, те је соба заузета и нема довољно простора ни за најнужније потребе [...]. Што се тиче најближе околине ове жалосне библиотеке, она је превршила њену унутрашњост. Мали дрвени басамаци који из ходника воде горе на таван у библиотеку, служе, два пута недељно, за седиште варошко-кафанских проститутки, које долазе сваког понедељка и четвртка на лекарски преглед [...].“

Даље Милошевић објашњава да прозори гледају на затворско двориште, па кад затвореници изађу на ваздух настане бука од песме и псовки. Након укупног представљања ових непријатних и тужних услова, моли министарство да се изјасни да ли је вољно да нешто учини да се у Крагујевцу подигне зграда у коју би се сместиле, уз Библиотеку, и соколска вежбаоница и канцеларије свих хуманих друштава. Изражава спремност да, уколико добије потврдан одговор даље моли и општину за помоћ, као и представнике поменутих друштава.³⁷⁹ Министарство је врло брзо одговорило да у државни буџет не може ући никаква сума за подизање зграде док се не направи план и предрачун те да је потребно да библиотекар покуша да заинтересује општину и окружно начелство да се то уради и обезбеди плац, но то по свему судећи није успешно прошло. Појавила се једна понуда за откуп приватне зграде Миленије Ђорђевић 1931. године, али се МП изјаснило да „нема буџетских могућности“ за то.

Милошевић је затим од Министарства тражио да се буџет крагујевачке библиотеке одвоји од буџета националне и да онда буде минимално 100.000 динара, што је неколико пута више од новца који се у том тренутку издвајао.³⁸⁰ Ни управник/библиотекар Зарија Вукићевић није имао више успеха. Покушавао је да испреговара куповину комплета *Енциклопедије Британике* који је коштао 9000, док се Министарство ценкало а затим изјавило да „нема буџетских могућности“.³⁸¹ Да се библиотека покрене са мртве тачке покушавао је и в. д. управника Тихомир Погачаревић у образложењима предлога буџета за 1930/31. Упозоравао је да је у постојећим условима затварање најприкладније решење:

„Народна библиотека, због оволико смањеног буџета за ову годину, неће моћи да набави ни једну једину књигу. Како ће изгледати библиотека, која у току читаве године не набави ни једно дело, мислим, да је свако објашњење излишно. По моме скромном мишљењу овакву библиотеку би требало затворити, књиге

³⁷⁸ Ај, МП, 339, 575, 6. 4. 1922.

³⁷⁹ Ај, МП, 339, 575, 31. 8. 1923.

³⁸⁰ Ај, МП, 339, 575, 19. 2. 1925.

³⁸¹ Ај, МП, 339, 575, 6. 8. 1928.

поделити Учитељској школи, Првој Мушкој Гимназији и Женској Гимназији а буџет Министарства просвете растеретити за 35.000 динара.“³⁸²

Библиотека је према инвентару имала 15.800 књига, као и руком писани каталог, публикације су биле „класификоване по научним групама“.³⁸³ У документацији Централног прес бироа која садржи статистичке податке о библиотекама Дунавске бановине, стоји да има 10.000 књига.³⁸⁴ Министарство је захтевало да се уради ревизија фонда и расходују непотребне књиге, али су из библиотеке тврдили да се то не може учинити без једне стручне комисије.³⁸⁵

Немогућност јавне библиотеке да одговори на потребе Крагујевачке читалачке публике остављала је простора за отварање приватних позајмних библиотека. Библиотека/Читаоница Бата промовисала се извргавајућу руглу најстарију крагујевачку књижницу: „Народна библиотека са својим препотопским књигама, делује реакционарно и антикултурно. Желели бисмо да јој библиотека Бата буде антипод.“³⁸⁶ Осим тога, у штампи се појавио и апел за оснивање народне књижнице и читаонице.

Вест о седамдесетогодишњици библиотеке објављена је у *Политици*. И овај текст је, попут стања библиотеке, скроман и без много оптимистичних момената. Читаоце подсећа на време њеног оснивања истичући да је иницијатива омладинаца пренета на државну управу која је онда предузела даље кораке. Даје кратак преглед развоја указујући да је библиотека била посећена, да је гимназија издвајала суме за набавку, да је уведена плата за библиотекара итд. Посебно истиче богатство ретким примерцима „које многе библиотеке у земљи немају“. Након славне прошлости, осврће се на изазовну садашњост:

„Библиотека се бори са многобројним тешкоћама. Кредити који се одобравају за набавку књига и друге потребе не допуштају набавку скоро ни једне књиге од вредности, редовних кола и издања која је библиотека некад увек узимала. Библиотекар који је по традицији још увек професор Мушке гимназије нема више никаквих додатака или материјалне користи. Једино што му се изашло у сусрет, то је мали број часова који му је у гимназији додељен. Библиотека је сада уређена тако да се искључује могућност квара књига или евентуалне крађе. Рђаво искуство ранијих библиотекара натерало је садашњег г. Владу Рајичића да више не допушта приступ посетиоцима у просторије где су књиге.“

Као њене најревносније посетиоце и у прошлости и у актуелном тренутку истиче ученике крагујевачких гимназија.³⁸⁷

О неповољном стању библиотеке и кризи књиге у граду могло се читати и у листовима мањег тиража – *Гласу Шумадије* и *Одјеку Шумадије*³⁸⁸, али и у листу *Отаџбина*³⁸⁹ који је објављиван у Новом Саду.

³⁸² Ај, МП, 339, 575, 20. 6. 1929.

³⁸³ *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* Књ. 3: Н-Р (Загреб: Библиографски завод Д.Д, 1928), s.v. „Народна библиотека у Крагујевцу“.

³⁸⁴ Ај, Централни пресбиро, 63, 167, 14.2.1936.

³⁸⁵ Ај, МП, 339, 575, 3. 5. 1939.

³⁸⁶ „Отварање библиотеке Радомира Бугарског у Крагујевцу“, *Светлост* год. 1, бр. 3, 27. 7. 1935. Цитирано према: Мила Стефановић, *Народна библиотека у Крагујевцу*, 164.

³⁸⁷ М. Милановић, „Без јубилеја: Крагујевачка народна библиотека навршила седамдесет година рада“, *Политика*, 27. 2. 1936.

Библиотека је до Другог светског рата остала у неусловној просторији зграде начелства са повременом могућношћу да уз њу користи још две собе. Њен основни финансијер остало је Министарство просвете, с тим да је Градско поглаварство у Крагујевцу спорадично дотирало мање суме.³⁹⁰

2.7.3. Градска библиотека у Вршцу

Градска библиотека у Вршцу основана је званично 1887. године. Библиотеци је касније припојен и музеј те су као једна установа имали званични назив Градски музеј и књижница у Вршцу.³⁹¹ До 1912. Библиотека није набављала књиге на српском. Градско представништво стога доноси одлуку да се оснује Одељење српске књиге, међутим оно није одмах успоставило рад са корисницима. Управник Библиотеке Феликс Милекер (1858–1942), након завршетка рата покреће питање отварања овог одељења. По формирању нове државе, Срби у Вршцу осећају већу слободу да свој идентитет изразе и учврсте кроз формирање Српског одељења у Градској библиотеци.³⁹² За библиотекара одељења изабран је Душан Младеновић.³⁹³ Ново одељење библиотеке разнолико је називано у савременој грађи и периодици и касније објављеним изворима: Српско одељење, Српска градска књижница³⁹⁴, Српско-југословенско одељење. Од 1922. до 1932. године њиме је руководио Никола Брашован (1850–1932), истакнути просветно-културни радник.³⁹⁵ Неко време по његовој смрти Одељење није радило, а онда је на месту библиотекара кратко био Милорад Марчетић. Средином 1934. године за библиотекара је путем конкурса изабран Миливој Јовановић (1886–1967) који ће бити активан све до почетка рата. Јовановић је био веома посвећен промоцији библиотеке путем штампе. Годишње извештаје објављивао је у локалним листовима.³⁹⁶

³⁸⁸ М. П, „Шта је са Крагујевачком народном библиотеком“, *Одјек Шумадије* 7–9. април 1939.

³⁸⁹ Љ. Милић, „Најстарија народна библиотека негдашње Србије, скоро без помоћи, једва животари“, *Отаџбина* 25. 12. 1929, 2.

³⁹⁰ Биљана Ђурашиновић наводи „да се финансирање установе, у периоду између два светска рата вршило у оквиру Краљевине и локалне самоуправе“ међутим, нема помена о томе колики је удео градских средстава могао бити. Познат је једино пример из 1936/37. године када су из средстава Градског поглаварства у Крагујевцу купљене књиге за 400 динара.“ Б. Ђурашиновић, „Јавне библиотеке у Србији 1919–1941: практични и теоријски домети“, 145–146.

³⁹¹ О оснивању и развоју Библиотеке видети:

Душан Белча, *Споменица Градске библиотеке 1887–2007* (Вршац: Градска библиотека, 2007);

С. Ћирковић, „Библиотеке као огледало културног живота Подунавских Немаца у Банату од насељавања у 18. веку до Другог светског рата“ (докторска дис, Филолошки факултет, 2016), 111;

Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*;

Д. Ракић, „Историја читаоница и библиотека јужнобанатског округа до 1944. године“, (докторска дис, Филолошки факултет, 2022).

³⁹² У самом Вршцу је према попису 1931. године живело 29.411 становника. За 13.425 лица матерњи језик био је српски, хрватски или словеначки, а за 11.926 немачки.

³⁹³ Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 55-56.

³⁹⁴ Тако је ословљава Душан Младеновић у штампи 1919. и „Списку потреба“ послатом Градском поглаварству.

³⁹⁵ Био је уредник листа *Учитељ*, као и оснивач и директор Грађанске школе у Вршцу.

³⁹⁶ „Градски музеј и библиотека: једна драгоценост тековина града Вршца“, *Војводина* бр. 4 (1935), 2;

„Градски музеј и библиотека у 1935 год.“, *Војводина* Бр. 23 (1936), 2;

Миливој Јовановић, „Градски музеј и библиотека у 1936. години“, *Војводина* Бр. 49 (1937), 1.;

Миливој Јовановић, „Градски музеј и библиотека у 1937. години“, *Војводина* Бр. 4 (1938);

Миливој Јовановић, „Градски музеј и библиотека у 1939. години“, *Народни гласник* Бр. 15 (1940).

Нарочити допринос публицици библиотеке дао је лист *Војводина*³⁹⁷, који се од покретања бавио питањем оснивања српског одељења библиотеке у Вршцу. У свом првом броју најавио је да ће „заузимањем члана проширеног магистрата д-ра. Светомира Јовановића“ почети да ради српско одељење градске библиотеке, а да градски библиотекар Ф. Милекер „намерава изаћи у сусрет Српској публици и на тај начин, што ће српско одељење библиотеке сместити на српској страни Вршца, а тражиће и ванредни кредит од 8 – 10000 круна за набавку књига“.³⁹⁸ У циљу попуњавања фонда Српског одељења објављен је 14. 8. 1919. год. позив грађанству да поклоне књиге.³⁹⁹

Одељење је отворено 1920. године и то у просторијама у порти Светониколајевске цркве. Одатле је 1922. премештено у зграду где се налазио главни део библиотеке и музеј. Немачко одељење Градске библиотеке радило је са корисницима од 9 до 12, а српско од 14 до 16 часова сваког радног дана. Према новинском обавештењу из 1930. године, у српско је дневно долазило по 4–5, а у немачко 10–12 читалаца. Њиме се констатује да је посећеност слаба те апелује на грађанство да у већој мери одлазе у градски музеј и библиотеку.⁴⁰⁰ Ипак треба узети у обзир да су у граду постојале и добро снабдевена гимназијска библиотека (5000 публикација), и библиотека Грађанске касине (2000), Српске читаонице (1000), Немачке читаонице (1000), Државне учитељске школе (1000).⁴⁰¹ Културне догађаје организовале су Вршачка српска ратарска читаоница, Касина, заједно са удружењима попут Соколског друштва, Кола српских сестара, Женске задруге, Црквеног певачког друштва.

Публикације су набављане поклоном, куповином, а у неколико наврата тражено је од Министарства просвете да пошаље који пакет помоћи из Слагалишта књига. Према речима Биљане Ђурашиновић фонд Градске књижнице и музеја је сваке године повећаван за неколико хиљада свезака.⁴⁰² Укупан библиотечки фонд бројао је 57.706 публикација у 1934. години, 59.454 у 1935, а 60.000 у 1937. години. По обиму фонда српско одељење значајно је заостајало у односу на немачко. Пред сам рат у Библиотеци је било евидентирано 61.628 публикација, од тога је у Српском одељењу 8286 књига и повезаних годишта новина и часописа.⁴⁰³

На основу доступних података не може се закључити колики је проценат вршачког становништва долазио у библиотеку. Евидентно је једино да су ученици чинили 90% укупног броја корисника 1935. и 1936. године.⁴⁰⁴

³⁹⁷ Лист *Војводина* покренула је Радикална странка превасходно са циљем да помогне организовању радикалне странке у Банату. Поред тога задатак листа био је „да Српство у Банату обавештава о свима важнијим догађајима на пољу нашег политичког, социјално-економског и културног живота, да расправља сва важнија и занимљивија питања, која се истичу на дневни ред наше јавности, те да се на тај начин створи што јаче интересовање у најширим круговима нашег народа за све појаве нашег политично-друштвеног развика.“ „Читаоцима“, *Војводина: лист радикалне странке* Бр. 1, год. 1 (8.6.1919), 1.

³⁹⁸ „Српско одељење градске библиотеке“, *Војводина* Бр.1, год. 1, 3.

³⁹⁹ „Молба на грађанство“, *Војводина* бр. 20, 14. 8, 1919, [2].

„Српска градска књижница“, *Војводина* бр. 20, 14. 8. 1919, [3].

„Свечано отварање српске књижнице“, *Војводина*, 19. 10. 1922.

⁴⁰⁰ „Музеј и библиотека“, *Војводина* бр. 61, 9. 11. 1930, [2].

⁴⁰¹ Ај, Централни пресбиро, 63, 167.

⁴⁰² Б. Ђурашиновић, „Јавне библиотеке...практични и теоријски домети“, 160.

⁴⁰³ Исто, 165

⁴⁰⁴ Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 59.

2.7.4. Градска библиотека у Суботици

Град Суботица има јавну библиотеку од 1890. године. У првој четвртини 20. века ова установа, претходно спојена са музејем, није била отворена за јавност због неодговарајућег смештаја. Од 1908. године налазила се у старој згради некадашњег суда у Штросмајеровој улици, заједно са Музичком школом. Погранични град у новој држави суочавао се са бројним унутрашњим проблемима: шверц, промет лажног новца, незапосленост, дуговања за подигнуте кредите, шаренолик етнички састав становништва. Мађари, Буњевци, Срби и Шокци настојали су да одрже културу својих народа и етничких група, док је држава покушавала да јача дух „југословенства“. Тако 1919. године Министарство просвете покушава да за управника Градске библиотеке постави свештеника Иву Матића који би радио на њеном „југославизирању“. Сенат није пристао да се варошка књижница повери „једном страном непоузданом свештенику“.⁴⁰⁵

Тему отварања Библиотеке после рата покренуо је директор женске гимназије, Учитељске школе и почасни Градски књижничар и архивар Марко Јаковљевић⁴⁰⁶, затим је, 1921. године, Градски сенат донео одлуку да се зграда бивше Мађарске (Националне) касине преда граду и да се у њу смести библиотека, међутим та одлука није спроведена. Фонд Музеја је одвојен 1923, а Библиотека је отворена за јавност. Први послератни управник, Мијо Мандић (1857–1945)⁴⁰⁷, који је запослен као пензионисани школски надзорник, добио је сараднике – библиотекара Радивоја Лунгулова, дневничара Јосу Шокчића и Петра Пекића, књижничара.⁴⁰⁸

Библиотека је почетком 1924. била отворена током преподневних часова. Три просторије служиле су за смештај фонда од 25.000 књига који је већински био на мађарском и немачком језику, док је публикација на српском, хрватском и словеначком било најмање. Читаоница се налазила у четвртој просторији, а изношење библиотечке грађе није било дозвољено. Градска књижница често је била тема или предмет критиковања у локалним листовима: *Невену*, *Новој пошти*, *Новој северној пошти*, *Хирлану (Hirlap)*, *Суботичком гласнику*, *Југословенском дневнику*. У штампи се инсистирало на решавању основних недостатака установе: мањка југословенских књига, радног времена које не одговара чиновништву и ученицима и немогућности позајмице. Стање ствари се, и поред медијског притиска, врло споро мењало.

У раду суботичке библиотеке запажен је један од ретких примера стручних посета библиотекара другим југословенским библиотекама. Како би одабрао најбољи

⁴⁰⁵ Архив Суботица F:47 I 60/1919 према Stevan Mačković „Katalog analitičkog inventara odjeljenja Senata: Veliki bilježnik za godine 1919. i 1920.“ *Godišnjak za znanstvena istraživanja* (2010): 287.

<https://www.zkvh.org.rs/storage/app/uploads/public/61a/0dd/37e/61a0dd37e0a0b184882205.pdf>

⁴⁰⁶ Марко Јаковљевић био је и секретар Суботичке Матице основане 29. 10. 1920. Матица је врло кратко била активна.

⁴⁰⁷ Мијо Мандић рођен је у Каћмару, селу које се налази на југу данашње Мађарске. Био је учитељ у Бођанима (од 1876), Мадарашу, Гари, Каћмару (од 1883), Суботици (1892). Основао је буњевачке читаонице у Гари и Каћмару. Аутор је два школска уџбеника за буњевачке ђаке, речника буњевачко-мађарског и мађарско-буњевачког, брошуре *Буњевачко питање*. Учествовао је 1884. године у покретању календара *Буњевачко-шокачка Даница* (од 1925. Суботичка Даница) и месечника *Невен*. Након Првог светског рата обављао је дужност надзорника и просветног референта Градског сената. Проглашен је за почасног грађанина Суботице 1933.

Према: „Мијо Мандић у светлу нових извора“, *Суботичке новине*, <https://web.archive.org/web/20220707044126/https://www.subotickenovine.rs/vest/mijo-mandic-u-svetlu-novih-izvora> 15. 4. 2023.

⁴⁰⁸ О историји библиотеке више у: Judita Plankoš i dr, *Sto godina Gradske biblioteke u Subotici: 1890-1990* (Subotica : Gradska biblioteka, 1991).

начин каталогизације, Мијо Мандић је 1924. године обишао библиотеке у Новом Саду, Београду и Загребу.⁴⁰⁹

Године 1929. Библиотека је у фонду од 26.448 књига и брошура имала само 1689 наслова на српско-хрватском језику.⁴¹⁰ Радно време је постало двократно. За куповину и повез књига имала је 20.000 динара на располагању.

Године 1932. Библиотека добија в. д. управника (а Музеј чувара) Блашка Месароша, а Мандић постаје доживотни почасни библиотекар. Уводи се плаћање чланарине (5 динара по особи) и могућност позајмљивања публикација уз кауцију, извршава се пресељење у зграду Правног факултета. Средином 1934. године на место управника постављен је Тоша Ишпановић. Библиотека је пресељена у Соколски дом 1937. где јој је припојена књижница Соколског друштва. Наредне године управник постаје Лазар Стипић (1890–1944)⁴¹¹ што је испраћено и у штампи.⁴¹²

Захваљујући Стипићу, суботичка библиотека нашла се на страницама *Политике*. У тексту објављеном 1940. године јавности је представио вредну књигу из фонда на којој је забележено да ју је Филип Меланхтон поклонио Мартину Лутеру. У питању је метрика на латинском, грчком и јеврејском језику која је Лутеру користила за превођење псалама на немачки. Осим тога Стипић напомиње да у Библиотеци постоји 40.000 свезака на разним језицима, а међу њима 407 књига из 16, 17. и 18. века, као и да је Градско поглаварство донело решење да се оснује посебно одељење ретких књига како би се показивале посетиоцима, нарочито странцима као драгоцености којих има мало у свету.⁴¹³

Суботица је са 100.058 становника била један од највећих југословенских градова у међуратном периоду. У њој је живело више од 41.000 изворних говорника мађарског и 2800 немачког језика. Неки од словенских језика био је матерњи за више од 55.000 људи.⁴¹⁴ Према попису књижница Дунавске бановине, у овом мултиетничком граду су постојале: српска, земљорадничка, буњевачко-шокачка, римокатоличка, римокатоличко-момачка, пучка, земљодилска, мађарска и јеврејска књижница и читаоница.⁴¹⁵ Градску библиотеку је користило је око 2,5% становништва и то углавном мушких ученика.⁴¹⁶ Библиотека је имала прекиде у раду због неколико пресељења, али је укупно гледано имала добро финансирање и набавку. За њу је сачињен врло напредан Правилник али он никада није усвојен.

⁴⁰⁹ Бурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 67.

⁴¹⁰ Judita Plankoš i dr, *Sto godina Gradske biblioteke u Subotici: 1890–1990*, 60.

⁴¹¹ Лазар Стипић био је новинар, издавач, публициста и књижевник. Аутор је брошура *Вечна ватра* (1923), *Истина о Војводини (Неморал у јавном животу. Трговање са социјалним проблемима. Немар у култури. Које је подметнута одговорност?)* (1925), *Истина о Мађарима (По Мађарским подацима)* (1929).

⁴¹² „G. Laza Stipić je postavljen za bibliotekara“, *Neven*, 2.7.1938.

⁴¹³ „У Градској библиотеци у Суботици налази се једна књига коју је Филип Меланхтон поклонио Лутеру, а Лутер то својеручно записао“, *Политика*, 17. 3. 1940, 19.

⁴¹⁴ Према попису из 1931.

⁴¹⁵ АЈ, Централни пресбиро, 63-167.

⁴¹⁶ Од 2432 (2411 мушких и 23 женска) читаоца 1933. године, 2409 су ученици. Према Биљана Бурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 68.

2.7.5. Народна библиотека у Нишу

Иако је тестаментом састављеним 13. маја 1894. г. шабачки и нишки епископ Јероним Јовановић (1825–1894) за потребе оснивања Народне библиотеке у Нишу завештао своју стамбену зграду заједно са великим двориштем и дворишним зградама, а потом новац и личну збирку, тиме није омогућио да се она неометано развија. Библиотека је отворена тек деценију касније, а о њеном раду старали су се директори и професори Прве нишке гимназије.⁴¹⁷ Пошто је остваривала приходе од давања објеката под закуп, све време је између града и гимназије постојала несагласност о томе коме библиотека припада.

За време окупације у првом светском рату (1915) фонд библиотеке однесен је у Софију, заједно са библиотечком грађом Народне библиотеке у Београду и других српских установа. После рата књиге су враћене у Београд, а тек две године касније, новембра 1922, стигле у Ниш. Дужности библиотекара нишке библиотеке, на основу предлога директора Прве Мушке гимназије у Нишу прихватио се је Душан Милачић у фебруару 1923. Старалац Народне библиотеке био је директор Мушке гимназије гимназије Божидар Миловановић. После уређења, Библиотека је свечано отворена 11. маја 1924.⁴¹⁸ У поплави 1926. уништен је знатан фонд књига и часописа, као и сама зграда, која је оштећена и 1933. године након детонације у оближњем каналу.⁴¹⁹

Године 1929. библиотека је поседовала 6480 дела у 12.468 свезака, није имала каталог, нити сопственог особља са пуним радним временом, дужност директора и даље је вршио директор Мушке гимназије.⁴²⁰ Библиотека 1937. наводи да има 9000 наслова у око 15.000 свезака, да нема чланова јер је јавна и користе је највише ђаци и студенти, а у мањем броју грађани. С обзиром на то да негира постојање чланова, може се закључити да је коришћење било бесплатно. Махом се читала лепа књижевност. Публикације су се издавале и изван библиотеке. Извештаји о њеном раду и основни подаци о коришћењу били су саставни делови годишњих извештаја Мушке гимназије. Школске 1931/32. библиотеку је посетило 2055, 1937/38. 3786, а 1939/40. године 2375 читалаца. Ове бројке највероватније показују укупан број посета, а не јединствених корисника. Ван библиотеке годишње је издавано око 1000 књига.⁴²¹ У граду Нишу је, тридесетих година, живело око 35.000 становника.

Од државних средстава Библиотека је набављала огрев, плаћала служитеља, куповала и повезивала књиге и часописе. Поред тога, имала је приходе од закупа имања. Из њих је плаћала годишње осигурање од пожара (3257 дин), порез/друмарину, одржавање зграде. Остатак се давао на приплод у Државну хипотекарну банку. Повремене субвенције добијала је од Бановине и Градског поглаварства.⁴²² По захтеву је добијала и публикације из Слагалишта књига Министарства просвете. Најновија

⁴¹⁷ О историјату библиотеке:

Александра Вранеш, *Нишка народна библиотека: документ и свакодневица*;

Гаврило Ковијанић, *Народна библиотека у Нишу: архивска грађа (1894–1940)*, (Београд: Гаврило Ковијанић, 1986);

Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*;

Ивана Петковић, „Народна библиотека 'Стеван Сремац' у Нишу – 145 година трајања“, *Читалиште* бр 44 (мај 2024), 29–42.

⁴¹⁸ „Народна библиотека у Нишу“, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка Књ. 3: Н-Р* (Загреб: Библиографски завод ДД, 1928), 13.

⁴¹⁹ Ивана Петковић, „Народна библиотека...“, 35.

⁴²⁰ ДЈ, МП, 339, 577.

⁴²¹ Подаци изнети према Гаврило Ковијанић, *Народна библиотека у Нишу...*, 139 и Ивана Петковић, 35.

⁴²² Ковијанић, *Народна библиотека у Нишу...*, 138–139.

издања поклањала јој је Издавачка књижара Геца Кон, а своје књиге даривала су приватна лица и друштва.

2.7.6. Градска библиотека у Панчеву

Градска књижница и музеј у Панчеву основана је решењем Проширеног сената 3. јула 1924. године. Томе су претходили припремање Правила установе, уређивање почетног фонда који је потицао из општинских просторија. За главног библиотекара одређен је Никола Ђорђевић, учитељ у пензији.⁴²³ У почетни фонд ушли су поклони угледних градских званичника – државног матичара и финансијског референта, као и књижаре Напредак. Захвалност и вест о скорашњем отварању Градске библиотеке пренети су путем штампе: „Дароватељима изриче Управа Градске књижнице топлу захвалност на указаној готовости за неговање и унапређење народне просвете. Молимо ону господу и породице, које обрекоше учинити поклоне град. књижници, да своје обећање и испуне, како би се сређивање ове библиотеке довршило, те иста могла одговорити сврси у коју је заведена: јавној употреби.“⁴²⁴ На крају 1924. године фонд библиотеке бројао је 3436 примерака публикација. Већина је набављена куповином, а 591 поклоном. За упис у библиотеку одређена је чланарина од два динара месечно.

Миша Брэдваровић био је библиотекар од 1933. до 1935. Десет година од оснивања фонд библиотеке достигао је 6830 дела у 9084 свеске, не рачунајући новине и часописе.⁴²⁵ Током 1935. и 1936. библиотека је преуређивана, а поново је отворена 26. септембра 1936. Радно време било је од 8 до 12 сваког радног дана.⁴²⁶ Отворена је и читаоница, а у листу *Панчевака недеља* објављено је који се то часописи и новине могу у њој пронаћи.⁴²⁷ Библиотечки фонд је напредовао, те је 1936. године располагала са 9518 свезака. Градски библиотекар од 1936. до 1937. године био је Славко Нагуљ. У свом рукопису „како је 1935. и 1936. Градска библиотека у Панчеву сређивана и постала јавна библиотека“, наводи да је, пошто је ступио на дужност приметио да је фонд српско-хрватских књига насиромашнији. У припреми за отварање библиотеке за грађанство свесрдно је учествовао и син градоначелника, млади писац, докторанд права и уредник *Панчевачке недеље* Миливоје В. Исаиловић. Убрзо по отварању преуређене библиотеке најављено је и прво предавање у њој и то на тему „Јавне библиотеке и њихов утицај на развитак просвећености“.⁴²⁸ Млади Исаиловић је суграђанима представио какве користи могу имати од ове установе у своме граду. Велики искорак у правцу задовољења корисничких потреба начињен је објављивањем *Каталога Градске библиотеке у Панчеву: лепа књижевност на српскохрватском, немачком и мађарском језику* 1936. године у 2000 примерака. То је први пут у

⁴²³ Никола Ђорђевић био је наставник у Трговачко-шегртској мушкој школи у Панчеву, као и управитељ Горњоварошке основне школе. Оспособљен за учитеља у Араду (1890) и Сомбору (1892). Завршио је и курс за шегртске школе у Клужу. Према: Н. Конески, „Школовање у југозападном Банату од 1918. до 1929. године“ (мастер рад, Филозофски факултет у Београду, 2020). На адреси <http://147.91.75.9/manage/shares/ZRAD/IS0504211221.pdf>, Преузето 7. 6. 2023.

⁴²⁴ „Поклони градској књижници“, Панчевац бр. 11, 16. 3. 2024. Према: Радош Дуловић, Ветурија Пушичић, „Хронологија књижевних догађаја у Панчеву“ У Књижевна топографија Панчева (Панчево: Градска библиотека; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2001), 329.

⁴²⁵ „Jugoslovenske biblioteke“, *Glasnik knjižara* br 12. (1934): 130.

⁴²⁶ Панчевачка недеља бр. 22, 27. 11. 1936. Према Радош Дуловић, Ветурија Пушичић, „Хронологија књижевних догађаја у Панчеву“ Књижевна топографија Панчева, 331.

⁴²⁷ *Панчевачка недеља* бр. 25, 18. 10. 1936. Према Према: Радош Дуловић, Ветурија Пушичић, „Хронологија књижевних догађаја у Панчеву“ Књижевна топографија Панчева, 331.

⁴²⁸ Панчевачка недеља бр. 22, 27. 11. 1936. Према Радош Дуловић, Ветурија Пушичић, „Хронологија књижевних догађаја у Панчеву“ Књижевна топографија Панчева, 331.

међуратном периоду да једна јавна библиотека у Србији штампа свој каталог. Уз сваки примерак долазио је и један анкетни лист намењен испитивању мњења корисника. Намера је била да жеље и потребе читалачке публике одреде правац даљег рада.⁴²⁹

Према податку који износи Горан Траиловић Библиотека је пред Други светски рат имала 1300 чланова⁴³⁰, што би значило да ју је користило готово 6% грађана Панчева. Ово је изузетно висока посећеност за једну јавну библиотеку у Србији у то време. Фонд је достигао величину од 11.000 публикација, четрдесетак наслова периодике.

У граду су тридесетих година, осим Градске библиотеке постојале и Библиотека српске православне црквене општине, Библиотека Пучке банке, Српска читаоница, као и Ратарска читаоница. Приређивањем културних догађаја бавили су се Светосавски дом и Народни универзитет у Пачеву.

2.7.7. Библиотека Општине града Београда

Библиотека и музеј Општине града Београда основани су 1929. године, а Библиотека је свечано отворена 1931. године. Могло би се рећи да је престоничка библиотека релативно касно основана, ако се узме у обзир година оснивања прве јавне библиотеке – у Крагујевцу. Узрок овоме, поред недовољно посвећеног односа према библиотекарству, јесте и постојање других библиотека у граду које су могле задовољити извесне образовне и информационе потребе становништва. Само је руских библиотека било шест.⁴³¹ Важно је приметити да је постојало интересовање истакнутих појединаца у градској власти за оснивање јавне библиотеке. На њено чело постављена је прва жена-управник библиотеке у Србији др Марија Илић-Агапова.⁴³²

Марија Илић је посвећено пратила стручну литературу желећи да од престоничке библиотеке створи једну савремену европску библиотеку. Агапова се показала као добар комуникатор са различитим циљним јавностима: са корисницима (децом и одраслима), са представницима локалних власти, са стручном јавношћу за коју је припремила први курс за дечје библиотекарке и стручну монографију *Јавне библиотеке*. Са широм јавношћу комуницирала је путем чланака које је редовно објављивала у *Општинским новинама* и другим гласилима.

Библиотеку је финансирала Општина. Имала је велики буџет за набавку књига у 1931. и 1932. години – по 200.000 динара. Наредних година он осцилира, 1933. и 1934. је готово осам пута мањи, да би се потом повећао и износио 100.000 у 1937/38. и 1938/39. Пред рат се опет смањује – на 50.000 1940/41.⁴³³

Београдска библиотека одмах ће постати најактивнија јавна библиотека у Србији у погледу односа са корисницима и организованих програма. Њена нарочита предност било је оснивање Дечје читаонице односно одељења 1931, које је било прво

⁴²⁹ Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 80.

⁴³⁰ Горан Траиловић, *Лична топографија раја*, 34.

Процент коришћења износи 5,89 уколико за број становника узмемо податак (22.089) из пописа становништва спроведеног 1931. године.

⁴³¹ Манакин, гл. ур, *Алманах Краљевине Југославије (1932)*, 658.

⁴³² О историјату библиотеке видети: Љубомир Дурковић Јакшић, *Библиотека града Београда: 1928-1945*; Љубица Ђоровић, *Илустрована историја Библиотеке града Београда*;

Бранка Драгосавац, *Дечја одељења Библиотеке града Београда: монографија* (Београд: Библиотека града Београда, 2018);

Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*.

⁴³³ Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 91.

такво у Краљевини. Долазак најмлађих у библиотеку био је толики да су запослени морали да осмисле начин како да то ограниче. Посебан програм за ову популацију била су Дечја села. Редовно су приређиване и изложбе дечјих књига. Конкурси за најбољу књигу и најбољег читаоца били су такође начини да се млади боље повежу са литературом. Још једна изврсна идеја било је поштанско сандуче у Библиотеци. У њега су мали корисници могли да убацују писма упућена дечјем библиотекару о ономе што их занима о библиотечким програмима и књигама.⁴³⁴ Дечје зидне новине уведене су 1933. Њихови уредници била су искључиво деца. Те године Дечје одељење библиотеке посећено је 6145 пута, а прочитано је 4645 дела. Библиотека је своје младе кориснике навикла да имају од ње висока очекивања, тако да у случајевима када библиотека нема нову књигу коју траже то „на њих поразно делује“.⁴³⁵

При првом доласку, корисник је плаћао 3 динара за уписнину, док су услуге библиотеке биле бесплатне. За изношење позајмљених књига, плаћала се кауција од 50 динара. Рок за враћање био је 15 дана, а казна за прекорачење износила је пола динара. У првој години рада бележи мали број корисника, али веома редовних. На крају 1931. године библиотека је имала укупно 1898 корисника, од чега је 629 деце. Укупан број посета био је близу 31.000, што је у просеку око сто дневно, с обзиром на то да су читаонице биле отворене сваког дана изузев петка. Посећеност је наредних година расла, те је у 1933. години износила 46.863, док је број нових чланова 1172.⁴³⁶ За првих десет година, Библиотека је забележила 402.691 посету, док је на читање издато 229.127 књига. У евиденцији су се годишње бројали само нови чланови. До краја 1941. године уписано је 12.551 лице што значи око 5% београдског становништва.⁴³⁷ Није могуће тачно установити колико је људи на годишњем нивоу користило библиотеку.⁴³⁸

За разлику од других градова, у Београду су живели студенти, који су, поред ђака, били најбројнији чланови библиотеке. Они су заједно чинили 73% корисника, ако се за узорак узме период 1931–1933.⁴³⁹ Осим њих било је око 10% чиновника. Остале категорије чланова (занатлије, професори, трговци, учитељи и др) биле су мало заступљене.⁴⁴⁰

2.7.8. Народне књижнице и читаонице

Задаци народних књижница и читаоница у Краљевини СХС/Југославији били су:

- да набављају књиге, часописе и новине према препорукама Одељења за народно просвећивање МП;
- да издају те публикације члановима за читање ван књижнице;
- да приређују седељке у школи или своме дому током зимског периода на којима се разговара о прочитаним делима;
- да одржавају предавања члановима и осталом грађанству „о свему ономе, што што би им уздигло здравље и кренуло живот напретку“;

⁴³⁴ Библиотека града Београда (БГБ), „Петогодишњи извештај Библиотеке Општине града Београда 1929–1934“, 71–72.

⁴³⁵ Исто, 87.

⁴³⁶ Марија Илић-Агапова, „Првих пет година Библиотеке и Музеја града Београда: извод из петогодишњег извештаја“, *Београдске општинске новине* Бр. 2 (фебруар 1935): 124–129.

⁴³⁷ Београд, по попису 1931, има 241.542 становника.

⁴³⁸ „Београђани све више читају“, *Обнова*, 24. 10. 1942, 6.

⁴³⁹ Године 1931. је 1355 ученика и студената користило библиотеку, наредне 890, а 1933. г. 860.

⁴⁴⁰ Биљана Ђурашиновић, *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*, 92.

- да организују зимске алфабетске курсеве;
- да за женску популацију припремају курсеве „за све гране домаћег живота“;
- „да предузимају и раде све оно, што иде у прилог народном просвећивању и његовом економском подизању“.⁴⁴¹

Све то је подразумевало рад са различитим циљним групама: домаћицама, неписменима, ђацима – пошто су најчешће биле смештене у школама, али и са целокупним становништвом. Зима је била период када сеоско становништво које се бави пољопривредом има мање посла, те су за то доба биле резервисане седељке и курсеви описмењавања.

Народне књижнице и читаонице могле су да имају редовне чланове, утемељаче, добротворе и почасне чланове. Редовно чланство плаћало се 1 динар месечно за пунолетне, односно 0,5 динара за непунолетне грађане. Члан је могло бити свако лице, независно од пола и година, „које није одато никаквом пороку ни неугледном животу“.⁴⁴² Иако су се ове установе издржавале управо од чланарина, људи сиромашног материјалног стања нису били дискриминисани, већ су пунолетни плаћали упола цене, док су они малолетни могли бесплатно да користе народну књижницу и читаоницу. Утемељач је добијао овај статус једнократним улогом од 100 динара или 50, у случају да је сиромашног материјалног стања. Добротвор је лице које је приложило 200 динара.⁴⁴³ Статус почасног члана могла је да добије особа или установа која се посебно истакла у народном просвећивању. Правила су предвиђала да, уколико се догоди да средства за снабдевање народне књижнице и читаонице буду довољна, скупштина може да укине плаћање чланарине.⁴⁴⁴

Чланство је осим привилегија подразумевало и обавезе: чланови су били дужни да долазе на скупове, концерте, предавања и парастосе које припремају управа књижнице. Осим тога, они су били и њени заговорници, имали су дужност „да свим средствима агитују“ да се што већи број људи учлани у књижницу и читаоницу.

Новчана средства за свакодневне потребе обезбеђивана су редовном чланарином и приходима од одржаних забава и предавања. Правилима је прописано образовање фонда народне књижнице и читаонице, и то од: улога утемељача и добротвора, помоћи државе, округа, среза и школске општине, као и поклона и завештања. Намена овог фонда била је подизање дома за народну књижницу и читаоницу. Дакле, народне књижнице и читаонице су практично биле дужне да се баве фандрејзингом како би прикупиле новац за наменску зграду. Није познато колико је књижница заиста успела да на овај начин обезбеди средства. У документима Министарства просвете спорадично се појављују молбе за новчану помоћ у сврху довршења дома.⁴⁴⁵

Према Правилима, књижничар-благајник био је учитељ кога бира скупштина сачињена од свих пунолетних чланова књижнице и читаонице. Имао је обавезу да води: Списак чланова, Списак књига часописа и новина, Књигу наплате чланских улога,

⁴⁴¹ *Правила народне књижнице и читаонице* (Београд: Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1920), 4.

⁴⁴² Исто, 6.

⁴⁴³ Поједине народне књижнице и читаонице уводиле су временом другачије ценовнике. Тако је у смедеревској народној књижници и читаоници добротвор било лице које је приложило 500 динара. Србислав Миленковић, *Смедеревска библиотека: хроника, водич* (Смедерево: Народна библиотека и Скупштина општине, 1996), 49.

⁴⁴⁴ *Правила Народне књижнице и читаонице*, 1920, 7.

⁴⁴⁵ АЈ, МП, 572, 928.

Списак намештаја – ствари, Дневник примања и издавања новца, Дневник о позајмљеним књигама. „Поред ових образаца, Одсек за народно просвећивање требало је да одреди и оне на којима би се бележиле седељке и одржана предавања, али на основу доступне грађе није се могло утврдити да ли су и прописани.“⁴⁴⁶ Правила су захтевала да се на крају године обавезно припрема извештај тј. „Годишњи рачун“ који је морао да садржи: финансијски пресек (приходе и расходе), стање фонда и рекапитулацију у којој се мора видети имовно стање народне књижнице и читаонице. Управни и надзорни одбор састављени из редова чланова, као и секретар, вршили су дужности бесплатно, за разлику о књижничара-благајника који је примао награду коју одреди скупштина.⁴⁴⁷

Од оснивања Краљевине до краја 1923. године у целој држави основано је 504 народних књижница и читаоница, а Министарство просвете им је поклонило 40.000 књига.⁴⁴⁸ Према резултатима истраживања Биљане Ђурашиновић, „у периоду од 1919. до 1941. године на територији Србије постојало је 1218 читаоница и народних књижница и читаоница, чији је рад био усаглашен са правилима која је прописивало надлежно министарство. На основу архивске грађе може се утврдити да је највећи број народних књижница и читаоница осниван од 1929. до 1935. године, док у периоду од 1937. до Другог светског рата долази до стагнације и затварања овог типа установа.“⁴⁴⁹ До готово једаког броја (1215) долази се сумирањем података о народним књижницама и читаоницама и библиотекама по срезовима за 1930. годину објављеним у Алманаху Краљевине Југославије. (Прилог А)

Књижнице и читаонице радиле су са различитим успехом. Услед недовољно материјалних средстава обраћале су се писменим молбама Министарству просвете за помоћ у виду књига или новчану помоћ за „успешнији рад на народном просвећивању“.⁴⁵⁰ Села и варошице углавном су имале по једну књижницу и читаоницу, док су веће вароши и градови имали, уз народну књижницу и читаоницу, и неколико других типова: пољопривредне, ратарске, официрске, оне при Енглеском или Француском клубу и др. Број чланова је варирао од неколико десетина до неколико стотина. Примера ради, у Крушевцу, који није имао јавну библиотеку, налазиле су се: Библиотека трговачке омладине (осн. 1894; 2200 ком. књига; 300 чланова), Крушевачка народна читаоница (осн 1930; 1300 ком. књига; 120 чл), Библиотека Повереништва радничке коморе (осн. 1929; 217 ком. књига; 10 чл), као и библиотеке у гимназији и основној школи. Ресавска библиотека у Свилајнцу, основана 1868. године располагала је са фондом од 2617 комада књига и имала 110 чланова 1936. године, што значи да је у њу било учлањено 2% од 5209 становника.⁴⁵¹ Тополска народна књижница имала је 70 чланова⁴⁵², што чини приближно 10% укупног становништва ове варошице.⁴⁵³ Народне књижнице и читаонице биле су независне, а оне друге у саставу

⁴⁴⁶ Биљана Ђурашиновић, „Народне књижнице и читаонице као облик јавног библиотекарства у Србији од 1918. до 1941. године“: 64.

⁴⁴⁷ *Правила народне књижнице и читаонице*, 10.

⁴⁴⁸ АЈ, МП, 340, 580, Министарство просвете, Одељење за основну наставу, одсек за народно просвећивање, бр. 59403, „Рад на народном просвећивању“, 27. 12. 1923.

⁴⁴⁹ Биљана Ђурашиновић, „Народне књижнице и читаонице као облик јавног библиотекарства у Србији ...“: 63.

⁴⁵⁰ АЈ, МП, 572, 928.

⁴⁵¹ Број становника према: Манакин, гл. ур, *Алманах Краљевине Југославије* (1932), 10

⁴⁵² АЈ, Централни пресбиро, 363-167, Молба Тополске народне књижнице Централном пресбируу Председништва Владе, 23. 7. 1933.

⁴⁵³ У варошици Тополи живело је 742 становника. *Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika, Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knjiga I: Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava* (Београд: Општа државна статистика, 1937), 53.

одређених друштава, те је тако Прокупље, поред школских библиотека, имало само Читаоницу Соколског друштва и Народну читаоницу Француског клуба (600 ком. књига; 40 чланова). У Нишу је поред јавне библиотеке, радила и Читаоница Грађанска касина (осн. 1900) са фондом од 745 књига и 220 чланова. Александровац је имао књижницу и читаоницу (осн. 1928) која је имала 1075 ком. књига и 45 чланова. У Кладову је библиотека и читаоница, основана 1934, располагала са 286 књига и 24 члана. Темнићка библиотека и читаоница у Бачини, осн. 1919, располагала је са 1370 књига и имала 73 члана. У Деспотовцу је Књижница и читаоница Горња Ресава (осн. 1921) имала 407 књига и 105 чланова.⁴⁵⁴ Фондови многих читаоница у селима бројали су мање од 100 књига. У Дракчићима, у срезу жичком, књижница и читаоница која је основана 1924. године имала је 50 књига, а 41 члана. Милочаји у истом срезу, имали су читаоницу основану исте године која је поседовала 33 књиге, а окупљала 35 чланова. Горња Сабанта у левачком срезу имала је књижницу и читаоницу основану 1935. године, располагала је са 86 ком књига, а имала 24 члана. Књижница и читаоница у Лужану, у срезу моравском, имала је 47 књига и 75 чланова.⁴⁵⁵

Народне књижнице и читаонице могле су бити предмет новинских чланака приликом оснивања или прославе јубилеја. Тим поводима оне су приказиване у позитивном светлу, као установе од значаја за просвећивање народа. Годишњице су биле и прилике да се читаоци упознају и са кратким историјатима тих установа. Но, таквих наслова није било довољно да би они значајно могли да утичу на перцепцију јавности. У штампи су се појављивали и позиви грађанству да се учлане или материјално помогну. Тако књижничар Народне књижнице и читаонице у Смедереву, у тексту за локалне новине, желећи да мотивише грађанство на учлањење, не преза да се критички осврне на стање у целокупном друштву које се осликава и у овом градићу од 10.500 становника:

„Једна од најстаријих културних установа [...] У рату је изгубила сву своју имовину, изузев једног малог земљишта [...] које је Читаоници још пре рата оставио један добротвор. [...] Благодаревши предусретљивости и увиђавности управе овдашње православне цркве, Читаоница је добила бесплатан локал у црквеној кући. [...] Примивши од старе управе око 140 књига, данас их има преко 1000. И ако нема великих расхода, Књижница ипак тешко излази на крај. У доба фудбала и дансинга, у доба када свет више воли једног голмана него Шекспира, у доба када је ритање лопте постало не само један леп спорт, него читава страст, манија, у такво доба култура духа све више се занемарује на жалост, библиотеке су постале пасторчад друштва. Такво обележје нашега доба види се и на нашој Читаоници. Многи и не знају да она постоји. Да није ђака гимназије и професора, који су једини читаоци и најуредније платише чланских улога, Читаоница би морала поново да обустави свој рад.“⁴⁵⁶

Критика није заобишла ни припаднике имућнијег слоја, док се са властима није замерао: „Управа је покушавала да тражи помоћ и од општине смедеревске, али узалуд. Кажу да нема буџетске могућности. Од имућних људи (а њих хвала богу, има у Смедереву доста) нико се не сети наше Читаонице. За три године обновљеног рада добила је Читаоница једног јединог добротвора са улогом од 1000 динара.“⁴⁵⁷ У чланку се тек у последњим пасусима дају информације од користи за будуће чланове: цена

⁴⁵⁴ АЈ, Централни пресбиро, 63, 167, 12. март 1936.

⁴⁵⁵ Исто.

⁴⁵⁶ *Глас Подунавља*, 13. 9. 1931, бр. 25. Према: *Смедеревска библиотека: хроника, водич*, 51.

⁴⁵⁷ Исто, 52.

улога, радно време, планови за куповину публикација, као и могућност да се жељени наслови упишу у посебну књигу, на основу које се планира набавка.

Ентузијазам народа после првог светског рата и њихова жеља за развојем исказивана је кроз бројне грађанске акције које су ишле у правцу удруживања, оснивања друштвено корисних установа. Једна таква иницијатива покренута је у Лесковцу зарад оснивања народне књижнице и читаонице. Удружење студената и Народни универзитет⁴⁵⁸ 1934. године, организовали су Конференцију Народне књижнице и читаонице свих хуманих и културних удружења у Лесковцу за обједињавање књижног фонда и оснивање лесковачке народне књижнице и читаонице. Прикупљено је 12.000 књига, усвојена су правила, а библиотека почела са радом јуна 1935. године. Пре тога је у околним местима било књижница са читаоницама, а у граду неколико мањих библиотека при удружењима и школама, али и при Грађанској касини, која је, иако смештена у кафани, имала малу библиотеку са дневном и периодичном штампом.⁴⁵⁹ На сличан начин основана је и Уједињена књижница и читаоница у Чачку 1934. године. Њу су чинили фондови Књижнице Народног универзитета, Књижнице учитељског удружења – Дома и Књижнице сарајевске „Просвете“ који су заједно имали тек 700 књига.⁴⁶⁰

Овај мали узорак књижница и читаоница може само да покаже да је заинтересованих за књигу и читање било у сваком месту, али да су увек чинили мањину. С обзиром на то да су се издржавале од чланарина које су биле ниже него у неким јавним библиотекама, зависиле су од локалних учитеља и својих чланова те њихове спремности да се зарад ширења интересовања за књигу у заједници потруде. Иако су од државе имале минималну подршку у виду понеког пакета књига, биле су дужне да функционишу према правилима и да набављају само одобрене публикације.

2.8. Школске библиотеке

Најбројнија категорија библиотека на српској територији у периоду 1919–1941. биле су школске. Она је обухватала: ђачке књижнице, наставничке књижнице, књижнице уџбеника и књижнице школских дружина. Разликовале су се по намени, корисничкој популацији и начину финансирања. Док су наставничке и уџбеничке примарно финансиране из буџета школе, ђачке и дружинске издржавале су се од прилога ученика. Свака од њих имала је свог библиотекара који је биран из редова наставног особља, с тим што су за рад у библиотекама при дружинама одређивани и ученици-библиотекари. У општој несташици књига и материјалној оскудици после Првог светског рата, школске библиотеке биле су мале оазе знања и информација како за ученике, тако и за наставнике. Ипак, о њима је остало мало података јер готово

⁴⁵⁸ Основан на иницијативу Савеза земљорадничких задруга за округ врањски средином јануара 1924. и почео са радом у сали лесковачке Реалке. После три године активности су замрле, да би се Универзитет 1928. године поново конституисао и, доневши правила о раду, наставио са деловањем. Према: Живојин Стојковић, Слободанка Стојичић и Хранислав Ракић, *Историја Лесковца* (Београд: Институт за савремену историју, 1992), 254.

⁴⁵⁹ Исто, 258.

⁴⁶⁰ Број публикација достигао је 3200 у јуну 1937. До почетка рата у књижници су одржавана предавања, књижевне вечери, а била је и место окупљања комуниста, па је 1937. добила налог да се распусти. То је реализовано тек марта 1939. када је затворена. Љубомир Марковић, *Читаонице и библиотеке у Чачку* (Чачак: Литопапир, 1998), 28–36.

никада нису биле примарни предмет историографских истраживања.⁴⁶¹ С обзиром на то, приликом израде ове дисертације, било је изазовно, а неопходно, утврдити оне елементе који омогућавају да се целовито представи судбина школских библиотека у међуратном периоду, почев од основних података о њиховој бројности, распрострањености и обиму фондова. Из мање или више скромних забелешки о њима у историографским студијама просвете и споменицама школа могу се доносити посредни закључци и о односима ових библиотека са различитим циљним јавностима.

Пошто је већина школа, нарочито у јужној и централној Србији, претрпела огромну штету у Првом светском рату, Министарство просвете Краљевине СХС одмах је показало намеру да обнови школски инвентар и уреди школски систем кроз доношење законских и подзаконских аката. *Правила ђачке књижнице* која су се односила на основне школе донета су већ 1921, дакле пре самог закона који би регулисао рад ових школа, што показује да су просветне власти имале свест о важности школских библиотека. Пољопривредне школе су прве добиле своје прописе почетком двадесетих година, али су *Закон о народним школама*⁴⁶², *Закон о средњим школама* и *Закон о учитељским школама* ступили на снагу 1929. *Закон о грађанским школама* донет је тек поткрај треће године диктатуре (5. 12. 1931), док је рад стручних школа регулисан законима из 1932: *Законом о средњим трговачким школама*, *Законом о поморско трговачким академијама* и *Законом о женским занатским и женским стручним учитељским школама*.⁴⁶³ Овом групом закона Министарство просвете је након више од десет година начинило најважније кораке ка унификацији школског система у Краљевини Југославији, а у њима су се нашле и одредбе посвећене библиотекама.

Јасно је да је развој школских библиотека зависио од финансијских могућности школа и њихових ђака, али и од наставника или учитеља којима је додељивана улога библиотекара. Њихови примарни, углавном једини, корисници били су наставно особље и ученици школе. Односи с јавношћу у наставничким и ђачким библиотекама основних школа сводили су се на писање извештаја, комуникацију са корисницима и дародавцима, док о односима с медијима нема података. *Правила ђачких књижница* налагала су односе са друштвеном заједницом и фандрејзинг активности попут организовања приредби у корист књижнице, али нема доказа да су их оне спроводиле. Кроз опште статистичке податке и појединачно представљене примере који чине један мали узорак школских библиотека, може се закључити да су гимназијске ђачке књижнице имале најразвијеније односе с јавношћу. Оне су биле намењене ученицима који су по природи ствари морали да имају широка интересовања. Забележено је да је у многим школама постојао засебан новчани фонд намењен библиотекама који се формирао од ученичких дотација. Ђачке библиотеке у средњим школама су највише користиле ученичке литерарне дружине, уколико нису имале сопствене. Има података о организацији нарочитих приредби и филмских пројекција у школи или ван ње на којима је прикупљан новац управо за потребе библиотеке, што значи да су приређивани својеврсни фандрејзинг догађаји. О њима се могу наћи ретки написи у локалној штампи.⁴⁶⁴ Врло живо су радиле и библиотеке при ђачким дружинама које су

⁴⁶¹ Изузетак је објављена књига Ане Савић која се бави историјом и развојем Библиотеке Призренске богословије: *Библиотека Призренске богословије – задужбина Симе Андрејевића Игуманова (1872–2012)* (Београд: Народна библиотека, 2013).

⁴⁶² „Закон о народним школама“, *Просветни гласник*, год. 45, св. 12 (децембар 1929): 1109–1183.

⁴⁶³ Димић, *Културна политика...* Други део, 173.

⁴⁶⁴ У недељу, 2. априла 1922, одржана је прослава стогодишњице песника проте Васе Живковића у локалу Трубач у Панчеву. Један од патрона прославе била је Марија Јовановић, удовица Каменка Јовановића, знаменитог књижара и културно-просветног делатника. О песнику је говорио Милош Црњански, а

поред музичке, позоришне, историјске, литерарне и других често формирале и библиотечку секцију. У неким школама су управо њихове књижнице биле једине које су намењене ученичкој популацији. Како наставничке, тако и ђачке и дружинске библиотеке привлачиле су различите дародавце. Издавачке куће су поклањале некад и читаве комплете књига, представници власти, попут градских поглаварстава, управа бановина и министарстава, каткад су били вољни да пошаљу новац за набавку или конкретне публикације. Бивши ученици, али и наставници, такође су даривали књиге. У појединим случајевима, школама су поклањане личне библиотеке некадашњих управитеља или професора. Најсведенију активност имале су библиотеке уџбеника које су, судећи према доступним подацима, биле једва одрживе. Оне су биле предвиђене да служе најсиромашнијим ђацима, али су њихови фондови недовољно попуњавани, а књиге брзо пропадале од коришћења или постајале неактуелне због промене прописаних уџбеника.

2.8.1. Библиотеке у основним школама

У првим послератним годинама школе које нису биле срушене издржавале су се од прилога мештана, средстава која су прикупљана на школским забавама, а неке школе су сами наставници издржавали.⁴⁶⁵ О уништењу књижног и документационог материјала говоре извештаји о стању школа у срезовима за школске 1918/19. и 1919/20. Поједини крајеви доживели су потпуну девастацију. Надзорник за Прокупље и срез добрички за 1919/20. наводи:

„Не само школске, но и приватне књижнице не постоје. Ако је неко успео да своје књиге сакрије под земљом, није их могао сачувати, јер су трогодишњим борављењем под земљом пропале. Иначе, свака књига, ма и црквена била, свако парче хартије исписано, ма и тапија или признаница, била је покупљена и спаљена. Тако је цео овај крај остао без књига.. Једном речи, књига по књижницама школским нема, а по приватним ретко, и то по нешто“.⁴⁶⁶

Школски надзорник за грачанички и лапски округ наводи да у крајевима у којима су Бугари господарили готово ниједна школа није остала читава. „А намештај, учила и књижнице сасвим су уништени.“⁴⁶⁷

Обнављању школа те њихових књижница приступило се већ почетком 1919. године. Из извештаја за бољевачки срез види се задовољство постигнутим резултатима:

„Прошле године није било готово никаквих књига по школама, једва ако се налазило где-где по 2-3 књиге. Сада пак оне представљају право мало богатство јер се њихов број пење местимично и на 70 књига. Ту има већином препоручених књига педагошких и психолошких, а поред овога и часописи:

гимназијски хорови и оркестар имали су своје тачке. Чист приход и добровољни прилози ишли су у корист гимназијске ђачке библиотеке. „Прослава песника проте Васе Живковића“, *Панчевац* бр. 12, 26. 3. 1922.

⁴⁶⁵ Момчило Исић, *Основно школство у Србији 1918–1941. Књ. 2: Грађа* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2005), 81.

⁴⁶⁶ Исто, 95.

⁴⁶⁷ Момчило Исић, *Основно школство у Србији 1918–1941, Књ. 1* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2005), 15.

'Учитељ', 'Просветни гласник', 'Мисао', 'Венац', 'Школски покрет' и 'Чувар здравља'. Све се књиге одржавају у добром реду и инвентарисане су".⁴⁶⁸

У јабланичком и лесковачком срезу извештаји сведоче да су се уз обнављање школа постепено образовале и библиотеке. За школску 1920/21. наводи се да „имају већ изванредан број књига али услед оскудице у давању приреза не могу се одмах набавити књиге у већем броју.“⁴⁶⁹ У срезу подунавском, школске 1922/23, свака школа имала је ђачку и наставничку књижницу, као и народну, а често су оне биле спојене, услед недостатка просторија. У наставничким књижницама било је укупно 2083, а у ђачким 1207 књига.⁴⁷⁰ У Шарпланинском срезу фонд школских библиотека био је више него скроман. Једино је општина Призрен редовно уплаћивала школски прирез, те је њена школска библиотека имала за постојеће услове одличан фонд од 450 књига и часописа у школској 1922/23.⁴⁷¹

Краљевина СХС обнародовала је *Правила ђачке књижнице* 11. јула 1921. године у *Службеним новинама* која су затим штампана засебно. Њима је прописано оснивање ђачке књижнице у свакој основној школи, као и њени задаци:

„а) да набавља и даје својим члановима поучне и забавне књиге и листове на читање и тиме помаже основну наставу у ширењу и утврђивању писмености и стварању воље за читањем и умним усавршавањем;

б) да помаже основној настави у моралном и васпитном погледу; да утврђује и развија лепе особине, а сузбија пороке и рђаве навике; и

в) да преко својих чланова ради на ширењу писмености у народу.“⁴⁷²

Извори материјалних средстава били су: улози чланова – редовних, помажућих утемељача и добротвора, новчана помоћ коју сваке године даје школска општина, новчана помоћ општине, среза, округа или каквог друштва, поклони и завештања, приходи од забава, концерата и предавања приређених у корист књижнице. Модел финансирања, дакле, осмишљен је по узору на народне књижнице и читаонице које такође основне приходе остварују преко својих чланова. Правила још у 3. чл. кажу: „редовни су чланови сви ђаци школе Ђаци I разреда постају чланови тек од 1. марта, ну прилоге могу давати од почетка свога школовања.“ Дакле, није предвиђено да чланство буде добровољно, већ да сваки ђак школе, у зависности од имовног стања, суделује у одржавању књижнице плаћањем месечне чланарине. И након завршетка школовања, све до своје 20. године, настављали су да буду чланови и плаћали редовни улог. У ђачку књижницу имали су права да се учлане и они дечаци и девојчице који не иду у школу, али су сами или на аналфабетском течају научили да читају. Помажући чланови, добротвори и утемељачи нису морали да имају статус ученика. Члан библиотеке могао је бити искључен само уколико је осуђен за прљава и нечасна дела, или је одан пороцима (пијанству, крађи, коцкању и сл) или уколико „својим

⁴⁶⁸ Исић, Основно школство у Србији 1918–1941. Књ. 2, 115.

⁴⁶⁹ Исто, 127.

⁴⁷⁰ Исто, 150.

⁴⁷¹ Момчило Исић, Основно школство у Србији 1918–1941, Књ. 1, 204–205.

⁴⁷² *Правила ђачке књижнице* (Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, 1921), 3.

непромишљеним или злонамерним радом и сплеткарењем очигледно иде на то да књижницу упропасти“.⁴⁷³

Управни одбор сачињавали су сви наставници једне школе, по један ученик из сваког разреда и четири свршена ученика те школе. Ово тело старало се о прикупљању новчаних средстава путем *прилога, улога, забава* итд. Чланови утемељачи и добротвори имали су право да присуствују седницама Управног одбора, узимају учешће у говору и износе предлоге, али без права гласа. Дакле, најдарежљивији чланови имали су неку врсту саветодавне улоге.

Све дужности у ђачкој књижници (председник управног одбора, књижничар-благајник, пословођа) вршиле су се из почаста. Књижничар је био дужан да: води списак књига и листова; ствари и намештаја; издаје књиге у одређени дан, најмање једном недељно; прима књиге и извештава управни одбор о оштећеним књигама и накнади за њих. Предвиђено је вођење књиге читалаца у коју ће се уносити име читаоца и број узете књиге, а период позајмице био је 20 дана.⁴⁷⁴ Ова правила су могла бити допуњавана према потребама школе али уз одобрење Министарства просвете.

Статистика народних школа у Краљевини СХС/Југославији вођена је на задовољавајућем нивоу, те се тако могло доћи до појединих званичних података бројности школских библиотека и обиму њихових фондова.

Извештај објављен у *Просветном гласнику* о народним основним школама у Србији, Црној Гори и Војводини за школску 1922/23. показује добре резултате у обнављању школских библиотека. На основу њега се не може закључити колико школа је успело да формира наставничку, а колико ђачку књижницу, али се може доћи до броја књига у овим библиотекама у сваком срезу.

Табела 8: Обим фондова школских библиотека по срезовима у централној Србији школске 1922/23.

Подаци о школским библиотекама у централној Србији школске 1922/23.				
Школски срез	Број школа	Број дела у књижницама		
		Наставнички	Ђачким	Укупно
Алексиначки	35	1041	607	1648
Београд	17	1990	1338	3328
Белички	30	843	887	1730
Белопаланачки	41	331	109	440
Бољевачки	26	1504	683	2187
Босиљградски	24	-	--	-
Браничевски	38	368	540	908
Власотиначки	37	216	236	452

⁴⁷³ Исто, 10.

⁴⁷⁴ Исто, 9.

Врањски (Пчињски)	23	509	387	906
Врачарски	30	1165	523	1688
Гружански	37	1881	166	2047
Добрички	19	159	190	349
Жички	30	789	650	1439
Заглавски	20	1137	538	1675
Зајечарски	22	1062	796	1858
Јадрански	17	474	263	737
Јасенички (Кг)	55	2620	1190	3810
Јасенички (Смед)	19	1062	258	1320
Кључки	18	271	325	596
Колубарски (Бг)	25	459	185	644
Колубарски (Ва)	20	416	876	1292
Копаонички	28	708	84	792
Косанички	25	25	-	25
Космајски	27	712	263	975
Крагујевачки	31	1652	511	2163
Крајински	27	-	-	-
Крушевачки	25	407	83	490
Лесковачки	40	812	462	1274
Млавски	47	1210	536	1746
Моравички	25	1500	514	2014
Неготински	26	25	15	40
Нишавски	39	821	670	1491
Нишки	45	591	456	1047
Орашки	14	248	99	347
Подгорски	25	1022	2027	3049
Подунавски	26	2083	1207	3290
Пожаревачки	41	703	430	1134
Пожешки	26	4980	580	5560
Поречки	23	277	32	309
Посавски (Бг)	19	1339	168	1507
Посавски (Ва)	27	906	279	1185
Поцерски	32	540	1687	2227
Рађевски	24	534	342	876
Расински	30	503	601	1108

Рачански	25	1472	705	2177
Ресавски	39	1100	1210	2310
Руднички	31	276	639	915
Сокобањски	25	900	530	1480
Темнићски	30	2069	812	2881
Тимочки	19	1327	1050	2377
Ђупријски	42	414	1036	1450
Ужички	30	1597	242	1839
Царибродски	26	651	107	758
Чачански	28	663	44	707
Шабачки	36	842	635	1477
УКУПНО	1586	51.215	28.683	79.898

Према подацима Министарства просвете за школску 1922/23, на простору предратне Србије, на једну школу долазило је 50,66 књига, на једног наставника 23,62, а на једног ђака 0,46 књига. У Војводини ситуација није била много другачија: 54,5 књига по школи, 20,87 по наставнику и 0,46 по ђаку. У Јужној Србији⁴⁷⁵ на једну школу долазила је свега 24,21 књига, односно 10,42 књиге по наставнику, а 0,29 по ученику.

Табела 9. Обим фондова школских библиотека по срезовима у Војводини школске 1922/23.⁴⁷⁶

Подаци о школским библиотекама у Војводини школске 1922/23.				
Школски срез	Број школа	Број дела у књижницама		
		Наставничким	Ђачким	Укупно
Апатински	23	976	564	1540
Барањски	61	236	205	441
Новосадски	79	865	2067	2932
Оџачки	48	426	651	1077
Сентански I	33	475	820	1295
Сентански II	55	37	231	268
Сомборски I	27	68	300	368
Сомборски II	30	814	968	1782
Старобечејски	90	2633	1904	4537
Старопаланачки	26	926	2604	3530
Суботички	67	267	632	899

⁴⁷⁵ Статистика обухвата Косово, Рашку и Македонију.

⁴⁷⁶ Према Светозар Стојаковић, „Народне основне школе у Србији, Црној Гори и Војводини школске године 1922–23: [наставак]“, *Просветни гласник* Бр. 8 (1924): 482–488.

Тителски	37	242	193	435
Тополски	76	781	1402	2183
Алибунарски	34	163	415	578
Белоцрквански	23	1668	1701	3369
Великобечкеречки I	60	4013	2283	6296
Великобечкеречки II	74	2155	1147	3302
Великокикиндски	37	2907	1153	4060
Вршачки	48	2579	3738	6207
Жомбољски	35	768	1426	2194
Ковачички	13	199	779	978
Панчевачки	28	3732	3397	7129
Турскокањишки	45	705	943	1648
УКУПНО	1049	27.635	29.523	57.158

Табела 10. Обим фондова школских библиотека по срезовима у јужној Србији школске 1922/23.⁴⁷⁷

Подаци о школским библиотекама у јужној Србији школске 1922/23.				
Школски срез	Број школа	Број дела у књижницама		
		Наставничким	Ђачким	Укупно
Гњилански	27	344	194	538
Звечански	20	430	537	967
Неродимски	9	141	71	212
Подгорски	12	250	112	362
Прешевски	21	35	65	100
Пријепољски	26	50	250	300
Приштински	23	436	67	500
Рашки	21	650	1005	1655
Шарпланински	23	/	/	/
УКУПНО	182	2336	2301	4634

⁴⁷⁷ Издвојени су само срезови који покривају територију Србије. Према: Светозар Стојаковић, „Народне основне школе у Србији, Црној Гори и Војводини школске године 1922–23.“, *Просветни гласник* Бр. 6–7 (1924): 372–373.

Укупно у свим срезовима на територији Србије, у 2817 основних школа, било је 81.186 дела у наставничким, а 60.507 у ђачким библиотекама, што значи да је једна школа у просеку имала 50,3 дела у школској 1922/23. години.

И у овом сегменту лако је опазити неуједначеност. Натпросечно опремљене књигама биле су школе у панчевачком срезу (255 књ. на једну школу) Београду (196 књ. на једну школу), вршачком (129) и великокикиндском срезу (110). Са друге стране било је крајева чије су школе скоро без књига, попут неготинског среза (1,5 књига по школи), косаничког (1), прешевског (4,7), пријепољског (11,5) и крушевачког (19,6).

Основу за обнову ђачке књижнице, у свим школама, представљао је по један пакет књига од Министарства просвете, док су се у наставничким књижницама обавезно налазили препоручени листови и часописи: *Просветни гласник*, *Учитељ*, *Народна просвета*, *Венац*, *Тежак*, *Народни пријатељ*, *Чувар здравља*, *Пољопривредни гласник*, *Завичај*.⁴⁷⁸ О редовној набавци није се могло говорити, она је највише зависила од планираних школских буџета. Будући да је већина основних школа у Србији, скоро током целе треће деценије 20. века, имала, углавном, празне касе, набавка школског материјала текла је споро. Из извештаја школских надзорника се види да се буџети не реализују према плану. Београдске школе одударале су од општих прилика, биле су боље опремљене и са богатијим књижним фондом. У међуратном периоду подигнуто је више модерних школских зграда, од којих су неке према пројектима имале издвојену библиотеку.⁴⁷⁹

Након увођења диктатуре, коначно се успоставља заједничко законско уређење народних основних школа у Југославији.⁴⁸⁰ *Закон о народним школама* не налаже изричито оснивање, организацију и одржавање школских библиотека иако се оне помињу на неколико места. У њему се наводи да школске књижнице чине имовину једне школске општине, уз све школске зграде и непокретно школско имање, сав школски намештај, збирке учила, месни школски фонд и готовину од разних прихода. Месни школски фонд у који су се уливали поклони и задужбине користио је за помагање сиромашних ученика, „за помагање ученичких излета и утакмица, школских књижница за децу и одрасле“ за школске кухиње и обданишта, за потребе народног просвећивања уопште.⁴⁸¹ Школски одбор требало је да потпомаже рад месног учитељског већа око оснивања ученичке, учитељске и јавне књижнице у школи и стара се о њиховом напретку.⁴⁸² Наставничко веће предлагало је набавку књига за књижнице.⁴⁸³

⁴⁷⁸ Момчило Исић, *Основно школство у Србији 1918–1941*. Књ.1, 204.

⁴⁷⁹ Такве су, примера ради: Основна школа на Булбулдеру и Основна школа на Вождовцу. Видети: Владана Путник Прица, „Подизање три основне школе у Београду 1928. године као прекретница у развоју архитектуре школских зграда“, *Наслеђе* бр. 19 (2018): 67–77, Преузето 23. 5. 2024, <https://beogradskonasledje.rs/wp-content/uploads/2019/10/nasledje-XIX-knjizni-blok-web.pdf>.

⁴⁸⁰ До тада је област просвете регулисало чак 37 различитих државних и покрајинских закона и наредби. Због тога се, између осталог, разликовало трајање основне школе: у Србији, Црној Гори, Војводини, Босни и Херцеговини – четири године, у Хрватској, Славонији, Срему и Међумурју – пет година, у Далмацији и Љубљанској области (без срезова Брежице и Лашко) – шест година, док је у Мариборској области трајала осам година. – Димић, *Културна политика... Други део*, 118–119.

⁴⁸¹ „Закон о народним школама“, члан 38, 1117–1118.

⁴⁸² Исто, члан 127, 1148–1149.

⁴⁸³ Исто, члан 145, 1154.

Временом, школске књижнице су се увећавале, но то је укупно био једва осетан напредак. Према подацима које наводи Љубодраг Димић за 1933. годину, готово све основне школе на територији Дунавске бановине су имале књижнице. У 854 наставничких књижница било је 232.939 књига, 14.844 брошура, 19.550 листова и часописа, 66 рукописа, 363 старе штампане књиге, 1820 разних слика, 576 карата и планова и 91 музичко дело. То значи да је свака наставничка књижница у просеку имала 247 књига и брошура.⁴⁸⁴ Ђачке су биле видно скромније – имале су свега око 90.000 књига, 5113 брошура, 3804 часописа и листова, 16 рукописа, 499 старих штампаних књига, 840 слика, 183 карте и плана и 53 музичка дела. Према томе, ученици једне просечне школе имали су на располагању око 100 књига и брошура. Фондови су се попуњавали више куповином, а мање поклоном. Примера ради, у целој бановини је, школске 1932/33, купљено 10.389 књига, а као поклон примљено 2933. То значи да је једна просечна школа те године купила десетак. „Највећи интерес за читање показивали су млађи наставници. Школски инспектори констатовали су да наставници уопште читају веома мало. Није постојао интерес за читање стручних дела нити за лепу књижевност. Ученици такође нису довољно упућивани у читање књига. У књижницама се није радило по плану.“⁴⁸⁵

У Моравској бановини ситуација је била знатно лошија. У школској 1929/30. овде се налазило 529, док је три године касније забележено постојање 500 ђачких библиотека у 903 основне школе.⁴⁸⁶

Подаци о школским библиотекама уочи Другог светског рата показују изванредан напредак. У 107 срезова на простору Србије без Војводине, у основним школама 1939/40, било је укупно 2085 наставничких књижница које су у просеку садржале 171 дело. Ђачких је било 1155 и у просеку је свака поседовала 81 дело. Видљива је како диспропорција у броју ових књижница, тако и чињеница да су наставничке књижнице имале богатији фонд од ђачких. У тзв. Старој Србији наставничке књижнице имало је 84,93% школа, а ђачке тек 40,29%.⁴⁸⁷ Дакле, иако су прописи налагали, а и само Министарство просвете тврдило да свака школа има ђачку библиотеку, у пракси то није био случај. Увећање фондова и даље је споро напредовало, а због интензивног коришћења истих књига брзо је долазило до њиховог пропадања. Током тридесетих година више се водило рачуна о томе шта ђаци смеју да читају те су библиотеке провераване а неке књиге пребациване из школских у наставничке.

Табела 11. Подаци о школским библиотекама у Србији (без Војводине) школске 1939/40.⁴⁸⁸

Округ	Школски срез	Наставничке књижнице		Ђачке књижнице	
		Број	Број дела	Број	Број дела

⁴⁸⁴ Према Алманаху Краљевне Југославије за 1930/31. годину, број основних школа у Дунавској бановини износио је 943, док Димић наводи да их има преко 1000. Испоставља се да је број школа мањи него осам година раније, јер се у статистици за 1922/23, само у Војводини налази 1049. Неуједначеност се можда може приписати коришћењу различитих метода који подразумевају бројање односно небројање одређених елемената – приватних школа, забавишта итд.

⁴⁸⁵ Љубодраг Димић, *Културна политика ... Други део*, 47–48.

⁴⁸⁶ Исто, 84

⁴⁸⁷ Момчило Исић, *Основно школство у Србији 1918–1941. Књ. 1*, 217–218

⁴⁸⁸ Исто, 218–220.

Београдски	Врачарски	14	3083	10	346
	Грочански	13	2480	2	295
	Колубарски	22	4568	22	5372
	Космајски	13	5678	13	1976
	Младеновачки	6	2843	6	714
	Посавски	16	6507	16	1205
Ваљевски	Ваљевски	20	4679	14	1898
	Колубарски (ва)	22	5385	10	1760
	Подгорски (ва)	15	2520	13	950
	Посавски	13	2368	6	342
	Тамнавски	28	5986	14	1051
Врањски	Босиљградски	21	2374	3	224
	Власотиначки	36	6105	17	928
	Јаблнички	21	3668	18	435
	Лесковачки	29	2346	3	826
	Масурички	10	1806	2	180
	Пољанички	9	1508	1	300
	Пчињски	25	3559	9	625
Крагујевачки	Гружански	38	4500	11	950
	Крагујевац	6	1648	4	377
	Крагујевачки	22	4250	17	1580
	Лепенички	19	4271	10	254
	Опленачки	22	4013	10	691
	Орашачки	21	5228	13	1172
Крајински	Брзопаланачки	10	763	-	-
	Кључки	18	3690	5	840
	Крајински	18	3173	7	450
	Неготински	26	5756	16	1011
	Поречки	8	1777	7	487
Крушевачки	Жупски	12	2577	5	622
	Ражањски	20	2648	16	832
	Копаонички	19	1756	4	483
	Крушевачки	22	2966	16	972
	Расински	29	2867	10	511
	Трстенички	27	2714	9	231

Моравски	Белички	30	5498	12	589
	Деспотовачки	24	2310	22	1456
	Левачки	20	2756	6	463
	Параћински	23	2915	12	586
	Раванички	13	3237	13	1311
	Ресавски	24	3320	26	2191
	Темнићи	20	2964	15	1004
Нишки	Алексиначки	21	2877	14	846
	Бањски	22	3572	12	998
	Моравски	25	3416	18	975
	Ниш	6	1273	4	718
	Нишки	58	10207	33	3070
	Сврљишки	23	3180	12	863
Пиротски	Белопаланачки	21	3246	8	408
	Лужнички	20	4196	7	349
	Нишавски	53	8176	36	2264
	Царибродски	35	4563	7	335
Подрински	Азбуковачки	20	5062	11	991
	Јадрански	24	4856	12	487
	Мачвански	35	6741	8	1001
	Посавотамнавски	24	3157	15	821
	Поцерски	25	3206	14	942
	Рађевски	14	2076	10	571
Пожаревачки	Голубачки	12	1038	2	94
	Звишки	17	2150	7	368
	Млавски	35	8100	16	967
	Моравски	15	1774	12	1216
	Пожаревачки	35	8029	26	3140
	Рамски	23	2126	16	1140
	Хомољски	10	2200	5	303
Руднички	Качерски	19	2115	19	1268
	Љубички	17	1864	1	85
	Таковски	23	2595	10	585
Смедеревски	Јасенички	16	4177	8	878
	Орашки	13	3279	13	916

	Подунавски	25	4750	16	1130
Тимочки	Бољевачки	18	3175	12	1019
	Заглавски	47	6468	47	962
	Зајечарски	28	8916	28	2702
	Тимочки	15	4657	12	1453
Топлички	Добрички	24	1904	12	589
	Косанички	6	968	1	235
	Прокупачки	43	3602	19	997
Ужички	Ариљски	12	2768	1	68
	Златиборски	16	2881	8	782
	Пожешки	22	3129	7	965
	Рачански	21	4168	6	260
	Ужички	16	3148	6	411
	Црногорски	10	1902	39	3422
Чачански	Драгачевски	16	4263	11	475
	Жички	20	4162	4	531
	Моравички	14	2676	9	520
	Студенички	12	1908	3	4343
	Трнавски	14	2603	3	154
Косово	Вучитрнски	16	2275	7	441
	Гњилански	25	1760	23	1082
	Горски	10	1384	-	-
	Грачанички	21	3716	11	835
	Дренички	11	1101	3	111
	Качанички	4	333	2	45
	Косовомитровачки	13	6123	11	1694
	Лапски	10	1069	6	337
	Неродимски	24	3025	6	520
	Подгорски (кос)	5	778	-	-
	Подримски	8	1296	8	312
	Шарпланински	16	3622	2	135
	Рашка област	Дежевски	14	2581	6
Милешевски		12	1236	8	376
Нововарошки		10	823	6	248
Прибојски		8	1088	3	102

	Сјенички	10	1869	7	612
	Штавички	4	870	1	367
УКУПНО		2085	357.308	1155	93.862

Количина књига по једној школи вишеструко се повећала у односу на школску 1922/23. Појединачно гледано, у неким крајевима постигнут је изузетан напредак. У неготинском срезу, број публикација се од 50 попео на 6767, што значи 135 пута.

У овом раздобљу је много више пажње посвећено ширењу мреже школа и изградњи нових школских зграда, него њиховом опремању. Момчило Исић оцењује, да је код опремања школа највише успеха постигнуто у увећању књижног фонда, упркос томе што су месни школски одбори, а поготову општинске власти, у циљу штедње, из школских буџета најчешће брисали, управо, позицију за набавку књига. Књиге су у малом броју пристизале бесплатно од Министарства просвете, а поједине су набављане због његових препорука.

2.8.2. Библиотеке у средњим школама

Према подацима за 1923 годину, у Краљевини СХС је постојало 180 државних и приватних средњих школа. Од тога је на територији Србије било 75 гимназија и реалки, међу којима су четири приватне.⁴⁸⁹ И у овој области су, наравно, присутне значајне неравномерности. На једну српску гимназију долазило је нешто мање од 600 ученика, а на једног наставника између 20 и 23. У Хрватској, Славонији и Словенији просечна гимназија имала је 387 ђака, док је у Босни, Херцеговини и Далмацији број још мањи.⁴⁹⁰

Већина гимназија, било да је основана у 19. веку, пре или после рата имала је барем две до три књижнице – једну за наставнике, једну за ђаке и једну за сиромашне ученике или неко ученичко удружење. Гимназијске књижнице имале су више публикација у поређењу са онима у основним школама. Гимназијалци су били заинтересованији за читање, па су се и самостално ангажовали како би прикупили средства за куповину публикација. Уколико се узме да свака од 75 гимназија има по две библиотеке долази се до закључка да је на простору Србије, средином двадесетих година 20. века било око 150 средњошколских библиотека.

Законом о средњим школама је 1929. године прописано да „свака средња школа мора имати, уз школски намештај и учила, књижницу за наставнике, књижницу за ученике, као и књижницу ђачких уџбеника“.

„Министар просвете прописује правила о школском намештају, о снабдевању и уређењу књижница и о збиркама учила. Збирке учила и књижнице одржавају се државном помоћи и приносима. У местима где нема јавне

⁴⁸⁹ На територији Војводине заједно са српским делом Срема 18, у централној и јужној Србији без Македоније 56, и још једна у Пећи, која се у Алманаху водила као део Црне Горе.

⁴⁹⁰ *Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* Св. 2 (Загреб: Комисиона наклада Хрватског штампарског завода, 1924/1925): 22–23.

библиотеке, државне, општинске или приватном иницијативом образоване, може се и наставничка књижница, по одобрењу Министарства просвете, претворити у јавну. [...] У већим градовима може бити посебна стручна књижница за наставнике свих средњих школа тога места, по одлуци Министарства просвете.“⁴⁹¹

Библиотеке у гимназијама нису радиле униформно. У појединим гимназијама основане су, како је и Закон налагао, одвојене књижнице за наставнике, ђаке и за сиромашне ученике који немају уџбенике. У неким су ђачке књижнице радиле у оквиру литерарних удружења која су их финансирала из својих чланарина. У погледу коришћења биле су присутне разнолике праксе, у неким гимназијама су и ученици могли да користе наставничке библиотеке. Одређене гимназије поседовале су јединствену библиотеку коју су користили и ученици и наставно особље.

Како би се што боље илустровао рад гимназијских библиотека, издвојени су и представљени огледни примери из различитих крајева Србије. До јасних и прегледних података није једноставно доћи. Узрок томе може бити што они нису систематски бележени или то што се повесничари школа библиотекама баве са промењивом посвећеношћу.

На основу документације Централног пресбира у Архиву Југославије, на простору Дунавске бановине 1936. године налазила се 21 ђачка гимназијска библиотека. Иако се у документу називају ђачким, уколико гимназија није имала ђачку, достављани су подаци за библиотеку какву поседује. Поред тога, метода бројања публикација није била усаглашена што додатно замагљује ову слику о једном делу средњошколских књижница. Пописане библиотеке бројале су по неколико хиљада књига, а богатством фонда посебно су се истицале Библиотека Државне мушке гимназије у Новом Саду са 13.000 књига и Библиотека Државне гимназије у Крагујевцу са 10.000 књига. Просечан број публикација ђачке библиотеке у Дунавској бановини тако износи 3800. (Табела 12)⁴⁹²

Табела 12: Ђачке библиотеке у гимназијама Дунавске бановине 1936. године

Назив гимназије	Оквиран број књига у ђачкој књижници
Државна гимназија у Аранђеловцу	3000
Државна гимназија у Бачком Петровцу	5000
Државна гимназија у Белој Цркви	3000
Државна гимназија у Великој Кикинди	5000
Државна гимназија у Великом Градишту	2000
Државна гимназија у Вршцу	5000
Државна гимназија у Горњем Милановцу	1000
Државна гимназија у Крагујевцу	10.000

⁴⁹¹ „Закон о средњим школама“, *Просветни гласник: службени орган Министарства просвете* Бр. 9, год. 44. (септембар 1929), члан 13, 686–687.

⁴⁹² АЈ, Централни пресбира, 63–167, 14. 2. 1936.

Државна гимназија у Новом Врбасу	5000
Државна мушка гимназија у Новом Саду	13.000
Државна женска гимназија у Новом Саду	2000
Државна гимназија у Пожаревцу	3000
Државна гимназија у Руми	2000
Државна гимназија у Сенти	3000
Државна гимназија у Смедереву	2000
Државна гимназија у Сремским Карловцима	5000
Државна гимназија у Сремској Митровици	3000
Државна гимназија у Србобрану	1000
Државна гимназија у Старом Бечеју	1000
Државна гимназија у Суботици	2000

2.8.2.1. Библиотека Државне мушке гимназије у Новом Саду

Државна мушка гимназија односно Државна мушка реална гимназија краља Александра I у Новом Саду⁴⁹³ имала је драгоцену библиотечку збирку, но, њој није посвећена одговарајућа пажња од завршетка рата до 1927. године.⁴⁹⁴ Те године евидентирано је да је библиотека имала 11.000 књига у 19.087 свезака. Врло одговоран однос према библиотеци може се видети у годишњим извештајима школе за 1931/32. и 1932/33. школску годину. Прецизни подаци о набавци, поклонима, коришћењу фонда и најчитанијим ауторима показују добар статус књижнице. На крају школске 1931/32, имала је 12.000 дела са 20.672 свеске. У току школске године набављено је 149 дела – 49 куповином, 13 поклоном и 97 од Просветног одељења Дунавске бановине. Ученицима је издато 4537 књига, професорима 320. Према извештају, ђачка и наставничка књижница нису биле раздвојене, како је то предвиђао закон. Библиотеку су користила и лица ван школе којима је издато 126 књига. Најчитанији домаћи писци (са простора Југославије) били су: Бора Станковић (87), Август Шеноа (59), Јанко Веселиновић (58), Светолик Ранковић (57) и Лаза Костић (54). Од страних писаца најчешће су читани: Л. Н. Толстој

⁴⁹³ Школа је од оснивања 1810. године до 1920. носила назив *Српска православна велика гимназија новосадска*, након чега постаје *Државна мушка гимназија*, а од 1931. Државна мушка реална гимназија краља Александра I. О гимназијској библиотеци до 1920. године видети: Милица Кирићански „Библиотека Српске православне велике гимназије новосадске“, у *Књига и реч - храна духа: зборник радова са стручног скупа одржаног у манастиру Велика Ремета 11. јуна 2013. године*, ур. Весна Петровић (Ириг: Српска читаоница; Велика Ремета: Манастир Велика Ремета, 2013), 109–121.

⁴⁹⁴ Библиотека новосадске гимназије баштини дугу традицију. Свечано је отворена 1822, али се њен фонд формирао више година раније. Од 1865. године добија стабилне изворе финансирања – одређен је износ који ће јој исплаћивати Новосадска општина, као и износ државне припомоћи, део уписне таксе и уз то обавезни годишњи новчани прилози ученика. Године 1896. објављен је *Списак књига у библиотеци Српске велике гимназије новосадске* у коме је на 146 страница дат попис 5696 књига у 8265 свезака, на 15 језика. Почетком 20. века подељена је на ученичку и професорску збирку. Године 1910. утврђен је фонд од 10.687 књига у 22.831 свеске. У току Првог светског рата, у згради гимназије била је смештена немачка војна болница, те је и библиотека знатно оштећена. Наводи се да је изгубила две трећине књига ученичке и 2500 књига професорске библиотеке. Владимир Отовић, „Библиотека“ у *Новосадска гимназија 1810–1960: споменица Гимназије „Јован Јовановић Змај“* (Нови Сад: Одбор за прославу 150-годишњице, 1960), 145–146.

(81), Жил Верн (54), Данијел Дефо (51), Борис Сјенкјевич (39) и Карл Мај (37). Библиотека је набављала следеће часописе: *Гласник Историјског друштва*, *Летопис МС*, *Српски пчелар* (поклон издавача), *Књижевни север*, *Српски књижевни гласник*, *Мисао*, *Гласник професорског друштва*, *Духовна Стража* (поклон директора школе Мирка Балубџића), *Наш језик*, *Упознај себе сата* (поклон лекара др М. Трбојевића), *Југословен*, *Atlantis*, *Kosmos*, *Pädagogisches Zentralblatt*, *L' Europe Nouvelle*, *Revue de deux Mondes*. Осим тога, примала је и листове *Политику*, *Време*, *Journal des Debats*, а као поклон *Нови Сад*, *Занатлију* и *Слободну мисао*.⁴⁹⁵

2.8.2.2. Библиотеке Ужичке гимназије

Ужичка гимназија претрпела је у Првом светском рату велику штету, што на самој грађевини, што у виду опљачкане школске имовине – укупно у вредности од 631.000 тадашњих динара. Од тога је на наставничку и ђачку књижницу долазило 80.000 динара.⁴⁹⁶ На крају школске 1918/19, директор Михаило Живковић је у извештају забележио да је један број гимназијских књига пронађен у становама у којима су боравили окупаторски војници. У школској 1919/20. наставничка библиотека има 986 дела у 2736 свезака.⁴⁹⁷ Десет година касније њен фонд је достигао 1629 дела у 3476 свезака, што показује да су просечно набављане 63 књиге годишње. Нешто већи прилив књига запажа се крајем тридесетих година. Наставничка библиотека пред Други светски рат имала је 2422 књиге у 4613 свезака.⁴⁹⁸ Књиге су куповане, али и добијане као поклон од Ужичана, Матице српске, Друштва Просвета. Некадашњи директор школе поклатио је гимназији своју библиотеку. На месту књижничара од 1929/30. до 1939/40. био је професор Васко Вајовић.

Ђачка дружина „Напредак“ је брзо након обнове свог рада активирала Ђачко позориште како би организовали приредбе у корист књижнице, као и за подизање споменика једном погинулом наставнику.⁴⁹⁹ Књижница ове ђачке дружине имала је 800 књига 1929/30, а десет година касније 2822.⁵⁰⁰ О библиотеци су се бринули ученици-књижничари, а, ради веће контроле, од 1931/32. постављају се и професори као надзорни књижничари. Ове школске године забележени су и први подаци о коришћењу – 214 чланова „Напредка“ је позајмило 483 дела. Наредне године је књижни фонд приновљен за 222 наслова те је у инвентару било 1036 књига. Школске 1934/35, је књижара Геце Кона поклатила „простојан фонд књига“. Те године је књижница удружења децентрализована и подељена по разредима.⁵⁰¹ Ипак, бележен је прилично устаљен раст њеног укупног фонда који је 1939/40. достигао 2822 књиге. Онда је Библиотека „Напредка“ укинута, од ње су формиране: општа библиотека са 913 књига и

⁴⁹⁵ Мушка реална гимназија Краља Александра I у Новом Саду, *Извештај за школску годину 1931/32: год. 122. Књ. 60*, (Нови Сад: Штампариија браће Грујића, 1932).

Мушка реална гимназија Краља Александра I у Новом Саду, *Извештај за школску годину 1932/33: год. 123. Књ. 61*, (Нови Сад: Штампариија браће Грујића, 1933).

⁴⁹⁶ Стеван Игњић и др, *Ужичка гимназија: 1839–1989* (Титово Ужице: Гимназија „Миодраг Миловановић Луне“, 1989), 147.

⁴⁹⁷ Исто, 153.

⁴⁹⁸ Исто, 165.

⁴⁹⁹ Наставник Стеван Миленковић, наставник српског језика, основао је позоришну трупу и обновио литерарну дружину *Напредак*. – Стеван Игњић и др, *Нав. дело*, 151.

⁵⁰⁰ Игњић и др, 165.

⁵⁰¹ Исто, 214–215.

књижнице по разредима.⁵⁰² На основу доступних извора може се закључити да у гимназији пре тога није постојала засебна ђачка књижница.

2.8.2.3. Библиотеке Државне реалне гимназије у Јагодини

У Јагодинској гимназији после Првог светског рата није остала ни једна књига. Како би се библиотека обновила књиге најпре стижу од дародаваца – њених ученика.⁵⁰³ Одмах је обновљена књижница литерарне дружине „Омладинац“ и наставничка књижница.

Ђачка књижница и библиотека ђачких уџбеника формирају се 1927/28. Број књига у инвентару ђачке књижнице растао је, премда не устаљено: од 140 књига у школској 1930/31. до 650 књига 1934/35. Иако је 150 књига неподесних за ученике, према одлуци наставничког савета, пренето у наставничку библиотеку школске 1935/36, ђачка књижница достигла је величину од 1149 свезака 1936/37. Највише је у то време прибавила куповином, новцем из фонда књижнице. Пратила је потребе наставе и ученици су је обилно користили. (Табела 13)⁵⁰⁴ Гимназија је у ово време имала око 500 ученика у сва четири разреда у једној школској години, од тога је ђачку библиотеку користило више од 300, а некад и више од 400 њих. Обрт фонда кретао се од 1,8 до 6,5. Књижничари ђачке књижнице били су Милорад Цветковић и Добрила Поповић, обоје професори српскохрватског и француског језика.

Табела 13: Ђачка књижница Државне реалне гимназије у Јагодини

Школска година	Број дела у књижници	Број ђака који су узимали књиге на читање	Број позајмица
1935/36.	654	378	1189
1936/37.	1149	/	4317
1937/38.	1314	/	8599
1938/39.	1275	/	6381
1939/40.	1153	318	/

Наставничка библиотека спорије је попуњавала свој књижни фонд. Школске 1927/28. имала је 251 књигу, а шест година касније 548. Више је било књижевних, док су стручна дела недостајала. Од средине тридесетих година примећује се већа брига за ову књижницу. Године 1935/36. имала је 848 књига, а 1938/39. 951 и 80 бројева часописа. Куповина није била доминантан вид набавке, поклони су пристизали од Министарства просвете, Краљевске банске управе, појединаца и удружења.⁵⁰⁵ Ова библиотека је 1939/40. године бројала 750 дела у 1248 свезака. Приновљено је 95 дела у 120 свезака. Исте године расходовано је 67, а пренето у књижницу школских

⁵⁰² Исто, 165.

⁵⁰³ Добривоје Јовановић, Вера Величковић и Љиљана Јовановић, *Гимназија у Јагодини 1918–1941* (Јагодина: Добривоје Јовановић, 2018), 257.

⁵⁰⁴ Исто, 257–262.

⁵⁰⁵ Француска влада поклонила је 44 књиге у школској 1937/38.

уџбеника 118 књига. Књижница је примала и два педагошка часописа (*Учитељ* и *Напредак*). О књижници ђачких уџбеника нема конкретних података.

2.8.2.4. Библиотеке Гимназије у Ђуприји

Да није било лако одржати школску књижницу говори случај Гимназије у Ђуприји, у чијој је повести више пута забележено оснивање ђачке књижнице, која је затим остајала са оштећним и неупотребљивим књигама или се чак наводило да уопште не постоји.⁵⁰⁶ Примећује се недоследност у вођењу евиденције и неусаглашеност података. Једино је наставничка књижница континуирано радила, набављала и издавала књиге. Тек се од 1934/35. може јасно пратити коришћење и раст фонда ђачке библиотеке која је постојала уз удружење „Јакшић“. Књижница уџбеника за сиромашне ђаке постојала је од 1923/24, али је од 1929/30. практично неупотребљива јер нови уџбеници нису набављани.⁵⁰⁷

2.8.2.5. Библиотеке Лесковачке гимназије

Лесковачка реалка/гимназија – у рату је претрпела знатне губитке, но, већ у марту 1919. почела је са радом. Полако је обнављала инвентар, али се у извештајима за 1920/21. наводи да још увек недостају ормани за књижнице. Новац за основне потребе набављан је и од приватних предузетника, а понешто су и сами ђаци куповали. Ова школска установа мењала је свој карактер: најпре је била реалка, потом је додат и гимназијски одсек од 5. разреда, но државна власт инсистира на укидању 7. и 8. разреда, затим се они 1926–27. враћају, те се опет укидају да би коначно 1929/30. постала реална гимназија. Са послератним обнављањем школе полако се изнова формирао библиотечки фонд. Оснивају се наставничка књижница, две ђачке књижнице (за више и ниже разреде) и уџбеничка књижница.

Министарство просвете је школске 1919/20. послало помоћ у књигама за наставничку библиотеку. Она је почела да прима часописе: *Мисао*, *Омладина*, *Здравље*, *Наша деца* и *Просветни гласник*. У школској 1921/22. имала је 112 свезака и, према подацима изасланика Министарства просвете, била је „у бедном стању“. Извори набавке били су разноврсни. Из извештаја за 1928/29. сазнаје се је новац за куповину књига обезбеђен из прихода школског биоскопа⁵⁰⁸. Те године библиотека је достигла број од 468 дела. Била је претплаћена на *Просветни гласник*, *Летопис Матице српске*, *Вијенац*, *Мисао* и *Српски књижевни гласник*.⁵⁰⁹ Извештаји за школске 1930/31. и 1931/32. показују лоше стање у библиотеци, као и незадовољство управе због тога. Школске 1932/33. добила је на поклон од београдских књижара велики број књига, већином уџбеника, а набавила је и масу партитура, *Народну енциклопедију* Станоја Станојевића, *Историју Југославије* Владимира Ћоровића. Наредних година нема

⁵⁰⁶ Оснивање ђачке књижнице забележено је школске 1921/22, да би за школске 1924/25, 1926/27. и 1927/28. било наведено да таква не постоји. У школској 1928/29. евидентиран је фонд од 123 књиге и набавка нових 40. Наредне године се наводи да књижница скоро ни не постоји, а 1930/31. да је основана захваљујући поклону Ђоке Лазића, трговца из Ђуприје. Претпоставка која би могла да реконструише део приче о ђачкој библиотеци је да је након завођења диктатуре претресен фонд и да је све што се сматрало неприкладним за ђаке отписано или пребачено у наставничку библиотеку.

⁵⁰⁷ Добривоје Јовановић, *Гимназија у Ђуприји од 1909. до 1941. године* (Јагодина: Добривоје Јовановић, 2012), 450–454.

⁵⁰⁸ Лесковачка општина финансирала је куповину биоскопског апарата 1922. године. Пројекције су биле намењене свим ученицима у Лесковцу и околини. Улазница је коштала у почетку 1 динар, а затим 2. Сиромашни ученици нису плаћали. Приходи од биоскопа користили су школи за различите издатке.

⁵⁰⁹ Сергије Димитријевић, *Лесковачка гимназија од 1918. до 1941: (посебан отисак из монографије „100 година Лесковачке гимназије“)* (Лесковац: б.и, 1979), 139–140.

кредита за набавку, али добија поклоне од Министарства просвете (дела стране књижевности, класици). Економска криза имала је утицаја и на ову библиотеку, те неколико година није набављена ни једна публикација. Само је Просветно одељење Вардарске бановине послало 6 књига 1934/35. Књиге стижу школске 1938/39, највише као поклон Француског посланства (48). Из буџета Вардарске бановине набављено је 37 књига у вредности од 4152 динара, Министарство просвете послало је 7 књига, док је из школске касе купљено 5.⁵¹⁰ Ова књижница највише је служила за припрему и одржавање часова језика и књижевности. Димитријевић, на основу више извештаја, наводи да су „наставници обилно користили стручна, литерарна и филозофска дела из ове књижнице“.⁵¹¹ Књижничари су чешће биле жене него мушкарци.

Табела 14: Наставничка књижница Лесковачке гимназије: број дела и књижничари⁵¹²

Школска година	Број дела	Књижничар
1920/21.	/	Величко Живановић ⁵¹³
1921/22.	112	/
1924/25	212	Радивој Ненадовић ⁵¹⁴
1925/26.	295	- " -
1926/27.	/	Јелисавета Крстић
1927/28.	383	Нада Милијевић
1928/29.	468	- " -
1929/30.	507	Светозар Поповић
1930/31.	526	- " -
1931/32.	526	Нада Милијевић
1932/33.	746	- " -
1933/34.	877	- " -
1934/35.	883	Вера Миљковић
1935/36.	883	Стевана Љубисављевић
1936/37.	883	Милица Димитријевић
1937/38.	883	- " -
1938/39.	982	- " -
1939/40.	987	Цена Зоговић

⁵¹⁰ Исто, 198.

⁵¹¹ Исто, 140.

⁵¹² Исто, 139–140 и 198.

⁵¹³ Величко Живановић (1887– ?) је до 1922. године радио као суплент француског језика, а затим седам наредних година предаје у другим школама. Од 1930. до 1935. је био председник Друштва пријатеља Француске у Лесковцу. Учествовао је у иницијативи да се обједине књижнице неколико лесковачких друштава и формира Народна књижница у Лесковцу. Видети: Душан Јањић, „Величко Живановић као културни делатник“ *Лесковачки зборник* бр. 52 (2012): 140–149.

⁵¹⁴ Предавао латински и српски језик.

Књижница ђачких уџбеника у почетку је врло брзо напредовала, у школској 1922/23. достигла је 773 уџбеника. Ова библиотека је била доста коришћена, те су књиге врло брзо пропадале тако да се у извештају за 1928/29. наводи да она не може да задовољи потребе сиромашних, а вредних ученика.⁵¹⁵ У школској 1929/30. расходовано је чак 199 књига, а ни једна није набављена. Наредне године набављено је 97 уџбеника и исто толико дато на коришћење. Број уџбеника издатих ђацима наредних година кретао се око 70. Књиге су у великој мери расходоване. До прилива нових 30 књига долази тек 1934/35, затим и две године касније. После тога, до 1940, није набављена ни једна. У школској 1938/39 наводи се да књижница располаже само са 85 уџбеника и да су сви дати на коришћење. Књижничари су били Коста Гинић и Милан Врбић (од 1931/32. до 1939/40).

Према Сергију Димитријевићу који је писао историју ове школе, две ђачке књижнице налазиле су се под управом ученичке литерарне дружине „Вуловић“. Књиге су набављане средствима од чланарина дружине, а пристизали су и поклони од просветних установа и друштава. Школске 1920/21. књижница за ниже разреде имала је 98 примерака књига, а књижница за више разреде 168 наслова у 193 примерака. Димитријевић надаље о њима износи податке као да се ради о једној књижници. Извештаји из двадесетих година показују да „ученици радо читају“, највише руске писце. Школске 1927/28, књижница је имала 1000 дела, 170 читалаца који су имали 1420 позајмица. Школу је тада похађало 719 ученика, од чега је 217 било у вишим разредима (V–VIII).⁵¹⁶ Најчитанији наслови били су *Хамлет*, *Quo Vadis*, *Кроз пустињу и прашуму*, *Васкрсење* и *Хајдук Станко*. Наредне школске године, књижни фонд је безмало преполовљен, те библиотека броји 576 дела. Читалаца је било 110, позајмица 600. Најчитанији наслов био је *Рат и мир* Л. Н. Толстоја.⁵¹⁷ Према Димитријевићу, књижница за више разреде спојена је са књижницом за ниже разреде 1929/30. Купљено је 25 књига, поред исто толиког броја које је поклонило МП. Сваке наредне године, фонд је обогаћиван више куповином него поклонима. На крају школске 1938/39. у библиотеци је било 1247 књига. Финансирана је превасходно од чланарина дружине. Нема податка о томе, да ли су је могли користити и ученици који нису чланови „Вуловића“. Интересовање за читање било је велико, нарочито у 7. и 8. разреду. Ана *Карењина*⁵¹⁸, *Горски вијенац*⁵¹⁹ и *Огњем и мачем*⁵²⁰ били су најчитанији наслови почетком тридесетих година.⁵²¹

2.8.2.6. Још неки примери

Реална гимназија у Алексинцу је средином тридесетих година имала скромне књижнице: Ђачку „Уједињење“ са 958 свезака, која је била намењена духовном образовању ученика, и наставничку са 448 књига научне садржине. Књижница Државне реалне гимназије у Крушевцу располагала је са 3639 књига. Прокупачка

⁵¹⁵ Сергије Димитријевић, Нав. дело, 173.

⁵¹⁶ Број ученика се до краја школске године свео на 574. Одустајање од школовања и овакав пад у броју ђака били су уобичајени за то доба.

⁵¹⁷ Сергије Димитријевић, Нав. дело, 181.

⁵¹⁸ Позајмљена 12 пута у школској 1929/30. и осам пута 1930/31.

⁵¹⁹ Позајмљен 15 пута 1929/30.

⁵²⁰ Осам пута позајмљен 1930/31.

⁵²¹ Сергије Димитријевић, Нав. дело, 257–258.

гимназија имала је Библиотеку наставника са 1508 књига и Библиотеку ђака са 725 књига има.⁵²² Наставничка књижница Чачанске гимназије бројала је 1315 дела.⁵²³

2.8.3. Библиотеке учитељских, богословских и других стручних школа

Почетком двадесетих година, на простору Србије постојало је 12 учитељских⁵²⁴, две техничке, једна музичка и једна глумачка школа.⁵²⁵ Касније се оснивају нове учитељске школе – у Ужицу, Шапцу, Пироту. Према *Закону о учитељским школама* однародованом 29. 9. 1929. оне су биле обавезне да формирају ђачке, наставничке и уџбеничке библиотеке. Образовање свештеника било је могуће у богословијама у Призрену и Сремским Карловцима. Обе школе имале су богате библиотеке. У Краљевини Југославији су постојале и друге врсте школа: грађанске, домаћичке, пољопривредне, текстилне, занатске, војне, школа за полицијске службенике, официрска. О раду њихових библиотека нема за сада доступних података.

2.8.3.1. Библиотеке школа за учитеље у Сомбору

Српска учитељичка и Српска учитељска школа у Сомбору постају државне 1920. године. Иако су се девојке школовале одвојено од момака још од 1894. године, велика библиотека, превасходно намењена наставном особљу, остала је заједничка. Учитељичка школа формирала је сопствену библиотеку за наставнике тек 1910, мада су и даље могли да се служе библиотеком у Учитељској школи, која се налазила у новој згради Препарандије из 1895. У првим годинама 20. века, ученици су основали удружење „Натошевић“, а ученице „Преходницу“. Оба удружења имала су своје добро снабдевене и коришћене књижнице. „Према подацима из годишњих извештаја у Женској учитељској школи (у наставничкој библиотеци) било је 1922/23. г. 788 дела у 1592 свеске, а 1927/28. г. 1405 дела. У ђачкој библиотеци, насталој из фонда књижнице дружине 'Преходница' било је 1922/23. г. 3489 свезака, а 1927/28. г. 2190 дела у 4280 свезака. Мушка учитељска школа имала је школске 1930/31. г. у наставничкој библиотеци 4286 дела, а ђачка библиотека, настала из књижнице дружине 'Натошевић', имала је исте године 908 дела у 1895 свезака.“ После спајања школа у Мешовиту учитељску школу у Сомбору 1932, и њихове библиотеке су спојене у једну.⁵²⁶ Према подацима Централног пресбирија из 1936. године, ђачка библиотека ове школе имала је око 3000 књига што је необично јер не показује никакво увећање фонда.

2.8.3.2. Библиотеке Државне учитељске школе у Алексинцу

Државна учитељска школа у Алексинцу имала је неколико библиотека и читаоница. Наставничка књижница и читаоница поседовала је око 1500 књига. Књижница фонда сиромашних ученика основана је 1928. и садржала 654 књ. које су користили учитељи и ученици, као и наставници школе. Књижница ученичког

⁵²² АЈ, Централни пресбирио, 1.2.1936.

⁵²³ „Данас је почела прослава стогодишњице чачанске гимназије“, *Правда*, 17. 10. 1937, 4.

⁵²⁴ Мушка учитељска у Алексинцу, Женска учитељска у Београду, Мушка учитељска у Јагодини, Женска учитељска у Крагујевцу, Мушка учитељска у Неготину, Богословско-учитељска у Призрену, Женска учитељска у Новом Саду, Мушка учитељска и Женска учитељска у Сомбору, Мешовита учитељска у Суботици, Женска учитељска у Великом Бечкереку и Учитељска школа у Вршцу.

⁵²⁵ *Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* (1923), 24–25.

⁵²⁶ Милан Степановић и Сања Степановић – Милошев, „Настанак и рад школске библиотеке у сомборској Српској учитељској школи – Препарандији (1817–1920)“, у *200 година српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору: Зборник са научне конференције са међународним учешћем*, Првослав Јанковић и Милан Степановић, уредници (Сомбор: Педагошки факултет, 2014), 1–41.

удружења „Будућност“, за коју се наводи да је основана када и школа – 1871, располагала је фондом од 11.385 књига. Млађе удружење, Савез трезвене младежи (СТМ) „Напредак“, основан 1922. имао је књижницу са 427 књига коју су могли да користе и наставници и ученици. Ученичка читаоница, која је била доступна и наставном особљу, имала је 60 часописа и новина које су ставили на располагање Управа школе, фонд сиромашних ученика, ученичко удружење „Будућност“, СТМ „Напредак“, као и поједини наставници и ученици.⁵²⁷

2.8.3.3. Библиотека Мушке учитељске школе у Јагодини

Мушка учитељска школа у Јагодини имала је такође више књижница: наставничку (осн. 1896) са 3058 књига, служила за усавршавање наставника; литерарне дружине ђака „Узданица“ (1896) имала је 2063 књига за стручно усавршавање ученика; библиотеку Сретена Аџића (1856–1933), управитеља школе, поклоњена је школи након његове смрти, бројала је 2400 књ. и служила за стручно усавршавање ученика. Библиотека Прогрес (1896) која је располагала са 200 књ. за стручно усавршавање ученика.⁵²⁸

2.8.3.4. Богословије

Библиотека Призренске богословско-учитељске школе, некада најбогатија на простору Косова и Метохије, тешко се је могла опоравити од страдања у Првом светском рату. „Од 9000 дела у 13000 свезака, колико је поседовала Библиотека, Бугари су издвојили око 3000 књига и пренели у Софију, а остало уништили.“ После рата школа је формирала нови библиотечки фонд, а из Бугарске је враћено 2300 књига.⁵²⁹ У школи су, заправо, постојале две библиотеке: професорска и ђачка⁵³⁰.

Фонд професорске књижнице је у школској 1929/30. бројао 3423 књиге, а десет година касније 4467, што значи да се годишње у просеку увећавао за стотину наслова који су набављани поклоном и куповином. Поред тога примала је велики број часописа.⁵³¹ Извештаји показују да је библиотека служила и ученицима других школа као и осталим грађанима Призрена, те имала велики значај у просветно-културном животу овог града.⁵³² Библиотекари су били професори Богословије: Сава К. Поповић (1919–1921), Мирко Јовановић (1921–1934), Пантелејмон Хапланов (1934–1935), Слободан Богићевић (1935–1936) и Иван Јакубов (1936–1940). Ђаци су имали задатак да кориче књиге и за то су примали накнаду. Од 1936. уведено је плаћање чланарине – за ђаке 2, а за грађанство 5 динара, док су професори и даље могли бесплатно да је користе. Да је управа је показивала интересовање за напредак библиотеке сведочи писмо ректора Богословије Управи фонда Симе Игуманова, из 1937. године, у коме „моли за помоћ у обнављању библиотеке, која још није у потпуности опорављена од уништења 1915.“⁵³³

⁵²⁷ АЈ, Централни пресбиро, 1.2.1936.

⁵²⁸ АЈ, Централни пресбиро, 1.2.1936.

⁵²⁹ Гордана Стокић Симончић и Жељко Вучковић, *Библиотеке и идентитет*, 2012, 81

⁵³⁰ Ђачка библиотека основана је 1894. при ђачкој дружини „Братство“ која ће касније променити име у „Растко“.

⁵³¹ Укупан број јединица грађе био је далеко већи. Постоји податак из 1936. да је професорска библиотека имала 8435 примерака књига и часописа. – Ана Савић, *Библиотека Призренске богословије – задужбина Симе Андрејевића Игуманова (1872–2012)* (Београд: Народна библиотека Србије, 2013), 66.

⁵³² Исто, 64.

⁵³³ Исто, 66.

Иако има назнака да је постојала, мало је познато шта се са ђачком библиотеком дешавало. Забележено је да јој је епископ Николај Велимировић 1926. поклатио 16 књига.⁵³⁴ Према извештају о раду школе у 1929/30. достигла је фонд од 7127 књига.⁵³⁵ О њој су се старали изабрани чланови дружине.

Библиотека Српске православне богословије у Сремским Карловцима је према евиденцији Централног пресбироса из 1936. године имала фонд од око 5000 књига.⁵³⁶ Но, с обзиром на то да се у зграду Богословског семинара уселила Београдска богословија, а да је, према наводима Ненада Идризовића, Карловачка формално престала са радом 1922, није јасно о чијој се збирци ради.⁵³⁷

2.9. Библиотеке факултета и њихових завода

Иако су историјати београдских факултета из времена Краљевине Југославије написани, њихове библиотеке углавном нису систематски истраживане⁵³⁸, те не постоји ни синтетизован преглед њиховог рада и развоја. Таква ситуација јесте препрека у проналажењу доказа о постојању одређених видова односа с јавношћу. Због тога је циљ овог поглавља да пружи ширу слику рада факултетских библиотека, те да укаже на елементе односа с јавношћу који се спорадично јављају.

Београдски универзитет је током међуратног периода доживео видан напредак како у погледу разгранатости научних дисциплина, тако и у броју студената. Његов рад је био регулисан *Законом о Универзитету* из 1905. године, све док 1930. није донет *Закон о универзитетима*. Београд је већ имао Филозофски, Правни и Технички факултет, а 1920. године почела су да раде три нова – Богословски, Медицински и Пољопривредни. Поред тога, у циљу децентрализације високог образовања, основани су и Филозофски факултет у Скопљу и Правни факултет у Суботици. Пољопривредни факултет је 1932. прерастао у Пољопривредно-шумарски, а 1936. основан је Ветеринарски. Медицински факултет је устројио Фармацеутски одсек 1937. године. Повећање броја научних дисциплина и факултета праћено је порастом броја наставника, но ипак не одговарајућом динамиком: уочи Другог светског рата на Универзитету у Београду је радило преко пет стотина наставника, а студирало око десет хиљада младих људи. Већина декана се у извештајима Ректору жалила на недовољан број наставног и помоћног особља.

У другој половини тридесетих година издаци за универзитете захватили су у просеку око 8,5% буџета Министарства просвете Краљевине Југославије. Према подацима за буџетску 1938/39, за снабдевање и уређење књижница, института,

⁵³⁴ Ана Савић, 61.

⁵³⁵ Гордана Стокић Симончић и Жељко Вучковић, *Библиотеке и идентитет*, 81.

⁵³⁶ АЈ, Централни пресбирос, 14. 2. 1936.

⁵³⁷ Н. Идризовић, „Патријаршијска библиотека Српске православне цркве: 1706-2006“ (докторска дис, Филолошки факултет у Београду, 2016), 170–171.

⁵³⁸ Изузетак је Библиотека Музичке академије, данас Факултета музичке уметности, која је била предмет магистарског рада: G. Stokić, „Biblioteka Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu - najznačajnija muzička kolekcija u Srbiji“ (magistarski rad, Filološki fakultet u Beogradu, 1995). Објављен је и чланак: Гордана Стокић, „Библиотека Факултета музичке уметности у Београду: настанак, садржај и значај збирке“, *Нови звук: интернационални часопис за музику* Бр. 10 (1997): 125–137.

семинара и клиника одвајано је 8,32% целокупне суме намењене универзитетској настави, што је било изузетно скромно.⁵³⁹

Уредбе факултета имале су могућност да, ради допуне и потпоре настави, предвиде постојање наставних и научних завода – института, кабинета, лабораторија, музеја, семинара, просеминара, факултетских библиотека и др. Сваки од завода такође је могао да поседује и своју стручну библиотеку.⁵⁴⁰ Према томе, факултети су могли да имају једну општу библиотеку и поред ње још других библиотека које су део организационих јединица. *Општа уредба универзитета* која је донета 1931. године прописала је потребан ниво стручне спреме за библиотекара факултетске библиотеке, који је спадао у техничко особље и као чиновник морао да има „потпуну средњошколску и стручну спрему са завршним испитом“, исто као и опсерватори, картографи, дентисти (зубни техничари) и управници универзитетских добара.⁵⁴¹

Опште факултетске библиотеке, као и оне при њиховим семинарима и институтима су се, према употребљаваној терминологији, сматрале научним библиотекама. Из перспективе данашње класификације, опште факултетске и катедарске библиотеке сврставају се у високошколске, док се оне које припадају институтима и сличним научним заводима посматрају као специјалне. Ипак све су у међуратном и ратном периоду биле чврсто везане за високошколски систем и служиле наставном особљу и студентима, те се у дисертацији заједно анализирају. Финансиране су из буџета универзитета односно факултета. Средства за куповину публикација највише су добијана на основу ратне одштете, а књижнице су, поред тога, примале поклоне и обављале размену. Поједини факултети прописали су да студенти плаћају годишњи/семестрални издатак за библиотеку чиме су обезбедили корисне приходе. Оно што је било важно за снабдевање актуелним научним доприносима јесте обавеза размене дисертација између домаћих факултета која је прописана *Општом уредбом о универзитету*.

Доношење закона и уредби у којима се библиотеке помињу, усвајање библиотечких правилника, рад на централним каталозима факултета и универзитета те прописивање наплате за употребу библиотеке, сведоче о настојању универзитетских власти да се уреди систем библиотека при високошколским установама. За старање о њима формиран су и библиотечки одбори од неколико чланова наставног особља. Иако су библиотекарске послове често обављали наставници и асистенти, полако почињу да се запошљавају и библиотекари са пуним радним временом, што је још један од показатеља постепеног напретка.

Не може се рећи да су ове библиотеке спроводиле велики број активности из домена односа с јавношћу. Односи са корисницима уређивани су путем правилника о раду општих библиотека или уредаба о раду факултета. Правилници су донети за библиотеке Правног, Православног богословског и Техничког факултета, као и за библиотеку Музичке академије. Нема доказа да је неким актима регулисан рад семинарских и институтских библиотека. О њиховом раду подносили су се извештаји деканима. Евидентно је да су имале дародавце, а било је и оних које су вршиле размену

⁵³⁹ Љубодраг Димић, *Културна политика... Први део*, 163.

⁵⁴⁰ *Општа уредба Универзитета: (Ова Уредба обнародована је у „Службеним новинама“ бр. 291 – ХСВ од 12 децембра 1931 године)*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1932), чл. 221, 68.

⁵⁴¹ Исто, чл. 185, 55.

публикација. Круг њихових корисника био је мали, стога ни не чуди чињеница да са представницима медија нису одржавале редовну комуникацију.

2.9.1. Библиотеке Филозофског факултета

Филозофски факултет је радио је по уредби из 1906. године све до 1924/25. године када је усвојена нова. Због разноврсности дисциплина које се на њему изучавају имао је врло сложену организацију. Број института, завода и семинара порастао је са 23, колико је износио 1924/25, на 42 у школској 1936/37. Услед своје обухватности те недовољног финансирања државе недостајало је наставног и помоћног особља, простора и средстава за рад. Организационе јединице факултета налазиле су се на разним локацијама у Београду: у старој и новој згради Универзитета на Студентском тргу, згради на адреси Краља Петра бр. 2 заједно са Богословским факултетом, у Добрачиној 16 (Минералошко-петрографски завод), Доситејевој 19 (део Геолошко-палеонтолошког завода), Таковској 14 (Ботаничка башта и завод), Булевару ослобођења 12 (Метеоролошка опсерваторија), Ташмајдану (Сеизмолошки завод) и Лаудановом шанацу (Астрономска опсерваторија).⁵⁴² О развоју библиотека Филозофског факултета у међуратном периоду мало се тога зна.⁵⁴³ Сигурно је да су своје фондове попуњавале на рачун ратне одштете, нарочито током двадесетих година, да су се о њима старали углавном асистенти и професори. Нема назнака да је факултетским уредбама или правилницима регулисан њихов рад.⁵⁴⁴

На Филозофском факултету су до краја међуратног периода своје библиотеке формирали следећи семинари и институти: Ботаничка башта и завод, Географски завод, Геолошко-палеонтолошки завод, Германистички завод, Зоолошки завод, Метеоролошка опсерваторија, Минералошко-петрографски завод, Нова Астрономска опсерваторија, Сеизмолошки завод, Физиолошки завод, Физички завод, Физичко-хемијски завод, Хемијски институт, Математички семинар, Српски семинар – одељење за књижевност, Српски семинар – Одељење за лингвистику, Српски семинар – Одељење за народну историју, Етнолошки семинар, Музичко-научни семинар, Семинар за историју уметности, Филозофски семинар, Општи педагошки семинар, Семинар за експерименталну психологију, Семинар за педагогију, Археолошки семинар и музеј, Семинар за византологију, Семинар за историју старог века, Семинар за општу историју новог века, Семинар за помоћне историјске науке и историју средњег века, Албаноолошки семинар, Енглески семинар, Италијански семинар, Оријентални семинар, Семинар за грчки језик и књижевност, Семинар за експерименталну фонетику, Семинар за латински језик и књижевност, Семинар за упоредну књижевност, Семинар за француски језик и књижевност, Словенски семинар. Укупно је постојало 39 библиотека које су поседовале од неколико стотина до неколико хиљада свезака.

На факултету, у згради на Студентском тргу, налазио се и Централни каталог који је био организациона јединица Универзитета. Почео је да ради 1930. године, иако је Одбор за Универзитетску библиотеку донео одлуку да се он оснује још 1924. Смештен

⁵⁴² *Универзитет у школској 1936/37 години: Годишњи извештај Ректора Универзитета са извештајима декана и другим извештајима* (Београд: Универзитет у Београду, s. a.), 49.

⁵⁴³ У монографији поводом стогодишњице Филозофског факултета библиотеке се помињу спорадично. – Радован Самарџић, одговорни уредник, *Сто година Филозофског факултета* (Београд: Народна књига, 1963).

⁵⁴⁴ На основу увида у: Драгољуб Т. Баралић, приређивач, *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду* (Београд: Научна књига, 1967), 373–442.

је на овом факултету због тога што је његову библиотечку грађу требало прво обрадити. Финансиран је из фонда задужбине Луке Ђеловића-Требињца, затим из фонда Павла Куртовића, а 1936. године добио је свој редовни буџет.⁵⁴⁵ Председник Одбора за централни каталог био је др Миливоје Лозанић (1878–1963), а чланови др Веселин Чајкановић (1881–1946) и др Виктор Новак (1889–1977). Управник централног каталога био је проф. Чајкановић. На каталогу су, поред њега, готово увек радила још четири службеника.⁵⁴⁶ У централни каталог до почетка Другог светског рата нису укључени фондови Техничког, Пољопривредно-шумарског, Ветеринарског, као ни Филозофског факултет у Скопљу и Правног у Суботици.

Тридесетих година, државни кредити постају све мањи, па се тако из извештаја Универзитета за 1936/37. може видети да књиге и часописи готово нису куповани. Многи управници семинара и завода као највећу последицу недостатка буџета наводе немогућност набављања актуелне научне литературе.⁵⁴⁷

Управник Етнолошког семинара у извештају декану тврди да од 1930. године није набављена ни једна свеска стручних часописа, а да је од иностраних књига купљено само неколико најјефтинијих за најпрече потребе. Срећна околност био је поклон Министарства иностраних послова од 50 књига. Управник Семинара за историју уметности је у извештају написао: „због малог кредита библиотека се могла увећати само врло незнатним бројем књига. Осећа се врло велика потреба за новијим стручним публикацијама и за стручним часописима.“ Библиотека Семинара за латински била је у стагнацији, док је Семинар за историју средњег века морао да откаже претплату на неке часописе. Географски институт није био у стању да купује потребна научна дела. Управник Семинара за оријенталну филологију истицао је да „мали кредити коче нормалан рад Семинара, нарочито пак у томе што се стално заостаје у набавци стручних часописа, енциклопедија и других едиција“. У истом тону, о стању и потребама извештавао је и управник Италијанског семинара, који је тврдио да мали кредити „не допуштају брже попуњавање до крајности скромне семинарске књижнице“, а да то кочи функционисање организационе јединице којом руководи. Ни на Семинару за упоредну књижевност није било боље: „због изузетно малог кредита није ове године много набављено књига (око 10). Семинару је потребно да може бар један часопис примати.“ Геолошко-палеонтолошки завод морао је да откаже претплату на часопис који је примао више од 40 година, а наставници су били принуђени да сами купују стране уџбенике. Ипак Библиотека је увећана за „60 нових дела и преко 250 периодичних издања“ захваљујући поклонима и размени свог стручног часописа. Иако није био у могућности да купује, Словенски семинар је добио 92 свеске одабраних дела пољске књижевности од Управе фондова народне културе у Варшави. Енглески семинар примио је поклоне од организације British council – 87 школске 1935/36. и 16 књига 1936/37. Књижевница Ребека Вест је послала 45 књига. Ботанички завод, који је такође био у незавидној финансијској ситуацији, је, захваљујући размени за свој *Bulletin de l'Institute et du Jardin botaniques de l'Université de Belgrade*, примао преко 100 светских

⁵⁴⁵ Небојша Лазаревић, „Централни каталог Београдског универзитета“, *Библиотекар* Бр. 4 (1961): 351.

⁵⁴⁶ Ангажовани су били: Вера Поповић, Рујица Симовић, Ана Поповић, Загорка Стјепановић, Никола Мирковић, Василије Савић и Персида Предраговић. Касније су се запослиле Драгиња Бошковић, Дренка Ризванбеговић, Рујица Туцаковић, у звању административних дневничара Универзитета, и Рујица Симоновић, архивски чиновник МП. Драгиња Бошковић радила је у Централном каталогу све до пензионисања крајем 1959. Рујица Туцаковић је у тренутку објављивања текста о овој радној јединици 1961. године и даље била у њој запослена.

⁵⁴⁷ Годишњи буџет који је факултет добијао од државе школске 1934/35, 1935/36. и 1936/37. износио је 384.000 динара. *Универзитет у школској 1936/37 години...*, 69.

часописа! Да је факултет разумео потребе својих библиотека показује то што је донацију француске владе од 60.000 франака, која је пристигла у овој кризној години, наменио за набавку публикација.⁵⁴⁸

Најстарија, али и највећа, Библиотека Српског семинара, који је као посебна организациона јединица постојао од 1905. до 1932, била је подељена на: Одељење за лингвистику, Одељење за историју и Одељење за књижевност. Фонд је обухватао око 30.000 књига које су „подељене по струкама“. Вођен је инвентар и азбучни каталог на картонима. Постојала је читаоница за студенте, а публикације су могле да се користе и ван библиотеке, осим часописа, речника, енциклопедија и тзв. „стручних, ручних књига“ у које су спадале историје књижевности и библиографије.⁵⁴⁹ Од 1936. свако одељење почиње да води свој инвентар.⁵⁵⁰

Филозофски факултет, осим због богатства својих библиотека, значајан је и због тога што је на њему први пут институционализован библиографски рад.⁵⁵¹ На њему је функционисао Библиографски институт⁵⁵², који је као организациона јединица установљен 1927/28, те имао и свој удео у буџету факултета⁵⁵³.

Овај факултет, без једне опште, а са великим бројем малих библиотека радио је на централном каталогу како би обезбедио ефикаснији одговор на информационе потребе студената и наставника, а притом координисао набавку грађе. Суштински, односи с јавношћу његових библиотека сводили су се комуникацију са корисницима и управом којој су се подносили извештаји, да би она затим интересе библиотека заступала код универзитетских власти. Њихови дародавци били су појединци, домаће и иностране организације па чак и владе страних држава. Како су биле намењене ограниченој корисничкој популацији, није постојало веће интересовање медија и друштвене заједнице за њихов рад.

2.9.2. Библиотека Правног факултета

Библиотека Правног факултета у међуратном периоду имала је врло богат фонд и већ угледно пословање. Прва Правила ове библиотеке сачињена су још 1904, пре оснивања Универзитета у Београду. Она су делимично промењена 1911. године и према њима се радило и након Првог светског рата. Библиотека није имала запосленог са пуним радним временом већ је управник (библиотекар) биран из редова професора. Током међуратног периода библиотекар су били: Слободан Јовановић, Реља Поповић, Михаило Константиновић и Јован Ловчевић. Њих је бирао Савет факултета. Углавном су имали и своје помоћнике – доценте или асистенте. Најважнији орган управљања био

⁵⁴⁸ Исто, 51–56.

⁵⁴⁹ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* Књ. 1: А–З, s.v. „Библиотека Српског семинара“, 179.

⁵⁵⁰ *Сто година Филозофског факултета*, 340.

⁵⁵¹ Александра Вранеш, „Почеци Библиографског института у Српском семинару Филозофског факултета“ *Анали Филолошког факултета* књ. XXI (2009): 149.

⁵⁵² Библиографски институт основан је пре Првог светског рата, иницијативом Павла Поповића. На њему су студенти српске/југословенске књижевности под руководством наставника и асистената прикупљали грађу за израду српске библиографије 1867–1905. године. Радован Самарџић, одговорни уредник, *Сто година Филозофског факултета* (Београд: Народна књига, 1963), 354. Видети и: Александра Вранеш, *Високошколске библиотеке* (Београд: Конзорцијум TEMPUS пројекта UMI_JER 16059-2001, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“; Бањалука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2004), 71–72.

⁵⁵³ *Универзитет у школској 1936/37 години...*, 52.

је Библиотечки одбор на чијем се челу налазио декан. Примарна дужности одбора била је распоређивање финансијских средстава за набавку. Уз то је са другим органима Факултета сарађивао поводом питања која се односе на библиотеку.

Правни факултет дуго није располагао простором који би одговарао његовим потребама, што је довело до тога да се његова библиотека неко време није налазила у истој згради у којој је и факултет.⁵⁵⁴

У тексту *Југословенске библиотеке*, који се појављује у *Гласнику књижара* 1934. године наводи се да Библиотека Правног факултета у Београду има око 60.000 свезака, азбучни и стручни каталог.⁵⁵⁵

Корисници су били наставно особље и студенти, као и лица за која професори гарантују уз одобрење шефа библиотеке. Професори су имали предност: на цедуљама су исписивали име аутора и назив дела, лично их предавали библиотекару и тражене наслове добијали одмах са могућношћу да их изнесу из библиотеке. Студенти су цедуље са подацима о себи и публикацији коју траже убацивали у посебно сандуче и тек сутрадан могли да је користе у просторији библиотеке. Одлуком од 14. марта 1927. године прописано је да студенти на име доприноса за факултетску библиотеку плаћају 20 динара по семестру.⁵⁵⁶ Тако је, примера ради, школске 1936/37, наплаћено 132.740 динара, што није био мали буџет за једну високошколску књижницу. Но, библиотека је оскудевала у кредитима које је требало да обезбеди држава. Упркос томе, набавка је могла да се одвија на задовољавајућем нивоу. Библиотека је у току 1936/37. купила 527 књига, а 52 добила на поклон, тако да је на крају године фонд обухватао 24.168 наслова. Те године је укупно узето на читање 3787 књига. Највише су коришћени уџбеници – 1906 пута, професори и асистенти позајмили су 372, а докторанди и студенти 1509 других публикација.⁵⁵⁷ Ово значи да је у просеку сваки слушалац Правног факултета позајмио један наслов из његове Библиотеке.⁵⁵⁸

Библиотека Правног факултета у Суботици, основана је 1920, а средином тридесетих година њен фонд обухватао је тек 2000 књига.⁵⁵⁹

2.9.3. Библиотека Техничког факултета

Технички факултет је имао библиотеке за поједине одсеке које су биле предвиђене уредбама из 1897. и 1900. године када је још био у оквиру Велике школе. Централна факултетска библиотека формално је основана тек *Уредбом техничких факултета Универзитета у Београду, Загребу и Љубљани* из 1935.⁵⁶⁰ Свечано је отворена 2. јуна 1937. године у новом факултетском здању.⁵⁶¹ Овај догађај пропраћен је кратким текстом у новинама *Правда* у коме се истиче да се на тај тренутак чекало осам

⁵⁵⁴ Факултет је био смештен у тзв. новој згради Универзитета.

⁵⁵⁵ „Jugoslovenske biblioteke“, *Glasnik knjižara* God. 5, br. 10–11 (1934): 114.

⁵⁵⁶ К. Петровић, „Прилог историји Библиотеке Правног факултета Универзитета у Београду, библиотекари и књижничари“ (мастер рад, Филолошки факултет у Београду, 2011), 7-9. О историји библиотеке у међуратном периоду видети и: Љубица Кандић, *Историја Правног факултета 1905–1941* (Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2002).

⁵⁵⁷ *Универзитет у школској 1936/37*, 32.

⁵⁵⁸ Школске 1936/37. у зимском семестру било је 3268, а у летњем 3388 студената.

⁵⁵⁹ АЈ, Централни пресбирос, 63, 167, 14. 2. 1936.

⁵⁶⁰ *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*, 542.

⁵⁶¹ Ново здање Техничког факултета грађено је од 1925. до 1931. године, након подизања Универзитетске библиотеке са којом је стварало амбијенталну целину.

година. Окарактерисан је као скроман, ипак, међу присутнима су се нашли ректор, проректор, декани свих факултета на Универзитету као и поједини професори, управник Универзитетске библиотеке, чланови Савета универзитета, студенти Техничког факултета и др. што показује да је ово био значајан догађај за универзитетску заједницу. Почетни фонд бројао је 2000 томова стручних књига као и велики број часописа.⁵⁶² Познато је и да је имала свој правилник, који је Универзитетски сенат усвојио школске 1936/37.⁵⁶³ Факултет је проблем скромног буџета решио тиме што је издејствовао одобрење Сената да прикупља прилоге од студената за потребе Библиотеке.⁵⁶⁴

2.9.4. Библиотеке Медицинског факултета

Медицински факултет се у првим годинама рада суочавао са бројним тешкоћама. Није имао минималне услове за рад и одржавање теоријске и практичне наставе, а у јавности се појавила струја која се противила његовом постојању и сматрала да држава нема буџет за његово издржавање. Чак је и министар просвете Стјепан Радић 1925. године предлагао да се неки факултети, међу њима и Медицински, затворе због тога што изискују велике материјалне трошкове.⁵⁶⁵ С обзиром на врло сложену организацију, све време је био раштркан по Београду, а прву сопствену нову зграду – Патолошки институт добио је 1926. И поред мањка наставног кадра, развијао се константно. Школске 1939/40. године Медицински факултет имао је 15 клиника, 14 института и 21 катедру, у оквиру којих је предавано 57 научних дисциплина – предмета.

Према подацима из споменице поводом петнаестогодишњице Медицинског факултета, већина завода имала је мале библиотеке са часописима и књигама претежно на страним језицима. У постојећој литератури нису забележене године њиховог оснивања, али је основано претпоставити да су публикације набављане одмах по формирању ових организационих јединица. О њима се је старало наставно и помоћно особље. Формирање библиотека је у почетку било тешко због недостатка кадра и просторија, а касније је њихово издржавање и развијање ометано финансијском кризом. Од 1926. смањују се новчане дотације за факултет, а више се није могло ни набављати на рачун репарација.⁵⁶⁶ Није познато када је формиран централни каталог, али се зна да је од 1927. године био смештен на Хистолошком институту.

2.9.4.1. Библиотеке института

Физиолошки завод, основан 1921, добио је нову зграду 1926. године. У њој су две собе уређене за библиотеку и читаоницу. Страни научно-стручни часописи били су најважнији део фонда, но услед кризе и ограниченог кредита, после 1932. обустављена

⁵⁶² „Данас је отворена библиотека на Техничком факултету“, *Правда* 2. 6. 1937, 3.

⁵⁶³ *Универзитет у школској 1936/37 години: годишњи извештај ректора универзитета са извештајима декана и другим извештајима*, 3.

⁵⁶⁴ Исто, 101.

⁵⁶⁵ Радоје Чоловић, „Медицински факултет у Београду од 1920. до 1946. године“, у *Сто година Медицинског факултета у Београду*, ур. Лазар Давидовић (Београд: Медицински факултет Универзитета, 2022), 60.

⁵⁶⁶ *Медицински факултет Универзитета у Београду: 1920–1935* (Београд: Медицински факултет, [1935]), 50.

је претплата на већину часописа. Као најпреча потреба Института у 1935. години наводи се управо повећање дотација за издржавање библиотеке.⁵⁶⁷

Хистолошки завод основан почетком 1922. године, прво је био смештен у једној соби Главне војне болнице, затим у новој згради Универзитета. Почетком 1924. за њега је закупљен трећи спрат и мансарда Школе за нудиље када добија мало више простора за сва своја одељења, а самим тим и библиотеку. Тек 1927. године добио је своју зграду. У њу су, поред осталог, смештени централни каталог књига и часописа свих установа Медицинског факултета и библиотека. Библиотека Хистолошког завода била је једна од већих. Садржала „1300 бројева у инвентару књига са више од 2000 свезака већином на страним језицима (немачком и француском)“ и 850 сепарата. Поред ње постојала је и студентска читаоница са малом приручном библиотеком уџбеника за хистологију.⁵⁶⁸ Помиње се да је лексикографска литература значајног обима и да може бити драгоцен за израду медицинског речника на државном језику.

Завод за ратну хирургију, основан 1922, имао је своју библиотеку чији обим фонда није познат.⁵⁶⁹

Хемијски завод, основан 1923. године, имао је библиотеку са 415 књига и 20 наслова часописа. Према извору из 1935, књижница је због смањивања кредита једва успевала да одржи и оне часописе које је имала комплетно.⁵⁷⁰

Судско-медицински завод изграђен је 1924. године, за десет година његова библиотека набавила је 1294 књиге и 1244 свезака часописа. Поред тога формиран је и музеј са преко 700 артефаката.⁵⁷¹

Фармаколошки институт, основан 1924, имао је своју библиотеку смештену у малој соби, тако да су неки ормани стајали и на ходнику. На рачун репарација добијена су два комплета немачких часописа. Средином тридесетих година фонд је бројао 325 књига, 14 часописа, и 18.000 сепаратних отисака из области физиологије и фармакологије. Библиотека је била отворена сваког радног дана од 9 до 12 часова, а књиге и часописи се нису могли износити.⁵⁷²

Завод за радиологију и физику, основан 1927. године, имао је скромну библиотеку. У њој се налазило 7 наслова научних часописа у више стотина бројева. До 1935. набављено је само 27 стручних књига.⁵⁷³

Завод за дескриптивну и топографску анатомију, настао из Анатомског института, имао је такође своју библиотеку која је била смештена у засебној просторији.⁵⁷⁴ Нису познати подаци о фонду у међуратном периоду. У оквиру Медицинског факултета, радили су и Патолошки⁵⁷⁵ и Бактериолошки институт⁵⁷⁶, као и Катедра за физикалну терапију и балнеологију, али нема података о њиховим библиотекама у то време.

⁵⁶⁷ Исто, 40–41.

⁵⁶⁸ Исто, 34.

⁵⁶⁹ Исто, 137.

⁵⁷⁰ Исто, 21–24.

⁵⁷¹ Исто, 114–115.

⁵⁷² Исто, 46–47.

⁵⁷³ Исто, 18–19.

⁵⁷⁴ Исто, 27.

⁵⁷⁵ Завод за општу патологију и патолошку анатомију је основан 1922, а своју зграду добио 1926.

⁵⁷⁶ Основан је 1926.

2.9.4.2. Библиотеке клиника

Интерна пропедевтичка клиника, основана 1922. године, имала је сопствене приходе, али је за библиотеку добијала дотације из државног буџета. Садржала је 500 књига и 15 часописа у 630 свезака.⁵⁷⁷

Библиотека Хируршке пропедевтичке клинике бројала је 385 свезака. Њена вредност била је процењена на 200.000 динара.⁵⁷⁸

Прва интерна клиника дуго је у баракама чекала на прописан простор, а како је средином 1928. године дошла у ситуацију да нема куд, свој инвентар је почела да сели у још недовршену зграду. Потпуно је уређена тек у школској 1930/31. Имала је библиотеку са орманима и округлим столом, но подаци о фонду нису доступни.⁵⁷⁹

Друга интерна клиника је такође била смештена у баракама до 1927. године када се уселила у новоподигнуту зграду Интерног одељења Опште државне болнице због чега је, услед међусобно нерегулисаних односа, био отежан рад. Библиотека, која је такође овде смештена, располагала је са 422 књиге и 8 часописа.⁵⁸⁰

Трећа интерна клиника такође се сместила у Интерно одељење Опште државне болнице. Имала је, поред осталог, своју библиотеку и читаоницу.

Клиника за живчане и душевне болести почела је да ради 1923. године при Болници за душевне болести. Клиничка библиотека садржала је 185 књига 13 часописа. Услед недовољних кредита, 1933/34. и 1934/35. није набављена ни једна књига.⁵⁸¹

Дечја клиника основана је почетком 1924/1925. године. „Библиотеци је обраћена од првог почетка највећа пажња, нарочито педијатријским часописима. Благодарјећи одобреним кредитима на рачун репарација, из Немачке су набављена стара годишта свих главних немачких педијатријских часописа, а нова годишта уредно су набављана из дотација тако да је Клиника, у том погледу, веома добро снабдевена.“ Поред тога, набављани су и француски педијатријски часописи, домаћи општемедицински листови, као и водећи велики приручници и монографије. Фонд је на крају 1934. године обухватао 385 књига, 35 часописа, 6 брошура, 11 атласа, 12 мапа и 104 слике.⁵⁸²

Инфективна клиника почела је да ради школске 1926/27. године у Заразном одељењу Опште државне болнице. На рачун репарација набављене су стручне књиге, рендгенски апарат и други материјали и опрема. Од 1926/27. до 1934/35. године, Клиника је за уређење, организацију и издржавање добила око 420.000 динара, од чега је 89.000, тј. више од 20%, потрошено на набавку и повез књига.⁵⁸³

Библиотека Хируршке клинике, располагала је са „1525 хируршких дела (од којих око 20 хируршких часописа) и 300 сепаратних отисака.“ Публикације су могли да користе лекари и то само у Библиотеци. У споменици поводом петнаестогодишњице, указано је на то да су дотације државе премале јер рад овакве научне установе захтева набавку нових књига и часописа као и других материјала и апарата из иностранства.⁵⁸⁴

⁵⁷⁷ Исто, 53–55.

⁵⁷⁸ Исто, 59–60.

⁵⁷⁹ Исто, 63–69.

⁵⁸⁰ Исто, 72–74.

⁵⁸¹ Исто, 83.

⁵⁸² Исто, 96–97.

⁵⁸³ Исто, 87–89.

⁵⁸⁴ Исто, 102–103.

Уролошка клиника, основана 1932. године такође је формирала библиотеку стручних књига и часописа. Библиотека Гинеколошке клинике средином тридесетих година поседовала је 250 дела у 342 свеске и 35 часописа у 1021 свесци.⁵⁸⁵

Библиотека Клинике за кожне и венеричне болести имала је 700 књига и брошура и 450 часописа⁵⁸⁶. Клиника за болести ува, носа и грла имала је у својој библиотеци немачке и француске часописе, већински набављене на рачун репарација. Имала је и уџбенике, монографије. Њена вредност процењена је на 600.000 динара.⁵⁸⁷

У извештају Универзитета за 1936/37. се види да није било довољно новца за библиотеке, тако да су поједине обуставиле претплату на стране часописе, а набављен је незнатан број књига.⁵⁸⁸

Осим наведених постојала је и библиотека са читаоницом коју је основало Студентско Удружење југословенских медицинара. Није познат период током кога је радила, али је сасвим сигурно да је функционисала средином тридесетих година. Била је превасходно намењена сиромашним студентима који нису могли да купују књиге. Пошто се удружење бавило и штампањем књига и умножавањем скрипата од бележака са предавања које су потом ауторизовали професори, услед недостатка уџбеника, оно је од сваког наслова издвајало по 10 примерака за књижницу.⁵⁸⁹

2.9.5. Библиотеке Пољопривредно-шумарског факултета

На Пољопривредном, од 1932. Пољопривредно-шумарском, факултету библиотеке су сасвим извесно постојале од оснивања, међутим о томе нема много података. У првој уредби о Факултету (1921) се не помињу, док се у оној из 1924. тек каже да постоје. У споменици објављеној поводом стогодишњице ове установе постоји поглавље о оснивању и развоју Пољопривредног факултета, но оно се не бави темом библиотеке, осим у једној реченици којом се констатује да је она изгорела 1944.

Први пут се на Универзитету у Београду уредбом факултета прописује постојање опште библиотеке и дају основне претпоставке за њен рад управо у овој установи 1932. године. Штавише, *Уредба о Пољопривредно-шумарском факултету* налаже додатни услов за позицију библиотекара – најмање две године искуства на библиотекарском послу. Из акта се сазнаје да су се за оснивање књижнице набављале нарочите публикације, али и да ће поједини заводи и кабинети издвојити делове својих фондова за њу. Прописано је вођење „картотеке“ односно централног каталога из кога ће се добијати информације о делима којима располажу све библиотеке на факултету, заједно са Општом. И овај факултет формирао је Библиотечки одбор који је водио набавну политику, а био је сачињен од декана и још два члана која су се бирала на три године.⁵⁹⁰

У извештају о раду у школској 1936/37. наводи се да је библиотека била уређена и спремна за отварање, но није могла да функционише због боловања библиотекарке те је отварање планирано за 1937/38. Није јасно да ли је у међувремену радила.

⁵⁸⁵ Исто, 111.

⁵⁸⁶ Вероватно се ради о укупном броју свезака, а не о различитим часописима.

⁵⁸⁷ Исто, 132.

⁵⁸⁸ *Универзитет у школској 1936/37...*, 93–94.

⁵⁸⁹ „Рад Удружења југословенских медицинара“, *Студент* Бр. 5 (6. 7. 1937), 6.

⁵⁹⁰ *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду...* 689.

Добијена је помоћ из фонда Задужбине Луке Ђеловића-Требињца ради попуњавања празнина код страних часописа.⁵⁹¹

2.9.6. Библиотека Православног богословског факултета

Богословски факултет, иако установљен *Законом о Универзитету* из 1905, почео је са радом 1920. године. О његовој библиотеци објављено је неколико радова.⁵⁹² Из њих се може сазнати да је финансирање библиотеке од стране државе било слабо, али да је библиотека добијала поклоне у виду књига, па чак и новчане прилоге. Обогаћивању библиотечног фонда највише је допринео декан др Стеван Димитријевић. Према наводима Саше Пајковића, више од 10.000 књига књига стигло је као знак захвалности из Совјетског Савеза 1923. године. Наиме, др С. Димитријевић био је спроводник композиције воза од 36 вагона натоварених медицинском помоћи коју је Црвени крст Краљевине СХС послао СССР-у. Комесар за спољне послове В. Чичерин (1872–1936) онда је предложио протојереју Димитријевићу да празне вагоне напуни књигама из московских књижара које сам изабере за Богословски факултет у Београду.⁵⁹³ С друге стране, ауторке Башић и Аћимовић цитирају извод из записника Професорског савета од 8. 5. 1924. у коме стоји да је Димитријевић „приликом свог боравка у Русији откупио масу књига на руском језику, махом богословских, међу којима има и велики број ретких и скупоцених књига.“ Пошто су књиге допремљене, предложио је „да се за њих тражи ванредни кредит од 120.000 динара, а док се тај кредит не одобри, да му се нешто књига откупи из средстава фонда Џенкинс“.⁵⁹⁴

Како би библиотека била што богатија, декан Д. Стефановић је предложио, а Професорски савет усвојио на седници 15. новембра 1924. године да се упути молба Светом архијерејском синоду „да се богословска библиотека у Задру, богословска библиотека у Сремским Карловцима и библиотека Богословског друштва 'Слога' уступе Богословском факултету, било сасвим, било на употребу уз реверс“.⁵⁹⁵ Ипак, до овога није дошло, а библиотеке Богословије у Сремским Карловцима и Друштва „Слога“ ушле су у фонд Патријаршијске библиотеке.

На конто ратне одштете, Богословски факултет добио је из Немачке 23 сандука књига у вредности од 30.000 златних марака, те је тако библиотечки фонд у школској

⁵⁹¹ *Универзитет у школској 1936/37...* 129.

⁵⁹² Видети: Предраг Пузовић, „Библиотека Богословског факултета између два светска рата“, у *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати: зборник радова научног скупа*. Књ. 4, (Београд: Универзитет у Београду – Православни богословски факултет, 2009), 117–128;

Саша Пајковић, „Библиотека Православног богословског факултета“ у *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати: зборник радова научног скупа*. Књ. 1, (Београд: Универзитет у Београду – Православни богословски факултет, 2007), 201–206. Преузето 25. 7. 2024, <https://bfspc.bg.ac.rs/wp-content/uploads/pdf/stXX/stXX-01/16.pdf>;

Љиљана Башић и Маја Аћимовић, „Легати и библиотеке целине у Библиотеци Православног богословског факултета Универзитета у Београду“, у *Посебне збирке у контексту заштите културног наслеђа и као подстицај културног развоја: зборник радова са међународне конференције Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије, Београд, 2–4. октобар 2017*, уредници Маша Милорадовић, Дејан Вукићевић (Београд: Народна библиотека Србије, 2019), 467–483. Преузето 25. 7. 2024, <https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/%D1%8233.pdf>.

⁵⁹³ Саша Пајковић, Нав. дело, 204.

⁵⁹⁴ Љиљана Башић и Маја Аћимовић, „Легати и библиотеке целине у Библиотеци Православног богословског факултета Универзитета у Београду“..., 469.

⁵⁹⁵ Предраг Пузовић, „Библиотека Богословског факултета између два светска рата“... 119.

1928/29. имао 9.474 заведена броја. Библиотека је пред Други светски рат садржала више од 14.000 наслова и око 33.000 свезака.⁵⁹⁶

Правилник о раду Библиотеке је ступио на снагу 25. септембра 1933. године. Према њему је управу библиотеке чинио одбор од пет сталних наставника које бира Савет, а декан као управник води надзор над библиотеком. „Библиотекарску дужност врши један указни асистент по упусту и под надзором декана.“ За студенте и друга лица која могу да користе библиотеку по одобрењу декана прописано је да плаћају 20 динара по семестру, као што је то био случај и на Правном факултету. Они су публикације могли да користе само у читаоници осим када у посебним случајевима декан не одреди другачије, док су наставници могли и да их изнесу на највише месец дана. Читаоница је била отворена за време трајања семестра сваког дана од 8 до 12 и од 15 до 18 часова, осим суботе по подне, недеље и празника.⁵⁹⁷

Факултет није имао библиотекара са пуним радним временом све до 1948. године. Овај посао обављали су на почетку старији студенти, а од 1927. године асистенти.⁵⁹⁸ За асистента-библиотекара изабран је студент Викентије Флоријанович Фрадински на седници Савета Факултета 3. маја 1924. Он је поред научног рада наставио да буде библиотекар до 1942. или 1943. године.⁵⁹⁹ Због обима посла, који је подразумевао не само рад у Општој, већ и у семинарским библиотекама, Факултет је молио Универзитетску управу да одобри једно место асистента-дневничара, који би био помоћник библиотекару. Универзитет је 1933. одобрио место помоћника библиотекару са 1.000 динара месечне награде. За ту позицију изабран је у јануару 1934. Петко Трифуновић, дипломирани студент теологије.⁶⁰⁰

Буџет библиотеке није био устаљен, кретао се око неколико десетина хиљада. Осим издвајања Факултета, повремено је додељиван и новац из фонда Задужбине Луке Ђеловића-Требињца, а било је и редовних прихода од студентских улога. Познато је да је, у школској 1934/35, из буџета Универзитета издвојено 70.000 дин. за набавку публикација у Општој библиотеци, повез и коричење. Од таксе коју су студенти плаћали за коришћење библиотеке, прикупљало се годишње од 6000 до 10.000 динара. Илустровања ради, у зимски семестар школске 1936/37. уписано је 253, а у летњи 286 ученика. У извештају за ову годину наведено је да је од њихових уплата за библиотеку прикупљено 10.881 динар.⁶⁰¹ Сума је расподељивана између Опште и семинарских библиотека.

2.9.7. Библиотека Музичке академије

Музичка академија основана је 1937. године. Одмах је почела да се формира и њена библиотека. Да је она један од приоритета у раду ове високошколске установе

⁵⁹⁶ Љиљана Башић и Маја Аћимовић, „Легати и библиотеке целине у Библиотеци Православног богословског факултета Универзитета у Београду“, 470.

⁵⁹⁷ Предраг Пузовић, Нав. дело, 123.

⁵⁹⁸ Саша Пајковић, 203.

⁵⁹⁹ У чланку о њему наводи се да је пензионисан 1942, али се у архивској грађи Министарства просвете из 1943. помиње као библиотекар Богословског факултета. Владислав Пузовић, „Викентије Флоријанович Фрадински – историчар Цркве“, у *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*. Књ. 13 (Београд: Универзитет у Београду – Православни богословски факултет, 2013), 105-116. Преузето 25. 7. 2024, <https://bfspc.bg.ac.rs/wp-content/uploads/pdf/stXX/stXX-13/11.pdf>. И Државни архив Србије (ДАС), Фонд Министарства просвете и вера (МПВ), Документација одељења за високо образовање и народну културу (ОВОНК), 763.

⁶⁰⁰ Предраг Пузовић, Нав. дело, 124.

⁶⁰¹ *Универзитет у школској 1936/37...* 71–73.

могло се чути већ приликом свечаног освећења зграде, када је ректор академије позвао све који су у могућности да помогну својим прилозима у стварању музичке библиотеке националног значаја.⁶⁰² Апел је уродио плодом, те је већ до прославе Светог Саве 1938. године 56 личности и организација дало прилоге у нотама и књигама, а петоро у новцу. Брзина којом се фонд увећавао и доношење *Правила Библиотеке Музичке академије* већ 1938. године говоре такође о статусу који је библиотека у овој установи заузимала. Почетком 1939. године, фонд је бројао 13.205, а на крају школске 1939/40. садржао је 24.565 свезака. „Овај број подразумева и 1765 свезака музичке грађе коју је Библиотека Музичке академије добила на стални реверс од Народне библиотеке у Београду.“⁶⁰³

Прве две године, библиотечким послом се хонорарно баве запослени академије. Школске 1939/40. долази Боса Петровић, професор француског језика и књижевности, која је прво радила волонтерски, да би у септембру 1940. била постављена за библиотекара Музичке академије.

Правила Библиотеке су предвиђала да се дела набављају из буџетских средстава Академије и Средње музичке школе, прилога, поклона, завештања, фондова и улога корисника библиотеке. Сви који би добили дозволу да раде у Библиотеци (слушаоци, ученици, професори и др. лица) плаћали су улог који је на годишњем нивоу одређивао професорски савет.⁶⁰⁴

2.10. Специјалне библиотеке

Скупина специјалних библиотека по природи је увек хетерогена. Она обухвата библиотеке формиране у оквиру културних или привредних установа, државних органа, јавних служби, специфичних организација, стручних удружења. Углавном су намењене уском кругу корисника. Оне су се у међуратном периоду називале, у зависности од провенијенције и намене, и административним, научним или стручним. Овај одељак представиће специјалне књижнице чији је рад био познат једном делу јавности те су о њима забележени подаци у савременој периодици, енциклопедијама, документацији ДЈБ. Има и оних које су публиковале правилнике о раду, а о постојању појединих зна се само на основу печата у публикацијама које су биле у њиховом поседу.

Административне су биле библиотеке појединих министарстава, државних тела и установа. Између два рата у Београду, поуздано се зна да су радиле следеће административне библиотеке: Дворска библиотека⁶⁰⁵, Библиотека Народне скупштине,

⁶⁰² „Са овог места и у овом часу, ректор Музичке академије чини апел на све меродавне, добронамерне и племените људе и установе [...] да помогну својим прилозима Музичкој академији да створи:

1. МУЗИЧКУ БИБЛИОТЕКУ националног значаја, у којој ће генерације које за нама иду да упознају дух својих предака, оличено у делима њиховим...
2. МУЗИЧКИ АРХИВ [...]
3. МУЗИЧКИ МУЗЕЈ...“

Гордана Стокић, „Библиотека Факултета Музичке уметности у Београду: Настанак, садржај и значај збирке“, *Нови звук: интернационални часопис за музику* Бр. 10 (1997): 125.

⁶⁰³ Исто, 126.

⁶⁰⁴ Музичка академија у Београду, *Правила Библиотеке Музичке академије у Београду*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1939), 3.

⁶⁰⁵ Фонд Дворске библиотеке, основане у време владавине кнеза Михаила, је двадесетих година бројао 10.000 свезака, а поводом десетогодишњице владавине Краља Александра објављено је садржи преко 30.000 свезака. Према: У[рош] Џ[онић], „Библиотека дворска у Београду“, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, Књ. 1: А-З (Загреб: Библиографски завод Д. Д, 1925), 178. и „Десет година од ступања Њ. В. Краља на престо“, *Правда*, 16. 7. 1931, 3.

Библиотека Сената, Библиотека Државног савета Краљевине Југославије⁶⁰⁶, Библиотека Председништва Министарског савета⁶⁰⁷, Библиотека Главног просветног савета⁶⁰⁸, Библиотека Средишње управе за посредовање рада при Министарству социјалне политике, Библиотека Министарства иностраних дела/послова, Библиотека Министарства просвете, Библиотека Министарства правде, Библиотека Министарства пошта, телеграфа и телефона, Централна библиотека Министарства саобраћаја, Библиотека Министарства шума и рудника, Библиотека Министарства финансија, Библиотека Министарства унутрашњих дела, Библиотека Министарства трговине и индустрије, Библиотека Главног Ђенералштаба, Библиотека Команде ваздухопловства, Централног пресбиоро⁶⁰⁹, Државне статистике, Државне штампарије⁶¹⁰, Хигијенског завода.⁶¹¹ Важно је споменути и библиотеке при јавним установама – позориштима, музејима и архивима, али и бањама, болницама, затворима.

Међу научне се сврставала Библиотека Српске краљевске академије. Библиотека Матице српске у Новом Саду, поседовала је карактеристике научне, због своје припадности Матици и научног фонда који је био намењен њеним члановима, али и јавне – с обзиром на то да је добијала редовне субвенције града и отворила јавну читаоницу коју су користили ђаци и грађанство.

Стручним су називане библиотеке при различитим удружењима. Такве углавном нису биле финансиране из јавних прихода, али је ипак важно констатовати да су струковне и друге организације имале потребу да књижнице формирају, попуњавају и омогућавају члановима њихово коришћење. Неке од истакнутијих биле су: Библиотека Главног Савеза српских земљорадничких задруга, Црвеног крста, Учитељског удружења, Професорског друштва, Радничке коморе.⁶¹² Овој групи припадале су и Библиотека Друштва југословенских библиотекара, Библиотека Савеза књижарских организација.

У групу специјалних библиотека могле би се сврстати и књижнице и читаонице са фондовима који су претежно на станом језику попут Руске јавне библиотеке, Библиотеке Земгора, мађарских и немачких читаоница и касина у Војводини,

⁶⁰⁶ Печат Библиотеке Државног савета Краљевине Југославије налази се на примерку *Закона о универзитетима* који се чува у НБС под сигнатуром II 31532 д.

⁶⁰⁷ Према *Уредби о пословном реду у одељењима Председништва Министарског савета* из 1936. ово државно тело имало је библиотеку, али не и запосленог библиотекара: „Закони, уредбе, правилници, стручне књиге, часописи и све друге публикације, за службену употребу Претседништва Министарског савета чувају се у библиотеци Претседништва Министарског савета. Библиотеком рукује службеник кога за то одреди Претседник Министарског савета, а под непосредним надзором начелника Административног одељења.“ Према: *Закон о уређењу Претседништва Министарског савета и Уредба о пословном реду у одељењима Претседништва Министарског савета* (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1936), 20.

⁶⁰⁸ Библиотека Главног просветног савета основана је у октобру 1935. године, са циљем да чува све одобрене уџбенике и сва препоручена дела како би се по потреби могли прегледати у Савету у случају да издавач или писац посумња у неку неправилност. Према: Милана Пиваш, „Улога и значај рада Главног просветног савета у годинама између два светска рата“, *Настава и васпитање* Год. 70 бр. 3 (2021): 381.

⁶⁰⁹ Библиотека Централног пресбиоро имала је 1935. године нешто више од 3000 књига, а примала је око 250 наслова периодике. Водила је азбучни каталог. Према: „Jugoslovenske biblioteke“, *Glasnik knjižara* Год 6, бр. 3–4 (1935): 30.

⁶¹⁰ Печат Библиотеке тј. Књижнице Државне штампарије налази се на примерку *Уредбе о уређењу Министарства просвете са изменама и допунама* из 1921. који се чува у Народној библиотеци Србије.

⁶¹¹ Љубица Марковић, „О нашим библиотекама (с обзиром на њихову културну важност)“. *Јавност* Бр. 2 (1936): 1096.

⁶¹² Исто.

књижница и читаоница при француским и енглеским клубовима који су формиран у већим градовима. Једна библиотека струковног удружења, али са фондом претежно на руском била је Библиотека Савеза руских књижевника и новинара. Све оне, осим Руске јавне, нису биле буџетске установе, биле су намењене ограниченим групама корисника који су неговали слична интересовања или се бавили сродним пословима.

Један посебан облик специјалних библиотека јесу библиотеке при верским организацијама. О њима углавном постоји веома мало података, осим у случају Патријаршијске библиотеке чији је историјат истражен у потпуности. Иако су несумњиво чувале вредне фондове, оне нису систематски финансиране, нити уређиване и углавном нису имале библиотекарске којима је рад у библиотеци примарна делатност.

2.10.1. Библиотека Матице српске

Библиотека Матице српске у Новом Саду је имала специфичан положај. Суштински је припадала Матици српској од њеног настанка 1826. Била је намењена превасходно за књижевна и научна истраживања. По присаједињењу Војводине, почело је да се ради на њеном отварању за ширу публику – грађанство, ђаке и студенте. Политика Матице српске била је да она постане централна библиотека за Војводину. Поред управе Матице и Књижевног одсека (од 1925. Књижевног одбора) развоју и раду Библиотеке највише су допринели Каменко Суботић, библиотекар 1922–1932, и Фрања Малин, в. д. библиотекар 1932–1941, а од 1933. управник Музеја МС под чијим се окриљем нашла и библиотека. Током међуратног раздобља Матица српска је трагала за одговарајућим профилем за своју библиотеку. Период до 1932. обележен је тежњом да БМС буде отворена за већину популације, док је у другом периоду акценат стављен на очување постојећег фонда, обезбеђивање публикација путем размене и подстицање донација.

Једна од најстаријих српских световних библиотека није претрпела нарочиту штету у Првом светском рату, али је остала без свог библиотекара.⁶¹³ Др Тихомир Остојић (1865–1921), секретар Матице, старао се о њој и већ у децембру 1918. предложио да се запосли нови. За ову позицију самоиницијативно се пријавио Милета Јакшић (1863–1935), књижевник и парох у Српској Црњи, али када је Матица пристала на његово постављење, он је решио да одустане схвативши да му се остављање парохије и долазак у Нови Сад не исплати. Средином 1919. године пријављује се на конкурс и одмах запошљава Трива Милитар (1889–1977), који је библиотекарско искуство стекао у Библиотеци Текелијанума. Из његовог извештаја о раду за другу половину 1919. године види се да је, иако је библиотека била у неред, одмах успостављен рад са корисницима. Милитар убрзо прелази на место секретара у Министарству просвете.⁶¹⁴ Опет се пријављује Милета Јакшић, који бива примљен у септембру 1920. У то време, од Васе Стајића (1878–1947), секретара Матице, долази вест да је Министарство просвете исказало вољу да финансира три радна места у Матици. Предложено је да то буду секретар Матице, библиотекар и помоћник библиотекара, но изгледа да ова замисао

⁶¹³ Војин Срђанов, библиотекар БМС од 1905. године, погинуо је на италијанском фронту 1916. Више о његовом раду у: Марија Ђурчић, *Огледи из библиологије* (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1993), 64–89.

⁶¹⁴ Видосава Зеремски и Сава Паланчанин, приређивачи, *Грађа за историју Библиотеке Матице српске. Књ. 4/1: 1918–1931*, (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1969), 27.

ипак није спроведена у дело.⁶¹⁵ Јакшић је поднео оставку 3. јануара 1921. године. На месту помоћника библиотекара радио је Ђорђе Мирков, а затим Бранко Чобанић. Библиотека је запошљавала и дневничаре за рад у магацину.

Број посетилаца се константно повећавао, од 17 у јулу до 156 у децембру 1919. У овом периоду, библиотека је имала укупно 440 посета, а издате су 664 књиге – 502 белетристичке, 141 научна, 17 часописа и 4 ноте. Њоме су се највише служили ученици, нешто мање професори и чиновници, а свраћао је и понеки учитељ.⁶¹⁶ Ђаци су књиге могли да позајмљују средом и суботом.

Милета Јакшић, објавио је, три месеца по свом постављењу, у листу *Застава* вести о раду библиотеке, стављајући у центар пажње коришћење. Наводи број и структуру корисника, новине у фонду, поклоне књижара. Отворено указује на непостојање услова за рад у читаоници. На крају оптимистично најављује да ће се ускоро „учинити покушај, да се и у овом правцу изиђе у сусрет публици која воле да чита.“⁶¹⁷ Према подацима о посећености, у Новом Саду је постојала потреба за библиотеком. Само у новембру 1920. године БМС је имала 466 посетилаца. То су претежно били ђаци (мушких 243, женских 55), а понајмање професори (5). Велики број корисника били су Руси (149), а остало грађани Новог Сада (14).

Нешто дуже од годину дана, др Милан Савић (1845–1930) вршио је дужност библиотекара, све док конкурсом није изабран др Каменко Суботић (1870–1932).⁶¹⁸ Одмах затим, 1. маја 1922. године на место помоћника библиотекара долази његова супруга Даринка Суботић (1883–1928)⁶¹⁹. Она је превасходно била задужена за издавање књига. Библиотека је затим добила и послужитеља.

За библиотеку је био надлежан Просветни одсек који је припадао Књижевном одељењу Матице српске. Захваљујући визионарству чланова Књижевног одељења, библиотекар и уопште чланова Матице, Библиотека се полако позиционирала као централна библиотека за Војводину. Уз образложење да се „удешава тако да би могла послужити радницима на научном изучавању Војводине и да је проглашена за јавну“, Просветни одсек тражио је од Министарства унутрашњих дела да нареди штампаријама са подручја Баната, Бачке, Барање и Срема да по један примерак штампаних дела достављају БМС.⁶²⁰ Министарство је крајем 1921. године одговорило да је поступило према молби.⁶²¹ Финансирање библиотеке се између два рата обезбеђивало из више извора: буџета Матице, новосадске општине, а спорадично је пристизала и помоћ Министарства просвете. Матица српска се припремала и за оснивање архива и музеја за Војводину. Колико год је била у могућности преузимала је

⁶¹⁵ Трећи чиновник кога Министарство плаћа био је Васа Стајић, секретар Матице српске. – *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 56.

⁶¹⁶ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 20.

⁶¹⁷ Милета Јакшић, „Библиотека Матице српске“, *Застава* Бр. 288, 24. 12. 1920, 3.

⁶¹⁸ Каменко Суботић имао је искуства као асистент у Универзитетској библиотеци у Загребу и библиотекар Велике школе у Београду. Био је врло образована и свестрана личност, покренуо је и уређивао листове *Илустровани гласник* и *Српско цвеће*, *Новости*, *Новосадске новине*. Видети: *Грађа за историју БМС*. Књ. IV/1, 90. Документ од 27.4.1922. и *Енциклопедија Српског народног позоришта*, „Суботић Каменко“, Преузето 26. 8. 2024, <https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=15986>.

⁶¹⁹ Даринка Суботић се претходно бавила новинарством. Била је сарадница *Београдских новина*, уређивала је у Прагу једну рубрику листа *Српско цвеће*, била администратор српских издања, листова *Српски свет*, *Илустровани гласник* и *Календар Свој Своме*.

⁶²⁰ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 77–78. Документ од 5. 11. 1921.

⁶²¹ Исто, 84. Документ од 15. 12. 1921.

предмете који могу бити од значаја за будуће културне установе. У неколико наврата је упућивала Министарству просвете молбе и предлоге да држава оснује неку од тих институција, но безуспешно.⁶²²

Др Каменко Суботић већ након првих тридесет дана подноси извештај, али и план рада којим је образложио правац развоја БМС. Наводи да је библиотеку намерио да уређује „по једном американском систему“. Сигнатура књиге фомирана је од броја ормана, полице и броја књиге у полици, почевши с лева на десно. Пошто се књиге среде, приступиће изради главног и стручних каталога. Предлаже да се, у складу са политиком Матице, на спрату издвоји Одсек за проучавање Војводине који ће имати своју научну читаоницу, а да се у приземљу отвори добро снабдевена Јавна библиотека. Притом је прокламовао да се сам руководи „колико општим начелима демократије у образовању, толико и реформаторском идеологијом МС.“ Моли да се што живље ради на подизању зграде за БМС.⁶²³ Суботић, свестан потребе да библиотеке у једној држави сарађују и усклађују свој рад, тражи одобрење и средства за одлазак у Београд „у сврху преговора ради једнообразности у сређивању наших књижница“.⁶²⁴ Библиотекар је затим боравио и у Загребу са циљем да се упозна са савременим уређењем тамошње универзитетске библиотеке.⁶²⁵

Важан догађај који је обележио ово повесно раздобље Матице српске било је отварање јавне читаонице 8. новембра 1922. године. Овог датума је Великој скупштини МС присуствовао и председник новосадске општине Жарко Стефановић (1875–1952)⁶²⁶, који је обећао редовну помоћ Библиотеци истичући да је општина сматра као своју.⁶²⁷ О њој се са пуно оптимизма почело писати у локалној штампи: „Књигама и часописима се обилно служе сви слојеви грађанства, а нарочито наша будућност, млада генерација. [...] По досадашњој статистици стојимо пред Новим Садам, који, до сад, нисмо познавали. Опстанак јавне библиотеке, истина, још није обезбеђен, но добри људи, пријатељи ове установе, ипак ће учинити све да се сачува народу и држави [...]“.⁶²⁸ Пре подне су се издавале књиге за употребу ван библиотеке, док је читаоница радила поподне. За научни рад постојала засебна просторија.

Поводом припреме новог *Устава Матице српске*, 1923. су израђени и усвојени *Уредба за Библиотеку Матице српске* и *Правила о унутрашњем реду у Библиотеци Матице српске*.

Уредбом је Библиотеци одређен задатак да шири народно образовање и помаже његове науке, „а нарочито неговање националне науке о нашој нацији и Војводини“. Постављен је амбициозан циљ да у библиотеци треба да буде:

⁶²² Исто, 78, 94–95. Документа од 5. 11. 1921. и 27. 5. 1922. У потоњем се наводи да је према усменом реферату Васе Стајића, секретара, и Каменка Суботића, библиотекара, Просветни одбор МС закључио да треба да се обрати Проширеном Савету Новог Сада и тражи: земљиште на Лиману за Музеј, Архиву и Књижницу Војводине и милион динара да буду језгро фонда из кога ће се тај просветни дом зидати.

⁶²³ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 92–94.

⁶²⁴ Није познато са ким је преговарао. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 94. 27. 5. 1922.

⁶²⁵ Исто, 98–99. 3. 7. 1922.

⁶²⁶ На позицији градоначелника био је од 1922. до 1925.

⁶²⁷ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 114–115, 8. 11. 1922.

⁶²⁸ „Матичина библиотека“, *Застава*, бр. 263, 18. 11. 1922, 3.

„а) свака важнија српска, хрватска и словеначка књига, важнији часописи и новине,

б) свака књига о нашем народу и Отаџбини на коме било језику.

в) свака знатнија књига која се тиче суседа наше Отаџбине, и

г) најврсније књиге из сваког раздела светске књижевности, на ком било културном језику, с нарочитим обзиром на словенске књижевности“.

Правилима је установљена институција Директоријума који ће водити просветну и научну политику Библиотеке, распоређивати њен буџет, управљати њоме и одлучивати о предлозима библиотекара за набавку књига. Њега су чинили: председник МС, потпредседници Књижевног одсека и МС, библиотекар, секретари свих одсека Књижевног одељења, још један или два члана овог одељења и један делегат новосадске општине која ће библиотеци давати сталну годишњу субвенцију.⁶²⁹ Ово тело се не појављује даље у објављеној архивској грађи што вероватно значи да није ни радило.

Према *Правилима*, Библиотеку је могао да користи свако, под условом да озбиљно хоће да чита и студира, да се држи прописаног реда и покорава библиотекарским наредбама.⁶³⁰ Књиге су могле да се користе у читаоници или да се уз кауцију изнесу. Никома није било дозвољено да самостално узима књиге са полица. Научницима и књижевницима чињени су уступци и продужавано је радно време када је постојала потреба за тим. Нацрт *Правила* је предвиђао да коришћење Библиотеке буде бесплатно, „али да ће Библиотека од имућнијих по њиховој доброј вољи, примати најмање 60 динара годишње“. „Свако ко буде овај принос давао, добиће легитимацију као члан Читалачке општине Матице српске.“ Овде је у коначној верзији извршена измена која је налагала да сви који нису чланови треба да плаћају годишњи износ за употребу библиотеке.⁶³¹ Библиотекар Каменко Суботић сматрао је да шира публика треба да буде обавештена о правилима у библиотеци и исказао намеру да правилник припреми за умножавање у току 1925, но секретар МС Марко Малетин га је упозорио да то не чини јер се ни он сам није упознао са тим правилником. Судајући према резултатима претраживања садашњег заједничког каталога српских библиотека COBISS+, *Правила* нису објављена.

Дужност библиотекара, према *Уредби* из 1923, била је и да обучава чиновнике Библиотеке и инспирише их за пропагаторе читања. Овде се наводи још и то да он може да одржава библиотекарске курсеве за које би посебно био плаћен.⁶³²

Библиотека је, већ деценијама уназад, имала солидно развијену праксу размене књига и часописа са научним установама, удружењима, уредништвима часописа и др. Добијала је вредне поклоне који су били чак и у виду раних штампаних књига и рукописа. Поред тога, публикације су набављане и куповином. Библиотека се предстојећих година увећавала, те је библиотекар редовно захтевао да се обезбеди пригоднији простор за њу. Током 1923/24. Матица јој је уступила једну собу, у којој је

⁶²⁹ Грађа за историју Библиотеке Матице српске. Књ. IV/1, 148.

⁶³⁰ Исто, 145. 14. 8. 1923.

⁶³¹ Исто, 147.

⁶³² Исто, 150.

раније била благајна, но ни то није било довољно да се сва грађа посложи. Крајем 1924. године добила је још једну просторију – за смештај неповезаних новина.⁶³³ Затим је 1925/26. отворена читаоница часописа и новина. Крајем 1926, по молби библиотекара, Библиотеци је додељен још један локал за смештај фонда.⁶³⁴ У другој половини 1927. године преговарало се о њеном пресељењу у Дом Марије Трандафил, с тим што је Суботић то видео само као привремено решење за наредних највише пет година. Сматрао је да одмах након зидања новог дома Матице треба подићи зграду за библиотеку. Један добротвор из Новог Сада оставио је од свог имања вредност око пола милиона динара 3/5 Матици, а 2/5 Српској Читаоници у Новом Саду. Председник читаонице г. др Жарко Стефановић имао је предлог да Српска читаоница свој део уступи Матици под условом да цела донација послужи као први део фонда за зидање БМС, у којој би Читаоница добила своју просторију.⁶³⁵ У објављеној архивској грађи о БМС нема података о томе како је овај новац искоришћен.

Библиотекар је на годишњем нивоу подносио извештаје. Пет шестина књижног фонда пописано је до краја 1923/24. и израђен већи број каталога. До 1927, за јавну читаоницу израђени су следећи каталози: *Избор књижевности Срба, Хрвата и Словенаца, Избор руске књижевности, Енглеска књижевност, Избор мађарске књижевности, Избор немачке књижевности, Француска књижевност, Књиге за младеж (српске и српски преводи), Картотека књижевности Срба, Хрвата и Словенаца*. У научном одсеку налазили су се: *Главни каталог Књижевности Срба, Хрвата и Словенаца, Сто година српске књижевности (1741–1850), Српски часописи и новине, Календари, Речници, Издања Матице српске, Календари и Краљевска академија наука и уметности*.⁶³⁶ Током 1924/25. радило се на унапређењу статистичке обраде коришћења библиотеке и то са циљем да „се израде подаци за социолошка проучавања културног утицаја Библиотеке М. с. и проучавање културних квалитета послератне наше генерације“.⁶³⁷ Дакле, постојала је идеја о мерењу утицаја који библиотека има на своје окружење.

Велика посећеност показује да је отварање јавне библиотеке и читаонице био адекватан одговор на потребе новосадског становништва.⁶³⁸ У извештајима се износе статистички подаци, међутим, као и код многих библиотека овог периода они нису припремани на униформан начин, па самим тим нису једноставни за тумачење. Према извештају од 1. 7. 1923. до 30. 6. 1924. библиотека је имала 249 радних дана. У читаоници и соби за научни рад је коришћено 4086 дела (не рачунајући периодичку), за изношење ван библиотеке издато је 5637 дела. Процењено је да је библиотека имала око 25.000 посета.⁶³⁹ У години 1925/26. уписано је 256 нових чланова, а приновљено 832 дела. Библиотека је уз то примала 94 часописа и 74 наслова новина. У читаоници је коришћено 1157, док је ван библиотеке издато 4610 дела.⁶⁴⁰ Доминантна корисничка група били су средњошколци. Тако су, као и у гимназијским библиотекама, најчитанији аутори били књижевници (за 1925/26): Мор Јокаји (226 пута), Иван Тургеев (200), Бранислав Нушић (163), Лав Н. Толстој (144), Стеван Сремац (123), Хенрик Сјенкјевич

⁶³³ Исто, 192.

⁶³⁴ Исто, 317.

⁶³⁵ „Извештај о раду БМС поднет 15. 11. 1927.“ у Исто, 366.

⁶³⁶ „Матичина библиотека“, *Правда*, 28. 12. 1927, 6.

⁶³⁷ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 241.

⁶³⁸ Нови Сад имао је око 65.000 становника. *Алманах Краљевине Југославије* (1932), 8.

⁶³⁹ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 188.

⁶⁴⁰ Исто, 304.

(112), Ђура Јакшић (106) и Фјодор Достојејевски (105).⁶⁴¹ Током 1926/27. године и даље су књиге највише позајмљивали ученици гимназија, затим наставници, студенти и грађани. Библиотеку су нешто мање користили и учитељи, свештеници, војници, трговци, лекари, занатлије, радници, судије, адвокати, књижевници, трговачки помоћници и разни посетиоци са стране.⁶⁴² Након пресељења у Дом Марије Трандафил, Библиотека наставља да успешно ради са корисницима упркос недостатку кадра, пошто је Даринка Суботић преминула на својој дужности. Извештај о раду од 1. јула 1928. до 30. јуна 1929. бележи да је у читаоници коришћено 2500 дела, да је ван библиотеке издато 8500, а да је уз то „прегледано“ и 5700 дела и часописа.⁶⁴³ У извештају за календарску 1929. се види тачан број уписаних корисника за сваки месец и укупно – 417. Према овоме, матичину библиотеку користило је 0,65% новосадског становништва. За 210 радних дана забележено је 5000 посета у јавној читаоници и 1500 у научној. Овде не улазе позајмице књига које се читају ван библиотеке.⁶⁴⁴

С обзиром на то да је МС имала за циљ просвећивање народа широм Војводине, радило се на помагању народним књижницама и читаоницама, али и на оснивању мобилних библиотека. Према извештају за 1923/24, организована је покретна библиотека која је требало да ради по новосадским фабрикама, но других података о томе нема.⁶⁴⁵ Поуздано се може говорити о формирању Покретне библиотеке Матице српске бр. 1 од стотину књига која је отворена 20. фебруара 1925. године у Ковиљу. Томе је присуствовао председник ковиљске општине који је обезбедио аутомобил за превоз књига из Новог Сада. Локалном учитељу дате су инструкције за пропаганду читања и управљање збирком.⁶⁴⁶ До краја јуна било је 179 позајмица, највише народних песама и приповедака. Већина читалаца били су ратари.⁶⁴⁷ После неколико месеци библиотеку је требало преместити у друго место, но у објављеној грађи о БМС нема назнака да је то учињено.

Библиотекар Каменко Суботић сматрао је да БМС треба да буде отворена за све категорије корисника, самим тим и децу млађег школског узраста, но то због недостатка простора и кадра није могло бити остварено. Сугерисао је надлежнима у Матици да је неопходно подићи нову зграду само за Библиотеку која ће имати читаоницу и за млађе кориснике, али и магацин који ће моћи да прими брзорастући фонд. Када се током 1926. у Матици разговарало о новој згради, Суботић је препоручивао, уколико нема могућности за посебну библиотечку зграду, да „план палате буде тако израђен да Библиотека удари у очи те да је палата не прогута“.⁶⁴⁸ Предлагао је да у новој згради корисницима буду намењене: читаоница за публику са 80–100 седишта, читаоница за омладину из основне школе са 35–40 места, читаоница за часописе и соба за научни рад. Библиотекар није могао самостално, без одобрења Књижевног одељења да уговара поправке за библиотеку нити какве набавке.⁶⁴⁹

⁶⁴¹ Према статистици читаних писаца од 1.7.1925. до 30.6.1926. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 304.

⁶⁴² *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 363.

⁶⁴³ Исто, 422.

⁶⁴⁴ Исто, 442.

⁶⁴⁵ Исто, 188.

⁶⁴⁶ Исто, 205.

⁶⁴⁷ „Извештај о раду Библиотеке Матице српске за период 1. јула 1924. до 30. јуна 1925.“ у Исто, 242.

⁶⁴⁸ Исто, 301.

⁶⁴⁹ Исто, 310.

Суботић је у различитим приликама указивао на то да је библиотеци потребно више запослених и издашније финансирање. У укупном буџету од 88.600 динара 1923/24, новосадска општина је суделовала са 50.000. Библиотекар, крајем 1925, године предлаже секретару Матице српске да моли општину за повећање субвенција, што је услишено, те је за наредну годину тражено 70.000, међутим субвенција је остала непромењена.⁶⁵⁰ Крајем 1931, Савет општине Новог Сада је предложио МС да заједно раде на отварању читаоница у периферним крајевима и новим насељима града, позивајући се управо на износ од 50.000 који сваке године издваја за Библиотеку. Међутим, МС је одговорила да би се оваквог пројекта могли прихватити једино уколико град повећа субвенције пошто су оне подмиривале тек једну трећину потреба БМС.⁶⁵¹ Овај предлог није реализован.

Десетогодишњи рад Каменка Суботића био је обележен настојањем да библиотека буде корисна што већем броју људи. Но, с друге стране изгледа да се није најбоље показао у библиотечким пословима који су усмерени ка набавци, обради и смештају грађе, те се појављују сумње у ваљаност његовог рада. Књижевно одељење иницирало је 1925. године једну врсту инспекцијског надзора стручњака из Народне и Универзитетске библиотеке у Београду. Наиме, пошто чланови Књижевног одељења нису били компетентни да контролишу рад библиотечког особља, упутили су позиве управницима ових двеју библиотека да пошаљу по једног запосленог чиме ће „омогућити Матици да дође до потпуног уређења тога дела свог завода“.⁶⁵² Светозар Матић и Урош Џонић извршили су преглед БМС у септембру 1925, но библиотекар није обавештен о његовом исходу. Касније су изнова формиране комисије које су имале задатак да утврде ваљаност библиотечког рада. Појавиле су се бројне примедбе. Суботић је тридесетих година већ био нарушеног здравља и спреман за пензију. Пошто је 1932. пензионисан донета је одлука да се упражњено место библиотекара не попуњава. Фрања Малин (1884–1955)⁶⁵³, члан Књижевног одбора МС био је задужен да организује уређење библиотеке. Фонд библиотеке достигао је 88.352 свеске, према извештају поднетом у марту 1933.⁶⁵⁴ Малин је сматрао да је систем инвентарисања, сигнирања и смештаја грађе још на почетку погрешно постављен и да је такав настављен да се одржава. Тврдио је да ниједна полица у библиотеци није у реду, да су свуда књиге испретуране, да су многе несигниране, без печата, да су исти инвентарни бројеви и исте сигнатуре додељивани различитим публикацијама.

У четвртој деценији 20. века, ова установа са националном одредницом у имену није могла бити приоритет за државу која је подстицала интегрално југословенство. Опажа се да Матица жели да смањи трошкове за библиотеку и да се више бави проналажењем партнерских институција за размену и донирање публикација. Године

⁶⁵⁰ „Скупштина Матице српске 31. 10. 1926.“ у *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/1, 317.

⁶⁵¹ Исто, 488.

⁶⁵² Исто, 245.

⁶⁵³ Фрањо или Фрања Малин рођен је у Петроварадину у породици хрватско-чешког порекла. Његов отац Фрањо Малин Старији био је у два мандата начелник овог насеља. Фрањо Млађи је завршио новосадску гимназију, а затим се школовао у Прагу, Загребу и Бечу изучавајући филозофију, славистику и германистику. Једно време је радио као гимназијски професор те новинар. Током тридесетих година доста је допринео развоју Матице српске – особито библиотеке и музеја. Свој допринос дао је и соколском покрету, а неко време је био и члан слободозидарске ложе Митрополит Стратимировић. Након Другог светског рата био је референт за социјалну политику и управник Војвођанске архиве. О њему више у: Dominik Deman, „Znameniti Petrovaradinac Franjo Malin“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 14 (2022): 115–152.

⁶⁵⁴ Видосава Зеремски и Сава Паланчанин, припремили, *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. 4/2, 1932-1944, (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1969), 603.

1932, тражи од Дунавске бановине новчану помоћ, а од новосадске општине да повећа постојеће издвајање за библиотеку. До повећања субвенција локалне самоуправе није дошло, а од бановине добија 10.000 динара.⁶⁵⁵ Министарство унутрашњих дела је замолила да Библиотеци одобри обавезни примерак са територије целе Југославије уз следеће образложење: „На територији Дунавске бановине она је једина велика библиотека велике вредности, као васпитна и просветна установа, и библиотека без које се научно испитивање нашег културног и политичког живота у северним странама наше државе не би могло вршити, а уједно је и јавна библиотека. Њена мисија је велика, то ће остати и у будуће...“⁶⁵⁶ Улогу једне од националних библиотека није добила.

Према предлогу Фрање Малина уведено је вођење списка корисника који добровољно повезују књиге или дају поклоне Библиотеци, и тај списак постављао се на видном месту. Такође уводи се *Каталог принове у Летопису* којим се обавештава јавност о новопридошлим публикацијама БМС. Како би се привукли дародавци, у *Летопису* се штампа позив на поклон, а у другим новинама и листовима „Проглас на грађанство“.⁶⁵⁷ С друге стране уведене су и казне за немарне читаче који оштете књигу или је не врате на време, а затим се формира и „црна листа“ читалаца којима није било дозвољено да користе библиотеку.⁶⁵⁸ Изгледа да се ове мере нису показале као делотворне пошто су књиге нестајале из фонда. Искуство са корисницима средњошколског узраста су била толико лоша да се разговарало о томе да им се забрани издавања књига. Поимање карактера ове библиотеке драстично се променило у односу на почетак међуратног периода, толико да се документацији могу видети и изјаве попут те да „Матичина библиотека нема заједничко обележје са градским библиотекама ма где оне биле“.⁶⁵⁹ Променила се политика и у погледу наплате коришћења те је 1939. донета одлука да оно буде бесплатно јер те ситне таксе не приличе достојанству Матице.⁶⁶⁰ Осим тога, гимназијалцима је скоро забрањено изношење књига. Ученици нижих разреда могли су да их користе само у читаоници, а они 7. и 8. разреда су могли да позајме ван библиотеке само уколико добију потврду гимназијске књижнице да тражену публикацију нема.

2.10.2. Библиотека Српске краљевске академије

Ова библиотека спада у најстарије специјалне библиотеке у Србији.⁶⁶¹ Током међуратног периода Библиотека Српске краљевске академије куповала је мали број књига, док је за попуњавање фонда од великог значаја била размена са институцијама у земљи, још више са страним. Према подацима из 1934. године поседовала је око 120.000 књига и 350 рукописа. Имала је „азбучни каталог на листићима (одељци: српскохрватска, словенска и страна књижевност)“.⁶⁶² „Нарочито публикације иностраних научних институција, већ од почетка стварања и рада Библиотеке, давале су специфичност карактера овој библиотеци, чинећи је тиме не само научном библиотеком општег типа, него и најзначајнијом библиотеком стране научне

⁶⁵⁵ Исто, 600.

⁶⁵⁶ Исто, 557–558. Документ од 22. 11. 1932.

⁶⁵⁷ *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*. Књ. IV/2, 575.

⁶⁵⁸ Исто, 549–550 и 696.

⁶⁵⁹ Исто, 939.

⁶⁶⁰ Исто, 940.

⁶⁶¹ Библиотека Српске академије наука и уметности постоји од 1842. године, када је прве књиге поконио Димитрије Тирол, а за библиотекара одређен Константин Богдановић. Према „Библиотека САНУ“, Српска академија наука и уметности, преузето 28. 10. 2024, <https://www.sanu.ac.rs/jedinice/biblioteka-sanu/>.

⁶⁶² „Jugoslovenske biblioteke“, *Glasnik knjižara* God. 5, br. 7–8 (1934): 45.

литературе у нашој земљи.“⁶⁶³ Публикације су првенствено користили чланови Академије, а друга лица само по посебном одобрењу. Није постојала читаоница. Познат је податак да је средином двадесетих година дужност библиотекара вршио је Малиша М. Радовић.⁶⁶⁴

2.10.3. Административне библиотеке

Библиотеке при државним органима нису ни мртва складишта књига, нити места описмењавања, рекреације или неформалног образовања. Оне су центри информисања чиновника и њихова дневна потреба у стручном раду. Због тога се у међуратном периоду очигледно радило на њиховом попуњавању, уређивању и функционалности. Доношење правилника о раду, уређивање каталога, учлањење појединих библиотекара у библиотечарско удружење, објављивање текстова у периодичној штампи показују да су ове књижнице имале изузетно повољан статус у својим институцијама и да притом нису биле непознате ни широј јавности.

У њиховом раду опажају се следеће активности из домена односа с јавношћу: одржавање комуникације са медијима, комуникација са стручном јавношћу, писање извештаја о раду, издавање публикација за спољну циљну јавност – каталога у овом случају, комуникација за запосленима, успостављање односа са дародавцима.

2.10.3.1. Библиотека Народне скупштине

Библиотека Народне скупштине у Београду садржала је скупштинске извештаје, књиге и листове из предратног периода. Главни део књига представљале су библиотеке Никодима Васића, Пере Тодоровића (1852–1907)⁶⁶⁵, али и стенографске белешке из страних парламената. У време састављања Народне енциклопедије у којој постоји одредница о њој, библиотекар је био Драгутин Илић (1858–1926)⁶⁶⁶. Вођен је инвентар књига и азбучни каталог ручно писан на картонима.⁶⁶⁷ Услед ликвидације имовине бивше Народне скупштине, у јулу 1929. године, председник Министарског савета је наредио да се библиотека преда на чување и даље руковање Народној библиотеци у Београду, под условом да остане као засебна целина како би се, по потреби, из ње могла издвојити.⁶⁶⁸ Обухватала је око 15.000 инвентарисаних свезака и исто толико незаведених, које су се налазиле у другим скупштинским просторијама. Тадашњи руковалац скупштинске библиотеке Милован Дурковић и још један чиновник бивше Народне скупштине упућени су на рад у Народну библиотеку.⁶⁶⁹ Библиотека је требало да буде уређена и доступна читалачкој публици. У објављеној архивској грађи нема податка о томе шта се са библиотеком да у наредном периоду дешавало, нити да

⁶⁶³ Ђуза Радовић, „Стотридесет година Библиотеке Српске академије наука и уметности“, *Библиотекар* Год. 25, св. 1 (1973): 32

⁶⁶⁴ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* Књ. 1: А–З, с.в. „Библиотека С. К. академије наука у Београду“, 179.

⁶⁶⁵ Пера Тодоровић био је српски писац, новинар и политичар. Учествовао је као добровољац у српско-османском рату 1876. и том приликом водио дневник који је касније објављен. Учествовао је у оснивању Народне радикалне странке. Сврстава се међу пионире сензационалистичког новинарства код нас.

⁶⁶⁶ Драгутин Илић, син Јована и брат Војислава Илића, такође је био књижевник. Писао је драме, песме, приповетке, романи, мемоарске и историјске списе, књижевну критику и есејистику. Видети: Славко Леовац, *Портрети српских писаца XIX века* (Београд: Српска књижевна задруга, 1978), 272–281. Доступно и на порталу Растко, Преузето 3. 8. 2024, <https://www.rastko.rs/rastko/delo/12827>.

⁶⁶⁷ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* Књ. 1: А–З, с.в. „Библиотека Народне скупштине у Београду“, 179.

⁶⁶⁸ Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 265–267.

⁶⁶⁹ Исто, 273.

ли је она враћена у парламент. Средином тридесетих година, у *Гласнику књижара* се о њој пише као о самосталној и наводи да обухвата око 15.000 публикација, а да библиотекар и даље Милован Дурковић.⁶⁷⁰

2.10.3.2. Библиотека Министарства иностраних послова

Библиотека Министарства иностраних дела основана је 1886. године. По формирању Краљевине СХС, у мају 1919. године донета је *Уредба о организацији Министарства иностраних дела*, према којој је једна од организационих јединица била Главна архива која наслеђује документацију и библиотеку министарства Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе. Познато је да је в.д. библиотекар био писар Министарства просвете др Иван Суботић, који је неко време био и члан Друштва југословенских библиотекара. Суботић је 1920. сачинио документ *Упутство за руковање библиотеком и класификација књига* које се налазило на првим страницама инвентара Библиотеке. У њему је појашњен начин инвентарисања и поделе грађе која се набавља и чува у „Библиотеци Министарства иностраних дела и Одељења за извршење Међународних уговора“.⁶⁷¹

*Закон о уређењу Министарства иностраних послова*⁶⁷² из 1930. је иницирао доношење *Правилника о уређењу Библиотеке Министарства иностраних послова* 12. септембра 1932. године. Правилником је она дефинисана као стручна библиотека која служи потребама Министарства. Прописана је могућност постојања „ручних“ библиотека при одељењима чије су публикације биле саставни део Библиотеке Министарства. Прописане су дужности библиотекара, коришћење фонда, обавезно вођење инвентара, те азбучног и предметног каталога, као и набавка. Предвиђено је да предлог буџета Библиотеке подноси начелник Главне архиве по предходном саслушању библиотекара.⁶⁷³ У библиотеци је средином тридесетих година сачињен нови Каталог, на основу постојећег азбучног, комбинован са предметним одредницама лисног каталога. Био је припреман за штампање, „али се од ове намере одустало због непредвиђено високе предрачунске цене (мада је ова приближно одговарала ценама штампе у то време у приватним штампаријама), а с друге стране услед врло неповољног мишљења о вредности самога каталога које је тадашњем начелнику г. Ивану Герасимовићу дао, накнадно упитан, стручњак за те врсте послова, г. М. Подољски“. Војислав Јовановић Марамбо је у забелешци на крају Каталога 1939. године проценио да припремљени каталог „не задовољава чак ни најскромније постављене техничке захтеве“ и да не може прерадом и поправком да се адекватно уреди, али је због утрошеног времена и труда одлучио да се „повеже у две књиге и сачува у Главној Архиви ради даљег управљања“.⁶⁷⁴

⁶⁷⁰ „Jugoslovenske biblioteke“, *Glasnik knjižara* God. 5 br. 10–11 (1934): 114.

⁶⁷¹ Бранка Драгосавац и Весна Арсић, „Из историје библиотеке Министарства спољних послова Републике Србије“, *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Бр. 27 (новембар 2015), 79.

⁶⁷² *Закон о уређењу Министарства иностраних послова и дипломатских и консуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству од 25. марта 1930. године*, (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1930).

⁶⁷³ *Правилник о уређењу Библиотеке Министарства иностраних послова: од 12 септембра 1932 године* (Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1932).

⁶⁷⁴ Бранка Драгосавац и Весна Арсић, Нав. дело, 81.

2.10.3.3. Библиотека Министарства просвете

За Библиотеку Министарства просвете су 1928. године донета *Правила о организацији и раду*.⁶⁷⁵ Пре тога, према *Уредби о уређењу Министарства просвете* била је у надлежности Општег одељења, имала свог библиотекара, који је према положају и плати био једнак секретарима Министарства и главном архивару.⁶⁷⁶ Министарство је директорима гимназија и управитељима учитељских школа упутило препоруку да поред уобичајеног слања извештаја по један одштампани примерак годишњег извештаја о раду доставе и Библиотеци Министарства просвете.⁶⁷⁷ Прикупљала је дела која се односе пре свега на школе, народно просвећивање и педагогију. Примала је око 100 страних и 50 домаћих часописа. Италијанско посланство у Београду, на име поклона своје владе, претплатило ју је на 26 разних италијанских часописа. Била је отворена сваког дана од 7 до 20 часова. Библиотека се могла користити уз посетилачку карту која важи шест месеци.⁶⁷⁸ Према податку из 1935. године, имала је око 10.000 књига, „укрштени каталог (по америчком систему).“ Тада је библиотекар ове библиотеке био Младен Ђуричић.⁶⁷⁹ Његово име не налази се на списку чланова ДЈБ.

2.10.3.4. Главна војна библиотека – Библиотека Главног ђенералштаба

Библиотека Главног Ђенералштаба⁶⁸⁰ која се налазила на Калемегдану већински је уништена у Првом светском рату. Фонд се након тога обнавља, те је 1925. године забележено да поседује око 14.000 дела у 30.000 свезака. У то време шеф библиотеке био је проф. Стеван Матијашевић, резервни мајор у пензији. Библиотека је радила сваког дана од 8 до 13 сати, осим за велике празнике.⁶⁸¹

О промени свести о значају библиотека говори план о спровођењу велике реформе војног библиотечког система у Југославији. Према томе, Библиотека Главног ђенералштаба одређена је за централну библиотеку читаве војске са задатком: „да предлаже и контролише попуно свију војних библиотека књигама и њихов развој; да врши свима официрима позајмљивање оних књига, којима остале библиотеке не буду располагале и да обезбеђује уједно књиге за унутрашње потребе Министарства војске и морнарице, Главног ђенералштаба, Инспекције земаљске одбране, Пешадиске, Артилериске, Коњичке инспекције и Команде инжињерије“. Дакле ова библиотека, практично је имала одлике онога што данас називамо функцијом матичности. Она је била на врху система војних библиотека, а друга категорија биле су тзв. стручне библиотеке, које је требало да „одговарају потребама за специјалном, стручном литературом појединих команда, установа и надлештава (Команде ваздухопловства, Војно-географског института, артилериско-инжињерско-техничких завода, санитетских-ветеринарских установа и т. сл.)“. У трећу групу ушле су гарнизонске

⁶⁷⁵ *Pravila o organizaciji i radu u biblioteci Ministarstva prosvete*, (Beograd: Ministarstvo prosvete, 1928).

⁶⁷⁶ И то према Закону о уређењу Министарства просвете и црквених послова.

⁶⁷⁷ „Директорима гимназија и управитељима учитељских школа“, *Просветни гласник*, год. 44, св. 8 (август 1929): 644.

⁶⁷⁸ „Библиотека Министарства просвете“, *Политика*, 31. 8. 1928, 10.

⁶⁷⁹ „Jugoslovenske biblioteke“, *Glasnik knjižara* God. 6 br. 3–4 (1935), 29.

⁶⁸⁰ Главни Ђенералштаб био је орган Министра војске и морнарице за командовање војском и морнарицом у име Краља. Имао је задатак да: помаже Министру у опремању војске, морнарице и државе за рат; израђује организацију, формацију и дислокацију војске и морнарице; проучава питања око наоружања и њихове материјалне опреме као и целе државе; се стара о одржавању в. и м; израђује ратне и операцијске планове и припрема послове око мобилизације и демобилизације; проучава стране државе и израђује историју наших ратова.

⁶⁸¹ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* Књ. 1: А–З, с.в. „Библиотека Главног ђенералштаба у Београду“, 177–178.

библиотеке, којих је требало бити по једна у сваком гарнизону, „са задатком да снабдевају све официре и војне чиновнике са потребном литературом“. У систему војних библиотека налазиле су се и школске библиотеке, подофицирске библиотеке код подофицирских читаоница, војничке библиотеке при сваком пуку, самосталном батаљону, дивизиону и установи са задатком. Постојао је план да се дотадашње друге разне библиотеке, нарочито такозване „ручне библиотеке“ код појединих виших команди и штабова, укину јер су се на њих нерационално трошила средства те су се многа скупочена дела користила само малом броју људи.⁶⁸²

По доношењу *Правила о војном библиотекарству* 1936.⁶⁸³, Библиотека Главног ђенералштаба постаје Главна војна библиотека. У време разбуктавања Другог светског рата, у листу *Време*, објављен је врло информативан текст о овој библиотеци, њеном функционисању и значају за усавршавање старешинског кадра. Према тамо изнесеним подацима, садржала је са 38.000 књига домаће и стране војне литературе у преко 80.000 свезака и представљала највећу збирку војних дела у Краљевини. Вођена су два лисна каталога („стручна и забавна картотека“) као и штампани каталог књига. Књиге на чак 19 живих језика биле су подељене „по врсти струке“. Најстарије биле су из 16. века.

Познато је да је њен главни библиотекар био Иван Ђорђевић.⁶⁸⁴ Поред њега, било је још седморо запослених – четири помоћника, главни статистичар, први и други књижничар. Она се налазила у палати поред Министарства војске и морнарице. У најпространијој одаји, која је раније била свечана сала Војне академије, била је смештена читаоница. Годишње се издавало до 10.000 књига које су се могле користити и изван библиотеке.⁶⁸⁵

Библиотека Команде ваздухопловства основана је после првог светског рата, налазила се у палати Штаба ваздухопловне команде у Земуну. Садржала је 10.000 наслова у преко 75.000 свезака на великом броју језика, па чак и на јапанском. Она је служила пилотима, аероинжењерима и техничарима у стручном усавршавању. Њен библиотекар био је капетан Фран Ратковић, а имао је још четири „помагача“. Каталог библиотеке организован је у 13 одељака ради боље претраживости. Поред библиотекара још четири војна лица помагала су у раду библиотеке.⁶⁸⁶

2.10.3.5. Библиотека Министарства пошта, телеграфа и телефона

Министарство пошта, телеграфа и телефона⁶⁸⁷ имало је библиотеку која је радила према правилнику из 1927. године⁶⁸⁸, а 1940. је он замењен *Правилником о библиотекама Министарства и дирекција пошта, телеграфа и телефона*. Као што се већ у наслову види, новим правилником се уређивао рад не само Библиотеке Министарства, већ и библиотека које су биле при дирекцијама. Најпре се дефинише сврха сваке од њих: „да набавља и прикупља домаћа и страна стручна, научна и

⁶⁸² „Наређење“, *Службени војни лист: орган и издавање Министарства војске и морнарице* Год. 52, бр. 9 (11. 3. 1933): [8]–[11].

⁶⁸³ Примерак правила није пронађен.

⁶⁸⁴ Сигурно у периоду од 1934. до 1940, а можда и пре и после тога.

⁶⁸⁵ Зора Станојевић, „Културне установе у којима наши официри допуњују своју стручну спрему: Наше војне библиотеке искоришћује редовно велики број официра“, *Време*, 22. 12. 1940, 13.

⁶⁸⁶ Исто.

⁶⁸⁷ Министарство пошта и телеграфа установљено је 1919. Пре њега, поште су биле у надлежности Министарства грађевина. Своју наменски зидану зграду добило је 1930. године.

⁶⁸⁸ *Правилник о библиотеци Министарства пошта и телеграфа* од 27. 12. 1927.

белетристичка дела, часописе, новине и друге публикације, у циљу да особљу поштанско-телеграфско-телефонске струке пружи на послугу или читање градиво потребно у службеном раду и за опште образовање“.⁶⁸⁹ Прописује се начин постављања библиотекара, процедура набавке, вођење инвентара, регистара (абecedно по имену писца, по наслову и по струци)⁶⁹⁰ списка часописа и списка новина. Наводи се да „Књиге и часописи морају бити обележени округлим жигом библиотеке на више места, сређени и смештени по захтевима савременог библиотекарства и по могућству укоричени“. Уколико би се утврдило да су неке књиге мање важности непотребне, могле су се мењати или продавати, а стечени приход одлазио би у државну касу. Прописано је постојање читаонице за особље које је запослено или у пензији. Лица ван поштанско-телеграфско-телефонске струке могла су да користе библиотеку и читаоницу једино уз одобрење помоћника министра односно директора дирекције. Радно време било је јединствено за све: од 8 до 12 и од 17 до 20, па чак и недељом – од 9 до 12 сати. Коришћење се није наплаћивало, али је зато читалац на реверсу потписивао и изјаву да се од његових принадлежности може одбити 125% вредности публикације уколико је не врати у року или је оштети. Новине се нису износиле, као ни вредније књиге које се не могу набавити. Права и обавезе читалаца и библиотекара детаљно су обрађена овим правилником, те се чак прописује и то да је особље библиотеке дужно „бити према посетиоцима предусретљиво и услужно“.⁶⁹¹

2.10.3.6. Социјална библиотека

Социјална библиотека односно Библиотека Средишње управе за посредовање рада при Министарству социјалне политике⁶⁹² била је једна од боље уређених административних библиотека. Настала је од Библиотеке Министарства социјалне политике када је Централни одбор за посредовање рада преузео бригу о њој 1927. године.⁶⁹³ Председник Одбора Марио Крмпотић (1889–1962)⁶⁹⁴ преузео је и дужности управника Библиотеке, издејствовао да се донесе њен правилник, те обезбедио новчана средства и од Министарства социјалне политике и од Централног одбора за посредовање рада. Године 1928, успео је да набави књиге на рачун репарација из Немачке у вредности од 280.000 динара. На месту помоћника библиотекара радила је Надежда Константиновска. И управник и библиотекарка-помоћница били су учлањени у Друштво југословенских библиотекара готово од оснивања. Крмпотић је учествовао и на Првом конгресу ДЈБ где је изабран за члана заменика Управног одбора.

Библиотека је захваљујући својим посленицима стекла врло важну позицију у институцији што се може закључити и на основу *Уредбе о збрињавању незапослених радника* од 25. 11. 1937. године, где се као један од основних задатака Средишње управе

⁶⁸⁹ *Pravilnik o bibliotekama Ministarstva i direkcija pošta, telegrafa i telefona*, (Beograd: Štamparija Ministarstva pošta, telegrafa i telefona, 1940), 3.

⁶⁹⁰ Не спомиње се каталог, већ само регистар.

⁶⁹¹ *Pravilnik o bibliotekama Ministarstva i direkcija pošta, telegrafa i telefona*, 7.

⁶⁹² Од 1929. Министарство социјалне политике и народног здравља

⁶⁹³ Те године је и основан, пре тога је Држава вршила јавну службу посредовања рада.

⁶⁹⁴ Марио Крмпотић био је правник, издавач, политичар, библиотекар. Пре доласка у Београд 1921. године, био је уредник *Пулског листа (Polaer Tagblatt)*, од 1913. до 1918, и *Hrvatskog lista* (1915–1918). Породична кућа Крмпотића у Пули, била је током Првог светског рата, нарочито у јесен 1918. средиште политичког живота, окупљања Хрвата и представника других словенских народа. Италијанске власти су га, након запоседања Пуле, интернирале на Сардинији, а Хрватски лист забраниле. Крмпотић се онда повукао у Љубљану, затим преселио у Београд. Видети: Istrapedia: Istarska internetska enciklopedija, „Krmpotić, Mario“, Preuzeto 24. 4. 2023, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2695/krmptic-mario>.

за посредовање рада наводи „уређење социјалне библиотеке“.⁶⁹⁵ *Правилником о уређењу Социјалне библиотеке из 1938.*⁶⁹⁶ она је одређена као библиотека коју могу користити научници, чиновници државних и јавних установа, студенти и друга лица која добију дозволу од управника и то бесплатно. Била је отворена понедељком, уторком и средом од 13 до 19, а четвртком, петком и суботом од 8 до 13 часова. Библиотека је имала пространу читаоницу дуж чијих зидова су се налазиле полице са књигама са двоспратном галеријом, а изнад се налазио магацин са дупликатима. Према подацима са краја тридесетих година, садржала је укупно 13.000 књига⁶⁹⁷ социјалне, правне, филозофске, историјске тематике, кабинет управника и собу за особље у којој су били смештени и часописи. Њен се буџет кретао од 10 до 50 хиљада динара годишње. Инвентарна књига је уредно вођена као и каталози (азбучни, стручни, предметни и у облику књиге).⁶⁹⁸ У листу Средишње управе за посредовање рада који се звао *Социјални архив* од 1940. године почео је да излази, као додатак, *Каталог Социјалне библиотеке Средишње управе за посредовање рада.*⁶⁹⁹ План је био да се каталог током године постепено штампа, а да претплатници касније могу да га повежу у посебну књигу. Током 1940. године одштампано је латиничним писмом првих 320 страница каталога. Организован је по стручним областима, а унутар њих абecedно по аутору. Периодичне публикације одвајане су у оквиру струке под засебан поднаслов.

Прва област у Каталогу била је *Наука о библиотекама* и на основу ње се може видети ко су били узорни у раду библиотекара Социјалне библиотеке. У попису се налазило неколико правилника⁷⁰⁰, као и петнаестак дела домаћих и страних аутора из области библиотекарства. Међу њима су дела Васе Царићевића, Агапове, Хавкине и још нека дела о уређењу библиотека на немачком и француском. Овде је и једна публикација о децималној класификацији аутора Андреа Мадеја и Маре Наричкине који су били запослени у Библиотеци Међународног бироа рада, те се може претпоставити да је она послужила за организовање фонда.⁷⁰¹ Ова стручна литература показује да особље радило на сопственом обучавању и усавршавању са циљем да библиотеку уведе у савремене токове пословања.

2.10.3.7. Библиотека Министарства саобраћаја

Централна библиотека Министарства саобраћаја поседовала је приближно 20.000 књига средином тридесетих година. Њена „годишња дотација“ износила је око 150.000 динара. Имала је азбучне и стручне каталогне картоне.⁷⁰² Библиотекар Петар Драчински био је и редовни члан библиотекарског удружења и заменик члана

⁶⁹⁵ *Уредба о збрињавању незапослених радника: од 25. 11. 1937. године*, (Београд: Државна штампарија, 1938).

⁶⁹⁶ До тада је важио *Правилник о руковању библиотеком Министарства социјалне политике и народног здравља* из 1932.

⁶⁹⁷ У *Гласнику књижара* бр. 10–11 из 1934. г. се наводи податак од 15.000 књига.

⁶⁹⁸ Златко Дујмовић, „Социјална библиотека при Средишњој управи за посредовање рада“, *Гласник Народне библиотеке*, бр. 5–6 (1940): 6–7.

⁶⁹⁹ Каталог се није наводио у садржају часописа и имао је сопствену континуирану нумерацију страница. „*Katalog Socijalne biblioteke Središnje uprave za posredovanje rada*“, *Socijalni arhiv* Br. 1–3, 4–6, 7–8, 9–10, 11–12 (1940).

⁷⁰⁰ Библиотека је поред својих (*Правилник о руковању библиотеком Министарства социјалне политике и народног здравља* из 1932, *Правилник о уређењу Социјалне библиотеке*) у фонду имала и *Правила Друштва југословенских библиотекара* и *Правило о војном библиотекарству* од 20. 8. 1936.

⁷⁰¹ André de Madau et Mara de Narychkine, *La Classification décimale et son application dans une bibliothèque spécialisée*, (Paris, 1928).

⁷⁰² „*Jugoslovenske biblioteke*“, *Glasnik knjižara* God. 5 br. 7–8 (1934): 45.

управе Секције Београд од 1933. године.⁷⁰³ Драгомир Арнаутовић, који је члан ДЈБ од 1935, писао је о овој библиотеци у листу *Саобраћајни преглед*. Иако није био сасвим упућен у библиотекарство, покушао је да објасни колико је важно постојање библиотеке у Министарству али и у његовим обласним дирекцијама. Сматра да би библиотека у Министарству требало да поседује публикације из различитих области, не само саобраћаја. Пише и о потреби примене нових метода које ће обезбедити да службеници могу ефикасно да пронађу информације за своје реферате и друга истраживања. Из овог текста се сазнаје да је у Министарству формиран библиотекарски одбор. Поред централне постојале су и библиотеке при обласним дирекцијама, станицама, ложионицама и радионицама.⁷⁰⁴

2.10.4. Библиотеке других јавних установа

У Библиотеци Српског народног позоришта у Новом Саду постојало је око 4000 књига, међу којима прва издања драмских дела Стефана Стефановића, Јована Стерије Поповића, Константина Поповића Комораша, Јоакима Вујића, Јована Суботића, Косте Трифковића, Лазе Костића. Најстарији драмски текстови су се преписивали и на тај начин умножавали за потребе глумаца. Међутим, пожар је у ноћи између 22. и 23. јануара 1928. године захватио зграду Дунђерсковог позоришта и тада су уништени библиотека и архива, као костими.⁷⁰⁵ После пожара 1929. године, на обнови Библиотеке доста је учинило Народно позориште Дунавске бановине под управом Марка Малетина. Набављено је преко 2000 књига до 1941. године.

Народно позориште у Београду такође је имало своју библиотеку, а библиотекар ове библиотеке од 1925. до 1927. био је Миодраг Пешић, који је потом прешао у Народну библиотеку (1928–1953).⁷⁰⁶

Казнени завод у Нишу основао је књижницу 1925. године. Затим су, 1931, у овом граду основане Библиотека Војне болнице и Библиотека Хигијенског завода. Библиотека Историјско-етнографског музеја и Музејског друштва у Нишу формирана је 1933. године, а Позоришна библиотека 1939, када је заправо отворена нова, наменски сазирана зграда Нишког позоришта.⁷⁰⁷

Овде се могу споменути и збирке књига при бањским лечилиштима попут Библиотеке Буковичке бање, основане „у првом реду да послужи потребама и интересовању бањских посетилаца“⁷⁰⁸, и Читаонице Управе Врњачке бање која је

⁷⁰³ Драчински је аутор књиге *Финансиска политика Југословенских државних железница* која је објављена 1932. Познато је и да је преводио са руског језика и био редактор и издавач у издавачком предузећу *Народни универзитет*.

⁷⁰⁴ Драгомир Арнаутовић, „Саобраћајна библиографија“, *Саобраћајни преглед: часопис за проучавање саобраћајно-привредних проблема* Бр. 10 (1935): 343–347. Текст прочитан и на седници Секције Београд ДЈБ 26. 11. 1935.

⁷⁰⁵ Српско народно позориште, „Библиотека“, Преузето 2. 7. 2024, <https://www.snp.org.rs/biblioteka/>. Погледати и Милица Кирићански, „Потрага за Молијером: Библиотека Српског народног позоришта у Новом Саду“, *Панчевачко читалиште: лист Градске библиотеке Панчево*, Год. 2, бр. 3 (нов. 2003): 52–54.

⁷⁰⁶ Енциклопедија Српског народног позоришта, s.v. „Пешић, Миодраг М.“, Преузето 2. 7. 2024, <https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=8607>.

⁷⁰⁷ Даница Милић, гл. уредник, *Историја Ниша. Књ. 2: Од ослобођења 1878. до 1941. године*, (Ниш: Просвета: Градина), 470.

⁷⁰⁸ АЈ, Централни пресбир, 1. 11. 1937

располагала је са 300 књига, није уписивала чланове већ је служила за разоноду посетилаца.⁷⁰⁹

Ово свакако није коначан списак специјалних библиотека које су у међуратном периоду постојале или основане при различитим јавним установама. На основу овог узорка се назире да је библиотека посматрана као неопходан завод у различитим типовима организација и говори у прилог томе да се повећава свест о значају и корисности библиотека као центара знања и информација.

2.10.5. Стручне библиотеке

Нека од бројних струковних удружења су такође имала своје библиотеке. Као пример се може навести Библиотека Учитељског југословенског удружења у Београду, коју је главни одбор Учитељског удружења основао још 1882. Много је страдала за време Првог светског рата, али је средином двадесетих година имала фонд од приближно 4000 књига. Била је организована по областима: историја, географија, математика, хигијена, педагогија и лепа књижевност. Учитељ Димитрије Ђ. Димитријевић (1881–1935)⁷¹⁰ био је њен библиотекар. Ова библиотека била је отворена два дана: недељом преподне и четвртком поподне.⁷¹¹

Читаоница и библиотека Радничке коморе биле су отворене сваког дана, радним данима двократно (9–12 и 16–21), а недељом од 9 до 13 часова. Овде је могао да се учлани сваки радник који је у радничкој организацији евидентираној код Коморе, али и свако друго лице које уредно докаже своје занимање. Чланови су имали могућност да изнесу књиге и ван читаонице бесплатно. Овде су се могле наћи домаће, али и стране научне и стручне књиге, новине и часописи. Оглашавала се путем штампе.⁷¹²

2.10.6. Библиотеке са фондовима на страним језицима

Највише у Београду али и у другим градовима отварају се библиотеке намењене популацији руских имиграната. Мађарске и немачке читаонице и касине у Војводини постојале су и пре Првог светског рата те поједине обнављају свој рад од 1919. Осим њих у градовима су оснивани француски и енглески клубови који су имали своје књижнице и читаонице. Све оне настају као резултат иницијатива појединаца. Иако нису системски осниване и одржаване оне сведоче о врло присутној потреби образованог слоја људи за местима на којима ће читати и информисати се.

По својој величини и активностима у овој групацији истиче се Руска јавна библиотека у Београду. Настала је од Руске библиотеке Сверуског савеза градова која је основана 1920. године и кроз неколико година достигла фонд од 20.000 издања. Ова библиотека се финансирала из претплата које су обезбеђивале око 7000 динара

⁷⁰⁹ АЈ, Централни пресбиро, 63, 167, 12. 3. 1936.

⁷¹⁰ Стојан П. Глигоријевић, „Димитрије Ђ. Димитријевић: учитељ у пензији“, *Учитељ* (новембар 1935): 266.

⁷¹¹ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* Књ. 1: А–З, s.v. „Библиотека Учитељског удружења у Београду“, 179.

⁷¹² „Читаоница и библиотека Радничке коморе“, *Време*, 29. 6. 1929, 7.

месечно, што је било недовољно. Према навођењу Леонида Кампеа, плаћало се „пет динара месечно по изнајмљеној књизи“. У њој су се одржавали и састанци, расправе, промоције и други културни догађаји.⁷¹³ С обзиром на чињеницу да је у Београду било око 9000 руских избеглица, 1928. године се оснива Руски комитет за културу. Тада се Библиотека Савеза градова ставља под контролу овог комитета и постаје Руска јавна библиотека. Она добија на трајно коришћење просторије у новој згради Српске академије наука⁷¹⁴ и месечни буџет од 22.000 динара. Услов је био да минимум 10.000 иде на набавку књига. По изградњи Руског дома, 1932. пресељена је у наменске просторије. Тамо је поседовала једну читаоницу новина и часописа и другу за студенте, писце, научнике и новинаре.⁷¹⁵ Према подацима објављеним у *Гласнику књижара* 1934, набављала је искључиво руске књиге, а годишњи буџет је био тек око 50.000 динара. Имала је око 60.000 књига, била је опремљена штампаним каталозима.⁷¹⁶ Њен библиотекар Вјачеслав Хомицки био је члан Друштва југословенских библиотекара, што значи да се настојало да и оваква организација прати токове професије и учествује у њеном унапређењу. У извештају Управе београдске секције ДЈБ за 1933. годину помиње се као једна од највећих и најуређенијих библиотека у Београду.⁷¹⁷

У Београду је постојала и Библиотека Савеза руских књижевника и новинара. О њеном отварању 1927. године извештавао је лист *Време*. Прикупљала је дела савремених руских писаца, али и дела која су штампана пре Првог светског рата, као и она објављена у емиграцији. Била је отворена за све. Радила је сваког дана од 12 до 14 и од 18 до 20 часова.⁷¹⁸ Читаоница са руском, српском и страном периодичном штампом била је бесплатна за коришћење. Из Немачке су 1928. допремљене за њу књиге из библиотеке Ивана Тургенева. Тада библиотека достиже број од 9000 руских, српских и страних књига и укупну вредност од 250.000 динара.⁷¹⁹ Средином тридесетих година, Библиотека је поседовала фонд од око 12.000 књига.⁷²⁰

Библиотека Земгора⁷²¹ такође је набављала само руске књиге. Имала је своју читаоницу, била је бесплатна и отворена током целог дана.⁷²² Средином тридесетих година обухватала је фонд од око 15.000 књига за који су израђени азбучни и стручни каталог.⁷²³

⁷¹³ Леонид Кампе, „Руска јавна библиотека у Београду“, *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Бр. 43 (новембар 2023): 53.

⁷¹⁴ Палата Академије наука саграђена је 1924.

⁷¹⁵ Кампе, Нав. дело, 54–55.

⁷¹⁶ „Jugoslovenske biblioteke“, *Glasnik knjižara* Br. 7–8, god. 5 (1934), 45.

⁷¹⁷ УБСМ, АДЈБ, IV кутија, без броја, „Извештај Управе Београдске секције Друштва Ј. Б. за 1933 г.“.

⁷¹⁸ „Нова библиотека у Београду“, *Време*, 18. 1. 1927, 6.

⁷¹⁹ „Годишња скупштина Савеза руских књижевника и новинара“, *Политика*, 25. 12. 1928, 7. и „Руска библиотека“, *Време*, 20. 6. 1928, 7.

⁷²⁰ „Jugoslovenske biblioteke“, *Glasnik knjižara* Br. 3–4, god. 6 (1935): 30. – Овде се наводи да је основана 1921, али се вероватно ради о грешци јер тада Савез још није постојао.

⁷²¹ Земгор је било удружење одборника руских обласних и градских самоуправа. Имао је три центра у емиграцији: Париз, Праг и Београд. Канцеларије Земгора у југословенској престоници постојале су од 1925. године са циљем да пруже помоћ руским емигрантима у културном и моралном смислу, да утичу на побољшање њиховог материјалног положаја као и да штите њихове правне интересе. Земгор је имао и Институт за проучавање Русије и Југославије. Издавао је часопис *Руски архив*. Према: Евгеније Захаров, „Живот девет хиљада Руса у Београду“, *Београдске општинске новине*, 15. 1. 1930, 81.

⁷²² „Данас“, *Време*, 18. 12. 1924, 2.

⁷²³ „Jugoslovenske biblioteke“, *Glasnik knjižara* Br. 3–4, god. 6 (1935): 30.

Читаоница и књижница Француског клуба у Нишу обновљена је 1923. године, а Читаоница и књижница Енглеског клуба основана 1924.⁷²⁴ Књижница Енглеско-српског дома основана је 1927. године. У Нишу је такође исте године основана Књижница Руских инвалида и Руске колоније. Обим њихових збирки није познат.

2.10.7. Пољопривредне књижнице и читаонице

Посебна подврста специјалних библиотека биле су пољопривредне књижнице и читаонице, које нису финансиране из јавних средстава, али имају своју вредност као концепт удруживања појединаца који желе да заједнички, уз помоћ књиге, унапређују сопствене циљеве, што је наставак традиције коју су започеле читаонице у 19. веку. Српско пољопривредно друштво у Београду издало је 1940. године *Правила за пољопривредне књижнице и читаонице* која су настала након десетогодишњег искуства у оснивању и одржавању оваквих организација по селима. По дефиницији из овог документа имале су „задатак да раде на стручном и општем просвећивању пољопривредника и да помажу рад на ширењу писмености у народу“. Биле су саставни органи Друштва преко којих оно спроводи и шири „свој васпитно-пропагандистички рад“.⁷²⁵ Дакле, пред собом су имале јасно профилисану циљну групу – људе који се баве пољопривредом. Како би подизале њихово стручно и опште образовање требало је да: набављају популарно написане поучне пољопривредне и друге књиге и часописе; приређују предавања, течајеве и конференције служећи се савременим помоћним средствима за извођење наставе; помажу у организовању и одржавању алфаветских течајева; посредују у набавци пољопривредних справа, алата, семена и других ствари које су члановима у послу потребне. Литература из области пољопривреде била је примарна, али су набављане публикације и за опште образовање. Начин плаћања чланарине разликовао се од народних књижница и читаоница. Редовни чланови плаћали су годишње по 5 динара и Српском пољопривредном друштву и књижници и читаоници. На основу ових средстава, књижница и читаоница би редовно примала лист *Тежак* и по један примерак свих издања Друштва, а редован члан књижнице би бесплатно добијао *Пољопривредни календар*. У Правилима се налазило и *Упутство за оснивање пољопривредних књижница и читаоница са пословником за рад у њима*.

2.10.8. Библиотеке верских организација

За Патријаршијску библиотеку је период између два светска рата био један од најсветлијих у њеној историји. Од 1911. до 1931. њен библиотекар био је Димитрије Руварац (1842–1931), који се већ једном налазио на тој позицији – од 1899. до 1908. До 1919. је прегледао фонд и израдио алфаветски каталог за публикације које нису биле у лисном каталогу који је сачинио Иларион Руварац (1832–1905). Такође је каталогски обрадио његову личну библиотеку. Почетком међуратног периода, Патријаршијска библиотека је имала: „5945 наслова у 10.008 књига; у личној библиотеци Илариона Руварца 1852 наслова у 2433 књиге; у Орфелиновој библиотеци 102 наслова у 135 књига; 214 рукописа и 28 књига архимандрита Јована Рајића. Било је преко 1500 дупликата и око 200 књига на мађарском језику из заоставштине Георгија Бранковића и Лукијана Богдановића.“⁷²⁶ Библиотека је била, барем декларативно, „приступачна за

⁷²⁴ Даница Милић, гл. уредник, *Историја Ниша*. Књ. 2..., 469–470.

⁷²⁵ *Правила за пољопривредне књижнице и читаонице* (Београд: Штампарија „Слога“, [Управни одбор Српског пољопривредног друштва], 1940), 20.

⁷²⁶ Н. Идризовић, „Патријаршијска библиотека Српске православне цркве 1706–2006“ (докторска дис., Филолошки факултет, 2016), 118. Погледати и Ненад Идризовић, *Три века Библиотеке Српске патријаршије: откривено благо* (Београд: Архив Српске православне цркве, Библиотека Српске патријаршије, Музеј Српске православне цркве, 2023).

све научне раднике“.⁷²⁷ Поклон је од куповине био далеко чешћи вид набавке. На основу ишчитавања његове рукописне заоставштине Идризовић је утврдио да је Д. Руварац неретко поштом достављао књиге удаљеним корисницима – угледним личностима из света науке и књижевности.⁷²⁸

За библиотекара, према ставу Врховног управног одбора Српске православне митрополије карловачке и Министарства вера, није постојало стално радно место у Патријаршији. „Његово место није никаквом уредбом или правилом систематизовано и библиотекара намешта и разрешава карловачки митрополит и плату му даје из својих приватних средстава.“ Овај пропуст али и свој лош материјални положај Руварац је покушавао да реши правним споровима, али без успеха. Непостојање воље да се утврди библиотекарска позиција у Патријаршији говори о неувиђању значаја библиотеке и небризи за њено функционисање.

Патријаршијска библиотека је доживела велики напредак за време патријарха Варнаве⁷²⁹, који је, као велики поштовалац књиге, имао осећаја за њено организационо унапређење. Српска патријаршија је, од уједињења, имала неадекватне просторне услове у Београду који је био њено званично седиште. Нова зграда Патријаршије подигнута је 1936.⁷³⁰

Нови библиотекар Владимир Мајевски уредио је личну библиотеку патријарха Варнаве која се налазила у Београду. Мајевском је, као личном секретару и библиотекару, ставио у дужност „да обједини све библиотечке фондове који су се налазили у Сремским Карловцима (библиотеку Карловачке богословије – Богословског училишта, библиотеку Богословског друштва „Слога“ и библиотеку архимандрита Илариона Руварца) и да их припоји Патријаршијској. Реорганизација и уређење укључивали су и спајање Митрополитско-патријарашке библиотеке у Београду и личне библиотеке патријарха Варнаве. Ових пет библиотека, заједно са Патријаршијском библиотеком у Сремским Карловцима, чинило је једну целину – Патријаршијску библиотеку у Сремским Карловцима и Београду.“⁷³¹ Мајевски је имао визију да она више „не буде застарела библиотека затвореног типа, већ модерно организована јавна библиотека, чија би богата библиотечка грађа била приступачна свим научним истраживачима“.⁷³² Познато је да је припремио и правила за ново библиотечко организовање, али није успео сам да га спроведе до краја. Такође се из извора види да је радио на писању историје библиотеке коју је имао намеру да објави.

У време патријарха Варнаве започета је изградња наменске зграде за Патријаршијску библиотеку у Сремским Карловцима, но како је завршена 1941, библиотека се није у њу уселила.⁷³³ У Патријаршијској библиотеци у Сремским Карловцима се, према попису сачињеном пред планирано пресељење, налазило „16.584 наслова, недостојало је 1377, резервисаних је било 170, тако да је на лицу места било 15.037 наслова (преко 20.000 свезака). По последњим прорачунима, пред почетак Другог светског рата, целокупни библиотечки фонд Патријаршијске библиотеке бројао

⁷²⁷ Таквом ју је прогласио патријарх Лукијан Богдановић (1867–1913) након што је Д. Руварца поставио за њеног библиотекара.

⁷²⁸ Н. Идризовић, докторска дис., 124.

⁷²⁹ На месту патријарха био је од 1930. до своје смрти 1937.

⁷³⁰ Н. Идризовић, докторска дис., 131.

⁷³¹ Исто, 149.

⁷³² Исто, 151.

⁷³³ Исто, 272.

је преко 40.000 наслова.⁷³⁴ У ово време донети су и први прописи који се тичу рада библиотекара. Он постаје службеник Патријаршијског управног одбора и његове дужности су: „да чува Патријаршијску библиотеку; да води инвентар свију књига; да чини предлоге за унутрашње уређење библиотеке и предлаже Правилник за уређење ове и да подноси годишњи извештај о стању Патријаршијске библиотеке“.⁷³⁵

У међуратном периоду функционисала је Библиотека црквене општине Панчево, која је отворена за јавност од 1889. Била је уређена, са редовним буџетом и Статутом.⁷³⁶ Познато је још да је Библиотека Епархије Банатске у Вршцу имала око 2000, а Библиотека Бачке епархије у Новом Саду око 3000 књига.⁷³⁷ За Библиотеку Нишке епархије постоје наводи да је обновљена 1923.⁷³⁸

⁷³⁴ Исто, 153.

⁷³⁵ Исто, 151.

⁷³⁶ Жарко Војновић, „ Библиотека Црквене општине Панчево“, *Панчевачко читалиште* Год. 1, бр. 1 (нов. 2002): 10–12.

⁷³⁷ АЈ, Централни Пресбиро, Библиотеке у Дунавској бановини, 14. 2. 1936.

⁷³⁸ Даница Милић, гл. ур, *Историја Ниша*. Књ. 2..., 469.

3. ОДНОСИ БИБЛИОТЕКА С ЈАВНОШЋУ У СРБИЈИ 1941–1945

3.1. Друштвено-политичке околности

Пошто је за време владе Милана Стојадиновића Југославија доспела у стање опасне привредне и политичке зависности у односу на Немачку, покушаји владе Драгише Цветковића да држава остане неутрална у првим месецима ратних сукоба били су неодрживи. „Након пораза Француске у јуну 1940, почео је да расте дефетизам у југословенској војсци, али и притисак Немачке на Југославију, како захтевима да приступи Тројном пакту, тако и све већим привредним условљавањем и укључивањем у систем ратне производње Трећег рајха.“⁷³⁹ Југословенска влада заједно са кнезом Павлом доноси одлуку о приступању Тројном пакту која је озваничена потписивањем протокола у Бечу 25. марта 1941. Овај потез изазвао је војни пуч и излазак народа на улице 27. марта. Преврат у Београду пробудио је у Адолфу Хитлеру огромни гнев и решеност да казни виновнике пуча. „Веровао је, као што су га обавештавали и немачки дипломати, да су догађаји у Београду имали изразито српско обележје. У подухват кажњавања уносио је и лични бес и србофобију, наслеђену из Првог светског рата, као и жељу да обезбеди мир у позадини и надокнади изгубљено време за предвиђени напад на Совјетски Савез. Хитлер није могао да остави на миру владу која је, за његове појмове, безобзирно одбацила Тројни пакт, а уз то је непоуздана, састављена од британских присталица и везана за Велику Британију, и која би могла у повољној ситуацији да се повеже с Грцима и образује јужни европски фронт, омогућавајући Британцима да остану на континенту. За њега је било сасвим неважно што ова влада није формално иступила из пакта и што је изразила спремност да буде лојална.“⁷⁴⁰ Силе осовине отпочињу инвазију Југославије бомбардовањем Београда 6. априла. Безусловна капитулација потписана је 17. априла. 1941. године.

Окупатор се понашао као да Југославија не постоји, формирајући на њеном простору квазидржаве и пре закључене капитулације. Територија је подељена на окупационе зоне између Немачке, Италије, Бугарске и Мађарске. Србија под немачком окупацијом је чинила целину са Банатом, у коме је власт припадала фолксдојчерима, врло кратко са источним Сремом који је у јесен 1941. припојен Независној Држави Хрватској, и округом Косовска Митровица са срезовима лапским, вучитрнским и звечанским, под немачким и албанским надзором, под војним заповедником Србије.⁷⁴¹ Већи део Косова и Метохије налазио се у интересној сфери Италије, док су једним делом управљали Бугари (качанички и делови урошевачког и гњиланског среза). Краљевина Бугарска анектирала је царибродски, нишавски, лужнички, босиљградски, масурички, бојнички, прешевски и пчињски срез, делове паланачког и власотиначког среза, области између Тимока и старе државне границе. Бачку је анектирала Мађарска.

⁷³⁹ Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека у Београду за време Другог светског рата“ у *Библиотеке и идентитет 3: зборник радова*, гл. уредник Драгана Сабовљев, (Панчево: Градска библиотека, 2022): 21.

⁷⁴⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978* (Beograd: Nolit, 1980), 181.

⁷⁴¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, Knj. 2 *Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*, (Beograd: Nolit, 1988), 39.

У Србији под немачком окупацијом формирана је Комесарска управа Милана Аћимовића (1898–1945) која је била кратког века. Према њој се у народу брзо развила антипатија због бруталних репресалија, у којима је поред окупаторских власти учествовао и „домаћи“ полицијски и жандармеријски апарат. Окупатор је такође био незадовољан њеним учинком - проблеми привреде су се гомилали, реформе у просвети нису имале успеха, приметно је било несналажење у сузбијању отпора и оружане борбе. Једва успостављен општински и срески апарат власти распадао се.⁷⁴² Милан Недић (1877–1946) виђен је као добро ново решење. Сматран је пријатељем Немачке, официром који верује у њену победу. Уз то је био противник Југославије и „човек који може својим угледом да придобије шире слојеве српског становништва за сарадњу са окупаторском влашћу“. „Претња тоталним 'разбијањем' земље утицала је на Милана Недића да прихвати функцију 'председника владе народног спаса'“.⁷⁴³ Влада је формирана 29. августа 1941. године и њен мандат трајао је до 4. октобра 1944. године када је распуштена. Употреба старог грба и заставе, инсистирање на идеализованим духовним и моралним вредностима српског села, увођење административне поделе на округе са аутономним овлашћењима неки су од Недићевих потеза који су имали задатак да покажу бригу за очување националног идентитета српског народа.

Обим послова навео је немачко и политичко вођство да за извршни и управни апарат одабере људе домаћег порекла тј. реконструисани пређашњи управни апарат. „Територија Србије била је подељена у четири области којима су управљале фелдкомандантуре. Поред центра у Београду, Дунавска бановина имала је средиште у Смедереву, Моравска Бановина у Нишу, Дринска бановина у Ваљеву (касније у Ужицу).“⁷⁴⁴

Војноокупациона зона Србије простирала се на око 51.000 km². На тој територији живело је 3.773.000 становника и то 3.367.000 Срба, 23.000 Хрвата, 51.000 осталих Словена, 102.000 Мађара, 146.000 Немаца, 66.000 Румуна и 18.000 других националности.⁷⁴⁵ Рат је мењао демографску слику градова. У урбана насеља окупиране Србије током првих месеци пристизале су масе избеглица из НДХ, Македоније под бугарском влашћу, Бачке и Баната, са Косова и Метохије.⁷⁴⁶ Упоредо са приливом становништва дешавала су се одмазде, масовна стрељања, који су однели на хиљаде живота. Према проценама историчара, само у октобру 1941. године на простору Шумадије убијено је 7000 људи. „Немачки подаци показују да је у борбама са партизанима и четницима, до фебруара 1942. године, убијено, ухваћено и стрељано 7776 бораца док је у одмаздама страдало 20.149 цивила. Влада народног спаса, са Недићем на челу, није успела да измоли ублажавање казних мера окупатора нити да приволи становништво Србије на лојалност окупатору. Везујући своју судбину за судбину новог поретка на Балкану, део српске политичке, економске и војне елите загазио је у колаборацију.“⁷⁴⁷ „Под претњом биолошког истребљења са Косова и Метохије је у 1941. години исељено око 100.000 Срба.“ На том простору је од 1941. до 1944. убијено 10.000. Биланс бугарске окупације износио је 20.000 убијених и преко 50.000 исељених Срба са простора Македоније, дела Косова и Источне Србије. Масовне рације и ликвидације дешавале су се у Бачкој и Барањи, на простору Мађарске

⁷⁴² Љубодраг Димић, *Историја српске државности*. Књ. III *Србија у Југославију*, 243.

⁷⁴³ Исто, 244.

⁷⁴⁴ Исто, 225.

⁷⁴⁵ Исто, 220.

⁷⁴⁶ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Књ. 2 *Narodnooslobodilački rat i revolucija*, 17.

⁷⁴⁷ Љубодраг Димић, *Историја српске државности*. Књ. III *Србија у Југославију*, 227.

окупационе управе. Овде је на удару била српска елита. На десетине хиљада људи доживело је мучење, затварање и логоровање. Највеће размере злочина над Србима дешавале су се на територији НДХ. „Систем логора за ликвидацију, стратишта, јаме, према немачким проценама, до марта 1944. године на простору НДХ је 'прогутало' између 660.000 и 700.000 српских живота.“⁷⁴⁸

Један од главних стубова немачке окупационе управе била је Тајна државна полиција – Гестапо. Она се у великој мери ослањала на рад Специјалне полиције. Ове структуре имале су као основни циљ откривање непријатеља Трећег рајха и одржавање реда и мира. Осумњичена лица била су хапшена и саслушавана често уз употребу физичке силе. Окривљени су упућивани у логор на Бањици, „где су били део резервоара за подмиривање квота за стрељање или су транспортовани у друге концентрационе логоре и логоре смрти на територији окупиране Европе. Они са блажим кривицама пуштани су на слободу после одређеног времена проведеног у логору.“⁷⁴⁹

Немачког окупатора највише су привлачила рудна богатства и пољопривредни производи. Њихова војна и управна власт контролисала је изворе минералних сировина и руднике, као и пољопривредне рејоне, главне комуникационе правце, градске и индустријске центре. Галопирајућа инфлација довела је до огромног пропадања вредности домаће привреде и поништила је друштвене разлике у погледу класе и статуса. Дугови сељака нестали су преко ноћи, средњи слој је осиромашео, истопила се вредност плата, пензија и уштеђевина. „Тако се ранија предност града над селом сада претворила у своју супротност: да би дошли до намирница, становници градова морали су да продају или размењују све што су имали.“⁷⁵⁰ Упркос свему томе, у Београду, и другим деловима Србије, се одвијао културни живот, али под строгим цензуром.⁷⁵¹

Важан циљ немачке војно-полицијске окупационе управе био је стварање атмосфере нормалног живота. На томе се радило веома организовано и упорно. За то је био потребан развијен пропагандни апарат, па је у оквиру Пропагандног одељења Југоисток основан Пропагандни одред Србија, који је имао задатак да одређује мере које треба применити да би српски народ прихватио окупацију. Са њим је своје деловање усаглашавало Одељење за пропаганду Председништва Министарског савета, основано након формирања Владе народног спаса. Пропагандни рад Влада је спроводила преко окружних начелстава. „Главни правци деловања Недићеве владе и њени задаци били су подређени немачким интересима, посебно на пољу привредне пропаганде, док је на пољу пропаганде културне и просветне политике влада Милана Недића добила већу слободу.“⁷⁵² Потребно је било онемогућити проток непожељних информација и одржавати терен за пласирање оних које иду у прилог окупатору. Ту је посебну улогу имала дневна и периодична штампа. До тада најчитанији листови *Политика*, *Време* и *Правда* престају да излазе. *Ново време*, *Обнова* и *Српски народ* постали су нови најутицајнији медији, њихова уредништва „била су продужена рука пропагандног одељења.“ Имали су за циљ да код читалаца пројектују одговарајућу слику о животу под окупационим режимом. „Тако је тренутни поредак представљан као

⁷⁴⁸ Исто, 229.

⁷⁴⁹ Rade Ristanović, „Verbalni delikt, Beograđani i okupacioni režim tokom Drugog svetskog rata“, *Istorija 20. veka* God. 38, br. 2 (2020): 104–105.

⁷⁵⁰ Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, 194.

⁷⁵¹ Исто, 195.

⁷⁵² М. Мраовић, „Пропаганда Владе Милана Недића (1941–1944)“ (докторска дис., Филозофски факултет у Београду, 2015), [4].

једно ново раздобље препорода и враћања на пут правих националних вредности, а сарадња са Немцима као правац који треба следити.⁷⁵³

Значајан канал информисања остала је фреквенција Радио Београда. Слушање многих радио-станица забрањено је наредбом Војног заповедника за Србију већ 27. маја 1941. Практично је било дозвољено праћење само оних које су биле под потпуном контролом нацистичке Немачке. Казне за непоштовање ове наредбе кретале су се од одузимања апарата, робијања до смртне пресуде.⁷⁵⁴

3.2. Културно-просветне прилике у Србији под немачком окупацијом

Слободан Керкез оценио је да је целокупна просветна, па и културна политика била подређена утилитарним, прагматичним циљевима нацистичке културе и вођена са циљем да се покажу разорне последице просветне политике у Краљевини Југославији.⁷⁵⁵ Бранко Петрановић такође је сматрао да је на окупираним подручјима културни и просветни живот текао „у знаку идеологије националсоцијализма и фашизма“ додајући да је он био „садржајно и идејно одређен антикомунизмом, антијеврејством и антимаџонством, антисрпством и антијугословенством“.⁷⁵⁶

Министарство просвете у окупираној Србији било је носилац дела пропагандне активности и сарађивало са Одељењем за пропаганду у вршењу надзора над публикацијама, филмским приказивањима и радиофонским емисијама.⁷⁵⁷ Но, његово деловање подразумевало је више од надзора. Оно је учествовало у креирању порука и одабиру метода и средстава за пропаганду – изложби, предавања, слогана, представа, филмова, књига и брошура. Образовне установе су такође имале задатак да покушавају да одрже привид нормалног поретка. Настојало се да се међу младима ојача национални понос који је требало да се одликује питомошћу пред властима. Због тога је један од потеза било наређење да се у свим школама поставе пропагандне поруке: „Мир, ред, рад и слога то је спас Србије“. „Само слога Србина спасава“, „Све за Српство“, „Бог чува Србију“.⁷⁵⁸ Штампана, биоскопи, позоришта и радио деловали су у садејству са задатком да становништво анестезирају и спрече да развија идеје о пружању отпора.

У почетним годинама рата Министарство просвете колаборационистичке Владе радило је према Уредби о уређењу Министарства просвете Краљевине Југославије из 1937, али је константно проширивало своје надлежности, што је, између осталог, подразумевало преузимање послова Одељења за вере које је припадало Министарству

⁷⁵³ Нина Стојановић, „Слика политичке пропаганде Недићевог режима у Нишу током 1942. године виђена из угла листа 'Ново време'“, *Пешчаник: часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке* Год. 18, бр. 19 (2020): 146.

⁷⁵⁴ Rade Ristanović, „Verbalni delikt, Beograđani i okupacioni režim Drugog svetskog rata“: 105–106.

⁷⁵⁵ Слободан Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941–1945* (Ниш: Центар за балканске студије, 2004), 427.

⁷⁵⁶ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu: 1939–1945*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 484–498.

⁷⁵⁷ М. Мраовић, „Пропаганда владе Милана Недића (1941–1944)“, [4].

⁷⁵⁸ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај МП за прву половину јуна 1942.

правде. Усложњавање административног апарата довело је до доношења нове уредбе 1943. која је озваничила и нови назив – Министарство просвете и вера (МПВ). Ново Министарство било је подељено на шест одељења: Опште одељење, Одељење за основно образовање, Одељење за средње образовање, Одељење за високо образовање и народну културу, Одељење за верске послове и Одељење за немачку наставу. Одељење за високо образовање и народну културу наследило је надлежност за јавне библиотеке и народне књижнице и читаонице од Одељења за народно просвећивање.⁷⁵⁹ Овим начином организације под ингеренцију једног одељења дошле су универзитетска и факултетске библиотеке, које су важне у процесу високог образовања, заједно са јавним библиотекма и књижницама и читаоницама чија је улога важна у неформалном образовању, целоживотном учењу. Одсек за духовну културу бринуо је о библиотекама, док су књижнице и читаонице припале Одсеку за васпитање народа. Тако је јасно постављена граница између мисија ова два типа установа. Поред ових, Одељењу су припадали и одсеци за високе школе и за телесно васпитање и спортове.

Државне институције, односно библиотеке, специјални научни заводи, као и установе на територији Управе града Београда били су под непосредном управом Министарства. Осталим установама управљало се посредно – преко банских управа које су имале просветна одељења. Службеници су били стално контролисани, дужни да подносе, у почетку, полумесечне, а затим месечне извештаје. У неизвесној свакодневици и страху за живот, били су притискани и стрепњом од губитка посла.⁷⁶⁰ Реформе су инициране у свим просветним и културним делатностима. Захтеван је константан рад, израђено је мноштво прописа, планова, елабората, пројеката, стручних и политичких анализа, са циљем да се поставе темељи нове просветно-културне политике у Србији.⁷⁶¹

У МПВ се радило на креирању Српског цивилног/културног плана, који је представљао нацрт за организовање целокупног народног живота у мирнодопским условима. Иако никада није био спроведен у дело, нити се икада приступило његовом спровођењу у целини, овај план служи као сведочанство о концепту стратешке културне политике коју је Министарство имало намеру да спроводи. Његов идејни творац био је Владимир Велмар-Јанковић (1895–1976), помоћник министра просвете Велибора Јонића (1892–1946). Његово основно полазиште било је да се сви проблеми предратног српског друштва могу решити само радикалним мерама државне политике. „Стога је уз сарадњу истакнутих интелектуалаца разрадио општи план, који би значајно унапредио животне услове за економски и културни развитак српског народа и омогућио му да изгради духовне и националне вредности. У изванредним околностима рата и окупације, уз сарадњу реформисаног Универзитета и великог броја стручних и научних установа у земљи, Велмар-Јанковић је уочио око двеста проблема чије би решавање знатно подигло цивилизацијски ниво српског народа.“⁷⁶² Проблеми су били подељени у четири сектора: биолошки, духовни, економски и технички. Духовни

⁷⁵⁹ Љубинка Шкодрић, *Министарство просвете: судбина институције под окупацијом* (Београд: Архив Србије, 2009), 74.

⁷⁶⁰ У августу 1941. донета је Уредба о систематизацији места у државној и самоуправној служби. Њоме је планирано да посао буде завршен у року од два месеца, али се рад на систематизацији претворио у дуготрајан процес, који није окончан ни до краја окупације. Према проценама ондашњег комесара за персоналне послове, Танасија Динића, на основу ове уредбе и отпуштања „национално непоузданих“ посао је изгубило око 10.000 службеника. – Љубинка Шкодрић, *Нав дело*, 108–109.

⁷⁶¹ Слободан Керкез, *Нав дело*, 395.

⁷⁶² Александар Стојановић, *Српски цивилни/културни план Владе Милана Недића* (Београд: Институт за новију историју Србије, 2012), XI.

сектор био је најобухватнији и он је требало да се бави развојем српске науке, културе, образовања и делова администрације. Главни институционални сарадници МПВ на изради пројеката у овој области, поред Српске краљевске академије, Геолошког института, Филозофског, Правног и Теолошког факултета, биле су Народна библиотека и Универзитетска библиотека у Београду. Иако је тек неколико, од укупно 84 проблема, посвећено директно библиотекарству, две библиотеке перципиране су као важни информациони центри који су неопходни за већину планираних подухвата. Неки од њих су се бавили организовањем Службе за обавештавање о времену, Службе статистике и демографије, Центра за географска истраживања српских земаља, испитивањем биолошких одлика становништва српских крајева. На списку су били и центри за испитивање српског језика и његове историје, за истраживање српског народног песништва и осталог усменог предања, за проучавање етничке прошлости и етничких особина становништва. Неки од циљева били су израда историје српског народа и опис славе у појединим српским областима. Планирана је израда Уметничке библиографије, Правне библиографије, Описне (дескриптивне) библиографије за националне науке, Пописа и описа старих српских рукописа. У низу проблема нашли су се и независност судија и државних тужилаца, као и реформа грађанског законодавства. Овај план усклађиван је са Просветним планом, те су неке од тачака били и типови школа, писање нових програма и уџбеника. У Плану су своје место нашли и српска библиографија, Централни каталог, Државни библиотечки програм, Државни архивски програм, као и Државни музејски програм.⁷⁶³ У року од годину и по дана израђени су извештаји и смернице за око 70% тема. Читав пројекат требало је да остане тајна за ширу јавност све до почетка имплементације.⁷⁶⁴

На локалном нивоу деловали су одбори за народно просвећивање који су, између осталог, имали задатак да организују пропагандна предавања за народ. О њиховом броју и посећености редовно су обавештавали просветне власти. Патриотизам који се на овај начин обликовао требало је да се одликује кроткошћу, поштовањем ауторитета, избегавањем сукоба, вредноћом. Влада Милана Недића представљала се као спасилац српског народа. Величало се дело Вука Караџића, те су и књиге са народним умотворинама или песмама које је он прикупљао биле редовно у пакетима за књижнице.

Наслови предавања одржаних у јануару 1943. у Округу моравском дискретно указују на циљеве које је влада хтела да постигне: *Материјална снага и исхрана народа, Скромност и умереност, Одржање реда и мира у земљи, Боље ти је изгубити главу него своју огрешити душу, Дружелубље и узајамна помоћ, О избеглицима и узајамној помоћи, Каква треба да је данашња омладина, О слози и љубави међу браћом.*⁷⁶⁵

И предавања на територији нишког округа (74 одржана у мају 1943) илуструју правац пропагандног деловања Одсека за васпитање народа. Нека од њих су: *Мир, ред и рад, Рад као мерило свих вредности, О предаји ујма ради исхране сиромашног становништва, Само просвећена жена може бити од користи своје народу, Вук отац Србије, Народни недостаци на селу: пиће, псовка итд, О узроцима наше пропасти,*

⁷⁶³ Исто, 82–87.

⁷⁶⁴ Исто, 99.

⁷⁶⁵ ДАС, МПВ, Документација Одељења за високо образовање и народну културу (ОВОНК), 763. Извештај о раду одбора за народно просвећивање у току месеца јануара 1943. у Округу моравском.

*Задатак српске омладине у новој Србији, Да није било Владе народног спаса Српство би се угасило, Утицај лажне пропаганде и њене последице, Комунизам и пороци.*⁷⁶⁶

За „просвећивање“ у краљевачком округу држала су се предавања на следеће теме: прошлост Срба, вековна борба за националне идеале и поуке садашњем нараштају, Свети Сава као духовни вођа српског народа, светосавље као идеја водиља српског народа кроз векове, потреба за враћањем светосавским традицијама, одржавање реда и мира у земљи у интересу економске обнове земље и прехране народа, борба са интернационалним идеологијама. Но, ови догађаји нису сасвим прихватани у заједници, те се из извештаја види да су на зборовима постојали људи који „су својом појавом психолошки онемогућавали и помисао на предавања и њихов успех.“ Ипак, у округу је, за првих шест месеци 1943. године, одржано 265 предавања.⁷⁶⁷

Поред квалитетних књижевних дела која су из Слагалишта књига допремана као поклон народним књижницама и читаоницама и образовно-васпитним установама, масовно се штампало и дистрибуирало по школама пропагандно штиво попут говора председника Владе и министра просвете. Одабирани су најбољи радови ученика или наставника на пригодне теме које је затим Министарство просвете и вера објављивало и делило школама. Једна таква публикација је *У раду и стваралаштву лежи смисао живота: десет најбољих писмених задатака рађених на вишем течајном и учитељском дипломском испиту 25. јуна 1943. године.*⁷⁶⁸

У Београду, услед велике потребе за књигом, почињу да се оснивају позајмне библиотеке. Оне су се налазиле у књижарама и антикварницама и бројале су од неколико стотина до неколико хиљада књига. Најзаступљенија је била белетристика – од класичних до савремених дела, било је и дечјих едиција, читанки и песмарица, као и неких школских уџбеника. Плаћала се месечна чланарина чији је максималан износ био 60 динара. Крајем 1943. забележено је постојање 14 позајмних библиотека у главном граду.⁷⁶⁹

Покушаји стратешког планирања и пропагандног деловања у области просвете и културе услед ратних неприлика за трен ока постајали би ништавни. Национална библиотека избрисана је са лица земље већ у првом дану Априлског рата. Било је и библиотека чији су фондови и инвентар оштећени. Током целог рата све су биле угрожене. Војска се усељавала у школске, факултетске и друге зграде културно-просветних установа и том приликом су читави инвентари били у опасности. Библиотеке су страдале и у налетима нереди, књиге и листови су коришћени за огрев или продавани за рециклажу. Министарство је инсистирало да библиотеке раде, охрабривало спајање школских и народних књижница услед недостатка простора. Од пролећа 1942. почиње да их обнавља скромним пакетима књига. Буџети за јавне и специјалне библиотеке били су мали, али су макар постојали. Немачке власти су вршиле притисак на Министарство да што ефикасније организује посао уклањања публикација које су биле у сукобу са нацистичком идеологијом. Познати су и случајеви конфискације вредних дела (на пример из Библиотеке САНУ), невраћање књига позајмљених за потребе немачких власти или војника, неспровођење обећане размене

⁷⁶⁶ ДАС, МПВ, ОВОНК, 765.

⁷⁶⁷ ДАС, МПВ, ОВОНК, 769. Извештај о народном просвећивању Округа крагујевачког, 7. 9. 1943.

⁷⁶⁸ ДАС, МПВ, ОВОНК, 780, Извештај Одељења за високо образовање и народну културу Главном просветном савету за март 1944.

⁷⁶⁹ „Антикварнице се претварају у позајмне библиотеке“, *Ново време*, 7. 12. 1942, 3. и „Београђани читају више него икада...“, *Обнова*, 10. 12. 1943, 5.

као у случају Универзитетске библиотеке у Београду која је послала књиге за библиотеке у Бечу, али није дочекала њихове публикације.

3.3. Однос власти према библиотекарству у Србији под немачком окупацијом

Када су библиотекари престоничких библиотека захтевали да Министарство просвете Краљевине Југославије припреми закон о библиотекама у сарадњи са њима, нису могли ни да замисле да ће се за њихова мишљења и предлоге поводом *Уредбе о библиотекама* више интересовати Министарство просвете у Влади која сарађује са окупационим властима. Није им ни било на памети, онда када су у *Резолуцији Првог конгреса југословенских библиотекара* донели одлуку да раде на централном каталогу, да ће тај посао започети према *Пруским инструкцијама* сачињеним у земљи која је бомбардовала град у коме живе и раде. Нису ни слутили да ће остварење сна о подучавању библиотечног подмлатка доживети у атмосфери страха од експлозије бомби. Али се управо то догодило. Министарство просвете у Србији под немачком окупацијом показивало је вољу да ради на задацима које је Друштво југословенских библиотекара себи задао у међуратном периоду, само сада у територијално мањим оквирима.⁷⁷⁰ Још неки недовршени подухвати у библиотекарству из времена Краљевине Југославије – прикупљање података о свим библиотекама у земљи, њиховим потребама и напретку, затим, израда уџбеника за библиотекаре, израда упутстава за рад средњошколских библиотека, постали су у смутним временима рата послови за које ће овога пута припадници власти ангажовати библиотекаре Универзитетске, Народне и Општинске библиотеке у Београду.

Укупно гледано, интересовање јавности за библиотеке постало је веће. Њега је најпре изазвало уништење националне библиотеке, чија је вредност почела да се увиђа тек пошто је заувек изгубљена. Други разлог је то што је немачки окупатор имао намеру да сазна шта се од културних драгоцености налази у српским књижним збиркама, као и да организује уклањање публикација са прокомунистичком тематиком, дела јеврејских аутора или она која афирмативно говоре о јеврејском народу, као и сва она која су била у супротности са нацистичком идеологијом. Тзв. Влада народног спаса такође је увидела да одређене интересе може остваривати кроз библиотечки систем. Представљајући књигу и библиотеке као национално благо, пре свега путем штампе, слала је поруку да су оне важан елемент обнове српске нације. И окупационе и колаборационистичке власти имале су у виду да се помоћу њих може усмеравати, па чак и контролисати начин размишљања људи. Колаборационистичка штампа, за разлику од међуратне, редовно је доносила вести о библиотекама. За време окупације, у дневном листу *Ново време* је приближно стотину наслова посвећено библиотечким темама. За њим знатно не заостаје ни *Обнова* са нешто више од осамдесет чланака.⁷⁷¹ Највећа пажња посвећена је Народној библиотеци – питањима о њеном страдању и обнови, апелима да јој се књиге поклањају, сећањима на њену историју и значајне дародавце, али и објављивању захвалности новим дародавцима. На страницама ових новина било је места и за Универзитетску библиотеку, библиотекарски течај,

⁷⁷⁰ Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека за време Другог светског рата“, 32–33.

⁷⁷¹ До збира се дошло на основу библиографије: Бојан Ђорђевић, *Летопис културног живота Србије под окупацијом 1941-1944*, (Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2001).

Библиотеку Општине града Београда, јавне библиотеке у Нишу и Крагујевцу, оснивање јавне библиотеке у Смедереву. Пажња јавности усмеравана је и на аферу крађе и препродаје књига Библиотеке Одељења за књижевност Српског семинара.

3.3.1. Правна регулатива

У складу са идејама о свеобухватним реформама, Министарство просвете је 1942. године иницирало припремање неколико уредаба и правилника на пољу библиотекарства – *Уредбе о библиотекама, Уредбе о обавезном примерку, Уредбе о библиотекарској школи, Правила о уређењу средњошколских књижница*.⁷⁷² *Уредба о прегледу књига* (донета 2. септембра 1942) као и *Уредба о прегледу и забрани књига* (донета 1. октобра 1943) такође су биле веома значајне за библиотечки рад. Један од циљева је био прикупити податке о свим библиотекама у земљи и припремити терен за једнообразну каталогизацију и израду централног каталога свих већих библиотека. Смернице за деловање на овом пољу Министарство је добијало од специјалног референта Штаба војноуправног команданта Србије за архиве и библиотеке⁷⁷³, мајора др Хермана Герстнера (1903–1993)⁷⁷⁴. Само Министарство такође је имало свог референта за архиве и библиотеке. На тој позицији налазили су се историчар професор др Грегор Чремошник (1890–1958), историчар културе и библиотекар др Димитрије Кириловић (1894–1956) те Милен Николић (1901–1995)⁷⁷⁵. Како у земљи није било школованих стручњака за библиотекарство, најпозванији да допринесу уређењу ове

⁷⁷² Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека у Другом светском рату“, 23–24.

⁷⁷³ Управни штаб је основан крајем априла 1941. године доласком групе од 60 управних чиновника и административног персонала из Нирнбершког војног округа, који су у цивилу вршили функције из ресора министарства унутрашњих послова, финансија, саобраћаја, правосуђа, просвете. На челу штаба налазио се државни саветник др Турнер. Штаб је у почетку вршио улогу државне владе, а касније ту улогу све више сводио на контролу колаборационистичке владе. Имао је скоро онолико група колико је она имала сектора рада. – Muhagem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu: 1941–1944* (Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 1979), 72.

⁷⁷⁴ Херман Герстнер студирао је на универзитетима „Јулије Максимилијан“ у Вирцбургу и „Лудвиг Максимилијан“ у Минхену. Докторирао је у области немачке књижевности. На почетку каријере радио је као наставник и уз то се бавио писањем. За посао у Баварској државној библиотеци у Минхену пријавио се 1931. године када почиње његова обука за ово занимање. Положио је стручни испит и добио нижу библиотекарску позицију 1932. године, а звање сталног државног библиотекара 1936. У међувремену (1933) је постао члан Националсоцијалистичке немачке радничке партије. Био је и члан Удружења немачких драмских писаца и сценских композитора Рајха (од 1934), Савеза немачких државних службеника Рајха (од 1934), као и Удружења немачких библиотекара (од 1936). Године 1938. завршио је двомесечну обуку у обавештајној јединици Вермахта. У августу 1939. постаје уредник за културну политику у Савезу немачке штампе. У новембру 1940. постаје службеник Одељења за заштиту библиотека са чином саветника ратне управе у Паризу. Овде је сачинио попис од 2.500 немачких рукописних и штампаних књига које је Француска требало да врати, но то није реализовано. Герстнер је 27. фебруара 1942. распоређен у Србију где преузима дужност начелника Војне библиотеке у Београду. Овде остаје до повлачења Вермахта у јесен 1944. У његовој биографији се наводи да се, између осталог, бавио уклањањем фондова издавачке куће Геца Кон и слањем примерака у немачке библиотеке, али и да је 1943. организовао продају књига Краљевске српске академије наука Националној библиотеци у Бечу. По завршетку рата је суспендован из службе. Године 1952. почиње да ради у Државној библиотеци у Бамбергу, а две године касније враћа се у библиотеку у Минхену. *Wikipedia*, „Hermann Gerstner“, Posećen 26.9.2024, https://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Gerstner.

⁷⁷⁵ Милен Николић је од 1932. до 1934. био управник Народне библиотеке у Крагујевцу. Аутор је књиге *Крагујевачка гимназија 1833–1933*. После рата био предавач у Средњој библиотекарској школи, као и руководилац Библиографског одељења Народне библиотеке Србије. Писао стручне радове из библиотекарства и архивистике. Рецензирао је постхумно објављену књигу Радосава Марковића *Универзитетска библиотека у Београду 1921–1945*.

области били су службеници Универзитетске библиотеке и Народне библиотеке у Београду, водећи чланови некадашњег Друштва југословенских библиотекара.

У јулу 1942. започето је и пописивање свих старих српских рукописа. Овај значајни научни посао образложен је као стварање могућности „за темељно и свестрано проучавање српске књижевности и писмености“.⁷⁷⁶ У августу исте године били су спремни нацрти *Уредбе о јавним библиотекама, Уредбе о обавезном примерку за Народну библиотеку у Београду и Правила о руковању средњошколским књижницама*. Такође су били састављени и извештаји о стању средњошколских, научних и јавних књижница у земљи који су предати др Герстнеру.⁷⁷⁷

3.3.1.1. Прегледање и забрана књига

Две уредбе које се односе на прегледање и издавање непожељних књига донете су под образложењем да поједини уџбеници, помоћне књиге, научна и књижевна дела и сл. могу неповољно да утичу на национално и морално васпитање српске омладине и народа. Ни једна од њих не прецизира критеријуме према којима ће писана дела добијати статус забрањених.

У *Уредби о прегледу књига* из 1942. библиотеке нису биле експлицитно поменуте, али је наведено да се она односи на питања *промета, растурања, стављања у саобраћај и продаје* књига. Међутим, убрзо се појавио *Правилник о извршењу Уредбе* у коме се види да ће се непожељне књиге тражити и у библиотечким фондovima.⁷⁷⁸ Члан два чак наводи да ће Комисија за преглед књига Министарства просвете, сачињена од само пет чланова, „извршити преглед свих већ издатих књига у свима издавачким предузећима, књижарама, антикварницама и јавним књижницама“ што би био веома дуг процес и као такав није спроведен. *Правилник* је омогућио повлашћен статус библиотекама у односу на издаваче и продавце књига јер је прописао да се примерци забрањених књига не односе из јавних књижница, већ да су оне дужне да те књиге издвојене чувају у посебном складишту и не издају корисницима. По три примерка забрањених књига морала су се предати Народној библиотеци у Београду. Након *Уредбе* и *Правилника* обнародовано је и једно *Тумачење Правилника*, али се оно не тиче библиотека.

Образована је комисија за преглед и забрану књига⁷⁷⁹, али се истовремено радило на изменама и допунама *Правилника за преглед књига*. Дошло се до нове редакције *Уредбе о прегледу и забрани књига* на основу примедби Министарства унутрашњих послова и надлежне немачке власти. Комисија је упоредо припремала спискове забрањених књига, тако да су у мају 1943. постојала два са по око 150 дела. Листа се формирала тако што је комисија прегледала попис који је стигао од немачког Одељења за пропаганду (Propagandaabteilung), те одатле одабирала наслове које предлаже за забрану у Србији. Да би се убрзао овај рад, основано је пет секција и свака

⁷⁷⁶ ДАС, МПВ, Извештај Министарства просвете за јули 1942. године

⁷⁷⁷ ДАС, МПВ, Извештај Министарства просвете за август 1942. године Председнику Министарског савета

⁷⁷⁸ *Уредба о прегледу књига* објављена је у *Службеним новинама* 2. септембра 1942, а *Правилник о извршењу Уредбе* 25. децембра исте године. Преписи докумената налазе се у: Никола Марковић и Даница Филиповић, *Забрањивање књига у окупираној Србији* (Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2012), 76–80.

⁷⁷⁹ За чланове комисије изабрани су: др Бранимир Малеш, начелник МП, др Димитрије Кириловић, референт за библиотеке при МП, Никола Јустинијановић, секретар Филозофског факултета, Танасије Илић, професор на раду у МП и Влада Андрић, хонорарни саветник Председништва Министарског савета на раду у МП. – Никола Марковић и Даница Филиповић, *Забрањивање књига у окупираној Србији*, 29.

од њих имала је по три стручњака, већином професора Универзитета, који су били позвани да дају мишљење Комисији о оним делима и писцима која нису позната њеним члановима.⁷⁸⁰ У извештају за јул 1943. саопштено је да иако посао много брже напредује, наилази се и на тешкоће. „Највећа је што врло много књига које су Немачке власти ставиле на индекс не могу да се нађу ни у једној јавној библиотеци у Београду да би их чланови секције упознали пре него што би о њима дали суд комисији, односно Министарству просвете и вера.“⁷⁸¹

Уредба о прегледу и забрани књига из 1943. (Прилог Г) се у одређеној мери подударна са садржајем претходне уредбе и правилника. Према овом акту, Министар просвете даје предлог Министарском савету да се неповољне књиге ставе ван промета, а Министарски савет доноси решење о забрани књига те даје на извршење Министарству унутрашњих послова. Списак забрањених књига имали су да воде и Министарство просвете и Министарство унутрашњих послова. По један примерак забрањене књиге достављао се овим министарствима ради употребе, док су три примерка требала да иду Народној библиотеци у Београду ради чувања. Преглед објављених публикација вршила је петочлана комисија коју је одредио министар просвете и у којој су, према новој уредби, обавезно два члана из Министарства унутрашњих послова. Наслови који се разматрају за забрану позајмљивани су из београдских библиотека. Уколико их тамо нису могли пронаћи, издавачи, комисионари, књижари, антиквари и други продавци књига били су дужни да на захтев Министра просвете предају два примерка издања.

Највећа промена у односу на прву уредбу управо се односила на неповредивост библиотечких фондова. Нови пропис је предвиђао да, након доношења решења Министарског савета, сви издавачи и продавци књига, као и „службене, школске и јавне књижнице и читаонице“, престају бити власници забрањених књига и предају их преко државних месних полицијских, односно преко општинских управних, власти надлежном окружном начелнику, односно управнику града Београда, који ће пак књиге чија је количина пописана предати Министарству просвете и вера ради продаје овлашћеним прерађивачима хартије. *Уредба* је, дакле, предвиђала уништавање забрањених књига које су припадале одређеним специјалним библиотекама, школским библиотекама као и народним књижницама и читаоницама. С друге стране, према члановима 8 и 9 *Уредбе*, забрањене књиге не одузимају се од Народне библиотеке нити од Универзитетске библиотеке у Београду, већ се засебно чувају и не издају корисницима. Своје забрањене књиге не уништавају ни Библиотека Општине града Београда, Народна библиотека у Крагујевцу, Народна библиотека у Нишу, Шабачка народна књижница и читаоница и Градска књижница у Смедереву. Оне своје публикације предају Народној библиотеци. Библиотеке факултета, универзитетских семинара и осталих универзитетских и

⁷⁸⁰ Филозофску секцију чинили су: др Никола Поповић, ректор Универзитета, др Радмило Вучић, професор Мушке учитељске школе у Београду, Боривоје Неђић, професор Мушке учитељске школе у Београду. У Историјској секцији су били: др Никола Радојчић, професор Филозофског факултета, Александар Поповић, професор Гимназије „Краљ Александар I“ у Београду, и Миодраг Југовић, професор I мушке гимназије у Београду. Професори Правног факултета Др Милан Јовић и др Милош Младеновић заједно са доцентом др Жарком Ступаром чинили су Правну секцију. У Књижевној секцији нашли су се: др Ђорђе Живановић, доцент Филозофског факултета, др Видо Латковић, професор VI гимназије у Београду и Радмило Димитријевић, професор Мушке учитељске школе у Београду, а некадашњи члан ДЈБ. – Никола Марковић и Даница Филиповић, *Забрањивање књига...*, 30.

⁷⁸¹ ДАС, МПВ, Извештај Министарства просвете за месец јул 1943.

научних установа забрањене књиге предају на чување Универзитетској библиотеци.⁷⁸² Највеће библиотеке, које су у суштини имале и највредније збирке, према овом документу, нису морале да се боје да ће њихове публикације бити уништаване, са друге стране, овакво мењање одлука могло се је наставити у истом, неповољном, правцу да је ратно стање потрајало. За широку примену ових одредби није било много времена, те овај обиман посао, по свему судећи, није далеко одмакао. Познато је да су забрањене књиге издвајане из фонда Универзитетске библиотеке, а да је издато наређење и да се прегледа Магацин књига Министарства просвете и вера у фебруару 1944. Димитрије Кириловић, који је био на функцији референта за библиотеке и члан комисије за преглед и забрану књига, изјавио је да до одласка Немаца из Београда „комисија није ни једну једину књигу уништила“.⁷⁸³

О уредбама о прегледу и забрани књига јавност је била обавештена путем штампе, али када је сачињен списак књига за стављање ван промета и достављен на одобрење Министарском савету, министар Јонић је упозорио да немачке власти захтевају да се та одлука не сме објавити ни у *Службеним новинама* нити у другој штампи.⁷⁸⁴

3.3.1.2. Уредба о јавним библиотекама

Уредба о јавним библиотекама није званично донета иако је њен нацрт био припремљен још у јуну 1942 (Прилог Б). За пројекат њене израде, немачки референт за библиотечку област је тражио од Универзитетске библиотеке *Предлог Закона о јавним библиотекама* који је израђен у ДЈБ.

Пројекат нове Уредбе рађен је на основу међуратног Предлога Закона с тим да је претрпео бројне интервенције. Остала је основна подела библиотека на државне и општинске. Народна библиотека и Универзитетска библиотека представљале би државне⁷⁸⁵, док би општинске библиотеке могле бити градске и сеоске, које предлогом из 1936. нису биле обухваћене. Важна разлика је и та што би се Уредбом коначно регулисало обавезно оснивање јавних библиотека – у року од две године по њеном доношењу у сваком граду и сваком селу се мора основати општинска библиотека. Уредба је предвиђала и вођење централних каталога – Народна библиотека за све јавне библиотеке, осим сеоских, а Универзитетска библиотека за све библиотеке факултета, семинара и института. Уз обавезу вођења централног каталога, Универзитетска библиотека добила би задатак да врши стручни надзор над факултетским, семинарским и институтским библиотекама, што значи да би имала неку врсту матичне функције какву данас познајемо.

Још једна подударност са међуратним предлогом закона је Библиотечки одбор, с тим што се предвиђа другачији састав него у претходном документу: референт за библиотеке при Министарству просвете, управници Народне и Универзитетске библиотеке, управници других јавних библиотека и референти за библиотеке при окружним начелствима.

⁷⁸² ДАС, МПВ, ОВОНК, 773, Председништво Министарског савета, бр. 1434, 1.10.1943, Уредбу потписали Председник министарског савета и десет министара.

⁷⁸³ Радосав Марковић, *Универзитетска библиотека у Београду 1921–1945*, 108–109.

⁷⁸⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 777.

⁷⁸⁵ У групу државних библиотека улазиле су и све службене књижнице државних установа и све школске књижнице. Према: „Спремање особља јавних књижница: Шта су јавне, шта општинске а шта приватне књижнице“, *Ново време*, 4. 11. 1943, 4.

Што се тиче сеоских библиотека, Министар би одлучивао које се књиге могу и морају наћи у њима, што значи да су оне виђене као средство за пропаганду у народу. Поред тога, за све општинске библиотеке које се налазе у средиштима округа прописује се дужност прикупљања завичајне грађе.

И у овој верзији је за управнике државних библиотека релевантно библиотечко радно искуство:

„За управника државне библиотеке може се поставити оно лице које има факултетску спрему са докторатом филозофије, које се је истакло својим објављеним научним радовима и које поред стручне небiblioteкарске спреме, има најмање пет година практичног библиотекарског рада као библиотекар државних библиотека или као управник општинских библиотека, или као референт за библиотеке при Министарству просвете, а најмање 15 година државне или самоуправне службе.“

Уредбом се налагала и обавезна стручна настава за библиотечко особље коју је Министарство дужно да организује: „После 5 година од доношења ове уредбе нико неће моћи да буде постављен без стручне библиотекарске спреме за службеника државне или самоуправне библиотеке нити за референта за јавне библиотеке при Министарству просвете, односно при окружном начелству“.⁷⁸⁶

Предлог је послат на мишљење управи Универзитетске библиотеке. На наведене новине УБ није имала много примедби. Тражила је да њен Библиотечки одбор и даље буде сачињен од по једног представника са сваког факултета, јер је одбор веза између Универзитета и Библиотеке – користан је при избору публикација за набавку, а може да учествује и при изради правилника Универзитетске и факултетских библиотека. Пројекат Уредбе је од библиотекара државних библиотека захтевао да имају факултетску спрему са докторатом филозофије, на шта се реаговало образложењем да докторат библиотекара није потребан јер је основна карактеристика библиотекара „да воли књигу као такву, а не само књиге из појединих струка“. Као нови члан предложен је један који се односи на увођење позиције помоћника управника, као и потребних услова за постављање на њу.⁷⁸⁷ Нема података о томе да ли је иједан предлог прихваћен, као ни то како је изгледао коначни текст Уредбе који је Министарски савет усвојио.

У складу са концептом Уредбе о јавним библиотекама, у плану је било да се до краја 1943. године израде правилници: за Народну библиотеку, за Универзитетску библиотеку који ће обухватити и факултетске, семинарске и заводске књижнице на Универзитету, за општинске књижнице, као и за приватне књижнице са правом јавности те да се организује надзор над свим овим установама.⁷⁸⁸ Такође је требало, у складу са *Уредбом о обавези штампара и издавача на предају штампаних ствари за потребе јавних библиотека издати Правилник о употреби ствари забрањених по закону о штампи* и организовати надзор над правилним извршењем ове уредбе.⁷⁸⁹

⁷⁸⁶ УБСМ, Архива установе, фасцикла за годину 1942, Ив. бр. 263, 30. 6. 1942.

⁷⁸⁷ Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека у Београду за време Другог светског рата“, 27.

⁷⁸⁸ ДАС, МПВ, ОВОНК, 766, Извештај о плану годишњег рада Одељења за високу наставу и народну културу Главном просветном савету, 28. 1. 1943.

⁷⁸⁹ Исто.

Домаће просветне власти, као и представници немачких власти задужени за просветне, научне и културне установе показивали су интересовања за ове области и уређење одређених сегмената у њима. Но са тим нису биле усаглашене војне снаге које су често ометале рад или преиначавале њихове одлуке. Најраспрострањенији проблем било је заузимање зграда школа, факултета, архива због којих су ове установе пресељаване или потискиване на неке мале просторе и у том процесу трпеле материјалну штету. У циљу заштите библиотека, али тек у септембру 1943, Војни заповедник за Југоисток наредио је МПВ: „Када зграде у којима се налазе библиотеке заузимају Војне канцеларије и јединице, молим да ме хитно известите како би се заштита библиотека које се тамо налазе могла одавде спровести. Молим да такав извештај телефонски упутите саветнику Ратне управе др Герстнеру [...] а онда истовремено још да јавите писмено Војном заповеднику за Југоисток, Војна управа, група IV-Библиотекарство, зграда Парламента.“⁷⁹⁰

3.3.2. Каталогизација према „Пруским инструкцијама“

Предлог *Уредбе о јавним библиотекама* предвиђао је вођење централних каталога – једног за све јавне библиотеке, осим сеоских, који би се израђивао у Народној библиотеци, и другог за све библиотеке факултета, семинара и института под окриљем Универзитетске библиотеке. По захтеву окупаторских власти Министарство просвете је преузело обавезу да се изради *Централни каталог свих јавних библиотека у земљи*, што према предложеној уредби значи да би обухватио фондове Народне, Универзитетске и општинских библиотека. Посао је, уместо Народној библиотеци која није имала услове за редован рад, додељен делу персонала Универзитетске библиотеке, а њиме је руководила Смиља Мишић. У библиотечкој архиви спомиње се рад на *средишњем каталогу свих јавних, службених и школских књижница*, док се у извештају референта за библиотеке и архиве МП помиње као *Централни каталог научних и јавних библиотека*. Ово разнолико називање каталога показује да терминологија и даље није била усаглашена или да комуникација између институција није текла најбоље.

Штампа је овој теми посветила мало простора. Јавност је упозната са оваквим планом: Централни каталог најпре „треба да обухвати списак свих научних књига које постоје у јавним градским и школским библиотекама. Доцније треба да се овај централни каталог допуни списком свих књига које поседују све јавне и школске библиотеке на територији Србије.“ Наводи се да ће овој посао послужити за једну темељну ревизију библиотека.⁷⁹¹

Ма које да је библиотеке овај каталог требало да обухвати, библиотекарски УБ су почели од обраде фонда сопствене. Службена преписка показује да је Мишић предлагала да се на почетку обрађује један тип публикација – докторске дисертације. Каталогски листићи израђивани су у 4 примерка – Централни каталог I, Централни каталог II, Стручни и Номинални. Обавезно је било да се каталогизација спроводи према *Упутствима за алфabetске каталоге пруских библиотека*, тзв. *Пруским*

⁷⁹⁰ ДАС, МПВ, (ОВОНК), 769, IV бр. 5801, 6. 6. 1943.

⁷⁹¹ М.[илош] Мар.[ковић], „Универзитетска библиотека има 300.000 научних књига: Рад на састављању великог централног каталога“, *Ново време*, 24. 10. 1942, 4.

инструкцијама.⁷⁹² За овај посао Библиотека је одговарала Одељењу за високо образовање и народну културу Министарства просвете, али је према законској регулативи била подређена универзитетским властима. Осим тога немачки референт за библиотеке тражио је извештаје од Смиље Мишић. Универзитетска библиотека и њени запослени били су одговорни сваком од наведених тела али се комуникација са њима одвијала одвојено те је долазило до неразумевања и непотпуне обавештености. Тако се десило да се превођење *Пруских инструкција* одвијало и у Народној⁷⁹³ и у Универзитетској библиотеци, да су *Упутства за уређивање средњошколских књижница* писана не узимајући њих у обзир, а да административни директор Универзитета није био обавештен који службеник руководи израдом Централног каталога. Необична је и одлука донета у фебруару 1944. да шефови одсека Народне библиотеке спреме упутства за израду каталога свих библиотека у земљи, који ће бити формиран у тој библиотеци, те да се преко МПВ доставе свим школама и јавним библиотекама.⁷⁹⁴

Рад на Централном каталогу у УБ отпочет је у новембру 1942. године, а кроз неколико месеци С. Мишић је успела, радећи код куће, да за четири и по месеца преведе *Упутства за каталоге*. Пошто је начелник Одељења за високо образовање и народну културу Радосав Марковић то сазнао, затражио је да један примерак превода достави МПВ, што је код службенице Мишић изазвало посебно негодовање. Своје одбијање да учини захтевано образложила је врло децидно:

„[...] превод Пруских инструкција ја сам од самог почетка радила, а радим га и сад само и искључиво у ванканцеларијско време, на своју личну иницијативу, на својој властитој хартији, својим мастилом, код своје куће у жељи да их по могућству штампам (већ сам у том циљу предузела кораке да добијем одобрење аутора) и тако користим и другима. [...] Што је најважније, превод нисам радила по наређењу Министарства (Министарство има своје преводиоце) [...] и овај превод сматрам за личну својину. Једино што могу учинити то је да свој превод Инструкција, кад га довршим, понудим и Министарству просвете на откуп, тако да се превод штампа.“⁷⁹⁵

Након дуже преписке, 20. августа 1943. године библиотекарка је званично понудила превод Пруских инструкција на 135 куцаних страна за 30.000 динара.⁷⁹⁶ Одређена је и комисија која ће проценити превод и понуду – др Димитрије Кириловић, референт за библиотеке, Ђорђе Радојичић, управник Народне библиотеке и Павле Стефановић, библиотекар Универзитетске библиотеке. Кириловић се овим поводом изјаснио да је превод свакако потребан, да ће се по Пруским инструкцијама радити у свим библиотекама и да ће се према њима држати и предавања из предмета Каталогизација на Течају за библиотекарке, чиме ће се коначно доћи до једнообразне каталогизације у свим библиотекама Србије. Предлаже да цена буде нешто мања – 20.000 динара.⁷⁹⁷ Како Одељење за високо образовање и народну културу МПВ није

⁷⁹² По један примерак *Упутства* (Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preussischen Bibliotheken vom 10. Mai 1899) и даље се чува у фондовима Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ и Народне библиотеке Србије.

⁷⁹³ Сходно извештајима Министарства просвете, ова упутства преведена су у Народној библиотеци у септембру 1942. године за потребе каталогизације њеног новог фонда. ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај Министарства просвете председнику Министарског савета за септембар 1942.

⁷⁹⁴ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај Министарства просвете и вера за фебруар 1944.

⁷⁹⁵ ДАС, МПВ, ОВОНК, 765, бр. 2269, 3. 5. 1943.

⁷⁹⁶ ДАС, МПВ, ОВОНК, 770, бр. 5649, 31. 8. 1943.

⁷⁹⁷ ДАС, МПВ, ОВОНК, 770, 8. 9. 1943.

одговорило на понуду библиотекарке у року од шест недеља, она га обавестила да понуду повлачи и тражи да јој „рукопис врати на даљу употребу“.⁷⁹⁸ Истога дана Ђорђе Радојчић моли да буде изузет из комисије за оцену превода, а из његовог писма се открива да је ово био један од предмета несугласица између стручњака и надлежних. Радојчић тврди да му је са Кириловићем немогуће да сарађује и да је раније тражио од МП одобрење да га тужи суду. Осим тога тврди да С. Мишић не би ни понудила превод за откуп „да није било Кириловићевих поступака који су је револтирали“. На основу расположиве архивске грађе не може се утврдити шта се даље у вези са овим преводом дешавало, али он није објављен.

3.3.3. Течај за библиотекарке

На основу члана бр. 25 пројектоване Уредбе о (јавним) библиотекама, који је прописивао да Министарство просвете мора да обезбеди стручно образовање библиотечког кадра, убрзо су почеле припреме са циљем организовања *Библиотечког течаја*. Наставни план редигован је неколико пута од септембра 1942. до октобра наредне године. Прву верзију је према налогу МП израдила је Милица Војиновић но није познато како је изгледала. Војиновић је на почетку била предвиђена и за руковоаца курса, али се из неког разлога од те идеје одустало. На то место је одлуком од 9. 8. 1943. постављен Милен Николић, професор на раду у МПВ, заменик начелника Одељења за високо образовање и народну културу.

Одмах је по питању плана и програма тражено мишљење и од управе Универзитетске библиотеке која је предложила следећих десет предмета: *Подела науке; Историја српске штампе у вези са страном штампом; Законодавство – Закон о штампи, закони о библиотекама и Администрација са техником; Историја са техником књиге и познавање књижевности; Историја развоја библиотека; Организација библиотека; Инвентарисање, каталогисање, подела и распоређивање књига; Рад са читаоцима и рад у читаоницама; Набавка књига и позајмичка служба; Пропаганда књиге*. Списак показује како су библиотекарци на основу искуства и познавања стручне литературе видели језгро знања и вештина потребних библиотечком раднику. Очито, оно није обухватало додатна знања домаће или опште књижевности. У овом одговору УБ је подржала став да је стручна спрема потребна за рад у библиотекама, али би ову врсту обуке наменили свршеним матурантима гимназије који онда могу добити звање библиотечког руковоаца. Изнета је констатација да је за библиотекарца потребно „виша стручна спрема и завршено факултетско образовање, Течај или школа са најмање две године трајања са по четири часа дневно уз проучавање и познавање бар два европска језика, а то се у поменутом акту не предвиђа“. Из УБ су сматрали да је за руковоаца течаја најбоље изабрати једног од управника јавних библиотека, а да би неке предмете, попут Историје књиге и познавања књижевности, требало да предају стручњаци других надлештава.⁷⁹⁹

Званична одлука о оснивању течаја донета је 17. октобра 1942. године, али околности нису дозвољавале да се брзо организује настава. Предавачи су први пут именовани у марту 1943, а почетак је планиран за 1. април. Број предмета је повећан на 14. „Из Народне библиотеке изабрана су четири предавача, Ђорђе Радојчић за предмет *Историја српске штампе у вези са страном*, Људмила Михаиловић за *Библиографију*,

⁷⁹⁸ ДАС, МПВ, ОВОНК, 773, 1. 10. 1943.

⁷⁹⁹ Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека за време Другог светског рата“, 31.

Иванка Пилетић за предмете *Организација библиотека* и *Подела и распоређивање књига*, Радмила Чолаковић – *Набавка књига* и Надежда Радојчић – *Инвентарисање књига*. Библиотекарке Универзитетске библиотеке добиле су пет предмета, Милица Војиновић је изабрана да буде наставница за предмете *Рад са читаоцима уопште и рад у читаоницама* и *Позајмичка служба*, Љубица Марковић за *Историју библиотека*, а Смиља Мишић за *Каталогизацију књига* и *Српско библиотечко законодавство у вези са страном*. Марија Илић-Агапова из Библиотеке Општине града Београда одређена је за предавача *Библиотечке пропаганде*, професор Универзитета др Грегор Чремошник за предмете *Подела наука* и *Историја књиге и познавање књижевства*.⁸⁰⁰ Изабрани службеници трију београдских библиотека објективно су били најстручнији за дате предмете. Познавање пропаганде књиге и библиотека сматрано је потребним за посао библиотекара те је обухваћено овим курсом. Сасвим промишљено за наставника је одређена Марија Илић-Агапова, управница библиотеке са најразноврснијим програмима и успешним односима с јавношћу. Приликом достављања списка предавања из свог предмета, Агапова је изнела мишљење да би она требало да се држе на крају курса када слушаоци буду имали довољно знања из библиотекарства, што је принцип који се примењује и на савременим студијама библиотекарства и информатике у Србији.⁸⁰¹

Иако је јавност путем новина обавештена 6. марта⁸⁰² да ће настава почети 1. априла то се није остварило. У више наврата вршене су корекције везане за датум почетка течаја, фонд часова, именоване наставнике, локацију на којој ће се предавања и вежбе одвијати. Друга одлука о оснивању течаја донета је 21.10.1943. године. Библиотекар је било теже организовати од музеалаца, чији је курс почео још 1. априла 1942, док планирана обука за архивисте није ни започета.⁸⁰³

Половина од првопредложених наставника се из различитих разлога ипак неће бавити задатим послом. После више од три месеца од постављења, Радмила Чолаковић је замолила да буде разрешена дужности са образложењем да никада није била наставница и да за то нема склоности. Молба је одобрена с тим што је Чолаковић стављена на расположење Комисији за преглед и забрану књига.⁸⁰⁴ На њено место постављена је Софија Стојановић. Уместо др Грегора Чремошника, именован је Павле Стефановић за наставника предмета *Подела наука* 9. августа 1943. Он, међутим, овај посао није намеравао да прихвати. Девет дана касније упутио је молбу надлежном Министарству у којој детаљно образлаже осам разлога због којих би требало да буде разрешен дужности, али она бива одбијена. „Ипак, Стефановић је остао при свом ставу и игнорисао одлуку министра, није се појавио на састанку наставника будућег течаја, због чега му је изречен укор.“⁸⁰⁵ Министар је најзад одлучио да га разреши дужности предавача и постави за деловођу у Комисији за преглед књига.⁸⁰⁶ Да се за припремљеност предавача није много бринуло говори и то што је, два дана пре почетка

⁸⁰⁰ Универзитетска библиотека је овај акт примила тек 19. маја, а изабрани наставници били су дужни да доставе планове и програме за своје предмете у року од осам дана. – Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека...“, 31.

⁸⁰¹ ДАС, МПВ, ОВОНК, 768, IV бр. 5374, 21. 8. 1943.

⁸⁰² „Стварање стручног библиотекарског особља: 1 априла почиње библиотекарски течај који је организовало Министарство просвете“, *Обнова*, 6. 3. 1943, 5.

⁸⁰³ О музејској делатности за време Другог светског рата видети: Владимир Кривошејев и Раде Ристановић, *Окупирана култура* (Београд: Друштво за урбану историју, 2023).

⁸⁰⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 766, 30. 6. 1943.

⁸⁰⁵ Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека за време Другог светског рата“, 31.

⁸⁰⁶ ДАС, МПВ, ОВОНК, 770, Ив. бр. 7124, 5. 10. 1943.

течаја, Ђорђа Радојчића, на предмету *Историја српског штампарства*, заменио Момир Вељковић (1899–1944)⁸⁰⁷, нови в. д. управника Народне библиотеке.⁸⁰⁸ Наставница инвентарисања књига неће бити библиотекарка Надежда Радојичић. Љубица Марковић морала је да одустане од улоге предавача због лошег здравственог стања. Уместо ње је, у јануару 1944. године, постављен Димитрије Кириловић, в. д. управника Универзитетске библиотеке, који је преузео и један предмет Смиље Мишић. Накнадно су изабрани и Божана Анђелковић, чиновница МПВ, Милен Николић и Душан Јанковић (1894–1950)⁸⁰⁹, инспектор Државне штампарије.

Позив ванредним и редовним слушаоцима да се пријаве оглашен је у дневној штампи.⁸¹⁰ У извештају Одељења за високо образовање и народну културу за месец октобар 1943. године наводи се да је извршен упис преко 200 полазника.⁸¹¹ У каснијим извештајима појављује се и податак о 250. Предавања су почела 1. новембра и одвијала су се на Коларчевом универзитету сваког радног дана од 16 до 18 часова.⁸¹² Течај су били дужни да похађају: сви асистенти Универзитета који рукују семинарским књижницама, сви књижничари стручних и научних установа МПВ, сви руковооци средњошколских књижница у Београду и чиновници Народне и Универзитетске библиотеке без стручног испита. Недељу дана пре почетка течаја Министар просвете донео је одлуку да ће обавезу похађања течаја као редовни слушаоци имати и учитељи народних школа који рукују школском, наставничком или ђачком књижницом. Ово се односило на територију Београда.⁸¹³ У расположивим документима за сада није пронађен списак имена лица која су похађала наставу, већ само неколико пријава на течај. Међу њима је апликација Јанка Швајгера (1890–1973), в. д. управника Социјалне библиотеке при Министарству Социјалне политике и народног здравља. Евидентно је да је у појединим институцијама постојао отпор према овој врсти обавезе. Музеј Кнеза Павла известио је МПВ да у њему „нема ни једно лице које би морало обавезно да посећује библиотечки течај“. Одговор је убрзо стигао: „Пошто тај музеј има своју библиотеку, требало би да има и руковооца том библиотеком, због чега се изволите одазвати наређењу IV 6797/43. Хитно је!“ Директор др Милан Кашанин је у наредном одговору подробније представио позицију ове специјалне библиотеке тврдећи да се

⁸⁰⁷ Момир Вељковић је био угледни професор, критичар и историчар књижевности, аутор уџбеника. Школовао се у Крагујевцу, а у Београду је завршио Филозофски факултет. Усавршавао се у Немачкој, Француској и Чехословачкој. „Службовао је у Шапцу, Сарајеву и Београду. Био је члан београдског ПЕН клуба, уредник и сарадник енциклопедијског лексикона Свезнање (1937). Био је запажен као аутор два издања Историје југословенске књижевности за средње школе, у коауторству са Милошем Савковићем (1932). Самостално је написао још једну Историју југословенске књижевности (1939). Први је добитник награде „Цвијета Зузорић“ за књигу *Портрети и скице* (Београд, 1936).“ Радио је као управник Народног позоришта од 26. јула 1940. до 1. августа 1941, а затим био директор IV женске гимназије. Постављен је за вршиоца дужности управника 13. октобра 1943, а 31. децембра за управника Народне библиотеке у Београду. – Зоран Јовановић, „Ратни управници Народног позоришта у Београду“, *Театрон: публикација за позоришну историју и театрологију* Год. 43, бр. 186/187 (2019): 68. и Симо Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији, s.v. „Вељковић, Момир Ч.“* 99.

⁸⁰⁸ ДАС, МПВ, ОВОНК, 771, Ив. бр. 6365, 29. 10. 1943.

⁸⁰⁹ Душан Јанковић је неко време студирао архитектуру, а 1917. одлази у Париз где годину дана похађа наставу у инжењерској-архитектонској Школи за јавне радове. Затим уписује Вишу националну школу за декоративне уметности (1918–1921). Након студија остаје у Француској где се бави пројектовањем ентеријера и намештаја, као и графичким дизајном. У Београд долази 1935. године када добија стално запослење у Државној штампарији. О његовом животу и раду више у: Vladimir Rozić, *Dušan Janković: 1894–1950: život i delo* (Београд: Музеј савремене уметности, 1987).

⁸¹⁰ „Школа за стручне библиотекарке: Течај за особље разних књижница у Београду“, *Ново време*, 26. 10. 1943, 4.

⁸¹¹ ДАС, МПВ, ОВОНК, 770, 7281.

⁸¹² У једном извештају из другог семестра стоји три пута недељно – понедељком, средом и петком.

⁸¹³ ДАС, МПВ, ОВОНК, 773.

ради о неколико приручних библиотека које су „намењене интерном раду, које немају јаван карактер и којима се служи искључиво музејско научно особље. Ни по броју, ни по распореду, ни по намени књига, овом музеју није потребан специјалан библиотекар, јер ту дужност врши сваки кустос за оне књиге које се налазе у његовој радној соби [...]. Ти кустоси су гг. Ђорђе Мано Зиси и арх. Иван Здравковић наставници музејског течаја.“⁸¹⁴ Асистенти Универзитета, руковоаци приручних стручних библиотека, поднели су колективну представку МПВ којом су замолили да буду ослобођени од обавезе посеђивања Течаја наводећи да за њих „није потребна чисто библиотекарска спрема, а похађање овог курса ишло би на штету њиховог стручног и научног усавршавања. Сенат је одлучио да се уваже њихови разлози и да се за оспособљавање за руковање приручним семинарским, заводским и кабинетским библиотекама установи и организује посебан течај на Универзитету.“⁸¹⁵ Ове молбе донекле говоре о томе како су институције којима библиотекарство није примарна делатност гледале на сопствене библиотеке и њихов развој. Стручна библиотекарска обука је за поједине представљала непотребно губљење времена.

Почетак наставе на коме је говорио др Кириловић штампа је такође забележила. Он је образложио намере Министарства да се сваке године за српске библиотеке припреми одређен број стручних библиотекара као и да се слични течајеви оснују и у другим местима.⁸¹⁶ Из чланка објављеног неколико недеља од почетка наставе сазнаје се да је међу слушаоцима највише студената и професора, затим других државних чиновника. Куриозитет је да је најстарији међу њима био бивши председник панчевачке општине Васа Исаиловић са 65 година.⁸¹⁷

Планирано је да предавања трају 10 месеци, те да се курс заврши средином октобра 1944. године. Наставницима је исплаћен хонорар за одржана предавања и откуп припремљених текстова и за први и за други семестар, укупно 144.000 динара. С обзиром на то да није било одговарајућих књига из области библиотекарства на српском језику, планирано је штампање текстова предавања у виду својеврсних уџбеника. Момир Вељковић плаћен је за рад *Историја штампарства* и *Историја штампарства II део*, Иванка Пилетић за *Организацију библиотека* и *Поделу и расподелу књига*, Људмила Михаиловић за *Библиографију* и *Библиографију II*, Софија Стојановић за *Набавку књига*, Милица Војиновић за *Рад са читаоцима* и *Позајмичну службу*, Смиља Мишић за *Каталогизацију* и у првом и у другом семестру, др Димитрије Кириловић за *Законодавство страних библиотека* и *Историју библиотеке*, Марија Илић-Агапова за рад *Улога и значај пропаганде у савременом културном и друштвеном животу*, Милен Николић за *Преглед светске књижевности* и *Преглед светске књижевности II*, Божана Анђелковић за *Административне послове библиотека* и *Инвентарисање* и Душан Јанковић, за *Технику књиге* и *Технику и израду књиге II*, Божидар Ковачевић за *Историју српске књижевности кроз старе рукописе и књиге*.⁸¹⁸ Из наслова се види да је број предмета још једном повећан додавањем два из области књижевности, а да је *Подела наука* изузета из списка предмета. Пред полазницима курса није био лак задатак јер је за годину дана требало овладати свим знањима која су потребна за компетентног библиотекара. Судећи према расположивим подацима, до објављивања уџбеника није

⁸¹⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 770, Документа од 23. 10, 26. 10. и 2. 11. 1943.

⁸¹⁵ ДАС, МПВ, ОВОНК, 771, Извештај Ректора Универзитета за период 15.11.1943 – 15.12.1943.

⁸¹⁶ „Спремање особља јавних књижница: Шта су јавне, шта општинске а шта приватне књижнице“, *Ново време*, 4. 11. 1943, 4.

⁸¹⁷ „Стварање стручног библиотекарског особља: бивши председник панчевачке општине на курсу за библиотекаре“, *Обнова*, 24. 11. 1943, 3.

⁸¹⁸ ДАС, МПВ, ОВОНК, 771, Бр. 7925, 16. 12. 1943. и 777-778, Ив. бр. 2694 од 17.8.1944.

дошло, а настава није изведена до краја због честих бомбардовања и нестабилних прилика уочи ослобођења.

3.4. Народна библиотека у Београду: без фонда, зграде и корисника, али у непрестаној комуникацији са јавношћу

Зграда и скоро комплетан фонд Народне библиотеке изгорели су услед бомбардовања у ноћи између 6. и 7. априла 1941. године. Једино што је преостало јесу неколико хиљада сувишака који су били у простору Слагалишта књига МП у Космајској улици, неколико стотина писама, књиге које су биле на читању и музичка збирка која је била предата Музичкој академији.⁸¹⁹ Фонд сувишака је у јесен премештен у зграду Министарства иностраних послова у просторије које је тадашњи немачки референт за архиве и библиотеке др Роберт Шванке⁸²⁰ издвојио за Народну библиотеку. Библиотека тј. њени запослени привремено су смештени у једну собу Државне штампарије, у коју је по предатном споразуму требало да пређе тек пошто се штампарија пресели. Месеца маја 1941, МП доноси одлуку да се библиотека смести у зграду Феријалног савеза у Француској улици. Врло брзо се са јадиковања над судбином уништене националне књижнице прешло на организовање њене „обнове“ односно формирања новог фонда, што се одвијало са солидним успехом.

Кроз два-три месеца, почело је да се ствара комешање јавности, као последица настојања власти да се умањи одговорност Немачке, око тога зашто је она изгорела, због чега вредности нису евакуисане, да ли је одговоран управник библиотеке или Министарство просвете, и на крају – зашто није имала квалитетнију зграду. Формирана је Комисија за утврђивање узрока пропасти Народне библиотеке у Београду која је прикупила документа, писмене и усмене изјаве о току догађаја. Тадашњи управник Драгослав Илић је надлежнима објаснио да је он учинио све што је било до њега не би ли спасао макар највредније рукописе и књиге. С његовим тврдњама се донекле слагало сведочење Ђорђа Радојичића о дешавањима непосредно пре бомбардовања. Он је још тврдио, са намером да са себе скине сваку одговорност, да је пре рата покушавао да подстакне управника Илића да се више заложи за подизање нове зграде при чему је изнео једну ироничну опаску: „Управник је изгледа веровао да кад се не мисли на несрећу тада она ни не долази“.⁸²¹ Комисија је, након девет одржаних седница, 29. октобра 1941. закључила да је за пропаст Библиотеке у првом реду одговорна виша државна власт, а да је свему допринело Министарство просвете које је 3. априла

⁸¹⁹ О уништеном фонду видети више у: Миrash Кићовић, *Историја Народне библиотеке у Београду*, 164–171.

⁸²⁰ Роберт Шванке дипломирао је на источноевропској историји. На почетку окупације, јуна 1941, распоређен је у штаб војног заповедника у Београду као опуномоћеник Главне архиве Рајха. Његов примарни фокус био је на досијеима Министарства спољних послова. Поред тога, он је морао да надгледа српске архиве и био је овлашћен да, ако пронађе релевантан материјал, без икаквих формалности унесе у Рајх. Herbert Hutterer und Thomas Just, „Zur Geschichte des Reichsarchivs Wien 1938–1945“. Österreichisches Staatsarchiv. Posećen 1. 12. 2024. https://www.oesta.gv.at/dam/jcr:d69a2e94-2fd0-4605-9d7b-8a447354d910/1703%20Archivwesen_Just%20Hutterer.pdf

О издвајању архивског материјала његовом и слању Бечком архиву погледати: Никола Живковић, *Новчана привреда као облик експлоатације и пљачка злата, архива и културних добара Југославије 1941–1945*. (Београд: Институт за савремену историју, БМС Холдинг, 1994), 75–76.

⁸²¹ Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 610.

наредило да се ништа не евакуише, и да је на послетку пропуст то што се о њој нико није старао у току бомбардовања, али „да кривица за пропаст Библиотеке не може пасти на ово или на оно лице, него на стицај свих наведених неповољних околности“.⁸²² Међутим, пребацивање одговорности на претходне, југословенске, власти уклапало се у политику комесарске, а затим и Владе народног спаса.

Интересовање јавности за стање националне библиотеке одржавано је константним уз помоћ штампаних медија. Са пристизањем веће количине књига опет је на дневни ред дошла тема смештаја која није затворена до краја рата. Запослени су, у складу са могућностима радили на обради новог фонда, али он није могао бити доступан ширем кругу корисника. Библиотеком су управљали Драгослав Илић, Ђорђе Радојичић (1941–1943) и Момир Вељковић (1943–1944).

3.4.1. Дневна штампа о Библиотеци у првим месецима рата

Управник Илић није имао много избора – библиотека је била уништена, град бомбардован, земља под окупацијом. Чинило се да горе не може бити, а да се за боље мора потрудити. Како у једном допису наводи, „особље Народне библиотеке пренуло се је још првих дана, увидело да од седења скрштених руку, плакања и оптуживања нема никакве користи, узело иницијативу у своје руке“.⁸²³ На располагању су имали само комуникацију. Већ наредног месеца, путем штампе је послат апел грађанима да своје књиге поклањају, при чему је Илић поручио: „Знам наше људе и колико им на срцу лежи опште добро. Сваки поклон у књигама, часописима, новинама, старим писмима и рукописима биће драгоценост сведочанство љубави данашњих поколења према српској књизи и култури“.⁸²⁴ Почела су да пристижу дела са свих страна Србије у стотинама, хиљадама свезака од приватних лица, књижара и издавача. Акција се спроводила и на терену – омладинци, које је НБ овластила, су у Београду од врата до врата сакупљали публикације којих су грађани били спремни да се одрекну ради ње односно „у корист општег добра“.⁸²⁵

Текстови који су се односили на Народну библиотеку начелно се могу поделити на: оне који преносе апеле за поклањање књига, који прате напредак обнове, истичу дародавце или приновљене примерке. Провлачи се и питање о нерешеном проблему смештаја. Све их повезује труд да се осећај губитка неутралише, а да прикупљање новог фонда симболизује нови почетак на традиционалној основи. Какав је став јавности требало да се произведе можда најбоље показује реченица из једног од чланака *Новог времена*: „Библиотеке су темељ новог стварања и корен за стабло које жели да живи и да расте.“⁸²⁶

Са циљем да пробуде жељу читалаца да се сврстају међу приложнике, у чланцима су представљане реалистичне ситуације:

„Вредело је видети једну старицу која је донела у зембилу неколико старих издања, то је њој било остало од мужа и сина, чувала је као светињу и

⁸²² Исто, 613.

⁸²³ Исто, 599. Документ од 24. 7. 1941.

⁸²⁴ „Народна библиотека може бити обновљена само на исти начин на који је и основана: Сви Срби треба да помогну Народну библиотеку прилозима у књигама“, *Ново време*, 19. 5. 1941, 5.

⁸²⁵ М. П. „Народној библиотеци јавили су се већ многи Београђани који желе да постану приложници и нови оснивачи: Од данас момци библиотеке скупљаће књиге и по кућама“, *Ново време*, 21. 5. 1941, 5.

⁸²⁶ Исто.

сада, као да даје за спас душе, приложила их је Народној библиотеци. После старице дошао је малишан, основац, са пуном ђачком торбом.

— Мама ми је рекла да ја донесем! — каже сав насмејан. — Имамо ми још, па ћу ја и сутра доћи.⁸²⁷

Аутор текста под насловом *Мирослављево јеванђеље и Душанов законик нису пропали у Народној библиотеци* покушавао је да утеши народне масе чињеницом да се нису сви највреднији српски рукописи налазили у националној библиотеци, као и да су многи у иностранству. „Остало је још извора и жаришта у земљи, а међу најважнијим: рукописна збирка Академије наука, хилендарска и осталих манастира чије ризнице још нису довољно ни проучене“.⁸²⁸

Извештавање о поклонима издавачких кућа и штампарија као о организацијама које испуњавају своју моралну дужност призивало је остале да „врате дуг средини у којој раде“.⁸²⁹ Има и текстова који износе број дародаваца, као и количину поклоњених књига. Истичу се нарочити поклони, попут једне збирке филателистичке литературе.⁸³⁰

Почетком јула 1941. отвара се тема смештаја за фонд који је већ бројао око 30.000 свезака, канцеларије и рад са корисницима. Управа је предложила могуће зграде имајући у виду критеријуме попут површине објекта, близине центра и удаљеност од прометних саобраћајница. У тексту се изражава веровање да се на решење неће дуго чекати „јер је овде посреди једна истинска културна потреба“.⁸³¹

У листу *Обнова* је 17. јула објављен текст Милана Јовановића Стојимировића који први пут указује јавности на то колико је огроман губитак фонда Народне библиотеке и да га ниједна обнова не може надокнадити. Међутим, чланак је изразито пропагандне природе, усмерава гнев према свим функционерима, академицима, члановима универзитета и библиотекарима НБ након Јована Томића. Управника Драгослава Илића окарактерисао је као „дисциплинованог чиновника“ који за годину и седам месеци рата у Европи „није стигао да склони из те библиотеке ни њене највеће драгоцености, јер је вероватно чекао да му то нареди и омогући његов надлежни министар просвете“.⁸³² Илић је одмах реаговао и упутио аргументовану исправку која је објављена недељу дана након што је јавно прозван. Истакао је да нису тачне тврдње да се за Библиотеку нико није заузимао, да она није радила библиографију и каталог, као ни та да је он чекао наређење за збрињавање фонда од министра. У сва три случаја управници и особље ове установе радили су све што је у њиховој моћи али је увек недостајало новца и других материјалних средстава. Упознао је ширу јавност са чињеницама које су се односиле на припреме за евакуацију фонда:

„Оно што је било од највеће вредности стајало је спремно у сваком моменту за полазак. Но [...] Министар просвете је наредио да остане на своме

⁸²⁷ М. П., „Народној библиотеци и даље многи Београђани прилажу своје књиге: Обнова значајне културне установе“, *Ново време*, 28. 5. 1941, 3.

⁸²⁸ М. П., „Мирослављево Јеванђеље и Душанов Законик нису пропали у Народној библиотеци: Они су били у Музеју кнеза Павла, а пред рат склоњени на сигурно место“, *Ново време*, 26. 5. 1941, 4.

⁸²⁹ М. П., „Народна библиотека тражи да јој се предаду књиге из бивших државних усanova: Ђаци са колицима обилазе град и прикупљају књиге за библиотеку“, *Ново време*, 8–10. 6. 1941, 8.

⁸³⁰ Д., „Народна библиотека дошла је до једне ретке колекције филателистичке литературе“, *Ново време*, 27. 7. 1941, 5.

⁸³¹ „Народна библиотека добила велики број књига, али јој је неопходно потребна зграда за смештај“, *Ново време*, 6. 7. 1941, 5.

⁸³² М.[илан] Ј.[овановић-Стоимировић], „Народна библиотека, *Обнова*, 17. 7. 1941, 5.

месту и да се ништа не износи из Београда. На личну одговорност обратио сам се одмах непосредно војсци и преко приватних веза издејствовао средства за сеобу. Само за несрећу војска је одредила 6 април као датум евакуације.

Бомбардовање сам дочекао ујутру у Народној библиотеци, где сам чекао камионе који нису дошли. [...]

За време бомбардовања покушао сам последње да бар нешто склоним у Зграду Патријаршије. Али ту нису хтели да нас приме.

Без људи, без срестава, без пара, ја нисам могао ништа учинити, нити у последњем тренутку спасти 60 тешких сандука.⁸³³

У истом листу, наредног месеца објављен је текст који истиче да Народна библиотека још увек није добила своју зграду сваљујући одговорност на имућније становнике, банкарне, рентнијере, српску буржоазију, а онда опет и на Академију и Универзитет. Овом приликом се критике не упућују управнику, чак се на почетку констатује да „управа библиотеке чини огромне напоре да нађе [...] зграду у данашњем Београду“.

„Народна библиотека посведневно добија велике прилоге од многих патриота, који јој доносе драгоцене поклоне. То су љубитељи књига, који јој доносе на поклон књиге које вреде хиљаде и хиљаде. Али ти сиромашни интелектуалци не могу да донесу библиотеци на поклон плацеве, цигле и новац, а понајмање зграду. То треба да учини родољубиво српско грађанство, односно београдска чаршија, која не сме да заборави да је некада предњачила иницијативама за стварање националне културе.“⁸³⁴

Драгослав Илић је смењен одлуком од 2. августа, а након три месеца пензионисан.⁸³⁵ До постављења новог руководиоца, помоћник управника Светозар Матић обављао је његове дужности.⁸³⁶

3.4.2. Обнова библиотеке под управом Ђорђа Радојичића

За новог управника постављен је Ђорђе Радојичић. Именовани је писменим путем представио начелнику Општег одељења Министарства просвете *нацрт плана о раду на обнови Народне библиотеке у Београду* у једном одлучном и амбициозном тону, као да нема рата. На прво место поставља проблем зграде, подразумевајући да ће се пронаћи једна за привремени смештај и одмах почети са зидањем нове, како би се послала порука да је држава извукла поуке из страшног искуства. Попут претходних управника, ко зна који пут, упозорава да „библиотека не може да буде склониште за нерадне, заморене и болесне људе“ већ мора да има стручно образовано чиновништво.

⁸³³ Д. Илић, „Зашто је изгорела Народна библиотека“, *Обнова*, 24. 7. 1941, 5.

⁸³⁴ S., „Народна библиотека још нема своју зграду“, *Обнова*, 2. 8. 1941, 5.

⁸³⁵ Томе је претходио неспоразум између њега и Министарства просвете који се односио на процес спашавања библиотеке из рушевина старог Двора. Министар просвете укорио је Илића што је испомоћ за сређивање Дворске библиотеке тражио од Немаца. Илић је образложио да се у вези са спашавањем књига обратио писмено МП, да оно није одговорило, али је послало референта који га је повезао са др Шванкеом. Са немачким „шефом за библиотеке“ видео се само једном када му је он дао основне инструкције и обећао радну снагу за преношење књига, али то није испунио. Скоро сви служитељи и чиновници радили су како би што пре све публикације извукли и пребацили у обезбеђену просторију у Музеју кнеза Павла. Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 625–628.

⁸³⁶ Матић је 27. августа додељен на рад Трећој мушкој гимназији, а 18. децембра пензионисан. Према Мирану Кићовићу, *Историја Народне библиотеке у Београду*, 179.

Скреће пажњу на то да су дотадашњи стручни испити третирани као пука формалност и да би требало озбиљније приступити овој области. С тим циљем Народну библиотеку види као установу у којој ће се основати школа за библиотекаре. Сматра да она до сада није била у правој мери од користи народној просвети и науци, што због своје неповољне локације и радног времена, што због непостојања стручних и предметних каталога. За то јој је потребно ниже чиновништво, кога до тад није било довољно те су високообразовани морали да „троше“ своје радно време неким једноставним пословима – дактилографисањем, дежурством у читаоници или радом у магацину. Радојичић показује одличну обавештеност о стању библиотека у земљи у погледу богатства фонда и оптимистично предлаже да се многе од њих одрекну својих највреднијих примерака у корист Народне библиотеке. Износи и одређене предлоге за побољшање односа са дародавцима, корисницима и широм јавношћу:

„Морају се тражити дародавци. Потребно је вршити систематску пропаганду. Не само Београд, већ и сва места у земљи треба обићи, и то треба ићи од куће до куће. [...]

Обновљена Библиотека мора да буде тако уређена да привлачи читаоце. [...]

Библиотека мора да позајмљује књиге и читаоцима који могу да читају само код својих кућа. Она мора у предусретљивости да иде тако далеко, да омогући употребу својих збирки и читаоцима изван Београда. [...]

Библиотека би морала да штампа своје каталоге, да би читаоци у унутрашњости знали шта се све налази у њеним збиркама. [...]

У Библиотеци мора да постоји нарочити обавештајни одсек. Омладина, а и мање просвећена публика не зна шта треба читати. Треба је упутити на zgodну литературу. [...]

Библиотека треба да тражи читаоце, а не њу читаоци да траже. Она мора да врши сталну пропаганду за књигу и читање. [...]

Поводом прослава приређивати предавања у самој Библиотеци. У вези с предавањима, а и иначе, организовати изложбе. Кад је, н. пр. нека годишњица, Достојевског или Његоша, треба изложити све књиге које су они писали и које су о њима објављене, наравно уколико их Библиотека има.“⁸³⁷

Правац прикупљања дела савремених аутора такође је водио кроз штампане медије. У *Апелу Народне библиотеке српским књижевницима* делегира се одговорност за обнову националне библиотеке писцима и ауторима и наводи да је потребно да се „сами побрину о томе и да уложе све напоре да Народна библиотека добије сваку њихову штампану ствар“.⁸³⁸ Публицитет који је имала захваљујући колаборационистичкој штампи омогућавао је брзо придобијање дародаваца. Народна библиотека се у јавности перципирала као установа од примарног националног значаја. Осим штампе, представници власти су одређеним гестовима такође настојали

⁸³⁷ Ковијанић, *Архивска грађа о Народной библиотеци у Београду...*, 640–645.

⁸³⁸ „Позив Народне библиотеке српским књижевницима“, *Ново време*, 12. 11. 1941, 5.

да пошаљу поруку да је ова библиотека значајна. Савет комесара донео је одлуку да библиотеке Сената, Народне скупштине и Министарства иностраних послова припадну Народној библиотеци, но по неким изворима то није у потпуности спроведено.⁸³⁹ Министар Јонић је одлучио да Библиотека Министарства просвете престане да постоји, а да се највећи део њеног фонда преда националној библиотеци.⁸⁴⁰ За њу је чак начињен изузетак од *Уредбе која се односи на примање на конак Јевреја*, којом је забрањено узимати на чување или неким дугим правним послом стицати предмете од Јевреја. Адвокат Самуило Демајо је у мају 1941. поклонио 133 дела из различитих области као и листове, новине и часописе у више бројева из личних библиотека пок. Шемаје и пок. Соломона Демаја. Залагањем управника Радојичића и МП добијено је одобрење шефа Управног штаба Опумоћеног Командујућег генерала у Србији да се у овом специјалном случају задрже књиге добијене од Јевреја.⁸⁴¹

Према месечним извештајима рад на сређивању библиотеке напредовао је веома лепо. Списак дародаваца редовно се продужавао. Народна библиотека водила је и преговоре о откупу приватних књижница...⁸⁴² Државно тужилаштво за град Београд поклонило је 8404 јединица грађе. На молбу Народне библиотеке Академија наука је решила да поклони по два примерка сваке своје публикације. Велики број књига упућен је и од издавачког предузећа Југоисток. Приватна лица такође су поклањала своје збирке. Тестаментом или вољом потомака долазиле су библиотеке угледних лица, професора, културних радника. Сваким даном постајало је све теже питање где ће се сместити „те силне књиге, које представљају велику вредност и новчану, а много већу националну и научну“⁸⁴³ Иако су поклони стизали са свих страна, било је и оних месеци када се више набављало куповином.⁸⁴⁴

Кроз извештаје које је подносила надлежном Министарству, управа НБ константно је инсистирала на решавању питања библиотечког здања: „Потреба за добијањем нове зграде осећа се из дана у дан, све више.“⁸⁴⁵ Неопходно је доћи до „нове, пространије, удобније и, што је нарочито важно, безбедније зграде, јер у садашњој нема места ни за књиге које су досад прикупљене, ни за особље које сада има библиотека“.⁸⁴⁶ Као да опет проживљава исто, упозорава да се мора имати на уму „да би јачи прилив књига значио ново оптерећење зграде и да „конструкција може да

⁸³⁹ Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 639. Петнаестодневни извештај о раду Народне библиотеке, 9.1.1942.

Мираш Кићовић наводи да је Народна библиотека добила само Библиотеку Сената и део скупштинске. Никола Живковић тврди да је највећи део Библиотеке Министарства иностраних послова однесен у Аустрију и Немачку.

⁸⁴⁰ „Министар просвете г. Јонић уступио неколико хиљада књига Народној библиотеци: Заједно са књигама Народна библиотека је добила и полице које су јој необично потребне, *Ново време*, 25. 1. 1942, 5.

⁸⁴¹ Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, 659–676.

⁸⁴² ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај Министарства просвете за прву половину априла 1942.

⁸⁴³ Исто.

⁸⁴⁴ Оваква ситуација примећена је у извештају Одељења за високо образовање и народну културу за период од 15. марта до 15. априла 1943.

⁸⁴⁵ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај Министарства просвете за другу половину месеца марта 1942.

⁸⁴⁶ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај Министарства просвете за прву половину априла 1942.

попусти“.⁸⁴⁷ Најзад Министар Велибор Јонић дошао је у посету Библиотеци 4. августа 1942. године и лично се уверио да је она мала, неудобна и недовољно јака.

„У тескоби данашње зграде велики број прикупљених предмета не може се сређивати оном брзином којом би требало, ни онако како захтева савремена библиотечка наука. За библиотеку је неопходно потребно да што пре добије другу зграду у којој ће јој бити омогућена свестрана активност највећег замаха. Такво је мишљење стекао и Министар, који је обећао да, и у том погледу пружи библиотеци своју пуну потпору.“

Приликом ове посете, Јонић је изразио жељу да библиотека организује своја одељења по разним крајевима Београда, која би се образовала од примерака који Библиотеци нису потребни, као и од књига и других библиотечких предмета нарочито набављених за ту сврху. Управа је поднела Министарству образложен предлог о оснивању и организацији тих одељења и планирала је да чим добије одобрење, приступи остварењу ове намере.⁸⁴⁸

Упркос лошим смештајним условима, Библиотека је о посебним приликама одржавала свечаности. Од јануара 1942. почела је да прославља Дан св. Саве. Библиотека је 28. фебруара 1942. године пунила 110 година постојања. Тим поводом је заједно са Министарством просвете припремала обележавање Дана српске књиге.⁸⁴⁹ Уприличена је свечана академија на Коларчевом универзитету, а у Саборној цркви је одржан помен српским књижевницима.⁸⁵⁰ Поводом обележавања Св. Саве 1943, управник је одржао предавање под називом *Први штампар Макарије*. За госте је приређена изложба старих српских рукописа, писама знаменитих личности, историјских докумената, аутографа књижевника, научних и политичких радника, старих српских штампаних књига 15. и 16. века, као и српских књига 18. и 19. века. То је била прилика да се покаже шта је од вредности прикупљено после бомбардовања. О годишњици оснивања библиотеке, 28. фебруара 1943. године одржан је стручни библиотекарски састанак, на коме је прочитан извештај о досадашњем раду на библиотечкој обнови. Тим поводом је библиотекарка Иванка Пилетић одржала предавање: *Оснивачи и приложници Народне библиотеке из 1832. године*. Уочи годишњице и у вези са њом, Министарство просвете и вера приредило је помен свим трудбеницима на српској књизи. Библиотека је путем штампе скренула пажњу јавности на опасност од уништавања старих новина и књига (због оскудације у сировинама, у целој земљи прикупљала се стара хартија) и објавила да по повољним ценама откупљује све рукописне и штампане ствари које су од значаја за науку, а које су њој потребне за попуњавање њених збирки.⁸⁵¹

Ради бољег и правилнијег рада и у циљу употпуњавања стручне спреме библиотечког особља, од маја 1942. у Библиотеци су једном недељно почели да се одржавају стручни састанци.⁸⁵² Тако су у првој половини јуна 1942. били посвећени „питању каталогизације дела наших писаца чија се презимена пишу према страним

⁸⁴⁷ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештаји за прву и другу половину маја, прву половину јуна 1942.

⁸⁴⁸ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај МП за август 1942.

⁸⁴⁹ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, 210-41.

⁸⁵⁰ „Дан српске књиге: Свечана академија на Коларчевом универзитету“, *Обнова*, 27. 2. 1942, 9. и Р.[атко] П.[арежанин], „Прослава Дана књиге: Свечани помен у Саборној цркви“, *Обнова*, 28. 2. 1942, 3.

⁸⁵¹ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај МП за месец март 1943.

⁸⁵² ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај МП за другу половину маја 1942.

правописима, као и питању транскрипције презимена страних аутора која се срећу у нашој преводној књижевности“. Управник је у извештајима тврдио да се ови састанци библиотечког особља стално одржавају и добијају све озбиљнији карактер.⁸⁵³ У документацији се може наћи и информација да је, по одобрењу Министарства, Библиотека вршила припреме за покретање једног часописа, који би био посвећен српској књизи, библиотекама, штампарству, књижарству и свему што је у вези са књигом.⁸⁵⁴ У тескобним условима Библиотека је 7. децембра 1942. приредила и изложбу прибављених списа и књига. Средином 1942. створене су три самосталне збирке: збирка рукописних књига, збирка аутографа, збирка докумената. Приступило се организовању пописивања свих старих српских рукописа како би се створила могућност за темељно и свестрано проучавање старе српске књижевности и писмености.⁸⁵⁵

Из само једног извештаја се може видети са колико различитих група јавности је Библиотека комуницирала: „До свих ствари долази се систематском пропагандом преко штампе и на све друге целисходне начине. На антикварном тржишту се ретко шта појављује. Библиотека је у директном контакту са поседиоцима предмета који се интересују.“[...] „Библиотека се труди да буде од службене, научне и просветне користи и у овим данима свога обнављања и сређивања. Уколико је то могуће она излази на сусрет прешним и оправданим молбама појединаца, нарочито научних радника. Државним установама стоји потпуно на расположењу... Библиотека служи и за очигледну наставу у националном духу. Мали ђаци једне од београдских основних школа имали су прилике да виде у Библиотеци како су изгледале старе српске рукописне књиге на пергаменту и хартији. И даље одржава стручне састанке. За најмлађе библиотечке чиновнике уведена су нарочита вежбања из библиотекономије.“⁸⁵⁶

Поклони државних званичника и функционера нарочито су истицани у штампи. О стогодишњици рођења Стојана Новаковића, председник Владе Милан Недић, даровао је библиотеци два рукописа: *Исповест монаха* (13. век), на пергаменту, и Теодосијево *Житије светог Саве* (16. век), а новине су, осим што су о томе обавестиле јавност, у целости пренеле управничко писмо захвалности у коме је истакао да је у најприкладнијем виду указано поштовање успомени великог српског научника и државника који је „управљао народном библиотеком и старао се о њој као хранилишту споменика српске књижевности и културе од св. Саве до најновијих времена.“ Истакао је, између осталог, да овај „штедри прилог за обнову Народне библиотеке богати у знатној мери њену рукописну збирку“ и да њиме добија први рукопис на пергаменту и то из 13. века.⁸⁵⁷

Омладина Националне службе за обнову Србије⁸⁵⁸ поклонила је Народној библиотеци Светосавску Крмчију, а уз њу и повељу коју су дародавци исписали. Том

⁸⁵³ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај МП за август 1942.

⁸⁵⁴ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај МП за прву половину јуна 1942.

⁸⁵⁵ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај МП за јули месец 1942.

⁸⁵⁶ ДАС, МПВ, Извештај Одељења за високо образовање и народну културу, за период 15.3.1943–15.4.1943.

⁸⁵⁷ „Захвалност Народне библиотеке претседнику владе: Народна библиотека располаже сада са 11 старих српских рукописа“, *Обнова*, 18. 11. 1942, 5.

⁸⁵⁸ Како Александар Стојановић наводи, Национална служба за обнову Србије настала је из тачке пресека окупаторових интереса и потреба српске власти за увођењем радне обавезе у циљу обнове земље. „Практично од самог настанка службе, поред различитих физичких послова, обвезници су се налазили у режиму политичко-идеолошке индоктринације, похађања стручних курсева, организације и спровођења

приликом, на малој свечаности у Народној библиотеци говорио је Ђура Котур (1887–1944)⁸⁵⁹, руковалац ове организације, младић који је изнео побуде омладине за давање поклона, а затим и управник библиотеке. О овом чину најтиражније дневне новине извештавале су чак четири пута. Радојичић је на свечаности истакао да је стари српски рукопис везан за свестрану просветитељску делатност светог Саве, кога је овенчао титулом оснивача српског библиотекарства. На светосавље као идеал Срби су подсећани у свакој могућој прилици, а ова је била сасвим одговарајућа:

„Пре седам векова свети Сава је упутио српско библиотекарство на предано служење српском народу и његовој култури. Оно се тога светосавског пута и данас држи, и држаће се и у будуће. Код нас је на видном месту истакнута изрека која се преписује светом Сави: 'Хотеј спасти од празнословија, да престанет'. Ми смо послушали тај мудри савет. Не гајимо 'празнословије', већ радимо и стварамо нову Народну библиотеку.“⁸⁶⁰

За мање од две године од бомбардовања сакупљено је око 150.000 књига часописа и новина. Пописано је тј. забележено у привремени инвентар и привремени лисни каталог 22.000 књига.⁸⁶¹

Радојичић је по постављењу за управника коначно био у прилици да увиди да за обезбеђивање адекватне зграде за националну библиотеку труд руководиоца није довољан. Иако је интересовање надлежног Министарства успео да придобије и да се најзад дође до решења, замисао није остварена до краја. Након две године апеловања на више нивоа, Народној библиотеци је одобрено коришћење зграде Дома Светог Саве. Почело се преношење инвентара уз обећање да ће ту остати све до зидања наменске зграде. Одобрени су јој кредити за набавку полица, књига и рукописа. Извештаји у том периоду обојени су исказивањем наде и оптимистичног става. Селидба је вршена пажљиво како се не би нарушио успостављен ред до кога се дошло двогодишњим радом. Када су сви послови око сеобе били приведени крају, 29. јула поподне дошло наређење од Фелдкомандатуре да се зграда испразни и стави на располагање немачким војним властима најкасније 31. јула у подне. Већ следећег дана војска је ушла у зграду. Захваљујући интервенцији Министарства просвете, Председништва министарског савета и Немачког научног института, Библиотеци је за 10 дана продужен рок за исељење. Наједном, 1. августа се та одлука преиначава и стиже наређење да Дом мора бити испражњен до мрака. Управа Библиотеке онда приступа у директне преговоре са војним старешинством у Дому које ипак одобрава пређашњи рок. Национална служба за обнову Србије обезбедила је помоћне раднике, а општина камионе. Због временског

различитих факултативних активности, укључујући спортске и уметничке, снажно проткане режимском идеологијом и пропагандом.“ Александар Стојановић, „Нови човек у перцепцији српских колаборациониста током Другог светског рата“, у *Нови човек: Конституисање српског и југословенског друштва у 20. веку кроз идеологије и јавне политике: тематски зборник*, Александар Стојановић, гл. ур, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2023), 155.

⁸⁵⁹ Др Ђуро Котур је пре Другог светског рата био секретар Сената, а за време окупације помоћник министра за социјалну политику. Стрелан је током крајем октобра или у новембру 1944. године као колаборант.

⁸⁶⁰ Ђ. И, „Свечана предаја 'Крмчије' Народној библиотеци: Поклон је у име Националне службе предао руковалац др. Ђура Котур“, *Ново време* Год. 2, бр. 489, 3. 12. 1942, 5.

⁸⁶¹ „Прослава оснивања Народне библиотеке: Даљи рад на обнови Народне библиотеке зависи од добијања нове зграде“, *Обнова*, 1. 3. 1943, 4.

ограничења, сав труд на претходном уређивању публикација претворен је у гомиле пакета.⁸⁶²

Опхођење управника Радојичића према надлежном Министарству временом је бивало све оштрије, пошто је увиђао да је подршка власти више формална него фактичка и да не долази до реализације постављених циљева. У предлогу буџета за 1944. годину још једном покушава да објасни да Народна библиотека коначно мора да постане приоритет државе: „Не треба да будемо цврнци који цврче о националној обнови, већ мрави који вредно прикупљају оно што је неопходно за будуће потребите дане. [...] На крају треба још једном поновити да се на Народној библиотеци не сме да штеди, јер то у ствари не би била штедња, већ жртвовање будућности због садашњости.“⁸⁶³

Након много препрека, игноранције и изостанка подршке, Ђорђе Радојичић је изгубио наивни оптимизам и веру да ће се српске власти више залагати за националну библиотеку, те подноси оставку 1. јула 1943.⁸⁶⁴ На његово место је у октобру постављен Момир Вељковић, до тада директор IV женске гимназије.⁸⁶⁵ Радојичић, који је, судећи по документацији, требало да буде враћен на место чиновника моли министра просвете да га пензионише или отпусти.⁸⁶⁶

3.4.3. Последњи ратни управник на свом последњем радном месту

Са Вељковићем као управником Библиотека наставља своје активности у погледу увећања фонда. У октобру 1943. најзад је добила магацински простор и то од приватних лица – браће Јовановић, трговаца јужним воћем. У њега је смештено шест великих полица на које је стало преко 60.000 свезака. Из добијених накнадних кредита наручене су полице које је требало поставити у старе магацине. Формирана је оријенталистичка рукописна збирка. Крајем 1943. реактивирано је питање текуће библиографије те се доноси решење да се у *Просветном гласнику* тромесечно објављује библиографија књига изашлих у земљи у том периоду, што ипак није спроведено у дело. Дневној штампи су се и даље давала обавештења о раду и потребама библиотеке како би се у јавности „одржавао интерес за ову просветну установу“.⁸⁶⁷ Ипак, због веће ратне тензије све је мање чланака посвећених обнови националне библиотеке. Обавештавањем јавности о набавци драгоцене, нарочито за изучавање словенске палеографије, библиотеке професора Стјепана Куљбакина, управа је изнова упутила апел „на првом месту установама и ученицима, да из својих збирака одвоје по неко ређе и старије издање за српску Народну библиотеку која је сто година стварана напорима и љубављу наше заједнице и која ће се најпре и обновити нашом свешћу и обавезама према целини.“⁸⁶⁸

⁸⁶² ДАС, МПВ, 26, Извештај о раду Министарства просвете и вера и подређених му установа за август 1943.

⁸⁶³ ДАС, МПВ, ОВОНК, 767, Предлог буџета Народне библиотеке за 1944.

⁸⁶⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 773, 11. 10. 1943.

⁸⁶⁵ У објављеној архивској грађи о Народној библиотеци нема документације из периода његовог управљања. На званичном веб-сајту Народне библиотеке, Момир Вељковић изостављен је из пописа личности које су биле на месту управника од оснивања до савременог тренутка. Видети: Ковијанић, *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду...*, и Народна библиотека Србије, „Управници“, Посећен 24. 9. 2023, <https://nb.rs/upravnici/>.

⁸⁶⁶ ДАС, МПВ, ОВОНК, 770, 2. 11. 1943.

⁸⁶⁷ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештаји Министарства просвете и вера за октобар и новембар 1943.

⁸⁶⁸ „Обнова Народне библиотеке“, *Ново време*, 30. 11. 1943, 4.

Приликом прослављања Св. Саве у Народној библиотеци 1944, најављено је да ће она основати Институт за проучавање српске народне поезије и Фонд Светог Саве, што је 7. априла исте године званично спроведено у дело. У међувремену су одобрена правила ова два завода.⁸⁶⁹ Сврха Фонда названог по најранијем српском просветитељу и првом архиепископу била је да омогући брзо реаговање на понуде за откуп ретких књига и рукописа, као и старих часописа и новина. Библиотека је путем средстава информисања апеловала на имућније људе да се упишу за чланове Фонда и то као: легатори (улог 50.000 динара), велики добротвори (10.000), добротвори (5.000), утемељачи (2000) или помагачи (1000).⁸⁷⁰ Иако је прикупљање публикација текло врло успешно још од маја 1941, библиотечки посленици су сматрали да би примена фандрејзинг метода могла да обезбеди несметан напредак националне установе. Увидели су да се он не може заснивати само на државном буџету и поклонима у књигама. Такво виђење је подржавало надлежно Министарство, а не може се искључити могућност да је оно подстакло управу библиотеке на овај корак. Из овог фонда требало је да се финансира и новоосновани Институт за проучавање српске народне поезије. У штампи су изнесени планови да се у њему створи одељење које ће садржати све збирке и студије у тој области, као и да се формира музеј инструмената којима је ова поезија опевана.⁸⁷¹

Резултати обнове уништене библиотеке пркосили су условима рата и окупације. За три тешке године, Народна библиотека прикупила је око 150.000 књига, 14.159 свезака у Отсеку збирки и колекција, 2157 комплета часописа, 485 комплета и 33.317 појединачних бројева новина, 422 рукописа и 1135 летака и плаката. Велики број писама се заједно са реткостима и највреднијим књигама чувао у трезорима Народне банке.⁸⁷²

Момир Вељковић је ухапшен 3. новембра 1944. и убрзо стрељан под неразјашњеним околностима.⁸⁷³ Када се Вељковићева супруга Јелена обратила Маршалату, тражећи разјашњење његове судбине, од функционера ОЗНЕ добила је писмени одговор:

„У вези Ваше молбе упућене другу Маршалу, извештавамо Вас да је Ваш муж Вељковић Момир, бивши управник Народне библиотеке, стрељан у Београду месеца новембра 1944. год. по пресуди Војног суда једне војне јединице, која се тада налазила у Београду. За њега је утврђено да је био активни сарадник Недићеве квислиншке владе, а нарочито са министром Јонићем, и да је био сарадник у профашистичком листу ХХ век, који је као часопис служио Милану Стојадиновићу у своје време.“⁸⁷⁴

Поводом оптужбе за сарадњу у листу ХХ век, аутор Зоран Јовановић пише:

⁸⁶⁹ ДАС, МПВ, ОВОНК, 777–778,

⁸⁷⁰ „Фонд светог Саве за обнову Народне библиотеке“, *Обнова*, 13. 4. 1944, 4.

⁸⁷¹ „Институт за проучавање српске народне поезије и Фонд светог Саве: Две нове и значајне установе Народне библиотеке“, *Обнова*, 29. 1. 1944, 4.

⁸⁷² „Досадашњи успех Народне библиотеке на прикупљању књига, часописа и новина“, *Обнова*, 11. 12. 1943, 5. и „После три године рада на обнови Народне библиотеке“, *Обнова*, 9. 8. 1944, 3.

⁸⁷³ Зоран Јовановић, „Ратни управници Народног позоришта у Београду“, *Театрон: публикација за позоришну историју и театрологију* Год. 43, бр. 186/187 (2019), 68. И Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији*, „Вељковић, Момир Ч.“, 99.

⁸⁷⁴ Зоран Јовановић, „Ратни управници Народног позоришта у Београду“, 68.

„Тај кратковеки књижевни часопис (излазио од јануара 1938. до маја 1939), под уредништвом др Ранка Младеновића, оцењен је у Матичином Југословенском књижевном лексикону, издатом 1971, као 'концепцијски ретроградан' који се залагао 'за споразумевање и сарадњу са Немачком и Италијом и у том ставу представљао реакционарну позицију'. У њему су, међутим, сарађивала врло угледна књижевна и уметничка имена Краљевине Југославије, па због тога нису оптуживана, а камоли страдала. Да парадокс буде потпун, имена Момира Вељковића нема међу сарадницима тог 'озлоглашеног' часописа.“⁸⁷⁵

Какав Вељковићев грех је завредео казну стрељањем, данас није познато. Из архивске грађе Министарства просвете која се односи на рад Народне библиотеке не може се закључити да је постојала нарочито блиска сарадња Вељковића и Јонића.

3.5. Универзитетска библиотека у Београду

Универзитетска библиотека у Београду почела је са радом у окупираној Србији након што је немачка војска напустила њену зграду 16. априла 1941. године. Увид у базичне послове и дешавања у Библиотеци дао је др Радосав Марковић (1898–1956)⁸⁷⁶ у једном поглављу студије која обрађује првих 25 година рада ове установе.⁸⁷⁷ Марковић истиче да су се у извештајима запослених из ратног периода користиле фразе које би звучале као да се неки значајан посао заиста обављао, а да су се запослени трудили да раде само онолико колико морају, са основним циљем да сачувају фонд библиотеке и своја радна места.⁸⁷⁸

Од 1941. до краја 1944. године Библиотека је променила неколико управника. Урош Џонић је пензионисан убрзо након окупације. На његово место, као вршилац дужности, постављен је др Лазар Мирковић, дотадашњи члан Библиотечког одбора при Универзитету. Универзитетски сенат је затим за управника изабрао наставника и библиотекара Душана Богосављевића, који никако није желео да руководи библиотеком и њеним запосленима, сматрајући себе неспособним за такву позицију те је, након три месеца управљања, пензионисан септембра 1942. Нешто дуже од годину дана се на управничкој позицији задржао Милорад Ванлић, професор Више педагошке школе, кога је у септембру 1943. заменио др Димитрије Кириловић, референт за библиотеке и архиве МПВ, а претходно директор Државне архиве у Новом Саду. Број редовних службеника такође је био промењив и кретао се око 20. На почетку рата

⁸⁷⁵ Исто, 69.

⁸⁷⁶ Радосав Марковић рођен је у Стијени, завршио гимназију у Подгорици. Као ђак петог разреда гимназије био је добровољац у Првом светском рату. Докторирао историјске науке у Београду, а пре Другог светског рата радио је као професор гимназија у Крагујевцу и Београду. Бавио се проучавањем српске историје 19. века и објављивао радове на ту тему.

⁸⁷⁷ Радосав Марковић, Нав дело, 101–112. О раду УБ за време Другог светског рата видети и: Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека у Београду за време Другог светског рата“, 19–35.

⁸⁷⁸ Приликом тумачења Марковићевог текста о УБ за време окупације потребно је имати у виду да је он тада био начелник Одељења за народне школе, затим Одељења за народно просвећивање те Одељења за високо образовање и народну културу у МПВ, односно на руководећим позицијама које су му омогућавале посебан увид у дешавања. Недуго после рата (1947) он је запослен у УБ да води збирку ретких књига и рукописа, што значи да га нове власти нису сматрале за колаборационисту. Од 1953. радио је у Библиотеци Државне архиве Народне Републике Србије (1953). Рукопис о првих 25 година УБ објављен је 12 година након његове смрти.

библиотека је имала шест библиотекара са положеним стручним испитом – Љубицу Марковић, Милицу Војиновић, Смиљу Мишић, Павла Стефановића, Милицу Продановић и др Ирену Стефановић. Убрзо је, већ 30. маја 1941, И. Стефановић отпуштена на основу наредбе Војног заповедника Србије која се односила на Јевреје и Цигане.⁸⁷⁹ На њено место дошла је Софија Стојановић, библиотекар Народне библиотеке. Милица Продановић је током 1942. године више од три месеца била затворена у логору на Бањици, а затим, средином 1943. пензионисана као „национално непоуздана“.⁸⁸⁰ Библиотека је имала чиновнике који су јој додељени на рад. Поред њих, привремено су упошљавани и асистенти Универзитета.

На почетку рата је обустављен рад са корисницима. Зграда је била оштећена, као и око 500 књига. Током прве ратне године је рађена ревизија фонда те прављена картотека несталих књига. У извештају о раду се наводи да тај посао није у потпуности завршен јер матични каталог није био потпун, па се прешло на његову израду. „После завршеног исписивања листића, дошло је сређивање према сигнатурама и убацивање у кутије са раније израђеним листићима.“⁸⁸¹ У кратком извештају о стању научних библиотека из прве половине 1942. наводи се да УБ има 166.647 заузета инвентарска броја, да је под једним инвентарски бројем завођено једно дело у више свезака (читаве колекције, енциклопедије, речници итд), те да она располаже са најмање 250.000 свезака, а да је поред тога неинвентарисано више од 17.000 свезака.⁸⁸²

Након прве ратне зиме, библиотека успоставља „нормалан рад“, што је подразумевало да је могу користити професори и наставници Универзитета сваког радног дана од 9 до 12 часова.⁸⁸³ На располагању је била једна читаоница. Књиге су у мањем броју издаване и библиотечким чиновницима, појединим установама и разним приватним лицима за које управник нађе за сходно да им се књиге могу издати, али и припадницима немачке војне силе.⁸⁸⁴ Ипак, рад са корисницима био је прилично сведен.

Архивска грађа МП и УБ показује да су библиотечка управа и библиотекари УБ одржавали интензивну комуникацију са надлежним Министарством. Активности запослених биле су више усмерене ка уређењу библиотеке и извршавању задатака које су постављали Министарство просвете и немачке власти, а који су се тицали: Уредбе о библиотекама, централног каталога, библиотечког течаја, извештаја о стању научних библиотека, упутстава за средњошколске књижнице. То показује да су библиотекари УБ били препознати као стручњаци који могу развијати библиотечки систем у држави. Специјални референт Штаба војноуправног команданта Србије за архиве и библиотеке,

⁸⁷⁹ На посао је враћена 28. октобра 1944.

⁸⁸⁰ Одмах по ослобођењу постављена је за управника УБ.

⁸⁸¹ УБСМ, Архива установе, Бр. 218, 18.6.1942.

⁸⁸² ДАС, МПВ, ОВОНК, 776. „Кратак извештај о стању научних библиотека у Србији“. Нема датума али се на основу садржаја закључује да је писан током прве половине 1942. године. Није потписан, али се на основу друге грађе која говори о задужењима библиотекара током Другог светског рата може закључити да је аутор Смиља Мишић.

У једном извештају о раду УБ поднетом у јуну 1942. године наводи се да библиотека има преко 140.000 инвентарских бројева у око 200.000 свезака.

⁸⁸³ ДАС, МПВ, 26, 318-41, Извештај о раду Министарства просвете за прву половину маја 1942. године.

Са овим се не слаже тврдња Милице Продановић, која наводи да је за време непријатељске окупације Библиотека била затворена и да су се библиотечким књигама могле служити „само војне и цивилне окупационе власти“. – Милица Продановић, „Сећање на почетак рада Универзитетске библиотеке 'Светозар Марковић' у тек ослобођеном Београду“, *Библиотекар* Год. 28, бр. 6 (1976): 827.

⁸⁸⁴ Радосав Марковић, Нав. дело, 104.

мајор др Херман Герстнер, упућивао је Библиотеци наређења посредством Министарства, а повремено чак и директном комуникацијом. Представник Библиотеке у том процесу била је Смиља Мишић, која је говорила немачки и имала најдужи стаж у овој установи. Прве Герстнерови захтеви били су:

1. да се омогући издавање књига члановима немачке војне силе;
2. да се отпочне са уклањањем нежељених књига из свих одељења УБ које ће се смештати у једно одељење које ће се држати под кључем, да се издвоје њихови картони и формирају засебне картотеке;
3. да се отпочне са преписивањем библиотечке картотеке и то у два примерка, од којих је један за централну библиотеку⁸⁸⁵, а други за немачке власти;
4. да се на месечном нивоу достављају извештаји на немачком језику;
5. да се припреми списак библиотека и манастира у којима се налазе стари рукописи са минијатурама;
6. да се достави предлог закона о јавним библиотекама који је израђен у удружењу библиотекара.⁸⁸⁶

Издавање „нежељених књига“ трајало је два и по месеца након чега је Министарство просвете обавештено да су „завршени послови око уклањања јеврејске литературе, антинемачке и марксистичко-комунистичке; из свих каталога извађени су такви картони, из магацина све такве књиге; картони су сложени по азбуци, књиге све пренесене из магацина у једно одељење, где су смештене по писцима.“⁸⁸⁷ Под кључем су остале до краја рата. Свим библиотекарицама УБ је у августу 1942. понуђено тромесечно стручно усавршавање у Немачкој уз стипендију МП, али је ни један од њих није прихватио.⁸⁸⁸

Током друге ратне зиме, рад је опет био ограничен условима у којима није било могуће загревање читаве зграде. Неки од редовних послова које запослени у својим извештајима током 1943. наводе јесу ревизија лисног топографског каталога и премештање картона посебних библиотека.⁸⁸⁹ За Министарство просвете и вера „спремани су подаци за израду упитника за средњошколске књижице.“⁸⁹⁰ Током лета исте године састављан је списак ретких књига којима располаже. Оне су издвајане из магацина и паковане заједно са старим рукописима ради склањања на сигурно место у случају опасности. С обзиром на то да се списак забрањених књига проширивао, повремено су вршене претраге по каталозима. У извештајима се наводе и рад са публиком, послови претварања старих сигнатура у нове, инвентарисање књига које су

⁸⁸⁵ Вероватно се мисли на Централни каталог.

⁸⁸⁶ УБСМ, Архива установе, Бр. 170, 7. 6. 1942.

⁸⁸⁷ Никола Марковић и Даница Филиповић, *Забрањивање књига у окупираној Србији 1941–1944*, 24.

⁸⁸⁸ УБСМ, Архива установе, Документа бр. 414 од 29. 8. 1942, бр. 426 од 31. 8. 1942. и бр. 764 од 18. 12. 1942.

⁸⁸⁹ Немачке власти су тражиле да се листићи из каталога посебних библиотека унесу у „заједничке каталоге књига Универзитетске библиотеке“ да би се на овај начин лакше проналазиле књиге, али и установили дупликати који би били упућени немачким библиотекама у замену за књиге потребне Универзитетској библиотеци. УБСМ, Архива установе, Бр. 668, 17. 11. 1942.

⁸⁹⁰ ДАС, МПВ, ОВОНК, 766, Извештај о раду Универзитетске библиотеке од 13. 6. до 12. 7. 1943.

заостале из ранијих година. Почетком фебруара 1944. године немачка војска је заузела десно крило зграде, тако да су остале само две функционалне канцеларије, што је утицало да активности у Библиотеци буде још сведеније.⁸⁹¹

Набавка публикација је била скромна. Куповина је вршена највише из буџета МП. Из фонда Луке Ђеловића-Требињца финансирано је прибављање 123 књиге.

Неколико чланака о овој библиотеци објављено је у *Новом времену* и *Обнови*. Читаоце обавештавају о радном времену, промени управника, изради централног каталога и набавци књига, док поједини истичу њено богатство у публикацијама. Премда не учестали, ови текстови представљају Универзитетску библиотеку као установу неопходну за ма које научно истраживање. Јавности је објашњено да на Универзитету поред ове постоје још и централне факултетске и библиотеке завода. Најављивана је и скоро градња засебних трезора за чување најређих, најзначајнијих и најскупоценијих књига и рукописа.⁸⁹²

Наредба о враћању на редован рад на Универзитету издата је 28. октобра 1944. године. Убрзо је постављен нови управник библиотеке, а наредне године, 16. априла је отворена за кориснике.

3.6. Јавне библиотеке

Градске библиотеке у Сомбору, Суботици и Вршцу биле су на простору који се током Другог светског рата нашао под мађарском управом. Сомборска библиотека је била на располагању градском становништву, али је набавком и објављеним каталозима фаворизовала мађарску корисничку популацију. Градска књижница у Суботици била је лоше третирана и без одговарајуће бриге власти, али извори показују да су њени запослени активно радили на очувању и увећању фонда. Била је отворена за кориснике само у последњој години рата. Српско одељење вршачке библиотеке било је затворено. Као и на немачком окупационом подручју, и на овој територији су библиотеке биле дужне да издвоје из фондова „непожељне“ публикације.

Градска библиотека у Панчеву била је на територији Баната којим су управљали немачки фолксдојчери. Према досада познатој фактографији, она у овом периоду није радила. У Србији под немачком окупацијом са повременим прекидима биле су отворене за кориснике Библиотека Општине града Београда и Народна библиотека у Крагујевцу. Народна библиотека у Нишу није имала услове за рад са публиком. У рату је основана Јавна библиотека у Смедереву, чије је отварање уприличено новембра 1943. Велики број народних књижница и читаоница функционисао је са препрекама и у скромним условима. Међу њима су се по активности истицале књижнице и читаонице у Шапцу и Пожаревцу.

⁸⁹¹ Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека у Београду за време Другог светског рата...“, 26.

⁸⁹² „Летњи рад Универзитетске библиотеке: Библиотека располаже са 300.000 књига“, *Ново време*, 27. 5. 1943, 4.

3.6.1. Јавне библиотеке у Војводини под мађарском управом

3.6.1.1. Градска библиотека у Сомбору

По уласку Хортијевих трупа у Сомбор, Војна управа је 25. априла 1941. године поставила књижевника Јаноша Херцега (1909–1995)⁸⁹³ за руководиоца Градске библиотеке. До тада је библиотека већ претрпела скрнављење фонда. Херцег је установио да недостаје 987 свезака. Библиотека у овој години није била отворена за кориснике, али се радило на припреми Каталога књига на мађарском језику. Пошто је нови руководилац упознао Војну управу са стањем књижног фонда и начином финансирања библиотеке, она је одобрила 8000 пенги за набавку – 783 дела у 906 свезака, претплату на седам часописа и три наслова новина. У августу је укинута Војна управа и постављене су цивилне власти. Одлуком градоначелника од 30. септембра 1941. Библиотеци је предат књижни фонд Трговачке академије на чување, под условом да се публикације не издају док се прегледањем не утврди да ли су подобне са становишта мађарских интереса. Радивој Плавшић не искључује могућност да је то учињено и са другим школским библиотекама. Библиотеку су финансирали Град и Државни инспекторат за јавне збирке у Будимпешти. Упозоравајући на непотпуност података, Плавшић наводи да је током 1942. године набављено 447 дела у 499 свезака, а наредне 89 дела у 93 свеске и то већински на мађарском и мањи број на немачком језику. Сачуван је један допис у коме Херцег образлаже да се књиге на српском не набављају због тога што се не могу пренети преко границе, али да српско становништво користи постојеће публикације.⁸⁹⁴ Библиотека је у 1942. години забележила 10.000 посета и више од 21.000 позајмица.⁸⁹⁵

Из фонда су 1941. године издвојена 43 дела на српско-хрватском језику са „протумађарским“ садржајем и она се нису могла давати на коришћење. Плавшић је проценио да је фонд Библиотеке током рата у максималној мери сачуван захваљујући заузимању сомборског књижевника на позицији управника. Значајан подухват било је објављивање Каталога Библиотеке⁸⁹⁶ 1942. који је обухватао само књиге на мађарском. У њему се налазила и *Библиографија Војводине на основу библиотечке грађе*⁸⁹⁷. Одштампан је, према наводима Плавшића, у чак 1000 примерака, а 1943. је објављена његова допуна⁸⁹⁸. Овим се мађарско становништво таргетирало као примарна публика библиотеке.

Сомбор је ослобођен 21. октобра 1944. Библиотека је са музејем пресељена на нову локацију. Пре поновног отварања утврђено је да недостаје 700 књига. Јанош Херцег остао је да ради као библиотекар.

⁸⁹³ Јанош Херцег, рођени Сомборац, био је писац и преводилац мађарског језика. Редовни члан Војвођанске академије наука и уметности постао је 1981, а десет година касније и члан Српске академије наука и уметности. Одликован је признањима: Октобарска награда Сомбора (1961), Орден рада са црвеном заставом (1980) и Награда Удружења књижевника Војводине за животно дело (1982).

⁸⁹⁴ Радивој Плавшић, Нав. дело, 93. Позива се на акт Библиотеке од 14. јануара 1943. године.

⁸⁹⁵ Исто, 94.

⁸⁹⁶ János Herceg, *A zombori Városi Könyvtár könyvjegyzéke és a Délvidék bibliográfiája*, (Zombor: Zombori Városi Könyvtár, 1942).

⁸⁹⁷ Мађ, *A Délvidék bibliográfiája a könyvtári anyag alapján*, од 95 до 102. стр

⁸⁹⁸ János Herceg, *A zombori Városi Könyvtár könyvjegyzéke az 1942. évben beszerzett könyvekről*, (Zombor: Zombori Városi Könyvtár, 1943). Превод наслова: *Каталог књига Градске библиотеке у Сомбору сачињен 1942. године*. Оба каталога данас се чувају у Библиотеци у по четири примерка.

3.6.1.2. Градска библиотека у Вршцу

Српско одељење Библиотеке у Вршцу затворено је на почетку рата, док је немачко одељење наставило са радом под руководством библиотекарке Ане Мајер. Немачке власти отпустиле су, а затим пензионисале Милију Јовановића.⁸⁹⁹ Библиотечки фонд је сачуван захваљујући одговорном поступању Феликса Милекера. „Највредније примерке који су се чували у Градском музеју и библиотеци, он је по почетку рата склонио у сеф Народне банке, где они остају до завршетка рата и поновног отварања Градске библиотеке.“⁹⁰⁰ О српском одељењу старао се Јосиф Маринковић. Фонд је претрпео штету, али аутори Белча и Ракић не наводе колику. Нема помена о издвајању непожељних књига. Вршац је ослобођен 2. октобра 1944, а већ 24. октобра, Ана Мајер је предала кључеве Градског музеја и библиотеке Миливоју Јовановићу.

3.6.1.3. Градска библиотека у Суботици

Зграда у којој се налазила Градска библиотека у Суботици коришћена је за смештај политичких затвореника практично од уласка мађарских трупа. Према сведочењу Лазара Стипића које преносе Јудита Планкош и др. „књиге су биле разбацане по поду, врата и прозори разваљени, а инвентар и намештај је комплетно недостајао заједно са библиотечком документацијом“.⁹⁰¹ Привремени управник библиотеке постао је Ђула Пап. Он је у листу *Délvidéki Magyarorság* од 2. септембра 1941. годне обзнанио да је поред вредних књига нестала и најчувенија – Метрика Мартина Лутера. О библиотеци ће се највише старати Ендре Леваи (1911–1985)⁹⁰², главни библиотекар.

Ради издвајања дела која својим садржајем „иду на штету мађарског национа“, Мађарско краљевско министарство за просвету и религију послало је већ у новембру 1941. свог службеника да прегледа фонд Градске библиотеке, али и других збирки у Суботици. Из библиотечког фонда издвојено је 14 наслова.

У пренатрпаној згради Соколског дома, и поред покушаја сређивања фонда, установа није имала услова за рад. Леваи је предлагао је руководиоцу Културног одељења града Суботице да се путем штампе позову читаоци који су задржали позајмљене књиге да их врате. Према његовим извештајима, у фонду је остало 35.000 свезака, што значи да је око 5000 уништено.⁹⁰³ Према имовини библиотеке неколико су се односили организација Левенте, скаутски одред, плесна школа. Градоначелник је уверавао библиотечку управу, али и Инспекторат у Будимпешти, да ће се заузети за њу и да ће добити други смештај. Ипак, до тога није дошло, а инвентар библиотеке трпео је све већу штету. Беспомоћни библиотекар због тога одлази у Државни инспекторат за јавне збирке у Будимпешти како би лично потражио помоћ и заштиту. Овај потез је дао резултате те је селидба библиотеке у просторије Музичке школе почела у мају 1943. Библиотека је најзад отворена 28. августа. Леваи је покушао да од градоначелника добије одобрење за коришћење додатних просторија, међутим то није прошло успешно.

⁸⁹⁹ Душан Белча, Споменаца Градске библиотеке..., 71.

⁹⁰⁰ Д. Ракић, Историја читаоница и библиотека Јужнобанатског округа..., 199.

⁹⁰¹ Judita Plankoš i dr, *Sto godina Gradske biblioteke u Subotici...*, 76.

⁹⁰² Ендре Леваи, рођени Суботичанин, био је један од оснивача и уредника часописа *Híd* (у преводу *Мост*). Од 1935. био је сарадник у листу *Napló* (*Дневник*). Након Другог светског рата био је један од оснивача и уредника новина *Szabad Vajdaság* (*Слободна Војводина*), које су касније преименоване у *Magyar Szó* (*Мађарска реч*). Интерниран је на Голи оток 1948. Према: Zoltan Devavari, *Ovo se dogodilo u Subotici: ljudske sudbine, tragedije - subotički Jevreji u Drugom svetskom ratu (1941–1944)*, *Jevrejska digitalna biblioteka*, Preuzeto 27. 12. 2024,

<https://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/bitstream/id/4854/DevavariOvoSeDogodiloUSuboticiOCR.pdf>.

⁹⁰³ Judita Plankoš i dr, 78.

Од Државног инспектората за јавне збирке тражено је да Библиотеку претплати на још 10 периодичних листова. Библиотека је и даље финансирана из градског буџета. Публикације које је набавила већински су биле на мађарском језику. Према извештају за четворомесечни рад у 1943, купљено је: 1292 књиге на мађарском, 46 на немачком, 36 на француском и 28 на српско-хрватском. Број позајмљених наслова у просеку био је већи од 1300 месечно.

У априлу 1944, Државни инспекторат за јавне збирке захтева од свих јавних библиотека у Мађарској да повуку дела писаца јеврејског порекла и да их држе затвореним. У јуну Мађарска папирна индустрија тражи од библиотеке да те књиге преда за прераду хартије, међутим Леваи се обраћа Државном инспекторату тражећи помоћ због тога што су, према тадашњој регулативи, затворене збирке требале да буду изузете од физичког уништења. Аутори који су се бавили историјом библиотеке наводе да је ово последњи документ из ратног периода који је пронађен те да расплет није познат.⁹⁰⁴ Без обзира на то, он јасно говори о моралности надлежног библиотекара који није беспоговорно и скрушено обављао посао већ се истински старао да библиотеку сачува и одржи.

3.6.2. Народна библиотека у Крагујевцу

На самом почетку рата, зграду Начелства, у којој је јавна библиотека била смештена, заузели су немачки војници моторизованих јединица.⁹⁰⁵ У Библиотеци је направљен неред. Установљено је да је до краја 1941. уништено 200 књига. Крагујевац је у октобру те године био трагично погођен стравичним стрељањем цивила.⁹⁰⁶ Међу њима страдао и служитељ Народне библиотеке – Марко Каличанин. Без обзира на ужасан догађај, и овде се као у читавој Србији под окупацијом настојало да се одрже елементи мирнодопског живота, што је подразумевало да библиотека буде отворена за публику.

Непријатељски војници су пленили приватне и друге библиотеке, доносећи књиге у Начелство. Од тога је 3500 поклоњено крагујевачкој народној библиотеци са препоруком да наслове које већ поседује уступи Књижници Радничке коморе или ђачким у средњим школама.⁹⁰⁷ Књиге су помало набављане куповином, а стизао је и обавезни примерак преко градске полиције. Нема података о издвајању непожељних наслова, али је у једном допису с почетка 1944. забележено да су предузети кораци да се по наређењу МПВ изврши попис свих књига.⁹⁰⁸

О библиотеци су у тиражнијој колаборационистичкој штампи објављена само два чланка. *Ново време*, желећи да скрене пажњу на градске библиотеке, представило је укратко историјат и стање крагујевачке. Са приливом од око 3000 књига, наводи се да има око 20.000 свезака. Међутим, аутор скреће пажњу на неактуелност фонда у коме су дела која само по изузетку побуђују интерес јавности. „Новијих издања је тако мало да се она губе у мору старих књига. [...] библиотека не иде у корак са савременим културно-просветним захтевима.“ Указује се на неадекватне услове смештаја, а поменут је и библиотекар односно в.д. управника Алекса Веселиновић који је

⁹⁰⁴ Judita Plankoš i dr, 81.

⁹⁰⁵ Мила Стефановић, *Народна библиотека у Крагујевцу...*, 168.

⁹⁰⁶ У тадашњој званичној кореспонденцији се наводи да је стрељано 2300 лица, док су каснија истраживања изнела податак од око 3000 људи.

⁹⁰⁷ Мила Стефановић, *Нав. дело*, 170.

⁹⁰⁸ ДАС, МПВ, ОВОНК, 779, 30. 1. 1944.

„покушавао да све те старине сачува, али га је у томе спречавало питање кредита“. ⁹⁰⁹ Аутору ових редова било је прилично јасно колико је важно да јавна библиотека буде доступна и корисна разноврсној популацији. Због тога има потребу да констатује да је она слабо посећена, препозната, иако се налази у центру града, који је опет културни центар читаве Шумадије:

„Највише интересовања за библиотеку показују ученици гимназија, само по изузетку и остали културни и просветни радници. То свакако долази отуда што је крагујевачка библиотека схваћена као искључиво школска установа. Није претерано ако се каже да има Крагујевчана с већим образовањем који уопште не знају да у Крагујевцу постоји Народна библиотека. А она је одгајила читаве генерације.“⁹¹⁰

Други чланак се такође тиче односа између Крагујевчана, представника власти и библиотека. Пре почетка рата, Управа Библиотеке водила је преговоре са Јованом Мирковићем, професором у пензији, који је имао намеру да своју библиотеку и кућу остави тестаментом Министарству просвете како би се ту сместила и Јавна библиотека. Веселиновић је у једном допису забележио да су договори пре рата имали повољан изглед. Међутим, аутор текста у *Обнови* објашњава да дародавац ишчекује одговор општинске управе, а да она смишљено одуговлачи. Разлог за то је Мирковићев услов да се у библиотеци запосли библиотекар са пуним радним временом, који је високообразован и познаје домаћу и страну књижевност. Упозорава да би се Мирковић могао предомислити и одлучити да за наследника куће и ризнице одреди београдску општину. У тексту је Мирковић представљен као скроман и штедљив љубитељ књиге. Објављена је фотографија куће и библиотеке. Аутор је поручио да је у интересу Крагујевца и Крагујевчана да професор Мирковић остане при својој намери.⁹¹¹ Она је остварена много година касније.⁹¹²

Библиотека није имала ни постављеног библиотекара ни управника библиотеке, већ само вршиоца дужности управника, једног чиновника приправника и једног служитеља. С обзиром на стање рата и недостатак особља, годишњи извештај за 1943. и неколико месечних извештаја за 1944. годину, пронађени у фонду Министарства просвете и вера у ДАС, показују задовољавајућу посећеност библиотеке.

У 1943. забележено је укупно 6033 „прочитаних књига“. Наводи се да је било 4512 читалаца, стога није прецизирано да ли се ради о исто толико различитих лица или о укупном број посета. Увид у поједине месечне извештаје који износе укупан број читалаца од неколико стотина (200–500) упућује на закључак да се ради о броју посета које резултирају позајмљивањем једне или двају публикација. Доминантна корисничка категорија били су ученици (54,5%). Најчитанији писци били су Јанко Веселиновић, Ги де Мопасан, Лав Толстој, Бранислав Нушић, Бора Станковић и Хенрих Сјенкјевич. За набавку књига, из државног буџета обезбеђено је 4.000 динара, а из околног 10.000

⁹⁰⁹ С. М. „Народна библиотека у Крагујевцу има 20.000 свезака већином старих издања“, *Ново време*, 30. 1. 1942, 4.

⁹¹⁰ Исто.

⁹¹¹ „Коме ће припасти једна приватна библиотека милионске вредности: Крагујевачки професор који је дугогодишњим трудом успео да створи једну ретку културну ризницу тражи сада достојног наследника“, *Обнова*, 11. 4, 1942, 9.

⁹¹² Крагујевачка библиотека се тек 1963. уселила у Мирковићеву кућу, али је већ 1970. исељена да би се у њу сместила прва крагујевачка радио-станица. Од 1975. године, задужбина је почела да се користи онако како је то дародавац желео. Више у: Гордана Вучковић, *Људи који су мењали Србију. Јован Ђ. Мирковић: музички педагог, библиотекар, космополита, филантроп и задужбинар* (Крагујевац: Народна библиотека „Вук Караџић“, 2019).

дин. Приход од читалаца био је 4.544, а од Градског поглаварства 500 динара. Укупно су приновљене 92 књиге.⁹¹³ У једном требовању кредита за ову годину се наводи да „Библиотека има врло мали број новијих књига и издања да би могла да задовољи и најосновније потребе своје читалачке публике“.⁹¹⁴

Извештаји за фебруар, март, мај и јун 1944. године показују да је библиотека радила редовно и била врло посећена.⁹¹⁵ Месечно је имала у просеку 283 корисника, од којих су мало више од трећине биле читатељке (34,8%).

Табела 15. Подаци о коришћењу Народне библиотеке у Крагујевцу у првој половини 1944.

	Читалаца			Прочитаних књига			
	Мушког пола	Женског пола	Укупно	Од тога ученици	Домаћих аутора	Страних аутора	Укупно
Фебруар	248	122	370	245	284	175	459
Март	279	137	416	267	316	215	531
Мај	89	49	138	100	122	87	209
Јун	123	87	210	93	144	103	247

3.6.3. Народна библиотека у Нишу

Током Другог светског рата није била отворена за кориснике. Финансирана је скромно, али је добијала кредите за набавку књига. У њеним просторијама биле су насељене избегличке породице, а затим је боравила и немачка војска. Министарство је тражило да библиотека отпочне са радом, али без резултата. Књиге су биле смештене у просторијама пожарне чете општине града Ниша. Библиотекар Јован Богдановић, професор I мушке гимназије, у одговору Министарству просвете, вероватно по питању издавања непожељних наслова, објаснио је да се „никакве књиге не могу издавати јер су све смештене у једној соби, без реда, на гомили“.⁹¹⁶ Др Живомир Младеновић, који је у октобру 1943. добио задатак да прегледа нишке културне установе под надзором Одељења за високо образовање и народну културу, написао је да је библиотека неприступачна не само за публику, већ и за преглед ма какве врсте и да „мало ко од Нишлија зна да уопште и постоји“.⁹¹⁷

Поједини извори дају податке о стању библиотеке за време рата. Постоје наводи да је организовано спаљивање „већег броја 'непожељних' књига“⁹¹⁸, те да је „немачка војска почетком окупације спалила 1000 примерака“, а да је „у селидбама из фонда нестало 2800 књига“.⁹¹⁹ Већ „14. новембра 1944. године покренута је иницијатива међу

⁹¹³ ДАС, МПВ, ОВОНК, 779, Извештај о раду НБ у Крагујевцу у 1943. години поднет Одељењу за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера, 31. 1.1944.

⁹¹⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 767, 13. 5. 1943.

⁹¹⁵ ДАС, МПВ, ОВОНК, 771, Извештаји Народне библиотеке у Крагујевцу.

⁹¹⁶ ДАС, МПВ, ОВОНК, 767, 26. 7. 1943.

⁹¹⁷ ДАС, МПВ, ОВОНК, 770, 19.10.1943.

⁹¹⁸ Даница Милић, гл. уредник, *Историја Ниша*. Књ. 3: од 1941. до 1980. године (Ниш: Градина: Просвета, 1986), 420–421.

⁹¹⁹ Narodna biblioteka „Stevan Sremac“ Niš, Fond Zavičajnog odeljenja, Rk 36, Predrag Cvetičanin, Monografija Narodne biblioteke u Nišu, 27. Цитирано према: Ивана Петковић, „Народна библиотека 'Стеван Сремац' у Нишу – 145 година трајања“, *Читалиште* бр. 44 (мај 2024): 35.

грађанима да својим поклонима помогну обнову библиотечог фонда и омогуће отварање Народне библиотеке“.⁹²⁰

3.6.4. Градска библиотека у Панчеву

Градска библиотека у Панчеву није радила за време рата. Просторије библиотеке „беху претворене у Градску апровизицију“. Почетак рата дочекала је са око 11.000 књига, а октобар 1944. без икакве имовине. Онда је за непуна три месеца, др Миховил Томандл успешном акцијом прикупио 20.000 књига. У Градску библиотеку је пребачен, између осталог, фонд Библиотеке Пучке банке која је, према извештају из 1942, обухватала 18.000 свезака и била отворена за кориснике.⁹²¹ До краја 1946. фонд Градске ће достићи више од 48.000 јединица грађе. Међу њима је већина била на немачком и мађарском језику.⁹²²

3.6.5. Библиотека Општине града Београда

Библиотека Општине града Београда успоставила је рад већ 12. јуна 1941. у својој згради у улици Књегиње Љубице док је њено санирање још увек било у току. Задржала је епитет најактивније јавне библиотеке у односима са јавношћу. Имала је добар публицитет, а чак је и сама Агапова аутор једног текста о библиотеци у листу *Ново време*.⁹²³ Током првих месеци била је отворена сваког дана, сем петка, у првој смени, а средом и поподне. Правила коришћења била су иста. У прилогу о радном времену у *Обнови* истакнуто је да се, у ситуацији када нема више Народне библиотеке, управа ове установе нада „да ће бар најосновније потребе београдског становништва у погледу свестране одабране лектире бити задовољене“.⁹²⁴ Наставила је програме, пре свега омладинска и дечја посела која су се одржавала једном недељно, изложбе, као и *Дечје зидне новине*.

За првих годину дана рада у ратним приликама, библиотека је забележила 23.828 посета и издала 22.038 књига за коришћење у читаоницама или ван њих. Од тога је око 6500 посета деце и омладинаца.⁹²⁵ Жене су знатно ређе користиле библиотеку од мушкараца.⁹²⁶

У току летњих дана 1942. године у библиотеку је дневно долазило око стотину деце. У једном опширном чланку у листу *Обнова*, истиче се да сви најмлађи читаоци долазе у библиотеку као у своју кућу, илуструјући речима топлу и безбрижну атмосферу: „У лепој и светлој читаоници, где их са зидова гледају уметничке слике Београда и наших предака, портрети дечјих и омладинских писаца, портрети дечака и девојчица чији је рад везан за ову дечју и омладинску установу, окупљају се они око каталога и настоје да пронађу баш ону књигу коју највише желе.“ Својим постојањем у том тмурном времену библиотека је бојила дане младим људима који су у њој сигурно могли да наставе да буду деца. Изводи из забелешки библиотекара сведоче о њиховој

⁹²⁰ Даница Милић, гл. ур, *Историја Ниша*. Књ. 3..., 421.

⁹²¹ ДАС, МПВ, ОВОНК, 776.

⁹²² Горан Траиловић, *Лична топографија раја*, 34–40.

⁹²³ М. А. И, „Градска библиотека почеће сутра редован рад“, *Ново време*, 11. 6. 1941.

⁹²⁴ Н. Р, „Општинска библиотека за своје најмлађе читаоце: нови распоред рада“, *Обнова*, 7. јул 1941, 5.

⁹²⁵ „Општинску библиотеку за годину дана посетило је 23.828 читалаца: Велико интересовање деце за књиге“, *Обнова*, 20. 10. 1942, 5.

⁹²⁶ Љубица Ћоровић, *Илустрована историја Библиотеке града Београда*, 50.

жељи да уђу у свет књиге тако што траже „нешто од Карла Маја“, о „Индијанцима и каубојима“ или једноставно кажу „Дајте ми нешто лепо“. За овај новински прилог библиотекари су открили да деца највише читају *Робина Худа*, *Хиљаду триста каплара*, *Јунаке Павлове улице*⁹²⁷, *Хајдуке*, *Краљевића и просјака*, *Храбри разред професора Јустуса* и *Тату Дугоњу*, књигу која је нарочито девојчицама била интересантна. Од домаћих писаца најчитанији су били Ј. Јовановић Змај, Мато Ловрак, Јелена Билбија, Десанка Максимовић, Милица Јанковић и др. Дечасти долазе у библиотеку у приближно три пута већем броју од девојчица. На крају радног времена и једни и други се тешко растају од својих књига или илустрованих забавника.⁹²⁸

У читаоницу за одрасле такође је долазила млађа популација. Већина њих књиге је узимала за читање код куће.⁹²⁹

С обзиром на тешке прилике, Библиотека је купила мали број књига, но поклони нису изостали. Штампач преноси да је породица Пећковски у току 1941/42. поклонила 450 књига, претежно класичне руске књижевности. Димитрије К. Николић даровао је 128 књига и часописа, међу којима су: неколико годишта алманаха *Голубица*, листова *Босанска вила*, *Јавор*, *Србадија*, *Српска зора*, дела грчке и латинске књижевности, француски преводи и неколико књига и докумената од непосредног значаја и вредности за проучавање историје и друштвеног живота старог Београда. Библиотека је добила и неколико писама значајних културних и историјских личности, а по жељи председника београдске општине Драгомира Јовановића откупљено је једно писмо краљице Драге.⁹³⁰

У штампи се истиче да деца у овој библиотеци налазе осим забаве и корисну поуку. У једном се чланку поставља као релевантна тема оснивање и уређење јавних дечјих библиотека. Међутим одмах се назире да би то био један простор за строго одгајање најмлађих и контролу мишљења:

„При таквим библиотекама потребно је да се организују и предавања за децу, која су у вези са дечјом литературом, па да се на тај начин развија дискусија између предавача и деце. Ту би се оценила дечја запажања о књизи и њеној вредности. Ово би омогућило једну опширну анкету: какве књиге чита наша школска омладина, а шта она највише жели да чита.“⁹³¹

Концепт *Дечјих зидних новина* био је нарочито интересантан. Њихов уредник, петнаестогодишњак објаснио је за *Ново време* да даровити школарци шаљу бесплатно своје радове – највише ребусе и загонетке, као и доста цртежа. Ту су и песме и приче. Аутор чланка интерпретира: „Ведро расположење изражено је у свим дечјим књижевним покушајима: живот без брига, живот у коме царује машта“. Радови су објављивани по реду пристизања. *Зидне новине* истицале су се на посебном месту у читаоници и све до изласка следећег броја, „деца се обилно окупљају, читају ове новине, критикују и дискутују.“⁹³²

Током најјаче зиме крајем 1942. и у првом месецу 1943. Библиотека је била затворена због недостатка огрева. О њеном поновном отварању грађанство је

⁹²⁷ Новија издања овај наслов преводне као *Дечасти Павлове улице*.

⁹²⁸ „Општинску библиотеку за годину дана посетило је 23.828 читалаца: Велико интересовање деце за књиге“, *Обнова*, 20. 10. 1942, 5.

⁹²⁹ „Београђани све више читају“, *Обнова* 24. 10. 1942, 6.

⁹³⁰ Исто.

⁹³¹ М. Мар, „Дечје зидне новине у општинској библиотеци“, *Ново време*, 9.12.1942, 4.

⁹³² Исто.

обавештено кроз неколико новинских чланака. У дечјем одељењу је организована стална изложба рукописа српских књижевника и српске књиге из 19. века, као и привремена изложба нових књига. Чланови редакције *Зидних новина* су припремили ванредни број под насловом *Пахуљице*. Поред тога добровољно су помагали приликом набавке нових књига и „раду на њиховој опреми“. Аутор текста констатује да „пошто су сви послови рађени под надзором и упутствима старијих и млађих библиотекара тако су ови млади људи прошли кроз један мали практични библиотекарски курс“.⁹³³ Овакво јавно скретање пажње на волонтере увек је био начин да им се ода признање и да се притом мотивишу и други на укључивање у добровољне активности.

Отварање након зимске паузе била је прилика да се истакну резултати успешног рада у 1942. години. Библиотеку су посетила 31.004 лица, од којих је 12.410 омладинаца. На читање је издато укупно 32.457 књига.⁹³⁴ Уписан 1931 нови члан. Библиотека је за све кориснике била отворена средом, четвртком, петком и суботом, док је недељом радила само читаоница за одрасле. Услед инфлације али и проблема са све нередовнијим враћањем књига, кауција је поскупела. Деца су за изношење једне књиге плаћала 100, а за две 150, док су цене за одрасле биле 130 и 180.⁹³⁵

Када је, услед бомбардовања, Миодраг Грбић, шеф Градског музеја, напустио дужност, Агапова је преузела и ову функцију. Побринула се за пренос и смештај старих и скупочених књига, инвентара институције, рачунских књига, музејских и уметничких артефаката на сигурно место – у трезоре Народне банке. Током борби за ослобођење, неколико граната погодило је зграду Дома културе, али је нису много оштетиле. После рата је утврђено да је нестало 2500 књига, највише због нереди услед бомбаровања и невраћања позајмица.

Нове власти су 29. јануара 1945. отпустиле Марију Илић-Агапову потпуно занемарујући њен изванредан успех у вођењу библиотеке. Пензионисана је 1947, али је наставила да ради као преводилац. За управника је после ње постављен наставник Добрица Алимпић, а убрзо га је заменио Александар Поповић.

3.2.6. Градска књижница у Смедереву

Последња јавна библиотека која је основана у периоду 1919–1945 јесте Градска књижница у Смедереву. У овом граду је до Априлског рата радила са прекидима Народна књижница и читаоница (1928–1941), а раније Читаоница „Смедеревско јединство“ (1868–1914) и Читалиште (1846–1856). Околна места такође су имала књижнице, у селу Скобаље је чак дом културе подигнут захваљујући завештању његовог мештанина Станише Адамовића.⁹³⁶

Град Смедерево је поднео огромну штету приликом експлозије муниције у Тврђави 5. јуна 1941. Тако је уништена и зграда у којој се налазила народна књижница и читаоница. Како би се санирала штета, основан је Изванредни комесаријат за обнову Смедерева на чијем је челу био Димитрије Љотић. Ову ситуацију власти су искористиле како би се представиле као брижне за очување културно-историјске баштине. У полету

⁹³³ Д. В. „Библиотека Општине града Београда поново се отвара: Изложба новонабављених дечјих и омладинских књига“, *Ново време*, 3. 2. 1943, 4.

⁹³⁴ Исто.

⁹³⁵ „Од данас Општинска библиотека поново је отворена за публику: Читаоница ће бити отворена средом, четвртком, петком и суботом од 9.30 до 13.30 часова“, *Обнова*, 4. 2. 1943, 4.

⁹³⁶ Србислав Миленковић, *Смедеревска библиотека: хроника, водич*, 29–53.

реконструкције тврђаве и остатка града, посвећена је пажња и установљењу градске библиотеке.

Библиотека је основана 1942. године, но није одмах отворена за јавност. Чим је донета одлука о оснивању, покренута је акција за прибављање књига. До децембра 1942. прикупљено је 2500 публикација од првих приложника: Академије наука, Министарства просвете, Књижевне задруге, Задужбине Николе Спасића, као и директора издавачког предузећа „Југоисток“ Ратка Парезанина (1898–1981) који је из своје личне библиотеке даровао 200 књига. Одбор за оснивање градске библиотеке апеловао је путем штампе на појединце и установе да помогну у књигама.⁹³⁷

Правила Градске књижнице у Смедереву (Прилог В) не указују на то да је она настављач неке друге установе у погледу фонда и делатности. Прецизно су дефинисани задаци библиотеке и библиотекара. Нарочито се истиче завичајни карактер ове установе која ће да прикупља писану, штампану и фотографску грађу која се односи на Смедерево и околину или је дело смедеревских аутора, што је било у складу са текстом предложене *Уредбе о библиотекама*. Дужност прикупљања завичајне грађе до тада је једино била прописана правилима јавних библиотека у Панчеву (1924), Београду (1932) и Вршцу (1935).⁹³⁸ Први пут се једним правилником јавне књижнице у Србији налаже локални обавезни примерак: у закључку *Правила* стоји да су све штампарије у Смедереву дужне да јој достављају по један примерак „свију својих штампаних објава, плаката, посмртних листа, новина, часописа, књига брошура и.т.д.“⁹³⁹

За издржавање књижнице рачунало се на средства од државе, самоуправе, добровољних прилога, прихода од накнаде за оштећивање публикације, али и од Комесаријата за обнову Смедерева, односно Градског поглаварства, који ће у годишњем буџету предвидети суму за финансирање ове установе. Редовне чланарине нису постојале и читање у библиотеци било је бесплатно. За изношење публикација плаћала се кауција у висини двоструке тржишне цене која би се задржавала уколико се књига оштети. За донаторе одређених сума су предвиђене посебне титуле: утемељач – онај који поклони 10.000, добротвор – 20.000, а почасног члана могао је да именује Изванредни комесар, односно Градско поглаварство, за нарочити допринос књижници.

Особље су чинили библиотекар и писар који су примали плате из општинског буџета. Правилима је предвиђено и место служитеља, али је оно остало непопуњено услед ограничених финансијских могућности. Прописан је и ниво стручне спреме – факултетско образовање за књижничара и средњошколско за писара. Први је, поред бројних подразумеваних задатака, имао и дужност да одржава везу са другим библиотекама и набавља њихове каталоге. По питањима набавке публикација имао је обавезу да се консултује са петочланим Саветодавним одбором, који је постављао изванредни комесар тј. председник Градског поглаварства.

⁹³⁷ „Оснивање Градске библиотеке у Смедереву“, *Обнова*, 15.12.1942, 6.

⁹³⁸ Прикупљање завичајне грађе, па ни дужност достављања локалног обавезног примерка не помињу се у:

- *Правилима Градске библиотеке у Сомбору* након оснивања 1859, ни у *Правилима* из 1931,

- *Предлогу Правила Градске библиотеке у Суботици* 1937.

- *Правилнику Градске библиотеке и читаонице у Панчеву* из 1936. који је усвојен 1939.

У *Предлогу Правила Градске библиотеке у Сомбору* из 1941. наводи се да је дужност Библиотеке да прикупља публикације које излазе у Сомбору или се на њега односе, но он највероватније није усвојен.

Према прилозима: 2, 3, 4, 8, 9, 11, 12, 16 у Б. Ђурашиновић, „Јавне библиотеке у Србији 1919–1941: практични и теоријски домети“.

⁹³⁹ ДАС, МПВ, ОВОНК, 772, бр. 1102, *Правила Градске књижнице у Смедереву*, 5. 3. 1943.

Као један од задатака издваја се и организовање догађаја у библиотеци: изложби, књижевних посела, предавања и других приредби којима је циљ да шире љубав према књизи и народу. Међу њима се помињу и књижничарски течајеви, што указује на постојање намере да ова библиотека суделује у формирању стручног кадра, макар на регионалном нивоу.⁹⁴⁰

Први управник Градске књижнице у Смедереву био је Светозар Спасојевић, професор у пензији и књижничар Народне књижнице и читаонице 1928–1934. Под његовим руководством је библиотека уређена, израђена је картотека и извршен попис – инвентар свих књига. Радио је од марта 1943. до марта 1946. Поред њега запослен је Страхиња Грујић (1922–1944), тек свршени матурант смедеревске гимназије. За свој рад примао је хонорар и радио до ослобођења, након чега је убијен.⁹⁴¹

Оснивање и отварање библиотеке пропраћено је у штампаним медијима. Лист *Обнова* објавио је текст о освећењу нове књижнице. Димитрије Љотић, комесар за обнову Смедерева, истакао је да је „отварање библиотеке омогућено захваљујући родољубивим Србима“. Почетни фонд обухватао је више од 10.000 књига. За његово прикупљање нарочито се заложио Алекса Тодоровић (1899–1990)⁹⁴², свештеник у Београду, који је издејствовао попусте при откупу, као и донације књига. Димитрије Љотић поклонио је своју личну библиотеку, а велики број публикација дали су и Ратко Парезанин, издавачко предузеће „Југоисток“, Немачки научни институт. Пренет је говор Димитрија Љотића који је овом приликом послао пропагандне поруке, али показујући да има свест о улози и значају које једна библиотека може да има: „Жеља ми је да људи окупљајући се на овом освећеном месту оспособе себе у распознавању лепога од грубог, истину од лажи, корисног од штетног, јаког од слабог.“ Управник Спасојевић такође се обратио публици са неколико речи.⁹⁴³

3.6.7. Народне књижнице и читаонице

Многе народне књижнице и читаонице су опљачкане или оштећене у првим месецима рата. Већ у октобру 1941. године, Министарство просвете послало је одборима за народно просвећивање смернице за преуређење књижница и читаоница, картоне за картотеке и *Упутства за књижничара*. Обнова и поновно оснивање књижница трајали су током 1942. и 1943.

Окружни и срески одбори, као и месни одсеци за народно просвећивање били су дужни да организују популарна предавања, алфаветске течајеви, да оснивају и

⁹⁴⁰ Исто.

⁹⁴¹ Аранђел Стефановић, *Хроника о експлозији муниције 5. јуна 1941 у Смедереву; Летопис градске народне библиотеке Смедерево*, приредили Драган Мрдаковић и Драгана Лазић (Смедерево: Народна библиотека, 2014), 8, 64–65.

⁹⁴² Алекса Тодоровић рођен је у Негришорима, завршио Богословију Светог Саве у Београду и Сремским Карловцима. Служио је у парохијама у Ариљу, Бресници, Гучи. Владика Николај га је 1935. године поставио на дужност архијерејског намесника жичког и старешину краљевачке цркве. Био је члан Управе, а једно време и председник Удружења свештеника Епархије жичке, као и први уредник часописа Епархије жичке. У августу 1941, Тодоровић због лечења иде у Београд где остаје као свештеник Цркве Светог Саве на Врачару. У октобру 1944. године одлази у изгнанство. Следеће године у Словенији бива произведен у чин протојереја. Пет наредних година служио је у покретној капели, вршио литургију и друге обреде српским заробљеницима и исељеницима који нису хтели да се врате у отаџбину. Од 1950. живео је и служио у Минхену. – Милан Б. Филиповић, „Прота Алекса Тодоровић – најближи сарадник Владике Николаја“, *Жички благовесник: часопис Епархије жичке* (октобар – децембар 2021): 35–39.

⁹⁴³ К., „Освећење нове градске књижнице у Смедереву“, *Обнова* 12. 11. 1943, 5.

развијају народне књижнице и читаонице, позоришна и певачка друштва. Течајеви за аналфабете и домаћице спадали су у делокруг рада Одељења за основно образовање.⁹⁴⁴ Услед недостатка простора и материјалних средстава, било је наређено да при свим основним школама школске библиотеке уђу у састав новооснованих народних књижница и читаоница. Одељење за високо образовање и народну културу МП упућивало је овим књижницама пажљиво биране публикације из области пољопривреде, домаћинства, хигијене, народне и лепе књижевности. И најквалитетнија књижевна дела имала су улогу у неговању националистичког духа, но да би се ефекат појачао, са њима су у пакету долазили и пропагандни радови Милана Недића, Велибора Јонића и др. Пошиљке су најчешће садржале између 30 и 100 наслова. Локалне прилике одређивале су степен активности одбора за народно просвећивање, неки су имали врло разгранату делатност, док су други једва постојали. На основу до сада прегледане грађе није могуће утврдити тачан број књижница и читаоница у окупираној Србији, али се кроз конкретне примере може стећи увид у модалитете рада.

Народна књижница и читаоница у Железнику радила је скромно, али, за ратне услове, редовно. Њени приходи од укупно 7300 динара, показују да није имала велики број чланова, али је међу њима било и добротвора и утемељача. Међу планираним издацима, осим куповине књига и других материјала, налази се и 600 дин. за „цигарете и други материјал за заробљеничке пакете“.⁹⁴⁵ То показује да је ова група људи била друштвено одговорна и вољна да изађе из оквира очекивног у покушају да ублажи муке онима који трпе последице рата.

Грочански срез са тринаест одсека за народно просвећивање, имао је исто толико народних књижница. До почетка 1943. нису одржавани аналфабетски течајеви, али јесу предавања за народ – 52 током 1942. Као главне тешкоће у раду истичу „полуписменост и недостатак разумевања за потребе народног просвећивања“.⁹⁴⁶

У Округу пожаревачком у 1943. години било је 98 организованих одбора и месних одсека за народно просвећивање са народним књижницама и читаоницама. Округ је имао и 25 певачких дружина, 18 сеоских позоришта, а одржано је чак 761 предавање и приредба.⁹⁴⁷ У књижницама и читаоницама читавог пожаревачког среза било је око 7700 књига и часописа. У њих је било учлањено 1098 чланова. Забележено је преко 9000 издавања публикација. Приходи су износили 146.000, а расходи 125.000 динара. У самом Пожаревцу су 429 лица (око 3% становништва⁹⁴⁸) били чланови Народне књижнице и читаонице, која је имала преко 3500 публикација и била смештена у приватној згради. Из ње је дато на читање чак 7000 књига, што значи да је обрт фонда био двострук. Наводи се да је имала 1500 читалаца што указује на то да је сваки позајмио 4 до 5 наслова. То што је број читалаца већи од броја чланова може да значи да су је користила и лица која нису чланови или да се већи број односи на количину посета књижници. Приходи од 117.000 динара били су задовољавајући. Расходи су износили 107.000.⁹⁴⁹

Шабачки округ је у пет срезова основао 24 књижнице и читаонице почетком 1943. Једно од 17 одржаних предавања у јануару те године било је посвећено управо оснивању ових установа. Изванредно ефикасно радила је Народна књижница и

⁹⁴⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 773, 14.10.1943.

⁹⁴⁵ ДАС, МПВ, ОВОНК, 764.

⁹⁴⁶ ДАС, МПВ, ОВОНК, 763, 11.3.1943.

⁹⁴⁷ ДАС, МПВ, ОВОНК, 777-778, Извештај од 5. 4. 1944.

⁹⁴⁸ Уколико се за број становника узме 14.042 колико је износио на попису 1931.

⁹⁴⁹ ДАС, МПВ, ОВОНК, 777-778, Начелство Среза пожаревачког – просветни одељак, 28.3.1944.

читаоница у Шапцу, која се на српском простору истицала и раније.⁹⁵⁰ Извештај за 1943. показује изузетне резултате. Књижница у граду од 13.000 становника⁹⁵¹ имала је 1210 чланова и 23.320 инвентарних јединица. Сваки од њих је, у просеку, прочитао 20 књига, те је фонд остварио обрт већи од 1. Приход од чланарина и издавања просторија износио је 140.390 динара, а расходи 116.816. Купљено је 1250 дела.⁹⁵²

У Округу крагујевачком су се у то време налазиле 62 народне књижнице и читаонице са 15.055 књига, што значи да је једна у просеку садржала око 240.⁹⁵³

Моравски округ је поседовао 156 просветних одбора и одсека, а од тога је у 109 постојала народна књижница. Оне су заједно имале 4764 чланова, а збир њихових публикација износио је 17.351. Није забележена висока заинтересованост за читање – укупно је издато 7521 публикација.⁹⁵⁴

Ваљевски окружни одбор за народно просвећивање имао је у 78 одсека 34 књижнице и читаонице, као и девет позоришта и две певачке дружине. У свом извештају који шаље Начелству Округа наводи да је потребно унети у књижнице што већи број „јефтиних“ књига и популарних издања.

Према извештају Округа крушевачког за 1943. годину, на његовој територији забележен је рад 29 народних књижница и читаоница. У Срезу расинском није радила ни једна. У ражањском и трстеничком уписан је врло мали број чланова – 120 укупно у 8 књижница, које су у просеку имале мање од 100 књига. У њима нису забележени никакви приходи ни расходи. Копаонички срез је стајао нешто боље – четири књижнице имале су 198 чланова, а на читање је издато 654 књига. Из прихода књижница жупског среза може се закључити да су имале само редовне чланове који су плаћали по 10 динара. У крушевачком су приходи већи што говори да је било и добротвора и утемељача.

Народна књижница и читаоница у Крушевцу, која је имала преко 1000 књига и 80 комплекта часописа и новина смештених у пет већих ормана, пред почетак рата налазила се у средњој сали зграде начелства. Током рата је њен намештај нестало „а књиге и часописи су разнети што нису поцепани и спаљени“. Оно што је преостало чувало се у канцеларији државног тужилаштва.⁹⁵⁵ Председник књижнице и читаонице, Љубомир Матић молио је Министарство просвете за препоруку о томе коме да се преостали фонд проследи, јер су, према његовим тврдњама, то одбиле крушевачке школе и гимназије.⁹⁵⁶ Ипак, после интервенисања Министарства, фонд је примио на чување књижничар Наставничке књижнице Мушке гимназије у Крушевцу.⁹⁵⁷

⁹⁵⁰ О раду Шабачке књижнице и читаонице у међуратном периоду видети: Момчило Исић, „Делатност Шабачке народне књижнице и читаонице на народном просвећивању 1928–1941“, *Museum 2* (2001): 117–145. и Биљана Ђурашиновић, „Народне књижнице и читаонице као облик јавног библиотекарства у Србији од 1918. до 1941. године“, *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* 31 (новембар 2017): 62–70.

⁹⁵¹ Према попису из 1931, Шабац је имао 12.566 житеља.

⁹⁵² ДАС, МПВ, ОВОНК, 777, Извештај просветног инспектора шабачког округа, 15.5.1944.

⁹⁵³ ДАС, МПВ, ОВОНК, 764.

⁹⁵⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 777–778, *Извештај о раду народних књижница и читаоница у протеклој години*, април 1944.

⁹⁵⁵ О овом преосталом фонду нема података у монографији која се бави историјом крушевачких библиотека. Љубица Петковић, Слободан Симоновић и Снежана Ненезић, *Народна библиотека Крушевац* (Крушевац: Народна библиотека, 2002).

⁹⁵⁶ ДАС, МПВ, ОВОНК, 766, 5. 6. 1943.

⁹⁵⁷ ДАС, МПВ, ОВОНК, 767, 20. 7. 1943.

Округ краљевачки имао је тек нешто више од 1900 чланова народних књижница и читаоница који су позајмили 2270 књига. Бројке говоре да је њихова активност била врло сведена у 1943. години. На исто указују и запажања у извештају: „тешкоће су многостране“, „ратне прилике све теже“. Прихода је било око 60.000, а они су, осим за саме књижнице и читаонице, коришћени и за помагање избегличким породицама и ученицима.⁹⁵⁸

И у овом периоду најбројније су биле мале књижнице и читаонице, са стотинак публикација и неколико десетина чланова. Но, да је књига могла бити најбољи друг у овим нестабилним временима види се из великог обрта фонда у појединим местима. У селу код Петровца на Млави, Великом Лаолу, постојала је Народна књижница и читаоница „Полет“, која је 1942. имала 279 књига и часописа који су издати на читање 1055 пута. Чланови, којих је било 81, читали су по 13 наслова у просеку.⁹⁵⁹ Наредне године редовних чланова је 108, а чак 23 добротвора! Књижни фонд порастао је на 427, а позајмица је било 1735. Приходи од готово 20.000 били су далеко више од очекиваних за сеоску читаоницу.⁹⁶⁰ У селу Тубићу, 51 становник (5%) од укупно 1000 био је члан књижнице и читаонице. Имали су само 83 књиге те су од просветних власти тражили помоћ.

Било је и срезова у којима услови нису омогућавали оживљавање културног садржаја. Такав је био власотиначки срез који није имао ни један одсек за народно просвећивање, па самим тим ни књижнице. Јабланички срез имао је само једну – у селу Доње Бријање. У Срезу косаничком било је девет одсека, али само две књижница, а ни оне нису могле да функционишу.⁹⁶¹

Односи с јавношћу народних књижница и читаоница сводили су се на подношење извештаја надлежним окружним одборима за народно просвећивање, упућивање молби МПВ да шаље пакете књига и одржавање основне комуникације са члановима. Било је и неколико примера указивања помоћи избеглицама и затвореницима. У тешким условима оне су помоћу књиге обогаћивале животе појединаца. Уз школске, биле су нарањивије, са малим збиркама, у скромним школским зградама, препуштене финансирању из чланарина. Поред чланова њих су, судећи према наређењу МП да се фондови могу спајати, користили и ђаци. Осим читањем, живот у сеоским и малим срединама оплемењиван је позоришним представама, приредбама и предавањима.

3.7. Школске библиотеке

На реформи просвете радило се од почетка окупације. Инсистирало се најпре на смањивању броја гимназија, а повећању броја школа које су обучавале младе пољопривреднике, занатлије и техничке раднике. У марту 1943. израђена је прегледна карта народних основних школа. Завршена је израда пројекта распореда гимназија, грађевинских, девојачких, административних, учитељских школа, трговачких академија, стручних помоћничких школа, средњих техничких, средњих индустријских,

⁹⁵⁸ ДАС, МПВ, ОВОНК, 777–778, 1. 5. 1944.

⁹⁵⁹ ДАС, МПВ, ОВОНК, 763.

⁹⁶⁰ ДАС, МПВ, ОВОНК, 777–778.

⁹⁶¹ ДАС, МПВ, ОВОНК, 768.

мушких и женских занатских, стручних мајсторских, пољопривредних и школа за домаћице које би се отварале по Општем државном просветном плану.⁹⁶² Уместо додаташњих 2155 основних школа, предвиђало се 3224. Нарочито се планирало отварање виших народних школа, којих је уместо 250 требало да буде 3061.⁹⁶³ Овим преамбициозним плановима бавило се Министарство просвете док су на терену услови за рад били врло тешки. Школе, као и њихове библиотеке, трпеле су велику штету. Њихове зграде коришћене су за потребе војске, а услед зиме и немаштине остајале су без инвентара који се могао користити као огревни материјал. Забележени су и случајеви демонстративног паљења књига од стране немачке војске. Оно што је преостало од основношколских библиотека углавном је припајано народним књижницама губећи своју задату форму.

Министарство је било заинтересовано за прикупљање податка о средњошколским књижницама. Њихова корисничка популација по природи је била бунтовна и потенцијално опасна по систем који је захтевао послушност и колаборацију. Зато је било важно контролисати шта средњошколци читају. У документацији се наводи да је за уређење ових библиотека израђен правилник, но он није пронађен. Референт за архиве и библиотеке у МП навео је у извештају да се за њихове потребе израђује списак немачких књига. Одељење за високо образовање и народну културу је 29. марта 1943. упутило допис директорима свих мушких и женских средњих школа у Београду, директорима мушке и женске учитељске школе у овог раду, као и Државне трговачке академије: „По наређењу г. Министра просвете и вера има да се, у одређеном кратком времену, препишу спискови свих школских књижница. [...] министар је наредио да се тај посао изврши мобом и то тако што ће учествовати и наставници и ученици [...]“.⁹⁶⁴

Како би се осигурало да пропагандно штиво стигне до ученика, одређени наслови нису се слали само за књижнице, већ су школама достављани у великом броју да би се поделили ученицима. Тако је „Проблем наше духовне оријентације“ Велибора Јонића стигао у 712 примерака у Државну реалну гимназију Краља Петра II у Аранђеловцу.⁹⁶⁵ Реална гимназија у Новом Пазару је у јануару 1944. примила од Министарства просвете 60 књига на поклон „које су, као прве књиге школске књижнице уведене у инвентар књига“.⁹⁶⁶

Већину школских зграда у Ужицу запосела је почетком рата немачка војска. Тако је било и са Ужичком гимназијом већ у априлу. Потпуно је уништен школски инвентар, учила, библиотека и архива. Игњић и група аутора наводе, цитирајући један послератни школски извештај, да су немачки војници у априлу 1941. године књиге „попалили у дворишту или побацали у Ђетињу“ и тако уништили највећи део професорске књижнице и више од половине књига ђачких библиотека. Одређен број књига, заједно са школском документацијом спасла је једна група ученика и професора

⁹⁶² ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај Министарства просвете за март 1943.

⁹⁶³ Миодраг Симић, *Школство у Срба у 19. и првој половини 20. века* (Београд: Print Graphic Trade, 2003), 242–243.

⁹⁶⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 764. 29. 3. 1943.

⁹⁶⁵ ДАС, МПВ, ОВОНК, 765.

⁹⁶⁶ ДАС, МПВ, ОВОНК, 776.

која је их током усељавања окупаторске војске пренела у стан професора Васка Вајовића.⁹⁶⁷

Школске зграде основних школа у Лесковачком крају већином су заузеле окупатори и њихови сарадници. У њима су организовани смештаји за војску, претваране су у касарне, затворе. „Школе су радиле како се која снашла: у приватним кућама, двориштима, па чак и у железничкој радионици.“ Иначе су претрпеле огромна материјална оштећења – од паљења до пљачкања инвентара.⁹⁶⁸ Поједине средње школе радиле су уз честа пресељавања и прекиде рада. Зграда Лесковачке гимназије била је делимично оштећена бомбардовањем на почетку рата па је било потребно да се реновира тако да школска година 1941/42. није почела на време. Када је зграда санирана, у њу је ушла војска, док су ученици били приморани да наставу похађају на више места. „Школска архива била је пренета у општинску зграду, у подрумима су били похрањена учила, а библиотека је била скроз уништена.“⁹⁶⁹ Пред ослобођење, услед бомбардовања англо-америчке авијације град Лесковац је потпуно порушен и имао је велике људске и материјалне губитке.⁹⁷⁰

Често су у једној школској згради истовремено и ученици и непријатељска војска са оружјем. И у нишком крају школе су се селиле из зграде у зграду, те се дешавало да се настава изводи и по кућама, а чак и кафанама. У *Историји Ниша* постоји одељак о школама за време окупације, али се онде не спомиње стање и рад њихових књижница.

У архиви Министарства просвете и вера сачувани су извештаји гимназија и средњих школа, који спорадично дају податке и о библиотекама. Они показују какав су статус књижнице имале у школама за време рата. То што у многим извештајима нема информација о њима, иако су формулари на којима су писани то захтевали, може да значи да у тренуцима писања извештаја библиотека није била релевантна, приступ није био могућ, или да није ни постојала.

Помена књижница нема у извештајима за 1941/42: Државне реалне потпуне мешовите гимназије у Лесковцу, Државне потпуне реалне гимназије у Неготину, Прве мушке реалне гимназије и Државне II мушке реалне гимназије у Нишу, Женске реалне гимназије у Нишу, Државне реалне гимназије „Престолонаследника Петра“ у Великом Градишту, Државне реалне гимназије у Косовској Митровици, Државне женске реалне гимназије и Мушке гимназије „Милош Велики“ у Крагујевцу.

Државна Потпуна мешовита реална гимназија у Панчеву известила је да је стање књижнице углавном исто као и прошле године, али да је било „нешто оштећења и упропашћених књига“. Пошто је зграда у рукама војске од 15. маја 1942, није било могуће утврдити право стање.

Државна мешовита грађанска школа занатско-индустријског правца у Ивањици у извештају за 1941/42. истакла је значај ђачке књижнице:

„Ученичка књижница основана у прошлој шк. години броји близу 200 ком. за ђачке подесних књига. Овај ће се број и даље редовно повећавати, јер за негу

⁹⁶⁷ Милутин Пашић, „Ужичка гимназија у време Другог светског рата (1941–1945)“ у *Ужичка гимназија 1839–1989* (Титово Ужице: Гимназија "Миодраг Миловановић Луне", 1989), 244–245.

⁹⁶⁸ Живојин Стојковић, Слободанка Стојичић и Хранислав Ракић, *Историја Лесковца*, 349.

⁹⁶⁹ Маја Николова и Весна Трајковић, „Бугаризација српског народа кроз образовање: Гимназија у Лесковцу“, *Топлички зборник: часопис за друштвено-хуманистичке науке* Бр. 5, год. 5 (2020): 83.

⁹⁷⁰ Живојин Стојковић, Слободанка Стојичић и Хранислав Ракић, *Историја Лесковца*, 354.

саморадне, језика и нарочито писмености једна добро уређена ђачка књижница може да врши веома корисну задаћу. Запажа се да ученици показују много воље и интересовања за читање књига из народне и уметничке белетристике, те је потребно да ту њихову жеђ задовољи сама школа не остављајући случају да се ученик сам снабдева ма каквом књигом. Зато ће се овој књижници поклонити изузетна пажња.“⁹⁷¹

Државна реална гимназија у Лозници укратко се осврнула на све три књижнице. Наставничка је имала 897 књига и њоме је руководила супленткиња Милица Лазовић. О ђачкој, са око 700 публикација, се старала Станка Ђулафић. Новчани фонд од ученичких прилога у износу од 3344 динара налазило се на приплоду у Поштанској штедионици. За књижницу уџбеника наведено је да има само 32 књиге, а да су остале ратом уништене.⁹⁷²

Државна реална гимназија у Горњем Милановцу извештава да за школску 1942/43. су сви кабинети изгорели, као и библиотеке. Податке о књижницама не наводе женске занатске школе у Аранђеловцу и Љигу. Државна реална гимназија Краља Петра II у Аранђеловцу навела је да има око 2000 у ђачкој и наставничкој књижници, што значи да је већину фонда изгубила. Ипак било је читалаца, те је издато око 1300 књига из обеју. Необично велико интересовање за ђачку библиотеку у 1942/43. забележено је у Нижој пољопривредној школи у Александровцу која је издала 700, а укупно је имала 1160 наслова.⁹⁷³

Према извештајима за 1942/43. крагујевачке гимназијске библиотеке су радиле. Евидентно је да су претрпеле огромне губитке. У Првој Мушкој реалној гимназији дато је 526 књига ученицима на читање. У Другој Мушкој реалној гимназији наставници су позајмили 326, а ђаци 632. Државна женска реална гимназија дала је свега двестотинак књига на читање, али је прибележила куповину 11 наслова и приходе од 12.700 динара.

То што тек понека средња школа прати статистику библиотека и доставља податке надлежнима говори о хаотичном стању у коме су се школе налазиле. Позивајући се на резултате рада Комисије за утврђивање ратне штете и архивска документа, Никола Живковић тврди да су током рата Немци потпуно уништили или опљачкали библиотеке у 65% школа на простору Југославије.⁹⁷⁴

3.8. Библиотеке факултета и њихових завода

Предратни Универзитет био је у очима квислиншких и окупационих власти расадник комунизма. Током окупационог периода „је отпуштено или пензионисано 206 наставника, 82 су одведена у заробљеништво у Немачку и Италију, 6 у интернацију, 34 је хапшено, 14 је учествовало у рату“, један наставник је погинуо, а два су стрељана.⁹⁷⁵ Иако се инсистирало на одржавању атмосфере нормалног живота, успостављање рада високог школства се, због неповерења према наставном особљу и студентима, одвијало

⁹⁷¹ ДАС, МПВ, Документација Главног проветног савета (ГПС), 9, Извештај Државне мешовите грађанске школе занатско-индустријског правца у Ивањици за школску 1941/42, 28. 10. 1942.

⁹⁷² ДАС, МПВ, ГПС, 9, Извештај државне реалне гимназије у Лозници за 1941/42.

⁹⁷³ ДАС, МПВ, ГПС, 11.

⁹⁷⁴ Никола Живковић, *Новчана привреда као облик експлоатације и пљачка...*, 68.

⁹⁷⁵ Dragomir Bondžić, „Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat“, u *Intelektualci i rat 1939.–1947. Zbornik radova s Desničinih susreta*, ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina (Zagreb: Filozofski fakultet, Plejada, 2011), 277.

са великим опрезом. Сенат Универзитета се противио реформама, али је нова Општа уредба о Универзитету донета у фебруару 1942. Највећа новина било је увођење институције директора Универзитета, за коју је Сенат сматрао да подрива аутономију ове институције. Донете су уредбе и пратећи акти за поједине факултете, постављени професори. Ипак, на факултетима су само полагани испити. Наставници су се бавили другим активностима попут писања радова и уџбеника, сређивања појединих библиотека, сарадње са министарствима у циљу уређења појединих области. Проблем је представљао и то што је немачка војска заузимала просторије и зграде факултета и односила намештај и апаратуру. Тек је у септембру 1943. године започето држање наставе и то по скраћеном програму за студенте Филозофског, Медицинског и Пољопривредног факултета.⁹⁷⁶ На сва три факултета уписало се само 75 слушалаца.

Рад са корисницима и друге функције библиотека факултета и њихових завода сведене су на минимум, поједине се чак нису ни отварале, а било је и оних које су у првим данима априлског бомбардовања прилично оштећене.⁹⁷⁷ Према извештају за август 1942. рад факултетских библиотека, завода и семинара текао је „повољно“. Ректорат је прикупљао податке о немачким научним часописима који су Универзитету потребни а за које је било изгледа да ће „од немачке стране бити стављени на расположење.“⁹⁷⁸ На основу доступне грађе није познато да ли је и у којој мери ово остварено. У септембру те године вршене су припреме за почетак школске године па се у те сврхе „уређују библиотеке и слушаонице уколико их има.“⁹⁷⁹ И наредне године, у извештајима о раду Универзитета се наводи како наставно и помоћно-наставно особље ради на сређивању појединих библиотека: факултетских, заводских и семинарских.

За потребе Министарства просвете израђен је *Кратак извештај о стању научних библиотека у Србији* који пружа драгоцене податке о броју библиотека и величини њихових фондова. За већину је наведено и име лица које је задужено за руковање, као и податак где се књижница налази, колико је оштећена и да ли је отворена за студенте. Први пут се на једном месту анализира стање библиотека у високошколском систему. Ова анализа била је део ширег пројекта пописивања библиотека у Србији ради даљег уређења и планирања стручног оспособљавања кадрова.

3.8.1. Филозофски факултет – библиотеке семинара и института

Подаци о раду библиотека Филозофског факултета врло су оскудни. Неколико их је претрпело већу штету на самом почетку рата. На основу *Кратког извештаја о стању научних библиотека* се може закључити да је половина, односно 19 од 38, радила са

⁹⁷⁶ Анђела Стошић, „Универзитетска библиотека у Београду за време Другог светског рата“, 23.

⁹⁷⁷ У немачком бомбардовању 1941. погођено је више универзитетских зграда. Хемијски, Ботанички и Физиолошки институт на Медицинском факултету су тешко оштећени, а Физиолошко-хистолошки институт потпуно разорен. Институт за паразитологију, Патолошко-физиолошки, Хистолошки институт и Хируршка клиника Ветеринарског факултета су такође тешко оштећени. Штету су претрпели и: Капетан Мишино здање, Технички факултет, Правни факултет, Метеоролошка опсерваторија, Ботаничка башта и завод. Премда није припадала Универзитету, потребно је споменути зграду Војне академије која је била порушена. – Анђелија Драгојловић, „Обим разарања града, људске и материјалне жртве априлског бомбардовања 1941“, У: *Бомбардовање Београда у Другом светском рату*, (Београд: Историјски архив Београда, 1975), 26.

⁹⁷⁸ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештај МП за август 1942.

⁹⁷⁹ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 26, Извештаји Министарства просвете поднесени председнику Министарског савета.

корисницима. Од 22 књижнице у тзв. старој згради Универзитета, задужбини Мише Анастасијевића, 14 је било отворено (Табела 16).

С обзиром на то да је извештај о стању научних библиотека између осталог служио и да се идентификују потенцијални кандидати за библиотечки течај, у њему је наглашено да ниједан од руковалаца библиотека семинара и института Филозофског факултета нема библиотечку стручну спрему.

Остављено је неколико забелешки о режиму рада. Из Књижнице Семинара за француски језик и књижевност издавале су се „по једна-две књиге студентима, који се спремају за дипломски испит“. Библиотека Одељења за народну историју Српског семинара била је отворена за студенте од 9 до 14 часова.⁹⁸⁰ Из Библиотеке Германистичког завода у тзв. новој згради Универзитета студенти су преузимали књиге четвртком од 6 до 7 сати.

Према доступним изворима не може се рећи да су књиге набављане, нарочито не куповином. Забележен је поклон од 666 књига које је Италијанска влада дала Библиотеци Семинара за италијански језик и књижевност 1943. године. Ово је за њу било значајно ако се има у виду да је 1942. године поседовала тек нешто више од 800 публикација.⁹⁸¹ Др Станко Шкерљ тражио је од Министарства асистента за наставу италијанског, ради помоћи „при упућивању и надзору студената у семинарском раду, тако и ради руковања семинарском књижницом“. Образложио је да повећање броја студената италијанске групе које се примећивало у семестрима пре почетка рата, и повећање семинарске библиотеке (последича великог поклона италијанских просветних власти у књигама) чине потребу за нарочитим асистентом још хитнијом.⁹⁸²

Највећу штету у априлском рату претрпела је најбогатија библиотека овог факултета, она при Одељењу за лингвистику Српског семинара. Приликом бомбардовања, разорна бомба је пробила кров, затим плафон сале за седнице и стигла у приземље где се налазила и библиотека. Она је привремено пребачена на Одељење за књижевност. Новине су крајем октобра 1941. пренеле да се радови на поправци зграде ускоро завршавају те да ће библиотека бити враћена на место.⁹⁸³

Неке библиотеке морале су да буду премештене са својих локација. Семинари за експерименталну психологију, општу педагогију и педагогију пребачени су из зграде у Добрачиној 16 у стару зграду Универзитета. Једино је био познат обим фонда Семинара за педагогију – 2054 свеске. Наводи се да је претрпео знатну штету почетком рата. Професор Никола Поповић бринуо се о њему. Друге две библиотеке биле су измешане те није установљено колико публикација поседују. Нису биле отворене за кориснике, а њихов руковалац био је др Борислав Стевановић. У факултетским извештајима се наводи да оне не могу бити сређене јер су асистенти распоређени на дужности ван

⁹⁸⁰ ДАС, МПВ, ОВОНК, 766, Кратак извештај о стању научних библиотека у Србији.

⁹⁸¹ У архивском документу се наводи да су публикације за „Романистички семинар“ Филозофског факултета. ДАС, МПВ, ОВОНК, 765, 2. б. 1943.

⁹⁸² Александар Стојановић, *Српски цивилни/културни план владе Милана Недића*, 473.

⁹⁸³ „Српски семинар на Филозофском факултету биће ускоро оправљен“, *Обнова*, 29. 10. 1941, 4.

Универзитета.⁹⁸⁴ Библиотека Албанолошког семинара налазила се на поду собе измешана са још три библиотеке те није могла да буде употребљива за кориснике.

Највећи публицитет имала је библиотека Одељења за књижевност. Наиме, током последња два месеца у 1941. штампа је пласирала у јавност низ вести о систематској крађи вредних рукописа Српског семинара и њиховој препродаји. Према наводима из новина први који је приметио да се нешто дешава био је Ђорђе Радојичић, који је обилазећи антикварнице ради обнове Народне библиотеке препознао рукописе Српског семинара иако нису имали никакво обележје припадности. Главни осумњичени био је Константин Стрижек, служитељ Филозофског факултета са чиновничким дужностима. *Ново време* је пренело текст кривичне пријаве Ректората београдског универзитета. У њој се тврди да је крађа извршена у време када контрола није била могућа јер је разрушен један део просторија. Константован је нестанак више рукописа, међутим тачно је идентификовано само 14. „Утврђено је да су нестале и друге књиге чија се вредност и број не могу знати јер се сво особље Семинара налази у заробљеништву.“⁹⁸⁵ Стрижек је на суђење изашао већ 24. децембра. Оптужен је да је покрао 14 старих рукописа, међу којима има неколико од велике вредности, и продавао их антикварницама Јанка Хркаловића и Драгослава Петковића како би дошао до новца који је употребљавао за своје животне потребе.⁹⁸⁶ Осуђен је на осам месеци затвора. Да се ова тема представи као релевантна погодновало је окупационим властима јер се њоме слала порука да српској културној баштини не прети опасност од њих, већ да се треба чувати „унутрашњих непријатеља“. Случај је приказан као врло значајан проблем, али је притом слата порука да кривац испашта за своје поступке и да има наде да ће све драгоцене књиге бити пронађене.

Табела 16: Библиотеке Филозофског факултета које су биле смештене у старој згради Универзитета⁹⁸⁷

Библиотека	Величина фонда	Да ли је била отворена?	Руководалац	Да ли је била оштећена 1941?
Археолошког семинара и музеја	1919 св.	да	проф. Веселин Чајкановић	нешто оштећена
Семинара за историју старог века	2067 св.	да	доц. Растислав Марић	мало
Семинара за општу историју новог века	4578 инв. бр. + 1568 ⁹⁸⁸	да	проф. Драгослав Страњаковић	не
Семинара за помоћне историјске науке и историју средњег века	2054 дела	не	проф. Виктор Новак	не

⁹⁸⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 766, 30. 6. 1943.

⁹⁸⁵ Ј. О, „Које је старе књиге и рукописе покрао Коста Стрижек из Семинара“ *Ново време*, 25. 11. 1941, 6.

⁹⁸⁶ „Отпочело је суђење Кости Стрижеку: Стрижек не признаје да је крао и продавао старе српске рукописе“, *Обнова*, 24. 12. 1941, 6.

⁹⁸⁷ На основу: ДАС, МПВ, ОВОНК, 776, Кратак извештај о стању научних библиотека у Србији.

⁹⁸⁸ Наведени део фонда припада Библиотеци проф. др Драгољуба Павловића (1866–1920), академика и политичара, првог председника Југословенског парламента.

Семинара за византологију	3000 св.	да	Георгије Острогорски	не
Одељења за народну историју Српског семинара	8000 књ.	да	проф. Никола Радојчић	мало
Одељења за књижевност Српског семинара	6.226 књ.	не	проф. Љубомир Петровић	да
Одељења за лингвистику Српског семинара ⁹⁸⁹	5705 + 7511+2533	не	ас. Јован Вуковић	јако оштећена
Семинара за упоредну књижевност	2500 св.	да	проф. Милан Марковић	не
Семинара за експерименталну фонетику	28 књ.	/	Проф. Бранко Милетић	/
Семинара за грчки језик и књижевност	2000 књ.	да	проф. Милан Будимир	мало
Семинара за француски језик и књижевност	8847 књ.	да	проф. Миодраг Ибровац	не, неке књиге нестале
Семинара за латински језик и књижевност	6000 св.	да	проф. Веселин Чајкановић	да
Семинара за италијански језик и књижевност	829 дела	да	проф. Станко Шкерљ	мало
Оријенталног семинара	795 књ.	да	проф. Фехим Бајрактаревић	не
Албаноолошког семинара	непознато	не	проф. Хенрих Барић	непознато
Семинара за педагогију	2054 св.	не	проф. Никола Поповић	знатно
Семинара за експерименталну психологију	непознато	није наведено	проф. Борислав Стефановић	није наведено
Општег педагошког семинара	непознато	није наведено	проф. Борислав Стефановић	непознато
Физичко-хемијског завода	625 св. књига и часописа	да	проф. Вукић Мићовић	не
Хемијског института	3472 св.	да	проф. Вукић Мићовић	мало
Геолошко-палеонтолошког завода	45.000 св. ⁹⁹⁰	да	проф. Бранислав Миловановић	не

Од десет библиотека у тзв. новој згради Универзитета које се у извештају помињу, седам није било отворено за кориснике (Табела 17). Отворене су биле књижнице Германистичког завода и Етнолошког семинара, док за Библиотеку Семинара за историју уметности податак није наведен. С обзиром на то да се као руковаоци библиотека наводе професори који су били у заробљеништву или због

⁹⁸⁹ Састојала се од: Основне семинарске, Библиотеке Ватрослава Јагића и Библиотеке Љубомира Стојановића.

⁹⁹⁰ У Извештају је наведен фонд од 45.000 што је знатно више у односу на друге библиотеке, те је основано посумњати да се ради о грешки у куцању, а да је реалан број свезака 4500.

порекла нису могли да буду кадар реформисаног Универзитета, може се закључити да за старање о библиотекама нису била одређена лица која ће их заменити. То је остављало могућност за крађу или неадекватно руковање публикацијама.

Највећа несрећа по заводе и библиотеке у „новој“ згради десила се на самом крају рата, када су је Немци приликом повлачења минирали. Према навођењима Николе Живковића, тиме је уништено „60 разних института. Само на Филозофском факултету оштећено је или уништено 13 института, с библиотеком и рукописима познатих научних радника.“⁹⁹¹ Подаци о броју уништених јединица разликују се у односу на бројке које се у кратком извештају из окупације помињу. То се нарочито примећује код библиотеке Физичког завода за коју Живковић наводи да је имала 8000 књига.⁹⁹²

Табела 17: Библиотеке Филозофског факултета које су се налазиле у тзв. новој згради Универзитета (данашњем Филолошком факултету)⁹⁹³

Библиотека	Величина фонда	Да ли је била отворена?	Руковалац	Да ли је била оштећена 1941?
Етнолошког семинара	4000 књ. ⁹⁹⁴	да	проф. Миленко Филиповић	мало
Математичког семинара	3500 св.	не	Милутин Миланковић	да
Филозофског семинара	2413 св. ⁹⁹⁵	не	проф. Никола Поповић	знатно
Семинара за историју уметности	783 књ.	није наведено	проф. Душан Поповић	није наведено
Географског завода	6469 св.	не	проф. Боривоје Ж. Милојевић	не
Германистичког завода	1992	да	проф. Перо Слијепчевић	не
Физиолошког завода	582 књ.	не	проф. Иван Ђаја	не
Физичког завода	1790 инв. бр	не	проф. Сретен Шљивић ⁹⁹⁶	незнатно
Зоолошког завода	1817 ин. бр књига и часописа + 10.000 пос. отисака + 6000	не	проф. Синиша Станковић ⁹⁹⁷	није наведено

⁹⁹¹ Никола Живковић, *Новчана привреда као облик експлоатације и пљачка злата, архива и културних добара Југославије 1941–1945.*, 68.

⁹⁹² Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1975), 494. Исто и у: Никола Живковић, *Новчана привреда...*, 69.

⁹⁹³ На основу: ДАС, МПВ, ОВОНК, 776, „Кратак извештај о стању научних библиотека...“.

⁹⁹⁴ Према Николи Живковићу, Библиотека је имала 5.500 дела. *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu* (1975), 495.

⁹⁹⁵ Пре рата располагао је са 6.500 књига, према Николи Живковићу.

⁹⁹⁶ Професор Сретен Шљивић (1899–1974) је једно време провео у заробљеништву у Немачкој. Према: „Сретен Шљивић“, *Друштво физичара Србије*, преузето 20.12.2024, <http://www.dfs.rs/?strana=SretenSljivic>.

⁹⁹⁷ Професор Синиша Станковић (1892–1974) био је један од 150 интелектуалаца ухапшених у ноћи између 4. и 5. новембра 1941. Бекством из бањичког логора октобра 1944. је избегао стрељање. Bondžić, „Beogradski univerzitetski profesori...“, 278.

	неинвентарисаних дела			
Музичко-научног семинара	486 инв. бр.	не	проф. Синиша Станковић	мало

Од зграда Филозофског факултета ван Студентског трга велику штету у априлском бомбардовању претрпеле су Метеоролошка опсерваторија и Ботаничка башта и завод. Упркос томе што је погођена, библиотека Метеоролошке опсерваторије била је отворена за кориснике (Табела 18). Од јула 1941. године на Астрономској опсерваторији налазила се немачка војска. „На терасама управне зграде и резервоара за воду саграђени су бункери за управљање артиљеријском ватром а библиотека је претворена у официрску кантину. Приликом борби за ослобођење Београда, нарочито су тешко оштећени централна зграда, зграда резервоара за воду и павиљон Великог рефрактора.“⁹⁹⁸

Табела 18: Библиотеке Филозофског факултета на другим локацијама

Библиотека	Величина фонда	Да ли је била отворена?	Руководалац	Да ли је била оштећена?
Метеоролошке опсерваторије на Булевару ослобођења	4500 св.	да	проф. Павле Вујевић	да, јако
Астрономске опсерваторије на Великом Врачару	4357 св. + 475 дупликата	не	ас. Бранислав Шеварлић	незнатно
Сеизмолошког завода на Ташмајдану	2580 књ.	да	опсерватор Јулија Јорговић	нешто оштећена
Минералошко-петрографског завода у Добрачиној 16	1803	да	проф. Јован Томић	не
Ботаничке баште и завода у Добрачиној 43	1526 инв. бр.	не	проф. Синиша Станковић	мало
Словенског семинара у Краља Петра 2 ⁹⁹⁹	2511 инв. бр. ¹⁰⁰⁰	не	проф. Радосав Бошковић	не

⁹⁹⁸ Милан С. Димитријевић, „Историјски преглед рада Астрономске опсерваторије од оснивања до 2001. године“, Астрономска опсерваторија, Преузето 20. 12. 2024. <https://www.aob.rs/sr/component/content/article/322-istorijski-pregled-rada-astronomske-opservatorije-od-osnivana-do-2001-godine?catid=31&Itemid=177>.

⁹⁹⁹ На овој адреси налазио се Теолошки факултет. Пошто је и он, по наређењу немачких војних власти, исељен из своје зграде у августу 1943. године, Словенски семинар је пренет у слушаоницу за Физику у тзв. новој згради Универзитета.

¹⁰⁰⁰ Према наводима Живковића, Библиотека Словенског семинара имала је око 9000 свезака, међу којима дела Пушкина, Љермонтова, Достојевског и Толстоја. Никола Живковић, *Новчана привреда...*, 69.

Када је опасност од бомбардовања савезника постала извесна, Војни заповедник за Југоисток наредио је у октобру 1943. да се „научне библиотеке Универзитета осигурају од пожара на тај начин што ће се образовати пожарна чета од незапослених или недовољно упослених професора.“ Сенат је акт проследио факултетима и препоручио да се формирају распореди дежурстава. По целој Србији су упућиване наредбе да библиотеке, архиви и музеји припреме песак и воду како би били спремни за гашење пожара.

3.8.2. Библиотека Правног факултета

Нова зграда Правног факултета заузета је у целости за потребе немачке војске. Најнужнији административни послови Деканата обављани су у згради Ректората. Управа је покушала да се избори да барем део зграде у коме је библиотека буде слободан:

„[...] наставницима нарочито тешко пада то што су лишени своје библиотеке, која је несумњиво најпотпунија правна библиотека у Београду и без које не само да нема озбиљног научног рада, већ неће бити ни могућности да наставници као чланови разних одбора и разних комисија, у којима ће они сваким даном бити све више ангажовани, дају мишљења и савете развијене како би желели. Библиотека би се сада из уштеда од студентских улога [...] могла обновити нарочито немачким и италијанским делима.“

Комесар за просвету молио је Управни штаб Војног заповедника Србије за одобрење и наређење да се ослободе и ставе Факултету на располагање библиотека и крило зграде у коме су кабинети. Управни штаб је одговорио да се „не може предузети ништа.“¹⁰⁰¹

Према документацији из 1942, Факултетска библиотека имала је фонд од 35.858 свезака у чији састав су улазиле и публикације Криминалистичког института. Њоме је руковао асистент Светислав Божовић, који је послат на рад у Народну библиотеку. Поред тога постојала је и Библиотека Института за међународне студије, али њен фонд није наведен, пошто се инвентар налазио у згради Правног факултета у којој је била војска. Њен руковац је био проф. Милош Радојковић. Ни једна од библиотека није била отворена у ратним годинама. У *Кратком извештају* забележено је да нестало нешто књига.

Правном факултету припадале су и библиотеке Економско-комерцијалне високе школе: Општа са 2709 свезака, Привредног института (1427), Института за међународно право и међународне односе (440), Института за саобаћајну економију и политику (166), Географског семинара (80), Статистичког семинара (65) и Завода за технологију (42). Ове библиотеке нису биле отворене, а на почетку рата су незнатно оштећене. О њима се је старала библиотекар Душанка Обрадовић. Школа је ликвидирана 27.3.1942 године, а библиотечки фонд припојен је Библиотеци Правног факултета.

¹⁰⁰¹ ДАС, МПВ, Документација Општег одељења, 28.

И на Правном факултету вршено је издвајање наслова неподобних аутора, и то од 22. јула до 5. октобра 1942. Књиге јеврејских аутора, као и оне са марксистичком и антинемачком садржином пребачене су у засебну просторију у магацину Библиотеке која је држана под кључем, а њихов списак предат је декану факултета. На списку јеврејских аутора нашло се 738, а на списку антинемачке и марксистичке литературе 420 наслова.¹⁰⁰²

У књизи *Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији за време Другог светског рата*, аутор Никола Живановић, позивајући се на елаборате Државне комисије за утврђивање ратне штете у Архиву Југославије, констатује да је „скоро потпуно уништена веома богата факултетска библиотека“. Са овим се не слажу проф. др Миодраг Симић и проф. др Љубица Кандић. У својим радовима посебно истичу заслуге професора Јована Ловчевића за очување библиотечког фонда Факултета током окупационог периода. Љубица Кандић поред њега истиче и улоге професора др Александра Соловјева, декана Реље Поповића, али и др Хермана Герстнера, саветника немачке Ратне управе, „који је схватао вредност књиге за културу нашег народа и допринео да се, колико је било могуће, сачува књижни фонд читавог Београдског универзитета“.¹⁰⁰³

3.8.3. Библиотеке Техничког факултета

На овом факултету постојале су: Библиотека Техничког факултета са 2879 књига; Библиотека Завода за грађење железница са 955 књига, руковалац инж. Стеван Ракочевевић; Библиотека Геодетског института са 1360 књига, руковалац инж. Милан Дражић; Библиотека хидротехничког завода са 1407 књига, руковалац инж. Милан Нешић и још 38 других научних библиотека завода и кабинета са укупно 13.586 књига. Свака књижница имала је свог руковоаца. Руковалац библиотеке Техничког факултета био је инж. Никола Обрадовић, а његов помоћник др Драгољуб Милосављевић. Поред тога, ова библиотека имала је и в.д. библиотекара Видосаву Радојковић, која је имала двомесечну праксу у Универзитетској библиотеци. Остало библиотечко особље није имало стручну спрему. Све библиотеке су почетком рата у извесној мери оштећене и затворене.

3.8.4. Библиотеке Медицинског факултета

Медицински факултет је под својим окриљем имао 29 библиотека при клиникама, заводима и институтима.

На почетку рата потпуно је уништено пет библиотека: Библиотека Института за фармакогностику, Библиотека Хемијског института, Библиотека Физиолошког института, Библиотека Физичког института и Библиотека Ботаничког института (није наведен број књига које су библиотеке поседовале пре уништења). У документу о стању научних библиотека за време Другог светског рата наводи се да је отворено само пет: Библиотека Друге интерне клинике са 520 књига која је ратом оштећена, Библиотека Завода за судску медицину са 1581 књигом која није оштећена, Библиотека

¹⁰⁰² Миодраг Симић, „Рад библиотеке Правног факултета у окупационом периоду 1941-1944“, *Анали Правног факултета* 1-3 (1991): 267.

¹⁰⁰³ Љубица Кандић, *Историја Правног факултета у Београду 1941-1945*. Књ. 3 (Београд: Завод за уџенике и наставна средства, 2005), 163.

Анатомског института са 1296 свезака (није оштећена), Библиотека Бактериолошког института са 137 свезака (није оштећена), Библиотека Фармаколошког института са 1041 свеском (није оштећена). Ни у једној од ових библиотека није радило стручно особље.

На Ветеринарском одсеку било је пописано 14 библиотека, од којих ни једна није бројала више од 300 књига.

3.8.5. Библиотеке Пољопривредног факултета

Бежећи пред усташама, управа Пољопривредног факултета пренела је читав инвентар из Земуна у тадашњу нову зграду Универзитета у Београду. У свом саставу имао је Општу факултетску и још 19 библиотека завода (института, кабинета, лабораторија). Нису биле отворене, а није било познато да ли су на почетку рата оштећене. Библиотекар је била Љубица Моачевић.

Табела 19: Стање фондова библиотека Пољопривредно-шумарског факултета у 1942. години

Библиотека	Величина фонда (у свескама)
Општа факултетска	8200
Завода за агрогеологију	147
Завода за примењену зоологију и етнологију	354
Завода за агрикултурну хемију	495
Завода за педологију, опште ратарство и селекцију биља	1666
Завода за метеорологију и климатологију	196
Завода за зоотехнику	1120
Завода за посебно ратарство	879
Завода за микробиологију и кабинета за ветеринарство	565
Завода за пољопривредно газдовање	1957
Завода за подизање и гајење шума, завода за заштиту шума и катедре за ловарство	1210
Библиотеке Кабинета за шумарска транспортна средства и Кабинета за техничку механику	255
Завода за уређење шума и процену вредности шума	263
Завода за биљну патологију и завода за воћарство и виноградарство	551
Завода за дендрометрију и уређење бујица	193
Завода за пољопривредно и шумарско машинство	87

Хемијске лабораторије	371
Завода за пољопривредну и шумарску хемијску технологију	59
Завода за употребу шума и механичку прераду дрвета, и Библиотека Завода за општу и специјалну ботанику и	око 700
Кабинета за шумарску политику, шумарску трговину и индустрију и Кабинета за управљање шумама	527
УКУПНО	19.795

Забележени подаци о броју библиотека и обиму њихових фондова драгоцено су сведочанство о збиркама од којих неће остати ништа. Ове библиотеке изгореле су на самом крају рата у згради данашњег Филолошког факултета.¹⁰⁰⁴

3.8.6. Теолошки православни факултет

Факултет је поседовао Централну библиотеку са 11.992 књиге у приближно 40.000 свезака, и још десет семинарских. У првим месецима рата установљен је губитак од 649 књига у 718 свезака. Библиотеке нису биле отворене за коришћење. Библиотеком су руковали Благота Гардашевић, и Чедомир Драшковић.¹⁰⁰⁵

Табела 20: Стање фондова библиотека Теолошког православног факултета

Библиотека	Величина фонда (у књигама)
Централна факултетска	11.992
Семинара за Свето писмо Старог завета	424
Семинара за Свето писмо Новог завета	322
Семинара за догматику	185
Семинара за апологетику	343
Семинара за морално богословље	272
Семинара за литургику	479
Семинара за историју хришћанске и српске цркве	493
Семинара за патрологију	347
Семинара за педагогику	240
Семинара за филозофију	349

¹⁰⁰⁴ Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju i NIP Export-press, 1975), 496.

¹⁰⁰⁵ ДАС, МПВ, ОВОНК, 776, Кратак извештај о стању...

У септембру 1943, Теолошки факултет је, по наређењу немачких власти, морао да се исели из своје зграде. Инвентар је премештен у зграду Техничког факултета, а Библиотека у зграду Патријаршије.¹⁰⁰⁶ Иако је била измештена, доведена је у ред толико да се у случају потребе може користити.¹⁰⁰⁷

3.9. Специјалне библиотеке

Као и у случају са међуратним периодом, мало је доступних података о специјалним библиотекама за време Другог светског рата, а притом су и прилично фрагментарни. Познато је да су неке од њих опљачкане (Библиотека Министарства иностраних послова), неке уништене у бомбардовању (Библиотека Министарства војске и морнарице, Библиотека учитељског удружења, Библиотека Народног позоришта у Београду). Многе од њих ипак су вршиле своје основне функције, судећи према извештајима институција којима су припадале.

Библиотека Српске краљевске академије је током априлског бомбардовања претрпела озбиљна оштећења.¹⁰⁰⁸ Само услед бомбардовања, уништено је око 2000 часописа страних институција. „Страдала је и рукописна и архивска збирка. Из збирке Вукове преписке нестало је око 200 писама [...] Окупатор је однео неколико сандука драгоцених старих повеља и писама српских владалаца, трговачких уговора, латинских повеља и разних других историјских докумената.“¹⁰⁰⁹ У току окупације била је скоро онемогућена размена публикација са другим институцијама. Тешко је спроведен процес слања *Канона осунчавања* Милутина Миланковића у Немачку.

Неке од библиотека су уступиле делове својих фондова Народној библиотеци у Београду. Такве су Руска јавна библиотека, Библиотека Дома св Саве и неколико административних. Као што је већ наведено у одељку посвећеном Народној библиотеци, Савет комесара је одлучио да библиотеке Сената, Народне скупштине и Министарства иностраних послова припадну Народној библиотеци, но могуће је да то није у потпуности спроведено. Библиотека Министарства просвете је према одлуци министра Јонића престала да постоји, а већина њеног фонда такође је предата националној. Извесно је да јој је предат бар један део публикација Књижнице Министарства иностраних послова. Н. Живковић је написао да је скоро две трећине фонда ове Библиотеке послато у Немачку и Аустрију. Највећи део значајних књига однесен је у Државни архив у Бечу, одакле је један део враћен после рата, али се многим није могло ући у траг.¹⁰¹⁰ Библиотека Главног просветног савета је радила. Од

¹⁰⁰⁶ ДАС, МПВ, 26, Извештај о раду Министарства просвете и вера и подређених му установа за месец септембар 1943.

¹⁰⁰⁷ ДАС, МПВ, ОВОНК, 770, Извештај о раду на Универзитету од 15. 8. до 15. 9. 1943.

¹⁰⁰⁸ О историјату Библиотеке видети више у: Сања Степановић Тодоровић, Марина Нинић, *Библиотека Српске академије наука и уметности: 1841-2021*, (Београд: САНУ, 2021).

¹⁰⁰⁹ Буза Радовић, Стотридесет година Библиотеке Српске академије наука и уметности, *Библиотекар* год 25, св. 1 (1973), 34.

¹⁰¹⁰ Nikola Živković, *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata*, 518–519.

одбора за заштиту правилности и чистоте српског језика тражила је да јој шаље на чување све листове које по дужности прима на прегледање.¹⁰¹¹

Целокупна Библиотека Народног позоришта у Београду изгорела је у пожару узрокованим бомбардовањем нациста. Како су позоришта у време рата биле културне установе од изузетног значаја, нарочито због своје улоге коју су имала у обличавању човекове свакодневице, апел за обнову ове библиотеке објављен је у листу *Ново време*.

„Нестало је и драмских текстова српских и страних, сликарских репродукција, дела из лепе књижевности, збирка стенографских скица остварених на београдској позорници између два рата. Штета коју је Позориште и наша култура претрпели не може се цифрама представити. Ако би се цифарска штета могла и да утврди; она се ни на који начин не може надокнадити.“

У њему се може запазити истоветна реторика као и у текстовима који позивају на обнављање Народне библиотеке:

„И пошто Позориште није приватно предузеће него је тековина читавог једног народа, мишљења смо да у његовом обнављању треба да учествује цео народ. Управа стога позива све наше суграђане којима је на срцу судбина нашег Позоришта, а који су у могућности да то учине, да издвоје из својих библиотека све књиге које би могле бити корисне Позоришту. [...] потребе једне позоришне библиотеке су огромне. [...] Удруженим, међутим, напорима наше просвећене јавности и Позоришта, оне би се могле у многоме решити.“

Грађанство се јасно упућује у то какве су публикације најпотребније: драме, речници, енциклопедије, књиге које се односе на оперу и балет, као и друге уметности и занате (сликарство, декоратерство, костими, електрична енергија, столарство итд). Траже се и документа која се односе на развој позоришта, као и позоришни часописи, романи. Овај текст јавности јасно ставља до знања колико је библиотека значајна за живот позоришта и колико разнородан њен фонд мора да буде.¹⁰¹²

Установа је 1943. године тражила од Министарства одобрење да користи фонд Универзитетске библиотеке, што је иницијално одбијено, а затим је омогућено да се књиге издају по посебном одобрењу Административног директора Универзитета.¹⁰¹³

Музеји у својим извештајима говоре о уређењу библиотека. Предлози буџета показују да су водили рачуна и о њиховом развоју. Етнографски музеј се редовно у својим извештајима освртао и на рад своје књижнице. Она је била отворена за стручњаке и научне раднике, осим током зиме када није било довољно грева.¹⁰¹⁴ Током 1943. године обогаћена је за 64 књиге, од тога највише разменом. И поред велике оскудице, Музеј је имао буџет предвиђен за куповину публикација те су тако набављене 23 за 5000 динара. На поклон је примљено само 6. На крају године било је 3383 броја у инвентару.¹⁰¹⁵ Рађена је и ревизија фонда.¹⁰¹⁶ Библиотека Ботаничког одељења Музеја

¹⁰¹¹ ДАС, МПВ, ОВОНК, 763, 2. 6. 1943.

¹⁰¹² „За обнову библиотеке Српског народног позоришта“, *Ново време* Год. 1, бр. 178, 27. 11. 1941, 7.

¹⁰¹³ ДАС, МПВ, ОВОНК, 763.

¹⁰¹⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК 766, Извештај Етнографског музеја за период од 12. 6. 1942. до 12. 6. 1943. и 776, Извештај Етнографског музеја за период од 12. 12. 1943. до 12.1.1944.

¹⁰¹⁵ ДАС, МПВ, ОВОНК, 776.

српске земље сређивана је и инвентарисана током пролећа и лета 1942. У јулу 1942. „дефинитивно је уређено, технички опремљено и инвентарисано 400 бројева књига. Наредне године је рађен лисни каталог. У извештају за март се наводи да се стигло до 1000. јединице у каталогу. „Спремање лисног каталога (сређивање и куцање)“ наводи се као главна активност у овој библиотеци и почетком 1944. године.¹⁰¹⁷ Библиотека Зоолошког одељења Музеја српске земље такође је сређивана у току рата, помиње се и израда новог инвентара током пролећа 1943. Буџети Музеја предвиђали су и новац за набавку књига. Музеј Кнеза Павла такође је требовао суме у буџету за своју библиотеку и „набавку и повез стручних, уметничких и научних књига“. Од укупних 90.000, издвајано је за музејску библиотеку 7%. Значајно је што ни у овим скромним условима она није занемаривана. На уређењу Библиотеке Војног музеја радило се током пролећа 1943.¹⁰¹⁸ Јован Милетић био је њен библиотекар.

У Државној архиви вршен је попис и сређивање библиотеке. Управник ове установе, изјашњавајући се о њеним најважнијим потребама за наредних пет година, навео је да се планира објављивање каталога библиотеке, као и попуњавање празнина у фонду који би требало да садржи: „а) све службене и полуслужбене државне и самоуправне публикације; б) све историјске публикације о Србији; в) све што је потребно персоналу Државне архиве као стручна архивистичка литература“.¹⁰¹⁹ У мају 1943. управа Архиве приступила је потпуном уређењу своје библиотеке – све књиге и полице су смештене у једну салу која ће бити библиотека.¹⁰²⁰ У октобру исте године премештена је у Библиотеку Техничког факултета и „сређена по редном броју свога регистра“.¹⁰²¹

Познато је да су за време окупације осниване и нове специјалне библиотеке. Завод за принудно преваспитање омладине у Смедеревској Паланци формирао је своју. Архивска документација показује да су у њу стизале публикације из Слагалишта књига. Неке од пристиглих биле су: *Црквено појање од Мокрањца*, дела Боре Станковића – *Нечиста крв*, *Из мог краја*, *Газда Младен*, *Стари дани*, *Српска војска и Солунска офанзива* Милана Недића.¹⁰²² Међу њима је било и дечјих књига пупут *Бугарске дечје приче* у преводу Синише Пауновића или *Наши писци нашој деци* приређивача Драга Ивановића, иако су штићеници завода били млади од 16 до 37 година.¹⁰²³

Према Уредби о чувању старина донетој 6.4.1942. године, основан је Централни завод за чување старина. Ова установа одмах је приступила и формирању стручне библиотеке. У ту сврху се обраћала другим заводима да јој шаљу своја издања: Државној штампарији, Етнографском музеју, Музеју кнеза Павла, Српској краљевској академији и часопису *Старинар*.

Српска заједница рада је са циљем културно-просветног подизања српског радника израдила план за оснивање радничких библиотека у свим својим

¹⁰¹⁶ ДАС, МПВ, 26, 318-41, Извештај Министарства просвете за март 1943

¹⁰¹⁷ ДАС, МПВ, 776.

¹⁰¹⁸ ДАС, МПВ, 26, 318-41, Извештај Министарства просвете за март 1943.

¹⁰¹⁹ ДАС, МПВ, 766, 25.6.1943.

¹⁰²⁰ ДАС, МПВ, 26, 318-41, Извештај Министарства просвете за мај 1943.

¹⁰²¹ ДАС, МПВ, 26, 318-41, Извештај Министарства просвете за октобар 1943.

¹⁰²² ДАС, МПВ, ОВОНК, 768, 18.8.1943.

¹⁰²³ Александар Стојановић, „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци“, у *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944. године: научни погледи*, ур. Вељко Ђурић Мишина (Београд: Музеј жртва геноцида, 2017), 85–122.

пословницама и већим индустријским предузећима. Због тога су од МПВ молили да им додели извесну количину књига. Заједница се изјаснила да би у првом потезу било основано око 200 књижница. Министарство је за ту сврху одобрило 500 књига.¹⁰²⁴

3.9.1. Специјалне библиотеке у Војводини

Мађарски окупатор је почетком рата суспендовао рад Матице српске у Новом Саду. Но ипак, библиотека је могла да прима поклоне и књиге за размену, с тим што није била у могућности да узврати. Крајем 1941. године, издата је наредба да се сачини попис књига „које су штетне са гледишта мађарске државне идеје“. Након прегледа библиотеке констатовано је да „у библиотеци није било установљено штетног књижног материјала у односу на мађарску државну идеју“. Но, након тога приступило се прегледању каталога и инвентара које је резултирало списком од 69 непожељних дела. Ту су се нашле књиге објављене након 1918. „којима су се Срби трудили да покажу тобоже право на ове територије“, један лист новосадских Јевреја те „производи руске комунистичке литературе“.¹⁰²⁵ Публикације су склоњене на посебно место и њихово коришћење било је забрањено. У објављеној архивској грађи о БМС нема назнака да је овај фонд уништен.

Матици српској је враћена аутономија у априлу 1943. године и тада је успостављен рад Библиотеке, као и Музеја. На место библиотекара постављен је Жарко Васиљевић. Књиге су издаване само члановима МС. Читаоница за научни рад била је такође отворена за истраживаче, а преко зиме они су били смештени у просторију која се греје. Библиотека је примила поклоне од неколико дародаваца. Матица српска је у новембру 1943. добила понуду да откупи фонд Народне књижнице и читаонице у Турији, која је била у ликвидацији, под условом да ако се читаоници одобри рад у наредне три године, фонд буде враћен. Ова акција имала је успешан завршетак, публикације су сачуване и враћене у Турију децембра 1945.¹⁰²⁶

Након горепоменутог, израђен је још један списак непожељних књига, овога пута издвојене су оне чији су аутори јеврејског порекла. Ових 129 дела у 144 свеске послато је у радионицу за прераду картона у јуну 1944. године.¹⁰²⁷

Нарочито на удару су биле библиотеке на простору Независне државе Хрватске. Крајем априла 1941. донета је Одредба о забрани ћирилице. Због тога су претресане библиотеке фрушкогорских манастира. Сачуван је мањи број књига које су пренете у Загреб, док је, према наводима Покрајинске комисије за утврђивање злочина окупатора, остало опљачкао и уништио окупатор.¹⁰²⁸ Усташке власти конфисковале су богату Патријаршијску библиотеку 5. јула 1941. и по налогу Министарства народне просвете НДХ предале Универзитетској библиотеци у Загребу.¹⁰²⁹

¹⁰²⁴ ДАС, МПВ, ОВОНК, 774, 22.3.1943.

¹⁰²⁵ Грађа за историју Библиотеке Матице српске. Књ. IV/2, 997.

¹⁰²⁶ Исто, 1019-1021.

¹⁰²⁷ Исто, 1029-1030.

¹⁰²⁸ Јелена Попов, „Библиотеке и књижнице у Војводини за време Другог светског рата“, *Зборник за историју* бр. 25 (1982): 61. Ауторка овог рада систематски и са доста егзактних података представља страдање различитих типова библиотека Војводине.

¹⁰²⁹ После Другог светског рата, фонд није био враћен у Сремске Карловце, него у депое Српске патријаршије у Београду, у којима се налази до данашњих дана. Н. Идризовић, (докторска дис), 272. Видети и: Ненад Идризовић, *Три века Библиотеке Српске патријаршије: откривено благо*.

Може се закључити да се у ратном периоду у библиотекама спроводила већина активности из домена односа с јавношћу: комуникација са представницима медија, писање извештаја о раду, одржавање пословних преписки, одржавање и промоција посебних догађаја, комуникација међу запосленима, комуникација са креаторима јавног мњења, успостављање односа са друштвеном заједницом, као и успостављање односа са финансијерима и донаторима.

Народна библиотека у Београду одржавала је врло живу комуникацију са представницима штампе, помоћу које је успела да достигне прилив публикација једнак ономе у целом међуратном периоду. У извештајима о раду се њени управници нису устручавали да укажу на главне проблеме и препреке у раду. Свечане догађаје које је приређивала посећивали су државни званичници, који су у неколико наврата били и њени дародавци. Ради унапређења знања и вештина запослених, одржавани су стручни састанци што говори добром протоку информација у колективу. Иако није била доступна за коришћење, примила је групу ученика једне основне школе које је упознала са својом мисијом и активностима.

Поред ње се својим односима са различитим групама јавности истицала Библиотека Општине града Београда која је, са малим прекидима због недостатка огрева, била отворена за кориснике. Одржавала је изложбе, дечја села, привлачила волонтере, омогућавала деци да своју креативност изразе кроз *Зидне новине*. Притом је била увек отворена за комуникацију са представницима штампе те је о свом раду путем медија обавештавала ширу јавност.

Запослени у Универзитетској библиотеци највише су били фокусирани на стручне послове и комуникацију са Министарством просвете и вера, као и са представницима немачких власти. Њима су поверавани одговорни задаци које су они обављали и савесно обављали.

Народна библиотека у Крагујевцу била је повремено отворена за читаоце, водила је евиденцију о коришћењу фонда и о томе извештавала МПВ. Ишчекивала је решење надлежних по питању завештања Јована Мирковића који је желео да његова кућа постане дом, а лична библиотека део фонда Народне библиотеке у Крагујевцу. Градске власти нису оберучке дочекале овај поклон због услова да се у јавној библиотеци коначно запосли библиотекар коме ће то бити основно занимање и кога ће Град плаћати.

Готово без активности биле су Народна библиотека у Нишу и Градска библиотека у Панчеву. Народне књижнице и читаонице у окупираној Србији страдале су почетком рата, али су касније обнављане. Развијале су односе са својим члановима, имале и веће донаторе, а било је и случајева организовања материјалне помоћи за угрожене. Јавна библиотека у Сомбору објавила је каталог намењен мађарској корисничкој популацији, није набављала публикације на српском, али је била на услузи припадницима оба народа. Библиотекар Суботичке библиотеке комуницирао је са властима различитог нивоа и успео да се избори за премештај библиотеке.

Школске библиотеке су биле у врло лошем положају. Ретке су биле школе које су извештавале о раду и стању својих књижница. С обзиром на то да су фондови

основношколских библиотека у приличној мери уништени, МПВ је тражило да се споје са народним књижницама.

Део високошколских библиотека уопште није радио, док су остале биле отворене за наставнике и студенте. Њихове активности биле су врло сведене, пре свега су се тицале уређења и очувања фондова. Постоји тек понеки податак о донацијама књига. У штампи се писало једино о библиотеци Српског семинара која је била опљачкана.

Неке од специјалних библиотека трпеле су штету, док су поједине учествовале у обнови Народне библиотеке у Београду. Оне при музејима су уређивале фондове и креирале каталоге. Односи с јавношћу сводили су се на писање извештаја, комуникацију са надлежнима и другим библиотекама. У штампи о њима има мало написа.

ЗАКЉУЧАК

Установљење и истицање заједничког интереса појединаца, организација и влада представљају суштину односа с јавношћу. Добра полазна основа за њихово развијање у српском друштву 1919–1945. била је чињеница да је постојала сагласност да библиотеке могу бити веома корисне у погледу развоја културе, просвете и укупне националне добробити. Колико год да је Први светски рат инфраструктурно и материјално деградирао Србију, он није уништио идеју о просвећивању и напретку.

Однос према библиотекама у Краљевини СХС/Југославији одражавао је општи проблем културне политике – недостатак континуитета, ресурса и систематичности. Иако су библиотеке препознате као важан инструмент у ширењу образовања и културе, њихов развој био је спор и неуједначен. На њих су утицале економске кризе, политичке промене и регионалне неједнакости, док је недостатак јединствене стратегије и законског оквира додатно отежавао њихов напредак. Проблем је представљало и то што се није могло доћи до сагласности око питања ко и колико би требало да их финансира. Државне и локалне власти углавном нису биле спремне да дају одговарајућу материјалну подршку. Тако се процес доношења општег закона о библиотекама, којим би се регулисало и њихово финансирање, одуговлачио све до почетка Другог светског рата. С друге стране, прописи који су одмах донети за народне и школске књижнице сведоче о жељи да се ова област уреди.

Два периода која су у овој дисертацији обрађена повезује очевидан континуитет настојања угледних припадника библиотекарске професије да своју делатност уреде и то кроз: рад на доношењу закона који се угледа на европске, развијање централизоване каталогизације, покушаје комуникације са представницима власти како би се уверили да су библиотекама потребни боље финансирање, стручан кадар и одговарајућ смештај.

Увођење стручних испита за библиотекарске у централним библиотекама и Оснивање Друштва југословенских библиотекара били су важни кораци ка професионализацији области односно формирању стручног идентитета. Међутим, недостатак заинтересованости библиотекара изван Београда и Новог Сада за придруживање, слаб одзив на анкете и скромни ресурси ограничили су домет активности Друштва. Литература у области библиотекарства на српском језику била је оскудна, па су библиотекарски често користили стране изворе и праксу других земаља, попут Француске, Чешке и Русије, код којих је она била боље развијена. Повећању видљивости ове професије у повоју допринело је објављивање чланака у часопису *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, који је за библиотекарску стручну јавност представљао простор за размену најновијих информација из домаћег и светског библиотекарства. На самом крају међуратног периода, Народна библиотека, под руководством Драгослава Илића, успела је да покрене прво библиотечко гласило које, иако није било дугог века, представља значајни показатељ зрелости идеје о библиотекарству као професији.

О потреби за образовањем библиотекара говорило се у Друштву југословенских библиотекара, као и у појединим већим библиотекама – Народној библиотеци у Београду, Универзитетској библиотеци, Библиотеци општине, Библиотеци Матице српске. Но ставови малог броја библиотекара нису имали великог утицаја на надлежне. Курс за дечје библиотекарске који је покренула Марија Илић-Агапова био је усамљен покушај који је спроведен захваљујући њеном ентузијазму.

Након губитка великог дела становништва и огромне материјалне штете у Првом светском рату, повољна околност за Србију у Краљевини СХС била је та што је као земља победница завредила пажњу Карнегијеве фондације из САД и добила средства за подизање Универзитетске библиотеке, која је почела са радом 1926. године. Утврђено је да је њене услуге користило око 17% студентске популације почетком тридесетих година 20. века.

Јавне библиотеке користило је од 0,6% становника, како је било у Сомбору, до 6% становника, колики је проценат забележен у Панчеву пред почетак Другог светског рата. Истраживање је показало да су ученици били најбројнија категорија корисника овог типа библиотека у међуратном периоду. Библиотеку Матице српске као једну врсту хибрида са карактеристикама специјалне и јавне библиотеке, такође су највише користили ђаци - гимназијалци. Развијеним односима са корисницима и медијима нарочито се истицала Библиотека Општине града Београда, како у међуратном тако и у ратном периоду. У њу је до краја 1940. било уписано око 5% београдског становништва.

Колико су библиотекама били потребни библиотекарски најбоље се види у случајевима Народне библиотеке у Крагујевцу и Народне библиотеке у Нишу о којима су се старали управници и професори тамошњих гимназија. Због непостојања запослених библиотекара, али и због недовољних кредита државе која је била њихов финансијер, ове су библиотеке биле у веома лошем положају.

Укупно у свим срезовима на територији Србије, у 2817 основних школа, било је 81.186 дела у наставничким, а 60.507 у ђачким библиотекама, што значи да је једна школа у просеку имала 50,3 дела у школској 1922/23. години. Наредних година повећавао се број основних школа, а самим тим и библиотека, а полако су се увећавали и њихови фондови. Доступни подаци за Србију без Војводине у 1939/40. показују да је просечна наставничка библиотека поседовала 171 књигу, док је просечна ђачка имала 81. Оснивање библиотека била је законска обавеза школа. *Закон о средњим школама* прописао је оснивање ђачких, наставничких и уџбеничких књижница, док су у основним обавезне биле ђачке и наставничке. Још једна врста школских библиотека биле су књижнице ђачких дружина у средњим школама које су понекад биле алтернативе ђачким. Фондови свих библиотека константно су се увећавали куповином и поклонима. У корист средњошколских библиотека за ђачке су организоване добротворне приредбе и биоскопске пројекције односно фандрејзинг догађаји.

Захваљујући обавези Немачке да плаћа ратну одштету набављене су врхунске научне публикације за готово све библиотеке на Универзитету у Београду. Свако оснивање семинара, института или клинике подразумевало је и оснивање формирање његове библиотеке. Оне су биле различитог обима и углавном садржале неколико стотина књига и свезака часописа, махом на страним језицима. О њима су се старали асистенти и професори ових завода, али чињеница да су оне осниване, да су многе имале засебне просторије, намештај и читаонице, као и да се о стању и набавци њиховог фонда водило рачуна говори да су оне третиране као неопходне јединице факултета. Опште факултетске библиотеке постојале су на Правном, Техничком, Пољопривредном и Православно-богословском факултету.

Филозофски и Медицински, који нису имали опште библиотеке, формирали су централне каталоге како би омогућили корисницима да брже и једноставније добију информације. У Централни каталог Универзитета су до почетка Другог светског рата укључене библиотеке Филозофског, Правног и Медицинског факултет.

Специјалне библиотеке углавном имају ограничено поље деловања и представљају организационе јединице већих институција, но то их није спречавало да раде на свом уређењу и видљивости у јавности. Многе су имале правилнике којима се уређивало њихово пословање. Утврђено је да се током тридесетих година спроводила реформа војних библиотека, међу којима је Библиотека Главног ђенералштаба заузела највише место у хијерархији. О њеном раду писала је штампа, била је врло посећена и добро уређена. Социјална библиотека објављивала је сукцесивно свој каталог у стручном часопису *Социјални архив*. Библиотека Министарства иностраних послова такође је припремала каталог за објављивање, али се испоставило да није испунио основне критеријуме. Библиотека Матице српске са само једним библиотекарском обављала је рад са готово свим категоријама корисника, као да је јавна. Имала је подршку града у виду годишње новчане помоћи. Вођена је статистика коришћења, израђени су каталози за различите области како би се изашло у сусрет сваком интересовању. Планирало се чак и оснивање дечје читаонице. Почетком тридесетих година, БМС уводи строжа правила за гимназијалце као кориснике, а активности се усмеравају ка комуникацији са дародавцима и обезбеђивању већег прилива публикација. Новопридошли наслови промовишу се у Летопису.

Чињенице показују да су многе библиотеке радиле са корисницима и за време Другог светског рата. Међу таквима су јавне библиотеке у Суботици, Сомбору, Београду и Крагујевцу, као и велики број народних књижница. Успехом у раду највише су се истакле Народна књижница и читаоница у Пожаревцу, у коју је било учлањено 3%, и Народна књижница и читаоница у Шапцу у коју је долазило импозантних 10% локалног становништва 1943. године. Мањи број факултетских библиотека био је отворен за студенте и особље. С обзиром на то да се настава на Универзитету није одвијала, библиотеке факултета и њихових установа нису активно радиле. Неке су биле потпуно затворене, друге заједно са читавим инвентаром премештене, док су треће у скромној мери коришћене. Највећу пажњу јавности привукла је библиотека Српског семинара због афере крађе и препродаје старих и ретких књига. Значајан посао обављен је сачињавањем кратког извештаја о стању научних библиотека када су први пут на једном месту представљени величина фондова, степен оштећења и задужено лице за готово сваку од библиотека у 1942. години. Регистровано је 155 библиотека, од којих су четири опште тј. централне факултетске, а 151 семинарска и заводска. Универзитетска библиотека повремено је издавала књиге професорима, студентима и немачким војницима, али је све време радила на изради каталога и припреми планова за уређење библиотечког система у окупираној Србији. Народна библиотека у Београду, изгубила је зграду и безмало целокупан фонд, али је врло живо радила на својој обнови и користила различите методе односа с јавношћу не би ли барем делимично надокнадила губитак.

Тек је нацистичка управа и њен представник за архиве и библиотеке др Херман Герстнер, у сарадњи са владом Милана Недића, покренула системско решавање питања, оснивања библиотека, образовања библиотекара, централизоване каталогизације. Уредба о библиотекама која је била планирана налагала је обавезно оснивање градских и сеоских библиотека које би издржавале општине на чијим се територијама налазе. Њоме би се Министарство просвете и вера обавезало да организује стручну наставу, а план је био да након пет година од доношења овог акта нико не може да буде постављен без стручне библиотечке спреме за службеника државне или самоуправне библиотеке, као ни за референта за јавне библиотеке. Уредба је недвосмислено тражила и формирање завичајних фондова у општинским библиотекама у средиштима округа за шта су предвиђана посебна новчана средства.

Библиотекари Универзитетске библиотеке учествовали су у припреми овог документа, припреми плана за Течај, као и пописивању научних библиотека у Србији. Израда Правилника о уређењу средњошколских књижница такође је био у њиховој надлежности. Започели су и рад на централном каталогу који је требало да обухвати фондове свих већих библиотека у земљи.

Брига о библиотекама, архивима и музејима као баштинским институцијама уклапала се у политику коју је прокламовала тзв. Влада народног спаса, док су окупаторске власти у томе виделе потенцијал за успостављање пропаганде и контроле. Ипак, њихове одлуке нису спровођене лако. Течај за библиотекарске почео годину дана касније него што је планирано, а архивистички курс није ни покренут. Ове професије коначно су добиле пажњу коју заслужују али из нечистих побуда. Њиховим уређењем омогућило би се да се културно благо окупираног простора попише, организује, а самим тим и контролише и забрањује.

Докторска дисертација *Односи библиотека с јавношћу у Србији од 1919. до 1945. године* јесте први покушај да се сними комплетно стање у српском библиотекарству у задатом периоду. Иако су написане монографије о појединим библиотекама, као и биографије истакнутих појединаца и студије о неким аспектима библиотечке делатности, историја библиотекарства у Србији 1919–1945. до сада није постојала. Због тога је један од основних циљева ове дисертације био да се на основу обимне литературе и мноштва архивске грађе начини један аналитичко-синтетички преглед за два релативно кратка али потпуно различита временска периода – међуратни и ратни. Коришћење односа с јавношћу, као једног специфичног аспекта посматрања прошлости, чини ову тему блиском данашњем читаоцу. Приликом њене обраде су начињени покушаји да се установи број библиотека по типовима, да се да преглед њиховог стања и коришћења на основу расположивих статистичких података; да се сагледа атмосфера унутар професије у настајању, али и да се у контексту социјалних кретњи представи запошљавање жена. Најзад се на основу утврђених чињеница дефинитивно разбија једна предрасуда идеолошке природе – да се српско библиотекарство нагло развило након Другог светског рата. Управо супротно, показало се да су многи предуслови за развој библиотека остварени управо у међуратном и ратном раздобљу и да су библиотечки стручњаци били спремни да захваљујући њима и подстицајном окружењу наставе изградњу библиотечког система у Србији након 1945.

Истраживањима у оквиру теме *Односи библиотека с јавношћу у Србији од 1919. до 1945. године* потврђене су следеће хипотезе:

- *Пракса односа библиотека с јавношћу успоставља се у Србији готово истовремено када и у већини земаља Европе.*

Интересовање америчких библиотечких стручњака за праксу односа с јавношћу јавља се крајем 19. века, а већ у првим деценијама 20. појављују се прве књиге и приручници посвећени овој области. Џон Котон Дејна познат је као пионир библиотечких односа с јавношћу у Америци на преласку из 19. у 20. век. Џилберт Вард и Џозеф Вилер 1924. објављују прве књиге посвећене библиотечком публицитету. Љубов Хавкина у Русији, Пол Отле и Леон Вутерс у Белгији бавили су се питањима пропаганде, комуникације са корисницима и сарадње библиотека са другим институцијама у приручницима за рад библиотека такође почетком 20. века.

Библиотеке у Србији нимало нису заостајале. Прве активности из овог домена видљиве су средином 19. века када су Народна библиотека, Београдско, Крагујевачко и друга читалишта путем штампе позивали дародавце или им упућивали захвалност за поклоне у књигама. Ђура Даничић је 1857. почео да објављује годишње извештаје у новинама, а Стојан Новаковић је 1871. публиковао први каталог Народне библиотеке. Појаву праксе односа с јавношћу следили су објављивани чланци, приручници и књиге писани у првим деценијама 20. века. Васа Царићевић у делу *Народне јавне књижнице* даје смернице за промоцију библиотека путем штампе. Ђорђе Пејановић у књизи *Народне јавне књижнице: Кратка упутства за уређивање и руковање* пише о важности рекламирања библиотека. Марија Илић-Агапова у Библиотеци Општине града Београда реализује велики број активности за кориснике, а поред тога одржава константну комуникацију са штампом. Прва публикација намењена стручној јавности, *Гласник Народне библиотеке*, излази 1940, за време руководства Драгослава Илића. На Течају за библиотекарe у школској 1943/1944. први пут је одржана настава из предмета *Библиотечка пропаганда*, а Агапова је, у циљу припреме полазника за испит, написала рад *Улога и значај пропаганде у савременом културном и друштвеном животу*.

- *Већина библиотека овог периода односе с јавношћу није спроводила плански.*

Ово пре свега подразумева да односи с јавношћу свакако нису сматрани нарочитом функцијом управљања библиотекама која има своје стратегије и тактике, што је и примерено за прву половину 20. века. Најодговорније лице за спровођење активности из овог домена свакако јесте био управник библиотеке или библиотекар – у случају библиотека са једним запосленим. Иако нису осмишљаване као скуп активности које могу да допринесу бољој перцепцији библиотеке у јавности, не може се рећи да библиотеке нису унапред планирале издавање публикација за спољну циљну јавност, фандрејзинг активности, одржавање догађаја и изложби, писање извештаја о раду. Проактивно и успешно одржавање интересовања различитих јавности за сопствене активности које превасходно имају за циљ пропагирање књиге нарочито је евидентно у раду Библиотеке Општине града Београда и у међуратном и ратном периоду. Циљано и осмишљено одржавање односа са различитим категоријама јавности видљиво је у Народној библиотеци у Београду за време Другог светског рата када она систематски примењује различите методе како би привукла дародавце и обезбедила одговарајућу зграду.

- *Код многих библиотечких посленика постојала је свест о потреби развијања комуникације са представницима медија (новина, часописа и радија) и власти (на локалном и државном нивоу);*

Комуникација са медијима током међуратног периода представља важан аспект професионалног деловања библиотекара у Београду. О томе сведоче разноврсни чланци библиотекара Народне, Универзитетске и Општинске библиотеке, који су објављивани у часописима попут *Видика*, *Дома и школе*, *Женског покрета*, *Прилога за књижевност*, *језик*, *историју и фолклор* и *Учитеља*. У њима се читава тежња библиотечких посленика да своју професију представе разноликој публици: просветним радницима, феминистима и научницима.

Библиотекари и управници јавних библиотека делили су информације о својим установама путем локалних листова као што су: *Војводина*, *Југословенски дневник*,

Невен, Нова пошта, Нова северна пошта, Општинске новине, Панчевац, Панчевачка недеља, Суботички гласник и Хирлап (Hirlap). Библиотека Матице српске оглашавала се у *Застави* и *Матичином Летопису*.

Премда не тако често, у новинама са највећим тиражима – *Политици, Правди и Времену* – било је места за вести из библиотека, посебно Народне библиотеке, Универзитетске библиотеке у Београду и Друштва југословенских библиотекара.

Специјалне библиотеке, попут Социјалне библиотеке, Библиотеке Министарства саобраћаја и војних библиотека, такође су користиле штампане медије као средство за ширење информација о свом раду.

Досадашње истраживање не указује на то да су школске и високошколске библиотеке имале комуникацију са медијима значајнијег обима, што је и разумљиво с обзиром на то да су намењене уском кругу корисника.

За време ратног периода библиотеке добијају већи публицитет. Преко 180 наслова за три и по ратне године у само два најтиражнија колаборационистичка листа говори о задовољавајућој заступљености библиотека у медијима. Управници Народне библиотеке у Београду нарочито успешно одржавају интересовање јавности за њену обнову после бомбаровања.

Потреба за одржавањем односа са чиниоцима власти такође је видљива код различитих типова библиотека и у међуратном и у ратном периоду. Основна комуникација се одвијала путем извештаја о раду и дописа којима се указује на актуелне проблеме библиотека. Упућивање књига на поклон од стране Министарства просвете и банских управа такође говоре у прилог доброј комуникацији јавних и школских библиотека са властима. Представници власти посећивали су библиотеке само приликом специјалних догађаја:

Полагању темеља Универзитетске библиотеке присуствовао је Регент Александар, а осим њега и патријарх, министар просвете, представници Универзитета и Општине. Пре званичног отварања, у фебруару 1926, Библиотеку је посетио кнез Павле.

Отварању јавне читаонице Библиотеке Матице српске 1922. присуствовао је Жарко Стефановић, председник Општине Нови Сад. Годишња субвенција коју је Општина од тада обезбеђивала такође говори о стабилном односу ове две стране.

Ректор и проректор Универзитета у Београду, као представници универзитетских власти, присуствовали су отварању Библиотеке Техничког факултета 1937. Осим њега на догађају су били и декани свих факултета Универзитета.

У време Другог светског рата такође има примера који доказују одржавање неопходне комуникације са представницима власти:

Председник Владе Милан Недић је 1942. поклатио Народној библиотеци у Београду две рукописне књиге, а штампа је у целости пренела писмо захвалности управника Ђорђа Радојичића.

Како би се уверио да је простор у коме се налази недовољан, министар просвете Велибор Јонић је исте године посетио националну библиотеку.

Димитрије Љотић, комесар за обнову Смедерева, поклатио је своју личну библиотеку новооснованој Градској библиотеци у Смедереву 1943.

- У међуратном раздобљу почело је свесно (и практично и у теоријским радовима савременика) преусмеравање фокуса рада библиотека – са сакупљања књига на задовољење читалачких потреба становништва.

Тумачећи улогу библиотекара у првој половини 20. века, Љубов Хавкина је објаснила да библиотеке нису више мртва складишта књига, већ друштвено неопходне институције, а да је библиотекар, који је раније био чувар, постао помоћник читаоцу, онај који књигом просвећује народ, педагог друштва.¹⁰³⁰ Овај став је одраз међународних кретања у библиотекарској професији која тему прилагођавања библиотека потребама корисника уводе у жижу интересовања. Она нису заобишла ни српске библиотекарке. Императив задовољења корисника видљив је и у службеним извештајима и у новинским текстовима, о чему сведоче примери:

У међуратној штампи су се могли наћи ставови управника Народне библиотеке о томе како је „незгодно“ одбијати читаоце и како се библиотека стара да задовољи „сваку потребу сваког посетиоца“.

У извештају Лесковачке гимназије за 1928/29. наводи се да Књижница ђачких уџбеника не може да задовољи потребе сиромашних, а вредних ученика.

Државна мешовита грађанска школа занатско-индустријског правца у Ивањици је у извештају за 1941/42. напоменула: „Запажа се да ученици показују много воље и интересовања за читање књига из народне и уметничке белетристике, те је потребно да ту њихову жеђ задовољи сама школа не остављајући случају да се ученик сам снабдева ма каквом књигом. Зато ће се овој књижници поклонити изузетна пажња.“

Библиотекар Народне библиотеке у Крагујевцу, приликом требовања кредита за 1943. годину пише да библиотека набавља толико мало нових књига да не може да задовољи ни „најосновније потребе своје читалачке публике“.

У једном тексту *Обнове* истакнуто је да се, у ситуацији када нема више Народне библиотеке, управа Библиотеке Општине града Београда нада „да ће бар најосновније потребе београдског становништва у погледу свестране одабране лектире бити задовољене“.

Задовољење потреба корисника постаје циљ библиотека о коме се говори и у домаћим библиотечким приручницима и стручним чланцима, правилницима о раду.

Осим задовољења самих потреба у погледу читалачких интересовања, инстистирало се и на прилагођању радног времена појединих библиотека и књижница и читаоница како би и запослени и ученици могли у њих да долазе. Углавном су биле отворене у две смене од по неколико сати. Правилници библиотека истицали су да је циљ да оне буду што више коришћене. Школске су служиле за разоноду и образовање, док су специјалне обезбеђивале градиво потребно у службеном раду и за опште образовање.

Онде где су постојали услови, одвајају се читаонице за различите категорије корисника: у библиотеци Матице српске, Универзитетској и Библиотеци Општине града Београда, док Народна библиотека у Београду управо истиче као један од проблема то што сви корисници бораве у једној просторији. Иначе је постојање читаонице у библиотеци представљано као нарочита погодност. Уређивањем и

¹⁰³⁰ Любовь Борисовна Хавкина, *Руководство для небольших и средних библиотек: издание шестое, вновь пересмотренное и дополненное*, 346.

штампањем каталога и објављивањем библиографија је показивана намера да се корисницима олакша претраживање информација. Водећи евиденцију о прочитаним делима и друге статистичке податаке, библиотеке су се упознавале са структуром својих корисника и њиховим интересовањима. Истраживање корисничког мишљења у Градској библиотеци Панчево и поштанско сандуче у дечјем одељењу Библиотеке Општине града Београда, у коме су млади корисници могли да оставе своја питања и коментаре, говоре о жељи библиотека да ослушну шта њени корисници имају да поруче.

- *Јавност је имала позитивну слику о библиотекама у целини.*

Упркос недовољној материјалној потпори, мањку стручних кадрова и томе што их је користио мали проценат становништва, може се закључити да је у јавности доминирало позитивно мишљење о библиотеци као институцији. Оне су пре свега сматране потребним те су због тога постојале у сваком граду, свакој школи, готово сваком семинару и заводу на факултетима, бројним државним органима и различитим административним јединицама у јавној управи. Осниване су и при струковним удружењима и разним клубовима. Јавне критике упућиване су само у случајевима када је нека од јавних библиотека, књижница и читаоница била затворена за публику, имала неадекватно радно време или се дуго чекало на њено отварање. Но, и те критике често нису биле усмерене ка самим библиотекама већ ка институцијама које су задужене за њихово оснивање. У јавном дискурсу углавном су хваљене због публикација коју поседују, броја корисника и прочитаних књига.

- *Период 1919–1945 био је солидна основа за развој библиотека у Србији након Другог светског рата.*

Може се рећи да је овај период солидна основа за даљи развој библиотекарства због тога што је у међуратном периоду започета професионализација библиотечке делатности: уведен је стручни испит, основано је професионално удружење, библиотекари су се интересовали за иностране библиотечке праксе и имали идеју да их примене у сопственој држави, разматрала се законска регулатива, рад факултетских и бројних специјалних библиотека регулисан је правилницима, формирали су се централни каталози на факултетима и Универзитету; за време рата је основан и одржаван течај за библиотекарe, а уредба која је требало да буде проглашена прописивала је обавезно оснивање библиотека и обуку библиотекарa. Не може се порећи да су у рату фондови многих библиотека уништени или опљачкани, но саме идеје и основни циљеви остали су да живе и након тога. У библиотекарству на истим или новим позицијама настављају да раде неки од главних библиотечких стручњака из међуратног и ратног периода: Љубица Марковић, Милица Војиновић, Смиља Мишић, Људмила Михаиловић, Иванка Пилетић, Софија Стојановић, Радмила Чолаковић, Димитрије Кириловић и Милен Николић.

Хипотезу Библиотеке са више запослених имале су развијеније односе с јавношћу није могуће потврдити. На основу расположивих података нису се могли установити критеријуми за мерење развијености односа с јавношћу. Нема доказа ни за потврђивање хипотезе *Практиковање неких од активности из домена односа с јавношћу било је у узрочно-последичној вези са успешношћу рада библиотека (већи број корисника, богатији фонд, стабилније финансијско стање)*. Параметри за мерење успешности рада

библиотека постављени су тек крајем 20. и почетком 21. века. Библиотеке у периоду 1919–1945. нису пред собом имале императив учинка те нису пратиле своје резултате рада са пажњом каква се очекује од библиотека данас.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив Југославије. Министарство просвете (66).

Архив Југославије. Централни пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије (38).

Библиотека града Београда. Архива установе. „Петогодишњи извештај Библиотеке Општине града Београда 1929–1934“.

Државни архив Србије. Министарство просвете и вера (ГЗ).

Историјски архив Београда. Удружење универзитетски образованих жена – Београд.

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“. Архива Друштва југословенских библиотекара.

Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“. Архива установе.

Објављени извори¹⁰³¹

Баралић, Драгољуб Т. приређивач. *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду*. Београд: Научна књига, 1967.

„Директорима гимназија и управитељима учитељских школа“. *Просветни гласник* Год. 44, св. 8 (август 1929): 644.

„Закон о народним школама“. *Просветни гласник* Год. 45, св. 12 (децембар 1929): 1109–1183.

Закон о Народној библиотеци. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1901.

„Закон о средњим школама“. *Просветни гласник: службени орган Министарства просвете* Бр. 9, год. 44 (септембар 1929).

Закон о универзитетима: (Овај закон обнародован је у „Службеним новинама“ бр. 149–LV, од 4 јула 1930 год.). Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1930.

Закон о уређењу Министарства иностраних послова и дипломатских и консуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству од 25. марта 1930. године. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1930.

¹⁰³¹ Овде су издвојени: објављена архивска грађа, објављени закони и друга правна акта, објављена службена документа, архивистичка информативна средства, библиотечки каталози и сл.

- Закон о уређењу Претседништва Министарског савета и Уредба о пословном реду у одељењима Претседништва Министарског савета.* Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1936.
- Закон о штампи од 6. августа 1925. Са изменама и допунама и Уредбом о односима између новинара и власника листова.* Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д, 1938.
- Зеремски Видосава и Сава Паланчанин, приређивачи. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске.* Књ. 4/1: 1918-1931. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1969.
- Зеремски, Видосава и Сава Паланчанин, припремили. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске.* Књ. 4/2: 1932-1944. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1969.
- „Извод из 'Правила о унутрашњем уређењу и раду у Народној библиотеци'“. *Гласник Народне библиотеке: годишња библиографија Народне библиотеке и извештаји о раду* Бр. 5/6 (1940), IX.
- „Ispitna komisija pri Ministarstvu prosvete za polaganje državnog stručnog ispita osoblja biblioteka u Beogradu – postavljenje predsednika i članova“. *Просветни гласник* Год. 48. бр. 1 (јануар 1932): 19–20.
- „Katalog Socijalne biblioteke Središnje uprave za posredovanje rada“. *Socijalni arhiv* Br. 1–3, 4–6, 7–8, 9–10, 11–12 (1940).
- Ковијанић, Гаврило, приредио. *Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду: 1821-1944.* Књ. 3: 1919–1944. Београд: Народна библиотека Србије, 1992.
- Ковијанић, Гаврило, приредио. *Народна библиотека у Нишу: архивска грађа (1894–1940).* Београд: Гаврило Ковијанић, 1986.
- Маčković, Stevan. „Katalog analitičkog inventara odjeljenja Senata: Veliki bilježnik za godine 1919. i 1920.“. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* (2010): 283–322.
- Milićević, Milica. *Inventar sumarno-analitički: AJ-38 Centralni presburo Predsedništva Ministarskog saveta 1929–1941.* Београд: Архив Југославије.
- Музичка академија у Београду. *Правила Библиотеке Музичке академије у Београду.* Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1939.
- Мушка реална гимназија Краља Александра I у Новом Саду. *Извештај за школску годину 1931/32: год. 122. Књ. 60.* Нови Сад: Штампарија браће Грујића, 1932.
- Мушка реална гимназија Краља Александра I у Новом Саду. *Извештај за школску годину 1932/33: год. 123. Књ. 61.* Нови Сад: Штампарија браће Грујића, 1933.
- „Наређење“. *Службени војни лист: орган и издавање Министарства војске и морнарице* Год. 52, бр. 9 (11. 3. 1933): [8]–[11].
- „Одлуке“. *Просветни гласник: службени орган Министарства просвете Краљевне Срба, Хрвата и Словенаца* Год. 45, бр. 2 (фебруар 1929): 101.
- Општа уредба Универзитета: (Ова Уредба обнародована је у „Службеним новинама“ бр. 291 – ХCV од 12 децембра 1931 године.)*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1932.

- Правила за пољопривредне књижнице и читаонице.* Београд: Штампариија „Слога“, [Управни одбор Српског пољопривредног друштва], 1940.
- Pravila o organizaciji i radu u biblioteci Ministarstva prosvete.* Београд: Ministarstvo prosvete, 1928.
- Правила ћачке књижнице.* Београд: Државна штампариија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1921.
- Правила народне књижнице и читаонице.* Београд: Државна штампариија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 1920.
- Pravilnik o bibliotekama Ministarstva i direkcija pošta, telegrafa i telefona.* Београд: Štamparија Ministarstva pošta, telegrafa i telefona, 1940.
- Правилник о уређењу Библиотеке Министарства иностраних послова: од 12 септембра 1932 године.* Београд: Државна штампариија Краљевине Југославије, 1932.
- Универзитет у школској 1936/37 години: Годишњи извештај Ректора Универзитета са извештајима декана и другим извештајима.* Београд: Универзитет у Београду, s.a.
- Уредба о збрињавању незапослених радника: од 25. 11. 1937. године.* Београд: Државна штампариија, 1938.
- Уредба о уређењу Министарства просвете: (Ова Уредба обнародована је у „Службеним новинама“ бр. 176.–LXXIV од 31. јула 1929. године).* Београд: Штампариија Краљевине СХС, 1929.
- Уредба о уређењу Министарства просвете.* Београд: Министарство просвете Краљевине Југославије, 1937.

Монографске публикације

- Andres, Franjo. *Pučke knjižnice, njihovo osnivanje i uređenje: uz pravila i popis knjiga.* Zagreb: Knjižara L. Hartman, 1897.
- Badalić, Josip. *Javne knjižnice u Savskoj banovini: Njihovo stanje i potrebe.* Zagreb: Društvo jugoslovenskih bibliotekara – Sekcija Zagreb, 1937.
- Бараћ, Драган. *Право у области књиге.* Београд: Народна библиотека Србије, 2014.
- Белча, Душан. *Споменица Градске библиотеке 1887–2007.* Вршац: Градска библиотека, 2007.
- Ward, Gilbert Oakley. *Publicity for Public Libraries.* New York: the H. W. Wilson Company, 1924.
- Wheeler, Joseph L. *The library and the community: increased book service through library publicity based on community studies.* Chicago: American Library Association, 1924.
- Vilkoks, Denis, Glen Kamron, Filip Olt i Voren Ejdži. *Odnosi s javnošću: strategije i taktike.* Београд: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, 2006.

- Вранеш, Александра. *Високошколске библиотеке*. Београд: Конзорцијум TEMPUS пројекта UMI_JER 16059-2001, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“; Бањалука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2004.
- Вранеш, Александра. *Нишка народна библиотека: документ и свакодневица*. Ниш: Народна библиотека „Стеван Сремац“, 2004.
- Вранеш, Александра. *Српска библиографија у периодици: 1766-1941*. Београд: Драганић, 1997.
- Wolfe, Lisa. *Library Public Relations, Promotions and Communications: a how-to-do-it manual*. New York [etc.]: Neal-Schuman Publishers, 2005.
- Вучковић, Гордана. *Људи који су мењали Србију. Јован Ђ. Мирковић: музички педагог, библиотекар, космополита, филантроп и задужбинар*. Крагујевац: Народна библиотека „Вук Караџић“, 2019.
- Георгијев, Е. „Бугарски извори о читалиштима и библиотекама у Србији до краја Другог светског рата“. Докторска дис., Филолошки факултет у Београду, 2022.
- Green, Samuel Swett. “Personal Relations Between Librarians and Readers”. *The American Library Journal* Vol. 1, No. 2-3 (November 1876): 74-81.
- Димитријевић, Сергије. *Лесковачка гимназија од 1918. до 1941: (посебан отисак из монографије „100 година Лесковачке гимназије“)*. Лесковац: б.и, 1979.
- Dimić, Ljubodrag. „Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918-1941 (Mogućnosti i ograničenja)“. U *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka, 193-209*.
- Димић, Љубодраг. *Историја српске државности. Књ. 3 Србија у Југославији*. Нови Сад: САНУ – Огранак; Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа; Беседа, 2001.
- Димић, Љубодраг. у *Краљевини Југославији 1918-1941. Први део, Друштво и држава*. Београд: Стубови културе, 1996.
- Димић, Љубодраг. *Културна политика у Краљевини Југославији 1918-1941. Други део, Школа и црква*. Београд: Стубови културе, 1997.
- Dean, John. *Planning library education programs: a study of the problems involved in the management and operation of library schools in the developing countries*. London: Deutsch, 1972.
- Драгосавац, Бранка. *Дечја одељења Библиотеке града Београда: монографија*. Београд: Библиотека града Београда, 2018.
- Драгосавац, Бранка. *Јавне библиотеке у Србији: од 1901. до 1918. године*. Панчево: Градска библиотека; Ниш: Народна библиотека „Стеван Сремац“; Неготин: Народна библиотека „Доситеј Новаковић“, 2016.
- Дурковић Јакшић, Љубомир. *Библиотека града Београда: 1928-1945*. Београд: Библиотека града Београда, 1995.
- Ђорђевић, Бојан. *Летопис културног живота Србије под окупацијом 1941-1944*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2001.

- Ђурашиновић, Биљана. *Јавне библиотеке у Србији између два светска рата*. Панчево: Градска библиотека, 2020.
- Ђурашиновић, Б. „Јавне библиотеке у Србији 1919–1941: практични и теоријски домети“. Докторска дис., Филолошки факултет, 2018.
- Екмечић, Милорад. *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у Новом веку (1492–1992)*. Београд: Завод за уџбенике, 2008.
- Живковић, Никола. *Новчана привреда као облик експлоатације и пљачка злата, архива и културних добара Југославије 1941–1945*. Београд: Институт за савремену историју, БМС Холдинг, 1994.
- Živković, Nikola. *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1975.
- Жупан, Весна. *Маркетинг у библиотекама*. Београд: Свет књиге, 2001.
- Игњић, Стеван и др. *Ужичка гимназија: 1839–1989*. Титово Ужице: Гимназија „Миодраг Миловановић Луне“, 1989.
- Идризовић, Н. „Патријаршијска библиотека Српске православне цркве: 1706-2006“. Докторска дис., Филолошки факултет у Београду, 2016.
- Идризовић, Ненад. *Три века Библиотеке Српске патријаршије: откривено благо*. Београд: Архив Српске православне цркве, Библиотека Српске патријаршије, Музеј Српске православне цркве, 2023.
- Илић-Агапова, Марија. *Јавне библиотеке*. Београд: Библиотека града, 2003.
- Исић, Момчило. *Основно школство у Србији 1918–1941. Књ. 1*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2005.
- Исић, Момчило. *Основно школство у Србији 1918–1941. Књ. 2: Грађа*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2005.
- Исић, Момчило. *Селаштво у Србији 1918–1925*. Београд: Институт за новију историју Србије, 1995.
- Јовановић, Добривоје, Вера Величковић и Љиљана Јовановић. *Гимназија у Јагодини 1918–1941*. Јагодина: Добривоје Јовановић, 2018.
- Јовановић, Добривоје. *Гимназија у Ђуприји од 1909. до 1941. године*. Јагодина: Добривоје Јовановић, 2012.
- Кандић, Љубица. *Историја Правног факултета 1905–1941*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- Кандић, Љубица. *Историја Правног факултета у Београду 1941–1945*. Књ. 3. Београд: Завод за уџенике и наставна средства, 2005.
- Cannon, Carl L. *Publicity for small libraries*. Chicago: American Library Association, 1929.
- Katlip, Skot, Alen Senter i Glen M. Brum. *Uspešni odnosi s javnošću*. Beograd: Službeni glasnik, 2006. 11.

- Cutlip, Scott. *The Unseen Power: Public Relations. A History*. Routledge Communication Series, 1994.
- Керкез, Слободан. *Друштво Србије у Другом светском рату 1941–1945*. Ниш: Центар за балканске студије, 2004.
- Kies, Cosette. *Marketing and Public Relations for Libraries*. Metuchen and London: The Scarecrow Press, 1987.
- Кићовић, Миrash. *Историја Народне библиотеке у Београду*. Београд: Народна библиотека, 1960.
- Конески, Н. „Школовање у југозападном Банату од 1918. до 1929. године“. Мастер рад, Филозофски факултет у Београду, 2020. На адреси <http://147.91.75.9/manage/shares/ZRAD/IS0504211221.pdf>. Преузето 7. 6. 2023.
- Kraljevina Jugoslavija – Opšta državna statistika. *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knjiga I: Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava*. Beograd: Opšta državna statistika, 1937.
- Kreso, Muharem. *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu: 1941–1944*. Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 1979.
- Кривошејев, Владимир и Раде Ристановић. *Окупирана култура*. Београд: Друштво за урбану историју, 2023.
- Лазовић, Марина, ур. *Читалиште, читаоница, књижница: 170 година Смедеревске библиотеке*. Смедерево: Народна библиотека Смедерево, 2016.
- Леовац, Славко. *Портрети српских писаца XIX века*. Београд: Српска књижевна задруга, 1978.
- Макић, Ж. „Допринос Доброслава М. Ружића развоју библиотекарства у Србији“. Магистарски рад, Филолошки факултет, 2003.
- Максимовић, Милена. *Ђорђе Пејановић: живот и дело*. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 2007.
- Манакин, Виктор, гл. уредник. *Алманах Краљевине Југославије. 4. јубиларни свезак: 1929–1931*. Загреб: Главно уредништво Алманаха, 1932.
- Марковић, Љубица. „Dr. Melita Pivec-Stele, Naše knjižnice. Ljubljana. 1933. Posebni odtis. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XIII, 1932; XIV, 1933“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 14, 1–2 (1934): 209–211.
- Марковић, Љубомир. *Читаонице и библиотеке у Чачку*. Чачак: Литопапир, 1998.
- Марковић, Никола и Даница Филиповић. *Забрањивање књига у окупираној Србији*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2012.
- Марковић, Радосав. *Универзитетска библиотека у Београду: (1921–1945)*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1968.
- Marshall, Nensi. „Public Relations in Academic Libraries: A Descriptive Analysis“. *The Journal of Academic Librarianship*, Volume 27, Number 2 (March 2001): 116–121.

- Медицински факултет Универзитета у Београду: 1920–1935.* Београд: Медицински факултет, [1935].
- Milenković. M. „Žene radnice u privredi Srbije 1881–1929“. U *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*. 2, Položaj žene kao merilo modernizacije: naučni skup, Beograd, 1998, 220–239.
- Milenković, Milica. „Radničke socijalne ustanove u Srbiji, međunarodna organizacija rada i proces modernizacije radničkog zakonodavstva u Jugoslaviji i Srbiji 1918–1941“. U *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, Beograd, 1994. 289–296.
- Миленковић, Србислав. *Смедеревска библиотека: хроника, водич*. Смедерево: Народна библиотека и Скупштина општине, 1996.
- Милић, Даница, гл. уредник. *Историја Ниша. Књ. 2: Од ослобођења 1878. до 1941. године*. Ниш: Просвета: Градина, 1984.
- Даница Милић, гл. уредник, *Историја Ниша. Књ. 3: од 1941. до 1980. године*. Ниш: Градина: Просвета, 1986.
- Михаиловић, Људмила, редактор. *Југословенски библиографски годишњак за 1933 год: израђен у Народној библиотеци у Београду*. Београд: Српска краљевска академија, 1935.
- Мраовић, М. „Пропаганда Владе Милана Недића (1941–1944)“. Докторска дис., Филозофски факултет у Београду, 2015.
- Otlet, Paul et Léon Wouters. *Manuel de la bibliothèque*. Brussels: Institut Internationale de Bibliographie, 1930.
- Пејановић, Ђорђе. *Кратка упуства за оснивање, уређење и руковање народних јавних књижница*. Сарајево: Друштво "Просвета", 1920.
- Пејановић, Ђорђе. *Народне јавне књижнице: кратка упуства за уређење и руковање* Сарајево: Штампариија „Обод“ Ј. Карић, б. г.
- Петковић, Љубица, Слободан Симоновић и Снежана Ненезић. *Народна библиотека Крушевац*. Крушевац: Народна библиотека, 2002.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd: Nolit, 1980.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Књ. 1 *Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*. Beograd: Nolit, 1988.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Књ. 2 *Narodnooslobodilački rat i revolucija*. Beograd : Nolit, 1988.
- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu: 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Петровић, К. „Прилог историји Библиотеке Правног факултета Универзитета у Београду, библиотекари и књижничари“. Мастер рад, Филолошки факултет у Београду, 2011.
- Петронијевић, Станиша и Србислав Миленковић. *130 година Библиотеке у Смедереву*. Смедерево: Градска народна библиотека, 1976.

- Pivec Stele, Melitta. *Naše knjižnice: poskus statistike*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1933.
- Plankoš, Judita, gl. ur. *Sto godina Gradske biblioteke u Subotici: 1890–1990*. Subotica: Gradska biblioteka, 1991.
- Плавшић, Радивој. *Стогодишњи развој и рад Градске библиотеке у Сомбору 1859–1959*. Сомбор: Градска библиотека, 1959.
- Поповић, Павле. *О градским књижницама у Србији*. И Ђоровић, Владимир. *За народно просвећивање: мисли и напомене поводом "Просвјетине" анкете о том питању*. Сарајево: Штампарија "Народа", 1912.
- Радовић, Слободан. *Краљев библиотекар: из живота Добросава Ружића (1864–1918)*. Чачак: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“, 2014.
- Ракић, Д. „Историја читаоница и библиотека Јужнобанатског округа до 1944. године“. Докторска дис., Филолошки факултет, 2022.
- Ranganathan, S. R. *The Five Laws of Library Science*. Madras: The Madras Library Association, 1931.
- Reg, Dejvid. *Odnosi s medijima*. Beograd: Clio, 1996.
- Rozić, Vladimir. *Dušan Janković: 1894–1950: život i delo*. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1987.
- Rôle et formation du bibliothécaire: étude comparative sur la formation professionnelle du bibliothécaire*. Paris: Institut international de coopération intellectuelle, 1935.
- Савић, Ана. *Библиотека Призренске богословије – задужбина Симе Андрејевића Игуманова (1872–2012)*. Београд: Народна библиотека Србије, 2013.
- Самарџић, Радован, одговорни уредник. *Сто година Филозофског факултета*. Београд: Народна књига, 1963.
- Селихар, К. „Српске читаонице у Војводини до 1918. године“. Докторска дис., Филолошки факултет, 2015.
- Симић, Миодраг. *Школство у Срба у 19. и првој половини 20. века*. Београд: Print Graphic Trade, 2003.
- Стаматовић, Десанка. *Читалишта у Србији у XIX веку*. Београд: Народна библиотека Србије, 1984.
- Стаматовић, Десанка. *Читалишта у Србији у XIX веку*. Панчево: Градска библиотека, 2011.
- Станојевић, Станоје. *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* Књ. 1: А–З. Загреб: Библиографски завод Д.Д, s.a.
- Станојевић, Станоје. *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка* Књ. 3: Н–Р. Загреб: Библиографски завод Д.Д, 1928.
- Степановић Тодоровић, Сања и Марина Нинић. *Библиотека Српске академије наука и уметности: 1841–2021*. Београд: САНУ, 2021.

- Стефановић, Аранђел. *Хроника о експлозији муниције 5. јуна 1941 у Смедереву; Летпис градске народне библиотеке Смедерево*. Приредили Драган Мрдаковић и Драгана Лазић. Смедерево: Народна библиотека, 2014.
- Стефановић, Мила. *Народна библиотека у Крагујевцу (1866–2004)*. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, Народна библиотека „Вук Караџић“; Београд: Октоих, 2005.
- Стојановић, Александар. *Српски цивилни/културни план Владе Милана Недића*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2012.
- Стојковић, Живојин, Слободанка Стојичић и Хранислав Ракић. *Историја Лесковца*. Београд: Институт за савремену историју, 1992.
- Stokić, G. „Biblioteka Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu - najznačajnija muzička kolekcija u Srbiji“. Magistarski rad, Filološki fakultet u Beogradu, 1995.
- Stokić Simončić, Gordana. *Best Practice u 22 priče: komunikacija, kultura organizacije, odnosi biblioteka s javnošću*. Pančevo: Gradska biblioteka Pančevo, 2009.
- Стокић Симончић, Гордана и Жељко Вучковић. *Библиотеке и идентитет: пролегомена за историју модерног српског библиотекарства*. Панчево: Градска библиотека; Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета, 2012.
- Стокић Симончић, Гордана и Жељко Вучковић. *Управљање библиотекама у добу знања*. Источно Сарајево: Матична библиотека, 2007.
- Траиловић, Горан. *Лична топографија раја: Градска библиотека Панчево*. Панчево: Градска библиотека Панчево, 2015.
- Ђирковић, С. „Библиотеке као огледало културног живота Подунавских Немаца у Банату од насељавања у 18. веку до Другог светског рата“. Докторска дис., Филолошки факултет у Београду, 2016.
- Ђирковић, Симо. *Ко је ко у Недићевој Србији: 1941-1944: лексикон личности: слика једне забрањене епохе*. Београд: ИПС Медиа: Просвета, 2009.
- Ђоровић, Љубица. *Илустрована историја Библиотеке града Београда*. Београд: Библиотека града, 2011.
- Ђурчић, Марија. *Огледи из библиологије*. Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1993.
- Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji. *Bibliografija knjiga ženskih pisaca u Jugoslaviji*. Beograd; Ljubljana; Zagreb: Udruženje univerzitetski obrazovanih žena u Jugoslaviji, 1936.
- Urquhart, Donald. *Načela bibliotekarstva*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1986.
- Urquhart, Donald. *The principles of librarianship*. Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1981.
- Хавкина, Любовь Борисовна. *Руководство для небольших и средних библиотек: издание шестое, вновь пересмотренное и дополненное*. Москва-Ленинград: Государственное издательство, 1930.
- Herceg, János. *A zombori Városi Könyvtár könyvjegyzéke az 1942. évben beszerzett könyvekről*. Zombor: Zombori Városi Könyvtár, 1943.

- Herceg, János. A zombori Városi Könyvtár könyvjegyzéke és a Délvidék bibliográfiája. Zombor: Zombori Városi Könyvtár, 1942.
- Царићевић, Васа. *Народне јавне књижнице: (са упутством за оснивање и руковање)*. Земун: Штампарија Јована Пуља, 1906.
- Чалић, Мари-Жанин. *Историја Југославије у 20. веку*. Београд: Clio, 2013.
- Шкодрић, Љубинка. *Министарство просвете: судбина институције под окупацијом*. Београд: Архив Србије, 2009.

Чланци у серијским публикацијама и зборницима

- Акунд, Надин. „Делатност Карнегијевих задужбина на Балкану после Првог светског рата: Универзитетска библиотека у Београду, 1919–1926“. *Инфотека: часопис за библиотекарство и информатику* Бр. 1а св. 12 (2011): 3–22.
- Aleksić, Dragan. „Međunarodni privredni položaj Jugoslavije pred Drugi svetski rat“. U *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, uređivački odbor Latinka Perović, Marija Obradović, Dubravka Stojanović, 123–132. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1994.
- Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* Св. 2. Загреб: Комисиона наклада Хрватског штампарског завода 1924/1925.
- „Антикварнице се претварају у позајмне библиотеке“. *Ново време*, 7. 12. 1942, 3.¹⁰³²
- Арнаутовић, Драгомир. „Саобраћајна библиографија“. *Саобраћајни преглед: часопис за проучавање саобраћајно-привредних проблема* Бр. 10 (1935): 343–347.
- Башић, Љиљана и Маја Аћимовић. „Легати и библиотеке целине у Библиотеци Православног богословског факултета Универзитета у Београду“. У *Посебне збирке у контексту заштите културног наслеђа и као подстицај културног развоја: зборник радова са међународне конференције Одељења посебних фондова Народне библиотеке Србије, Београд, 2–4. октобар 2017*, уредници Маша Милорадовић, Дејан Вукићевић, 467–483. Београд: Народна библиотека Србије, 2019. Преузето 25. 7. 2024. <https://nb.rs/wp-content/uploads/2021/09/%D1%8233.pdf>.
- „Белешке“. *Летопис Матице српске* Год. 83, књ. 241 (1907): 144.
- „Београдъ, 11 Јануара“. *Србске новине*, Год. 12, бр. 4, 13. 1. 1845, 13.
- „Београдъ, 1 Фебруара“. *Србске новине*, Год. 12, бр. 10, 3. 2. 1845, 37.
- „Београђани све више читају“. *Обнова*, 24. 10. 1942, 6.
- „Београђани читају више него икада...“. *Обнова*, 10. 12. 1943, 5.

¹⁰³² Непотписани чланци су распоређивани по наслову.

- „Библиотека Министарства просвете“. *Политика*, 31. 8. 1928, 10.
- Bondžić, Dragomir. „Beogradski univerzitetski profesori i Drugi svetski rat“. U *Intelektualci i rat 1939.–1947: Zbornik radova s Desničinih susreta*, ur. Drago Roksanđić i Ivana Cvijović Javorina, 275–284. Zagreb: Filozofski fakultet, Plejada, 2011.
- Брборић, Владимир и Јелица Илић Минић. „Заувек са тинтом на прстима: проф. др Радмило Димитријевић“. У *Библиотеке и идентитет 2: зборник радова*, гл. уредник Гордана Стокић Симончић, 63-72. Панчево: Градска библиотека, 2019.
- Бунушевац, А[нђа]. „Кроз Народну Библиотеку: Посета у Народној библиотеци је данас толика да се посведневно мора враћати приличан број читалаца, јер не могу да добију места“. *Политика*, 27. 11. 1929.
- В., Д. „Библиотека Општине града Београда поново се отвара: Изложба новонабављених дечјих и омладинских књига“. *Ново време*, 3. 2. 1943, 4.
- Винавер, Станислав. „Престоница без књига. Библиотека г. Јована Томића. Покушаји да се једна приватна установа подржави“. *Време*, 18. 12. 1924, 4.
- Војиновић, Милица. „Actes du comité international des bibliothèques, travaux préparatoires, 1-ière – 8-me session (Fédération internationale des associations de bibliothécaires, Publications). V. I Uppsala 1931, V. II Uppsala 1930, V. III Genève 1931, V. IV La Haye 1932, V. V – VI La Haye 1934, V. VII La Haye 1935“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 14, св. 1–2 (1935): 241–246.
- Војиновић, Милица. „Друштво југословенских библиотекара“. *Гласник Народне библиотеке: годишња библиографија Народне библиотеке и извештаји о раду* Год. 1, св. 3–4 (1940): X–XII.
- Војиновић, Милица. „Друштво југословенских библиотекара“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 13, св. 1–2 (1933): 235–237.
- Војновић, Жарко. „Библиотека Црквене општине Панчево“. *Панчевачко читалиште* Год. 1, бр. 1 (нов. 2002): 10–12.
- Вранеш, Александра. „Почеци Библиографског института у Српском семинару Филозофског факултета у Београду“. *Анали Филолошког факултета* Књ. XXI (2009): 141–160.
- Вучетић, Радина. „Жена у граду: између резервата приватног и освајања места у јавном животу (1918–1941)“. У *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, прир. Милан Ристовић, 131–164. Београд: Clio, 2007.
- „Г. Григоріе Возаревићъ...“. *Србске новине*, Год. 13, бр. 83, 18. 10. 1846, 339.
- „G. Laza Stipić је постављен за bibliotekara“. *Neven*, 2.7.1938.
- Георгиев, Елизабета. „Стилијан Чилингиров и његов допринос очувању српских библиотека које су Бугари запленили у Првом светском рату“. *Читалиште* Бр. 30 (мај 2017): 41–54. doi: 10.19090/cit.2017.30.41-54.
- Глигоријевић, Стојан П. „Димитрије Ђ. Димитријевић: учитељ у пензији“. *Учитељ* (новембар 1935): 266.

- Glomar, J. A. „Jugoslovenska bibliografija“. *Sodobnost* Br. 6/8 (1934): 381–383.
- „Годишња скупштина Савеза руских књижевника и новинара“, *Политика*, 25. 12. 1928, 7.
- Годишњак Српске краљевске академије 42 за 1933*. Београд: Српска краљевска академија, 1934.
- „Градски музеј и библиотека: једна драгоценост тековина града Вршца“. *Војводина* Бр. 4 (1935), 2.
- „Градски музеј и библиотека у 1935 год.“. *Војводина* Бр. 23 (1936), 2.
- Д. „Народна библиотека дошла је до једне ретке колекције филателистичке литературе“. *Ново време*, 27. 7. 1941, 5.
- „Дан српске књиге: Свечана академија на Коларчевом универзитету“. *Обнова*, 27. 2. 1942, 9.
- „Данас:“. *Време*, 18. 12. 1924, 2.
- „Данас је отворена библиотека на Техничком факултету“. *Правда*, 2. 6. 1937, 3.
- „Данас је почела прослава стогодишњице чачанске гимназије“. *Правда*, 17. 10. 1937, 4.
- Demian, Dominik. „Znameniti Petrovaradinac Franjo Malin“. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* Br. 14 (2022): 115–152.
- „Десет година од ступања Њ. В. Краља на престо“. *Правда*, 16. 7. 1931, 3.
- Dimić, Ljubodrag. „Kulturna politika i modernizacija jugoslovenskog društva 1918–1941 (Mogućnosti i ograničenja)“. U *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, [urednički odbor Latinka Perović, Marija Obradović, Dubravka Stojanović], 193–209. Београд: Институт за нову историју Србије, 1994.
- „Досадашњи успех Народне библиотеке на прикупљању књига, часописа и новина“. *Обнова*, 11. 12. 1943, 5.
- Драгојловић, Анђелија. „Обим разарања града, људске и материјалне жртве априлског бомбардовања 1941“. У *Бомбардовање Београда у Другом светском рату*, 19–28. Београд: Историјски архив Београда, 1975.
- Драгосавац, Бранка и Весна Арсић. „Из историје библиотеке Министарства спољних послова Републике Србије“. *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Бр. 27 (новембар 2015): 77–82.
- Дујмовић, Златко. „Социјална библиотека при Средишњој управи за посредовање рада“. *Гласник Народне библиотеке*, бр. 5–6 (1940): 6–7
- Дуловић, Радош и Ветурија Пушичић. „Хронологија књижевних догађаја у Панчеву“. У *Књижевна топографија Панчева*, 311–392. Панчево: Градска библиотека; Београд: Институт за књижевност и уметност, 2001.
- Ђурашиновић, Биљана. „Друштво југословенских библиотекара: деловање и донети“. *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Год. 13, бр. 25 (2014): 2–10.

- Ђурашиновић, Биљана. „Народне књижнице и читаонице као облик јавног библиотекарства у Србији 1918–1941“. *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Година 16, број 31 (новембар 2017): 62–70. doi: 10.19090/cit.2017.31.62-70.
- „За четири године навршиће се читав век од оснивања наше Народне библиотеке“. *Време*, 12. 9. 1928, 5.
- „За унапређење јавних библиотека: Гђа др Марија Илић–Агапов о Конгресу Међународног библиотекарског удружења у Берну“. *Правда*, 6. 7. 1932.
- Захаров, Евгеније. „Живот девет хиљада Руса у Београду“. *Београдске општинске новине*, 15. 1. 1930, 80–83.
- „Захвалност Народне библиотеке претседнику владе: Народна библиотека располаже сада са 11 старих српских рукописа“. *Обнова*, 18. 11. 1942, 5.
- И., Ђ. „Свечана предаја 'Крмчије' Народној библиотеци: Поклон је у име Националне службе предао руковалац др Ђура Котур“. *Ново време*, 3. 12. 1942, 5.
- „Izveštaj Uprave Saveza knjižarskih organizacija Kraljevine Jugoslavije u Beogradu za drugu poslovnu godinu od 1. jula 1934. do 30. juna 1935. godine“. *Glasnik knjižara* God. 6, br. 7–8 (1935): 53–55.
- „Izveštaj Uprave saveza knjižarskih organizacija Kraljevine Jugoslavije u Beogradu za 1935–1936 poslovnu godinu, podnesen 28. juna 1936“. *Glasnik knjižara* God. 7, br. 7–9 (1936): 27–30.
- Ilešić, F[ran]. „Biblioteki lwowskie. Szkic informacyjny wydany przez kolo lwowskie Zwiazku bibliotekarzy polskich przy współudziale komitetu redigował Eustachy Gaberle. (Lwów 1929 str. 871). – Les Bibliothèques de Lwów. Aperçu sommaire rédigé par un comité nommé par l'Association des bibliothécaires polonais, section de Lwów, sous la direction de M. Eustache Gaberle“. *Прилози за књижевност, језик историју и фолклор* Књ. XI (1931): 178–179.
- Ilešić, F[ran]. „Wisłocki Władysław S. Międzynarodowy Zjazd Bibliotekarzy i Miłośników Książki w Pradze 1926. (Lwów, 1926, „Ossolincum“, str. 31.)“. *Прилози за књижевност, језик историју и фолклор* Књ. XI (1931): 179–180.
- Илић-Агапова, Марија. „Велики градови и њихове културне установе“. *Београдске општинске новине*, 15. 9. 1931, 1211–1218.
- И[лић]. А[гапова], М[арија]. „Градска библиотека почеће сутра редован рад“. *Ново време*, 11. 6. 1941.
- Илић-Агапова, Марија. „Првих пет година Библиотеке и Музеја града Београда: извод из петогодишњег извештаја“. *Београдске општинске новине* Бр. 2 (фебруар 1935): 124–129.
- Илић-Агапова, Марија. „Шта највише чита наша омладина“. *Учитељ: педагошко-социјални часопис* God. 17 (јануар 1937): 299–303.
- Илић, Д. „Зашто је изгорела Народна библиотека“. *Обнова*, 24. 7. 1941, 5.

- Илић, Драгослав. „Смер овог часописа“. *Гласник Народне библиотеке: годишња библиографија Народне библиотеке и извештаји о раду* Бр. 1-2 (1940): I-II.
- „Имена Г. Г. приложника Београдског књигохранилишта“. *Србска новина или Магазинь за художество, књижество и моду*, 19. 1. 1838, 26-27.
- „Институт за проучавање српске народне поезије и Фонд светога Саве: Две нове и значајне установе Народне библиотеке“. *Обнова*, 29. 1. 1944, 4.
- Исић, Момчило. „Делатност Шабачке народне књижнице и читаонице на народном просвећивању 1928-1941“. *Museum* Бр. 2 (2001): 117-145.
- Јакшић, Милета. „Библиотека Матице српске“. *Застава*, 24. 12. 1920, 3.
- Јанковић, Драгослав. „Поводом 50-годишњице рада Универзитетске библиотеке 'Светозар Марковић'“. *Библиотекар* Год. 28, Бр. 6 (1976): 717-724.
- Јањић, Душан. „Величко Живановић као културни делатник“. *Лесковачки зборник* Бр. 52 (2012): 140-149.
- Јовановић, Зоран. „Ратни управници Народног позоришта у Београду“. *Театрон: публикација за позоришну историју и театрологију* Год. 43, бр. 186/187 (2019): 67-72.
- Јовановић, Миливој. „Градски музеј и библиотека у 1936. години“. *Војводина* Бр. 49 (1937), 1.
- Јовановић, Миливој. „Градски музеј и библиотека у 1937. години“. *Војводина* Бр. 4 (1938).
- Јовановић, Миливој. „Градски музеј и библиотека у 1939. години“. *Народни гласник* Бр. 15 (1940).
- Ј.[овановић-Стоимировић], М.[илан]. „Народна библиотека. *Обнова*, 17. 7. 1941, 5.
- „Jugoslovenske biblioteke“. *Glasnik knjižara* God. 5, br. 7-8 (1934): 45
- „Jugoslovenske biblioteke“. *Glasnik knjižara* God. 5, br. 10-11 (1934): 114.
- „Jugoslovenske biblioteke“. *Glasnik knjižara* God. 5, br 12 (1934): 130.
- „Jugoslovenske biblioteke“. *Glasnik knjižara* God 6, br. 3-4 (1935): 29-30.
- К., „Освећење нове градске књижнице у Смедереву“. *Обнова* 12. 11. 1943, 5.
- „Како ће изгледати Универзитетска библиотека у Београду: Отварање библиотеке извршиће се, вероватно у месецу априлу“. *Време*, 29. 1. 1926, 6.
- Кампе, Леонид. „Руска јавна библиотека у Београду“. *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Бр. 43 (новембар 2023): 52-60. .doi: 10.19090/cit.2023.43.52-60
- „Карнегијев дар: Полагање темеља Универзитетске библиотеке“. *Политика*, 24. 6. 1921, 2.
- Кирићански, Милица. „Библиотека Српске православне велике гимназије новосадске“. У *Књига и реч - храна духа: зборник радова са стручног скупа одржаног у*

манастиру Велика Ремета 11. јуна 2013. године, ур. Весна Петровић, 109–121. Ириг: Српска читаоница; Велика Ремета: Манастир Велика Ремета, 2013.

Кирићански, Милица. „Потрага за Молијером: Библиотека Српског народног позоришта у Новом Саду“. *Панчевачко читалиште: лист Градске библиотеке Панчево* Год. 2, бр. 3 (нов. 2003): 52–54.

„Кнез Павле у библиотеци“. *Правда*, 2. 2. 1926, 5.

„Knjižnice viteškog kralja Aleksandra ujedinitelja“. *Glasnik knjižara* God. 7, br. 1–3 (1936): 11–12.

„Коме ће припасти једна приватна библиотека милионске вредности: Крагујевачки професор који је дугогодишњим трудом успео да створи једну ретку културну ризницу тражи сада достојног наследника“. *Обнова*, 11. 4, 1942, 9.

Костић, Л. М. „Бројно стање студената у нашој држави“. *Просветни гласник*, год. 41 бр. 8, (август 1924): 458–465.

Костић Томовић, Јелена. „Национална библиотека Немачке и националне библиотеке на немачком језичком подручју“. У *Библиотека кроз време: национални хоризонти*, прир. Гордана Стокић Симончић, 177–188. Панчево: Градска библиотека; Београд: Филолошки факултет, 2023.

Лазаревић, Небојша. „Централни каталог Београдског универзитета“. *Библиотекар* Бр. 4 (1961): 350–356.

„Летњи рад Универзитетске библиотеке: Библиотека располаже са 300.000 књига“. *Ново време*, 27. 5. 1943, 4.

М. С. „Народна библиотека у Крагујевцу има 20.000 свезака већином старих издања“. *Ново време*, 30. 1. 1942, 4.

Марковић, Љубица. „Библиотеке у Бугарској“. *Vidici: polumesečni časopis za kulturna, socijalna, privredna i politička pitanja* Br. 8-9 (1939): 236–237.

Марковић, Љубица. „Guide des services nationaux de renseignements du prêt et des échanges internationaux. Deuxième édition revue et augmentée. Coordination des bibliothèques. Société des nations. Institut international de coopération intellectuelle, Paris, 1933. p. 74“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 14, 1–2 (1934): 208–209.

Марковић, Љубица. „Д-р Марија Илић-Агапова. Јавне библиотеке. Београд 1934, стр. 242. Цена 40 дин“. *Прилози за књижевност језик, историју и фолклор* Књ. 14, св. 1–2 (1935): 246–249.

Марковић, Љубица. „Dr. Melita Pivec-Stele, Naše knjižnice. Ljubljana. 1933. Posebni odtis. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XIII, 1932; XIV, 1933“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 14, 1–2 (1934): 209–211.

Марковић, Љубица. „Жене у нашим библиотекама“. *Женски покрет* Бр. 10 (децембар 1935): 123–124.

Марковић, Љубица. „Јован Грчић Миленко. Целокупна дела.“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1932): 246–248.

- Марковић, Љубица. „Лаза К. Лазаревић. Целокупна дела. Библиотека српских писаца. Издаје 'Народна просвета'. За штампу приредио Јеремија Живановић“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1934): 246.
- Марковић, Љубица. „Marcel Godet, La femme dans les bibliothèques suisses. Revue des bibliothèques. Paris 1930, p. 221–225“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 13, св. 1–2 (1933): 158–160.
- Марковић, Љубица. „О нашим библиотекама с обзиром на њихову културну важност“. *Јавност* Бр. 2 (1936), 1094–1098.
- Marković, Ljubica. „Opšta kultura učenika“. *Дом и школа* Бр. 7, год. 2 (1939): 34–35.
- Марковић, Љубица. „О školskim i đачким knjižnicama“. *Дом и школа* Бр. 1, год. 2 (1939): 31–33.
- Марковић, Љубица. „Павле Поповић: његове заслуге за наше библиотеке и библиографски рад у нас“. *Гласник Народне библиотеке* Год. 1, бр. 5/6 (1940): IV.
- Марковић, Љубица. „Светислав Вуловић. Целокупна дела. Библиотека Српских Писаца, издање Народне Просвете. За штампу приредио Јаша М. Продановић. Књига I и II (без године)“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. XII (1932): 120–125.
- Мар.[арковић], М.[илош]. „Дечје зидне новине у општинској библиотеци“. *Ново време*, 9. 12. 1942, 4.
- Мар.[ковић], М.[илош]. „Универзитетска библиотека има 300.000 научних књига: Рад на састављању великог централног каталога“. *Ново време*, 24. 10. 1942, 4.
- Матић, Светозар. „За Народну библиотеку“. *Правда*, 5. 6. 1938.
- „Матичина библиотека“. *Застава*, 18. 11. 1922, 3.
- „Матичина библиотека“. *Правда*, 28. 12. 1927, 6.
- Милановић, М. „Без јубилеја: Крагујевачка народна библиотека навршила седамдесет година рада“. *Политика*, 27. 2. 1936.
- Milenković, Milica. „Žene radnice u privredi Srbije 1881–1929“. U *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. 2, Položaj žene kao merilo modernizacije*, gl. ur. Latinka Perović 220–239. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998.
- Milenković, Milica. „Radničke socijalne ustanove u Srbiji, međunarodna organizacija rada i process modernizacije radničkog zakonodavstva u Jugoslaviji i Srbiji 1918–1941“. U *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, ur. Latinka Perović, Marija Obradović i Dubravka Stojanović, 289–297. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2018.
- Милић, Љ. „Најстарија народна библиотека негдашње Србије, скоро без помоћи, једва животари“. *Отаџбина*, 25. 12. 1929, 2.
- „Министар просвете г. Јонић уступио неколико хиљада књига Народној библиотеци: Заједно са књигама Народна библиотека је добила и полице које су јој необично потребне. *Ново време*, 25. 1. 1942, 5.

- Михаиловић, Људмила. „Др Александар Погодин: Руско-српска библиографија. 1800–1925. I књига: Књижевност. I део: Преводи објављени посебно или по часописима. Посебна издања Српске Краљевске академије, књ. XCII. Београд, 1932. 80, стр. XXVIII + 285.“ *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1934): 211–213.
- Михајловићева, Људмила. „Любовь Борисовна Хавкина. *Руководство для небольших и средних библиотек*. Издание шестое, вновь пересмотренное и дополненное... Государственное издательство. Москва-Ленинград 1930. стр. 384“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. XI (1931): 180–181.
- Мишић, Смиља. „Богдан Поповић: Гете по његовим изрекама. – Страни преглед 1933, бр. 1, стр. 1–26“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1934) 246–249.
- Мишић, Смиља. „Гетеова 'светска књижевност'. Страни Преглед 1933 бр. 1 стр. 27–48“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1934): 249–250.
- Мишић, Смиља. „Kurt Bauerhorst, Bibliographie der Stoff-und Motivgeschichte der deutschen Literatur. (Stoff-und Motivgeschichte der deutschen Literatur. Bd. 13. Herausgegeben von Paul Merker und Gerhard Lüdtkе.) Berlin und Leipzig 1932. XI, 118, 8°“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. 13, св. 1–2 (1933): 160–162.
- „Молба на грађанство“. *Војводина* Бр. 20, 14. 8, 1919, [2].
- „Музеј и библиотека“. *Војводина* Бр. 61, 9. 11. 1930, [2].
- „Народна библиотека“. *Правда*, 19. 9. 1921, 1.
- „Народна библиотека“. *Време*, 23. 2. 1922, 3.
- „Народна библиотекa...“. *Србске новине*, 17. 1. 1857, 25.
- „Народна библиотека добила велики број књига, али јој је неопходно потребна зграда за смештај“. *Ново време*, 6. 7. 1941, 5.
- „Народна библиотека може бити обновљена само на исти начин на који је и основана: Сви Срби треба да помогну Народну библиотеку прилозима у књигама“. *Ново време*. 19. 5. 1941, 5.
- Недељковић, Јасмина. „Судбина несталих средњовековних рукописа Народне библиотеке у Београду после Првог светског рата“. *Археографски прилози* Бр. 37 (2015): 325–339.
- Nikolić, Goran i Slađana Zdravković. „Sličnost ekonomskog razvoja Turske i Jugoslavije između dva svetska rata: uporedna analiza makroekonomskih indikatora“. *Ekonomski izazovi* God. 10, broj 19 (2021): 24–33.
- Николић, Ђорђе Ј. „Хигијена и васпитање“. У *Алманах бановина*, 105–109. [Б. м: б. и.], 1931.
- Николова, Маја и Весна Трајковић. „Бугаризација српског народа кроз образовање: Гимназија у Лесковцу“. *Топлички зборник: часопис за друштвено-хуманистичке науке* Бр. 5, год. 5 (2020): 69–85.

- „Нова библиотека у Београду“. *Време*, 18. 1. 1927, 6.
- О., Ј. „Које је старе књиге и рукописе покрао Коста Стрижек из Семинара“. *Ново време*, 25. 11. 1941, 6.
- „О оснивању Лицејске библиотеке у Београду и првим дародавцима“. *Србске новине*, Бр. 2, 5. 1. 1845, 5.
- „О поклонима Лицејској библиотеци“, *Србске новине*, Год. 12, бр. 40, 19. 5. 1845, 157.
- „Обнова Народне библиотеке“. *Ново време*, 30. 11. 1943, 4.
- „Од данас Општинска библиотека поново је отворена за публику: Читаоница ће бити отворена средом, четвртком, петком и суботом од 9.30 до 13.30 часова“. *Обнова*, 4. 2. 1943, 4.
- „Општинску библиотеку за годину дана посетило је 23.828 читалаца: Велико интересовање деце за књиге“. *Обнова*, 20. 10. 1942, 5.
- „Освећење нове Универзитетске библиотеке“. *Политика*, 25. 5. 1926, 7.
- „Оснивање Градске библиотеке у Смедереву“. *Обнова*, 15. 12. 1942, 6.
- „Оснивање прве наше научне библиотеке: У октобру биће отворена Универзитетска библиотека“. *Правда*, 7. 7. 1925, 4.
- Отовић, Владимир. „Библиотека“. У *Новосадска гимназија 1810–1960: споменица Гимназије „Јован Јовановић Змај“*, 144–149. Нови Сад: Одбор за прославу 150-годишњице, 1960.
- „Отпочело је суђење Кости Стрижеку: Стрижек не признаје да је крао и продавао старе српске рукописе“. *Обнова*, 24. 12. 1941, 6.
- П., М. „Мирослављево Јеванђеље и Душанов Законик нису пропали у Народној библиотеци: Они су били у Музеју кнеза Павла, а пред рат склоњени на сигурно место“. *Ново време*, 26. 5. 1941, 4.
- П., М. „Народна библиотека тражи да јој се предаду књиге из бивших државних установа: Ђаци са колицима обилазе град и прикупљају књиге за библиотеку“. *Ново време*, 8–10. 6. 1941, 8.
- П., М. „Народној библиотеци и даље многи Београђани прилажу своје књиге: Обнова значајне културне установе“. *Ново време*, 28. 5. 1941, 3.
- П., М. „Народној библиотеци јавили су се већ многи Београђани који желе да постану приложници и нови оснивачи: Од данас момци библиотеке скупљаће књиге и по кућама“. *Ново време*, 21. 5. 1941, 5.
- П., М. „Шта је са Крагујевачком народном библиотеком“. *Одјек Шумадије*, 7–9. 4. 1939.
- Пајковић, Саша. „Библиотека Православног богословског факултета“. У *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати: зборник радова научног скупа. Књ. 1*, 201–206. Београд: Универзитет у Београду – Православни богословски факултет, 2007. Преузето 25. 7. 2024. <https://bfspc.bg.ac.rs/wp-content/uploads/pdf/stXX/stXX-01/16.pdf>.

- П.[арежанин], Р.[атко]. „Прослава Дана књиге: Свечани помен у Саборној цркви“. *Обнова*, 28. 2. 1942, 3.
- Петковић, Вујица. „Молба народним учитељима“. *Učitelj* Br. 9, (мај 1933): 719–720.
- Петковић, Ивана. „Народна библиотека 'Стеван Сремац' у Нишу – 145 година трајања“. *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Бр 44 (мај 2024): 29–42. doi: 10.19090/cit.2024.44.29-42.
- Пиваш, Милана. „Улога и значај рада Главног просветног савета у годинама између два светска рата“. *Настава и васпитање* Год. 70 бр. 3 (2021): 373–384. doi: 10.5937/nasvas2103373P.
- Плавшић, Радивој. „Сто двадесет година сомборске библиотеке“. *Домети: часопис за културу* Год. 6, бр. 16 (пролеће 1979): 109–123. и бр. 17 (лето 1979): 115–129.
- Podoljski, Mihailo. „'Jugoslovenska bibliografija' i dr. Joža A. Glonar: povodom jedne kritike“. *Glasnik knjižara* Br. 9-10, God. 5 (1934): 86–96.
- „Позив Народне библиотеке српским књижевницима“. *Ново време*, 12. 11. 1941, 5.
- Попов, Јелена. „Библиотеке и књижнице у Војводини за време Другог светског рата“. *Зборник за историју* бр. 25 (1982): 51–75.
- „После три године рада на обнови Народне библиотеке“. *Обнова*, 9. 8. 1944, 3.
- „Први конгрес југословенских библиотекара у Загребу: Југословенска трговачка библиографија“. *Трговачки гласник*, 1. 12. 1931.
- „I kongres jugoslovenskih bibliotekara u Zagrebu“. *Hrvatska straža*, 29. 2. 1931.
- „Prvi kongres Udruženja jugoslovenskih bibliotekara. Tok kongresa. – Pitanje zakona o javnim bibliotekama. – Rasprava o dužnosnim primjercima publikacija. – Izdavanje opće narodne bibliografije. – Rezolucija“. *Novosti*, 1. 12. 1931.
- „Пред Први конгрес Југословенских библиотекара у Загребу. - Интервју са г. Св. Матићем. – Дневни ред Конгреса. Главна питања: библиографија и закон о библиотекама. – Један корак више ка цивилизацији“. *Време*, 27. 11. 1931.
- „Pred prvi kongres jugoslovenskih bibliotekara u Zagrebu“. *Novosti*, 22. 11. 1931.
- „Престоница без књига“. *Време*, 30. 8. 1922, 2.
- Продановић, Милица. „Сећање на почетак рада Универзитетске библиотеке 'Светозар Марковић' у тек ослобођеном Београду“. *Библиотекар* Год. 28, бр. 6 (1976): 827–832.
- „Прослава оснивања Народне библиотеке: Даљи рад на обнови Народне библиотеке зависи од добијања нове зграде“. *Обнова*, 1. 3. 1943, 4
- „Прослава песника проте Васе Живковића“. *Ланчевац* Бр. 12, 26. 3. 1922.
- Пузовић, Владислав. „Викентије Флоријанович Фрадински – историчар Цркве“. У *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*. Књ. 105–116. Београд: Универзитет у Београду – Православни богословски факултет, 2013.

- Пузовић, Предраг. „Библиотека Богословског факултета између два светска рата“. У *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати: зборник радова научног скупа*. Књ. 4, 117–128. Београд: Универзитет у Београду – Православни богословски факултет, 2009.
- Путник, Ј. „Народна библиотека“. *Време*, 14. 3. 1940, 9.
- Путник Прица, Владана. „Подизање три основне школе у Београду 1928. године као прекретница у развоју архитектуре школских зграда“. *Наслеђе* Бр. 19 (2018): 67–77. Преузето 23. 5. 2024. <https://beogradskonasledje.rs/wp-content/uploads/2019/10/nasledje-XIX-knjizni-blok-web.pdf>.
- Продановић, Милица. „Љубица Марковић“. *Библиотекар* Бр. 3 (1949): 313–315.
- Продановић, Милица Б. „Пред новим задацима“. *Библиотекар* Год. 1, бр. 1 (1948): 3.
- Протић, Љуб. М. „Књижнице и читаонице за народ“ *Просветни гласник* Год. XXXVIII, број 6 (јун 1921): 321–326.
- Р., Н. „Општинска библиотека за своје најмлађе читаоце: нови распоред рада“. *Обнова*, 7. 7. 1941, 5.
- „Рад у Народној библиотеци“. *Политика*, 17. 8. 1922, 1–2.
- „Рад Удружења југословенских медицинара“. *Студент* Бр. 5 (6. 7. 1937), 6.
- „Рад Универзитетске библиотеке у прошлој години“. *Трговачки гласник*, 14. 2. 1933.
- Радовић, Ђуза. „Стотридесет година Библиотеке Српске академије наука и уметности“. *Библиотекар* Год. 25, св. 1 (1973): 5–39.
- „Резултати рада конгреса Друштва југословенских библиотекара у Загребу“. *Време*, 2. 12. 1931, 4.
- Ristanović, Rade. „Verbalni delikt, Beograđani i okupacioni režim tokom Drugog svetskog rata“. *Istorija 20. veka* God. 38, br. 2 (2020): 103–128. doi: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2020.2.ris.103-128>.
- „Руска библиотека“. *Време*, 20. 6. 1928, 7.
- С. „Народна библиотека још нема своју зграду“. *Обнова*, 2. 8. 1941, 5.
- „Свечано отварање српске књижнице“. *Војводина*, 19. 10. 1922.
- Симић, Миодраг. „Рад библиотеке Правног факултета у окупационом периоду 1941–1944“. *Анали Правног факултета* Бр. 1–3 (1991): 264–270.
- „Скупштина Београдског друштва југословенских библиотекара. – Прва скупштина одржана је у Универзитетској библиотеци“. *Политика*, 7. 11. 1931.
- „Спремање особља јавних књижница: Шта су јавне, шта општинске а шта приватне књижнице“. *Ново време*, 4. 11. 1943, 4.
- „Српска градска књижница“. *Војводина* Бр. 20, 14. 8. 1919, [3].
- „Српски семинар на Филозофском факултету биће ускоро оправљен“. *Обнова*, 29. 10. 1941, 4.

„Српско одељење градске библиотеке“. *Војводина* Бр. 1, год. 1, 3.

Станојевић, Зора. „Културне установе у којима наши официри допуњују своју стручну спрему: Наше војне библиотеке искоришћује редовно велики број официра“. *Време*, 22. 12. 1940, 13.

„Стварање стручног библиотекарског особља: 1 априла почиње библиотекарски течај који је организовало Министарство просвете“. *Обнова*, 6. 3. 1943, 5.

„Стварање стручног библиотекарског особља: бивши председник панчевачке општине на курсу за библиотекаре“. *Обнова*, 24. 11. 1943, 3.

Степановић, Милан и Сања Степановић – Милошев. „Настанак и рад школске библиотеке у сомборској Српској учитељској школи – Препарандији (1817–1920)“. У *200 година српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору: Зборник са научне конференције са међународним учешћем*, Првослав Јанковић и Милан Степановић, уредници, 1–41. Сомбор: Педагошки факултет, 2014.

Стефановић, Ирена. „Рад на унапређењу библиотекарске струке у Универзитетској библиотеци 'Светозар Марковић'“. *Библиотекар* Бр. 6 (1976): 833–836.

„Стогодишњица Народне библиотеке“. *Време*, 28. 2. 1932.

Стојаковић, Светозар. „Народне основне школе у Србији, Црној Гори и Војводини школске године 1922–23.“. *Просветни гласник* Бр. 6–7 (1924): 358–374.

Стојаковић, Светозар. „Народне основне школе у Србији, Црној Гори и Војводини школске године 1922–23: [наставак]“. *Просветни гласник* Бр. 8 (1924): 479–487.

Стојановић, Александар. „Завод за принудно васпитање омладине у Смедеревској Паланци“. У *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941-1944. године: научни погледи*, ур. Вељко Ђурић Мишина, 85–122. Београд: Музеј жртава геноцида, 2017.

Стојановић, Александар. „Нови човек у перцепцији српских колаборациониста током Другог светског рата“. У *Нови човек: Конституисање српског и југословенског друштва у 20. веку кроз идеологије и јавне политике: тематски зборник*, гл. уредник Александар Стојановић, 123–168. Београд: Институт за новију историју Србије, 2023. doi: <https://doi.org/10.31212/novi.covek.2023.24.sto.123-168>

Стојановић, Нина. „Слика политичке пропаганде Недићевог режима у Нишу током 1942. године виђена из угла листа 'Ново време'“. *Пешчаник: часопис за историографију, архивистику и хуманистичке науке* Год. 18, бр. 19 (2020): 144–154.

Стокић, Гордана. „Библиотека Факултета музичке уметности у Београду: настанак, садржај и значај збирке“. *Нови звук: интернационални часопис за музику* Бр. 10 (1997): 125–137.

Стокић Симончић, Гордана. „Библиотекари и односи с јавношћу“. У: *Библиотеке будућности: Зборник радова са стручног семинара одржаног у Теслићу од 28. до 30. марта 2007. године*, уредници Алекса Алаџић и Стојка Мијатовић. 39–44. Вишеград: Друштво библиотекара Републике Српске; Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека, 2008.

- Стокић Симончић, Гордана. „Друштво југословенских библиотекара и Библиотекарско друштво Србије: континуитет професионалног удруживања“. *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Год. 16, бр. 31 (2017): 56–61. doi: 10.19090/cit.2017.31.56-61.
- Стокић Симончић, Гордана. „Друштво југословенских библиотекара или Још једном о континуитету професионалног удруживања“. У *Библиотекарско друштво Србије: 1947-2022*, уредник Драгана Грујић, 15–25. Београд: Библиотекарско друштво Србије, 2022.
- Стокић Симончић, Гордана. „Павле Стефановић – Библиотекар Универзитетске библиотеке“. У *О укусима се расправља: Павле Стефановић (1901–1985)*, уреднице Соња Маринковић и Јелена Јанковић-Бегуш, 79–88. Београд: Музиколошко друштво Србије и Факултет музичке уметности, 2017.
- Stokić Simončić Gordana and Branka Dragosavac. "International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA and Professional Associations in Serbia: The First 45 Years". *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Год. 18, бр. 35 (2019): 44–53.
- Стокић Симончић, Гордана и Анђела Стошић. „Библиотекарке – чланице Удружења универзитетски образованих жена (1927–1941)“. У *Женски покрет (1920–1938): зборник радова*, уреднице Јелена Милинковић и Жарка Свирчев, 369–384. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2021.
- Стокић Симончић, Гордана и Анђела Стошић. „Љубица Марковић – градитељка библиотекарске струке у Србији“. *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Бр. 40 (мај 2022): 39–50. doi: 10.19090/cit.2022.40.39-50.
- Стокић Симончић, Гордана и Бранка Драгосавац. „Друштво југословенских библиотекара и Међународна федерација библиотекарских удружења и институција – IFLA: 1931–1940“. У *Библиотеке и идентитет 2: зборник радова са научног скупа одржаног 24. и 25. маја 2019. године у Панчеву*, главни уредник Гордана Стокић Симончић, одговорни уредник Горан Траиловић, 145–156. Панчево: Градска библиотека, 2019.
- Стокић Симончић, Гордана и Весна Вуксан. „Пракса односа с јавношћу у јавним библиотекама Србије“, *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Бр. 23 (новембар 2013): 2–11.
- Стошић, Анђела. „Ја у клин, он у плочу: сукоби запослених у Народној библиотеци у Београду између два светска рата“. *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиотекарства* Бр. 37 (новембар 2020): 60–73. doi: 10.19090/cit.2020.37.60-73.
- Стошић, Анђела. „Допринос Милице Војиновић развоју библиотекарства као професије у Србији“. *Библиотекар* Год. 64, бр. 2 (2022): 9–27. <https://doi.org/10.18485/bibliotekar.2022.64.2.1>.
- Стошић, Анђела. „Универзитетска библиотека у Београду за време Другог светског рата“. У *Библиотеке и идентитет 3: зборник радова*, гл. уредник Драгана Сабовљев, 24–33. Панчево: Градска библиотека, 2022.

- Суботић, Каменко. „Прашке библиотеке“. *Летопис Матице српске* Год. 104, књ. 326, св. 3 (1930): 276–277.
- Трајковић, Борјанка. „Текућа национална библиографија: наслеђе и перспективе“. *Гласник Народне библиотеке Србије* Год. 2, бр. 1 (2000): 27–34.
- „У Београду, 17 Јануара“. *Србске новине*, 18. 1. 1858, 22.
- „У Градској библиотеци у Суботици налази се једна књига коју је Филип Меланхтон поклатио Лутеру, а Лутер то својеручно записао“. *Политика*, 17. 3. 1940, 19.
- „У Народној библиотеци: Код управника Н. библиотеке, који не жели да даје изјаве новинарима о библиотеци. – Библиотека не може да буде место рандевуа младих студената“. *Правда*, 11. 8. 1925, 2.
- „Универзитетска библиотека“. *Политика*, 14. 4. 1921, 1.
- „Универзитетска библиотека“, *Политика*, 2. 6. 1921, 2.
- „Универзитетска библиотека: Њено уређење и организација. Њене потребе“. *Политика*, 11. 3. 1923, 3–4.
- Филиповић, Милан Б. „Прота Алекса Тодоровић – најближи сарадник Владике Николаја“. *Жички благовесник: часопис Епархије жичке* (октобар – децембар 2021): 35–39.
- „Фонд светог Саве за обнову Народне библиотеке“. *Обнова*, 13. 4. 1944, 4.
- Цар, Марко. „Универзитетска библиотека“. *Политика*, 25. 9. 1922, 1–2.
- „Читаоница и библиотека Радничке коморе“. *Време*, 29. 6. 1929, 7.
- „Читаоцима“. *Војводина: лист радикалне странке* Бр. 1, год. 1, 8. 6. 1919, 1.
- Чоловић, Радоје. „Медицински факултет у Београду од 1920. до 1946. године“. У *Сто година Медицинског факултета у Београду*, ур. Лазар Давидовић, 53–92. Београд: Медицински факултет Универзитета, 2022.
- Џонић, Урош. „Библиографија радова Јована Томића“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. XII св. 2–3 (1932): 307–322.
- Џонић, Урош. „Библиографија радова Љубомира Стојановића“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* (1931): 277–289.
- Џонић, Урош. „Рад Јована Н. Томића у Народној библиотеци“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* Књ. XII, св. 2–3 (1932): 114–122.
- „Школа за стручне библиотекарe: Течај за особље разних књижница у Београду“. *Ново време*, 26. 10. 1943, 4.

Електронски извори

- Wikipedia. „Hermann Gerstner“. Posećen 26. 9. 2024.
https://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Gerstner.
- Devavari, Zoltan. „Ovo se dogodilo u Subotici: ljudske sudbine, tragedije - subotički Jevreji u Drugom svetskom ratu (1941–1944)“. Jevrejska digitalna biblioteka. Preuzeto 27. 12. 2024.
<https://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/bitstream/id/4854/DevavariOvoSeDogodiloUSDevavariOv.pdf>.
- Димитријевић, Милан С. „Историјски преглед рада Астрономске опсерваторије од оснивања до 2001. године“. Астрономска опсерваторија. Преузето 20. 12. 2024.
<https://www.aob.rs/sr/component/content/article/322-istorijski-pregled-rada-astronomske-opsevatorije-od-osnivana-do-2001-godine?catid=31&Itemid=177>.
- Друштво југословенских библиотекара 1931-40. „Документа“. Преузето 1. 7. 2023.
http://djb1931-40.rs/Dokumenta/izvestaj_uprave33.pdf.
- Друштво физичара Србије. „Сретен Шљивић“. Преузето 20. 12. 2024,
<http://www.dfs.rs/?strana=SretenSljivic>.
- Енциклопедија Српског народног позоришта. „Пешић, Миодраг М.“. Преузето 2. 7. 2024.
<https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=8607>.
- Енциклопедија Српског народног позоришта. „Суботић Каменко“. Преузето 26. 8. 2024.
<https://www.snp.org.rs/enciklopedija/?p=15986>.
- Informace pro knihovny. „History of Libraries in the CR“. Preuzeto 15. 7. 2023. https://ipk-en.nkp.cz/libraries-in-cr-and-their-organisation-library-statistics/05_History.htm.
- International Public Relation Association. „A new definition of public relations“. IPRA. Preuzeto 13. 11. 2022. <https://www.ipra.org/member-services/pr-definition/>.
- Istrapedia: Istarska internetska enciklopedija. „Krmpotić, Mario“. Preuzeto 24. 4. 2023,
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2695/krmptic-mario>.
- Kolaković, Aleksandra i Dejan Bursać. „Karnegi i Jugoslavija: Kako je građena Univerzitetska biblioteka u Beogradu“. Americano. Preuzeto 27. 3. 2024.
<https://americano.rs/karnegi-i-jugoslavija-kako-je-gradena-univerzitetska-biblioteka-u-beogradu/>.
- Лука Ђеловић-Требињац: остварење српског сна. „Задужбина Луке Ђеловића“. Преузето 8. 1. 2025. http://unilib.rs/lukacelovic/zaduzbina_luke_celovica/index.php.
- Народна библиотека Србије. „Управници“. Преузето 24. 9. 2023. <https://nb.rs/upravnici/>.
- Obrazi slovenskih pokrajin. „Glonar, Joža“. Preuzeto 20. 6. 2024.
<https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/en/oseba/glonar-joza/>.
- Српска академија наука и уметности. „Библиотека САНУ“. Преузето 28. 10. 2024,
<https://www.sanu.ac.rs/jedinice/biblioteka-sanu/>.

- Српско народно позориште. „Библиотека“. Преузето 2. 7. 2024.
<https://www.snp.org.rs/biblioteka/>.
- Hutterer, Herbert und Thomas Just. „Zur Geschichte des Reichsarchivs Wien 1938–1945“. Österreichisches Staatsarchiv. Преузето 1. 12. 2024.
https://www.oesta.gv.at/dam/jcr:d69a2e94-2fd0-4605-9d7b-8a447354d910/1703%20Archivwesen_Just%20Hutterer.pdf.
- Hrvatska enciklopedija. s. v. Francev, Franjo. Преузето 10. 10. 2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/fancev-franjo>.
- Hrvatski biografski leksikon. s. v. „Ilešić, Fran“. Преузето 15. 5. 2024.
<https://hbl.lzmk.hr/clanak/ilesic-fran>.

СПИСАК ПРИЛОГА

Прилог А: Распрострањеност (народних) књижница и читаоница и библиотека (1215) по срезовима и самоуправним градовима на територији Србије у 1930. години

Прилог Б: Пројекат Уредбе о јавним библиотекама 1942 – препис

Прилог В: Правила Градске књижнице у Смедереву

Прилог Г: Уредба о прегледу и забрани књига 1943

ПРИЛОГ А: Распрострањеност (народних) књижница и читаоница и библиотека (1215) по срезовима и самоуправним градовима на територији Србије у 1930. години

ВАРДАРСКА БАНОВИНА	
Назив среза	Број књижница и читаоница
Босиљградски	2
Власотиначки	8
Гњилански	5
Грачанички	10
Ђаковички	1
Јабланички	18
Лесковачки	8
Масурички	3
Неродимски	6
Подгорски	1
Подримски	2
Пољанички	7
Прешевски	7
Пчињски	6
Шарпланински	4
Укупно	88

ДРИНСКА БАНОВИНА	
Назив среза	Број књижница и читаоница
Вуковар (самоуправни град)	5
Сремска Митровица (самоуп. град)	3
Азбуковачки	5
Ариљски	3
Ваљевски	10
Вуковарски	15
Драгачевски	4
Зворнички	5
Златиборски	8
Јадрански	11
Колубарски	11
Љубићски	9
Мачвански	19
Митровачки	12
Подгорски	8
Пожешки	7
Посавски	14
Посавотамнавски	10
Поцерски	11
Рађевски	4
Рачански	3
Тамнавски	9
Трнавски	5
Ужички	7
Црногорски	2

Укупно	200
---------------	------------

ДУНАВСКА БАНОВИНА	
Назив среза	Број народних књижица и читаоница
Алибунарски	8
Апатински	10
Батински	12
Бачкопаланачки	17
Бачкотополски	13
Белоцрквански	11
Великобечкеречки	14
Великокикиндски	16
Врачарски	8
Вршачки	8
Грочански	5
Гружански	21
Дарђански	12
Жабалски	9
Земунски	10
Илочки	14
Иришки	11
Јасенички	9
Јаша Томић	14
Качерски	9
Ковачички	9
Ковински	8
Колубарски	11
Космајски	14
Крагујевачки	7
Кулски	12
Лепенички	10
Младеновачки	8
Моравски	6
Новобечејски	13
Новокањишки	13
Новосадски	20
Опленачки	7
Орашачки	9
Орашки	10
Оџачки	17
Панчевачки	10
Подунавски	15
Пожаревачки	13
Посавски	15
Рамски	10
Румски	18
Сенђански	10

Сомборски	10
Старобечејски	13
Старопазовачки	12
Таковски	3
Тителски	5

ДУНАВСКА БАНОВИНА	
Назив самоуправног града	Број народних књижница и читаоница
Нови Сад	2
Бела Црква	1
Велика Кикинда	3
Велики Бечкерек	1
Вршац	5
Сента	1
Сомбор	2
Сремски Карловци	2
Стара Кањижа	2
Суботица	10
Укупно са срезovima	568

УПРАВА ГРАДА БЕОГРАДА	
Назив самоуправног града	Број јавних књижница
Престолни град Београд	18
Град Земун	1
Град Панчево	3
Укупно	22

ЗЕТСКА БАНОВИНА	
Назив среза	Број књижница и читаоница
Дежевски	4
Милешевски	4
Митровачки	12
Моравички	8
Нововарошки	2
Пећи	4
Прибојски	3
Сјенички	1
Студенички	7
Штавички	2
Укупно	47

МОРАВСКА БАНОВИНА	
Назив среза	Бр. народних књижница и читаоница
Главни град Ниш	3
Алексиначки	4
Бањски	4
Белопаланачки	2
Белички	12
Бољевачки	11
Брзопаланачки	4
Вучитрнски	10
Голубачки	5
Деспотовачки	9
Добрички	8
Дренички	4
Жички	9
Жупски	3
Заглавски	15
Зајечарски	18
Звишки	1
Кључки	6
Копаонички	-
Косанички	4
Крајински	9
Лапски	1
Левачки	2
Лужнички	3
Млавски	11
Моравски	2
Неготински	20
Нишавски	12
Нишки	15
Параћински	6
Поречки	1
Прокупачки	15
Раванички	6
Ражањски	3
Расински	14
Ресавски	9
Сврљишки	2
Темнићи	8
Тимочки	8
Трстенички	1
Хомољски	2
Царибродски	8
Укупно	290

На основу уредбе М.с. Бр. 1118 од 16. септембра 1939 (Службене новине бр. 212. од 18 септембра 1939), Министарски савет прописује ову

УРЕДБУ О ЈАВНИМ БИБЛИОТЕКАМА

I Опште одредбе и врсте библиотека.

Чл. 1.

Јавне библиотеке се оснивају са задатком да помажу напредак просвете и науке у интересу српске народне и државне заједнице.

Чл. 2.

Јавне библиотеке су државне и општинске.

Чл. 3.

Јавне библиотеке стоје под надзором Министарства просвете.

Чл. 4.

Државне библиотеке су Народна библиотека у Београду са свима својим одељењима и Универзитетска библиотека у Београду.

Чл. 5.

Општинске библиотеке су градске и сеоске.

Општинска библиотека се мора основати у сваком граду и у сваком селу у року од две године од доношења ове Уредбе. Њу издржава она општина у којој се таква библиотека налази.

Чл. 6.

За све јавне библиотеке у земљи постојаће у Министарству просвете, у звању инспектора Министарства, као стручни саветник посебан референт, а за библиотеке у појединим окрузима постојаће посебни референт у окружном начелству.

Чл. 7.

Стручном организацијом заједничких библиотечких послова руководи библиотечки одбор. Сем референта за библиотеке при Министарству просвете, тај одбор сачињавају: управници Народне и Универзитетске библиотеке, управници других јавних библиотека и референти за библиотеке при окружним начелствима. Библиотечки одбор се састаје, по указаној потреби, на основу одлуке Министарства просвете, а под председништвом референта за библиотеке при Министарству просвете. Ради лакшег и бржег свршавања послова, библиотечки одбор се може поделити у секције. Правилник о раду тога одбора прописаће Министар просвете.

II Задатак библиотека.

¹⁰³³ УБСМ, документација за 1942. годину, бр. 263, 30. 2. 1942.

Чл.8.

Народна библиотека је главна национална библиотека, која има задатак: 1) да буде архив (музеј) свих споменика српске писмености и књижевности; 2) да служи свестраном научном проучавању српске земље и народа. У њој се налази средишњи каталог свих јавних библиотека, сем сеоских.

О уређењу и раду Народне библиотеке у Београду, као и о оснивању њених одељења у земљи, прописаће Министар просвете посебан Правилник.

Чл. 9.

Универзитетска библиотека је саставни део Универзитета. Њен главни задатак је да помаже неговање науке у свима њеним гранама и правцима.

Под стручним надзором Универзитетске библиотеке стоје библиотеке појединих факултета, семинара и института. Средишњи каталог свих тих библиотека налази се у Универзитетској библиотеци.

Универзитетска библиотека је приступачна, поред професора и слушалаца свих високих школа, и свима научним, књижевним и просветним радницима.

О уређењу и раду Универзитетске библиотеке у Београду као и библиотека појединих факултета, семинара и института, прописаће Министар просвете посебан правилник.

Чл. 10.

Општинске библиотеке прикупљају и што ширем читалачком кругу стављају на расположење дела са забавном, поучном и научном садржином у циљу умног, моралног и професионалног развитка свих народних редова.

Министар просвете ће прописати посебне правилнике о уређењу и раду општинских (градских и сеоских) библиотека.

Чл. 11.

Министар просвете решава које се књиге могу и морају налазити у сеоским библиотекама.

Чл. 12.

Она општинска библиотека која се налази у средишту округа дужна је да прикупља и чува све књиге и друге публикације које излазе у том округу, као и оне које се односе на прошлост и савремени живот у томе округу. За извршење тога задатка ове библиотеке добијају помоћ из свог окружног самоуправног буџета.

Чл. 13.

Јавне библиотеке набављају књиге и друге библиотечке предмете: куповином, поклонима и завештањима, заменом и добивањем обавезних примерака. О обавезном примерку прописаће Министарски савет посебну Уредбу.

III. Особље јавних библиотека.

Чл. 14.

Особље јавних библиотека су: управник, библиотекари, руковоаци, чиновнички приправници, званичници, стручни мајстори и служитељи.

Чл. 15.

Особље општинских библиотека су општински службеници.

Чл. 16.

Оним градовима који су толико сиромашни да нису у стању да издржавају посебно библиотечко особље држава даје ово особље, и то тако што Министарство просвете одређује месног учитеља, или наставника средње или стручне школе, а општина месног школског служитеља за рад у библиотеци дотичних општина уз њихову редовну дужност. Тај учитељ или наставник ће руководити општинском библиотеком као библиотекар, а школски служитељ као служитељ библиотеке.

У сеоским библиотекама је месни учитељ уједно и библиотекар; њега за ту службу одређује министар просвете. Служитеља библиотеке одређује општина од школских служитеља.

Чл. 17.

Где год постоји случај из члана 16 ове Уредбе, дотичне општине могу да награђују труд ових наставника, учитеља и служитеља ако за то имају могућности.

Чл. 18.

Особље државних и оних градских библиотека на које се односи чл. 16 ове Уредбе поставља се стечајем. За управника државне библиотеке расписује стечај надлежна општина; она га бира и поставља. За остале [...]

[нечитко...]

која тај избор прима и лице поставља или избор одбија и наређује обнављање стечаја.

Чл. 19.

За управника државне библиотеке може се поставити оно лице које има факултетску спрему са докторатом филозофије, које се истакло својим објављеним научним радовима и које поред стручне библиотекарске спреме, има најмање пет година практичног библиотекарског рада као библиотекар државних библиотека, или као управник општинских библиотека, или као референт за библиотеке при Министарству просвете, а најмање 15 година државне или самоуправне службе. Управник државних библиотека напредују од IV положајне групе 1 степена до II положајне групе 2 степена.

Чл. 20.

За библиотекаре државних библиотека могу се постављати она лица која имају факултетску спрему са докторатом филозофије и која поред стручне библиотекарске спреме имају 3 године приправничке службе у библиотеци и положени државни стручни испит.

Библиотекари државних библиотека напредују од VII положајне групе до III положајне групе 2 степена.

Чл. 21.

Управници и библиотекари државних библиотека могу имати стручно-научни додатак, и то управници 20, а библиотекари 15% од својих редовних принадлежности. Овај додатак одобрава Министар просвете.

Чл. 22.

За руковоаце државних библиотека могу се постављати она лица која имају потпуну средњу или стручну школу, стручну библиотекарску спрему, и 3 године приправничке службе у државној библиотеци с положеним државним испитом.

Руковаоци државних библиотека напредују од IX до V положајне групе.

[недостаје Чл. 23]

Чл. 24.

Управника могу имати само оне јавне библиотеке које имају преко 50.000 свезака. У мањим библиотекама врши дужност управника најстарији по чиновничком рангу библиотекар.

Чл. 25.

Министарство просвете организоваће стручну наставу за библиотечко особље. После 5 година од доношења ове Уредбе нико неће моћи да буде постављен без стручне библиотекарске спреме за службеника државне или самоуправне библиотеке нити за референта за јавне библиотеке при министарству просвете, односно окружном начелству.

Чл. 26.

Управник библиотеке руководи само пословима библиотеке, стара се да библиотека у границама одређених јој средстава изврши законом прописани јој задатак и одговара за правилну употребу тих средстава.

Библиотекари рукују појединим одељцима у библиотеци, они израђују каталоге и састављају библиографију, најстарији по рангу библиотекар замењује управника, када је овај отсутан или спречен да врши своју дужност.

Руковаоци су помоћно стручно особље за рад у магацинима, при давању и примању књига, и за надзор у читаоницама и при сличним пословима; у случају потребе они помажу библиотекарима у њиховим пословима.

Делокруг и врсту рада осталом особљу одређује управник библиотеке по потреби службе.

Чл. 27.

Изузетно од члана 70 Закона о чиновницима од 31. марта, у државним библиотекама муж и жена могу бити у непосредном службеном односу старешине подручнога.

Чл. 28.

Принадлежности и плате управника и осталог особља општинских библиотека, са изузетком оних библиотека на које се односи чл. 16 ове Уредбе, одређују надлежне самоуправне власти водећи строго рачуна да по квалификацијама и висини плате буде изједначено са особљем државних библиотека.

IV. Прелазна наређења

Чл. 29.

Народна библиотека у Крагујевцу и Народна библиотека у Нишу постају општинске библиотеке. Из њихових збирака књига, часописа, новина и других библиотечких предмета, узмеће Народна библиотека у Београду све што је потребно за њену обнову.

Чл. 30

Државне библиотеке које по овом Закону не остају државне већ се преносе у надлежност самоуправних власти, остају на државном буџету за годину дана од доношења ове Уредбе, с тим да се до тога рока има припремити све што је потребно за њихову предају самоуправама, које ће у својим буџетима предвиђати суме потребне за издржавање и функционисање библиотека.

Чл. 31.

За 5 година од дана ступања на снагу ове Уредбе, изузетно од њеног 19. члана, за управника државне и општинске библиотеке могу се постављати и она лица која немају стручну библиотечку спрему.

Чл. 32.

Библиотекар Народне библиотеке у Београду, који се на дан ступања на снагу ове Уредбе затекао као вршилац дужности управника библиотеке, остаје и даље вршилац дужности управника са положајном групом у којој се затекао и задржава сва права из чл. 1 ст. 3 Одлуке Савета комесара бр. 950/І од 13. јуна 1941.

Чл. 33.

Библиотекари Народних библиотека у Београду и књижничари Универзитетских библиотека у Београду остају на својим местима са звањима библиотекара државних библиотека и са положајним групама у којима су се затекли на дан ступања на снагу ове Уредбе.

Чл. 34.

Руковаоци Народне библиотеке у Београду остају на својим местима са звањем руковаоца државних библиотека и са положајним групама у којима су се затекли на дан ступања на снагу ове Уредбе.

Чл. 35.

Ова уредба ступа на снагу кад се обнародује у „Службеним новинама“. Тада престају важити сви досадашњи законски прописи који се противе садржају ове Уредбе.

ДАС ГЗ. 772

ПРАВИЛА ГРАДСКЕ КЊИЖНИЦЕ У СМЕДЕРЕВУ

I. ИМЊЕ

Чл. 1. У Смедереву се оснива једна јавна књижница под именом Градска књижница у Смедереву.

Чл. 2. Књижница има свој округли печат и штампил с насловом градска књижница у Смедереву, основана 1942 године.

Чл. 3. Књижница је својина Општине града Смедерева.

II. ЗАДАТАК

Чл. 4. Задатак је књижнице:

1/ да скупљањем и ширењем књига помаже напредак просвете у интересу српске народне заједнице,

2/ да се постара до крајњих могућности да набави сваку књигу која говори о Смедереву и околини ма у коме погледу и ма на коме језику,

3/ да комплетира по могућству збирку листова и часописа који су излазили или сада излазе у Смедереву и околини,

4/ да набавља и чува слике и фотографије које се тичу Смедерева и околине,

5/ да прибавља и чува писана или штампана документа која се тичу Смедерева и околине, као: прокламације, објаве, наредбе војних и цивилних власти, плакате, посмртне листе, летке и т.д.,

6/ да прибавља и чува рукописе и писма знатнијих јавних радника, нарочито оних из Смедерева и околине,

7/ да прима на руковање засвагда или на ограничено-време књижнице приватних лица или јавних установа, ако би та лица или те установе уступили своје књижнице на јавну употребу, с тим да дотична лица сачувају право својине а да тај део носи име сопственика-дародавца,

8/ да даје књиге публици на читање у просторијама књижнице, уз потребну кауцију, код куће,

9/ да приређује изложбе књига, књижевна посла, предавања, књижничарске тецајеве и друге приредбе којима је циљ да шире љубав према књизи у народу.

III. СРЗДСТВА

Чл. 5. За вршење задатака из чл. 4 средства су ова:

1/ помоћ државна и самоуправни,

2/ добровољни прилози у новцу, књигама, сликама и другим документима,

./.

- 3/ поклони и завештања,
- 4/ приходи од накнада за упропаћене књиге (види чл. 12/),
- 5/ помоћ Министарства просвете у књигама и листовима,
- 6/ помоћ Комесаријата за обнову Смедерева, односно Градског поглаварства у Смедереву, која ће се у годишњем буџету предвидети а издржавати књижице.

IV. ЧЛАНОВИ

Чл. 6. У вези чл. 5 тач. 2 и 3 Књижица може имати још и ове чланове:

- 1) утемељаче,
- 2/ добротворе,
- 3/ почасне.

Утемељачи су они који књижици поклоне једном за свагда било у књигама или новцу или у документима у вредности 10.000.- динара.

Добротвори су они који књижици поклоне једном за свагда било у књигама или новцу или у документима у вредности 20.000.- динара.

Почасни су они које именује Изванредни Комесар односно Градско поглаварство а за нарочито стечене заслуге за Књижицу.

Слике утемељача, добротвора и почасних чланова биће истакнуте у читаоници Књижице на видном месту, ако ове буду добијене.

V. ПОСЕТИОЦИ

Чл. 7. Приступ у читаоницу Градске књижице слободан је свакоме у одређене дане и часове и у границама ових правила.

Чл. 8. Посетиоцима који би својом лармом или непристојношћу сметали другим посетиоцима у читању биће ускраћен даљи приступ у читаоници.

Чл. 9. Читање у самој Књижици је бесплатно.

Чл. 10. Ко жели да носи књигу кући на читање мора полжити кауцију у износу од најмање двоструке цене пијачне вредности књиге коју носи. Пијачну вредност одређиваће књижничар.

Чл. 11. Књига се може код куће задржати највише 15 дана.

Чл. 12. Ако читалац узету књигу упропасти или оштети, мора у року од 10 дана набавити другу или платити двоструки износ пијачне цене оштећене књиге.

VI. ОРГАНИ

Чл. 13. Органи су Градске књижице:

- 1/ књижничар,
1. писар,
1. служитељ.

Чл. 14. Ако ови органи нису упућени на рад у књижицу из каквог другог надлежства, онда ће их постављати Комесар за обнову Смедерева, односно Претседник Градског поглаварства, и одређивати им плату

у општинском буџету.

Чл.15. Књижничар мора бити лице са факултетском спремом а дужности су му:

- 1/ да претставља Књижницу пред властима и другим установама,
- 2/ да под законском одговорношћу управља књижницом и стара се о њеном напретку,
- 3/ да одлучује о набавци књига, часописа и др. у границама одобрених кредита,
- 4/ да се стара о уредном вођењу инвентара, каталога и других материјалних књига,
- 5/ да издаје наређења о унутрашњем реду и раду у књижници,
- 6/ да припрема предлог буџета на наредну годину и подноси га Комесаријату за обнову односно Градском поглаварству,
- 7/ да одржава везу с другим књижницама у земљи евентуално и на страни, и од њих набавља њихове каталоге,
- 8/ да даје савете и упутства читаоцима у погледу избора књига и о томе како треба читати.

Чл.16. Књижничар има свој Саветодавни одбор од 5 чланова које поставља Комесар за обнову односно Председник Градског поглаварства по саслушању књижничара.

Саветодавни одбор даје књижничару своје мишљење у погледу набавке књига и задатака књижнице.

Чл.17. Писар мора бити лице са свршеном средњом школом и вишим течајним испитом. Дужност му је:

- 1/ да рукује књижницом по упутствима и под надзором књижничара,
- 2/ да издаје посетиоцима књиге на читање по прописаним формуларима,
- 3/ да помаже књижничару у свима званичним пословима у случају потребе.

Чл.18. Служитељ, поред редовних дужности које има сваки служитељ у државном надлештву, дужан је помагати у издавању књига посетиоцима и у дежурању у читаоници за време рада, у случају да књижничар или писар нису ту. Служитељ мора бити добро писмен.

VII. ЗАКЉУЧАК

Чл.19. Да би Градска књижница у Смедереву могла вршити свој задатак из чл.4 и 5, дужна су сва надлештва у Смедереву да јој шаљу по један примерак својих расписа, циркулара, јавних објава и томе слично. Тако исто и све штампарије у Смедереву дужне су да јој шаљу по један примерак свију својих штампаних објава, плаката, посмртних

листе, новина, часописа, књига, брошура и т. д.

Чл. 20. Градска књижница у Смедереву стоји под врховним надзором Министра просвете.

Чл. 21. Књижница шаље Комесаријату за обнову односно Градском поглаварству годишњи извештај о своме раду, који се износи пред Градско веће. С том тога Књижница мора да шаље и Министарству просвете свој годишњи извештај о раду и стању, из кога треба да се види:

- 1/ колико има књига и часописа,
- 2/ колико је било читалаца,
- 3/ колико је било издавања на читање,
- 4/ колико је било предавања и приредаба,
- 5/ који су били приходи и расходи,
- 6/ где је смештена и колико има просторија.

Годишњи извештај доставља се Министарству просвете Одељењу за народно просвећивање најдаље до конца фебруара.

Чл. 22. Ова правила ступају на снагу кад их Изванредни комесар за обнову Смедерева као пуномоћник Министарског савета одобри.

Чл. 23. У случају затварања Градске књижнице у Смедереву њена имовина предаће се Градском поглаварству на чување до поновног отварања Градске књижнице.

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР
ЗА ОБНОВУ СМЕДЕРЕВА
Број 2481
1871 194. год.
У СМЕДЕРЕВУ

673 773 3

На основу чл.1 Уредбе о изменама постојећих прописа и доношењу нових МС бр.1118 од 16 септембра 1939 године, Министарски савет на предлог министра просвете и вера прописује

УРЕДБУ О ПРЕГЛЕДУ И ЗАБРАНИ КЊИГА

Члан 1

1) Овлашћује се министар просвете и вера да у циљу заштите националног духа подвргне прегледу уџбенике, помоћне књиге, научна и књижевна дела итд., која су објављена или буду објављена а која могу неповољно утицати на национално и морално васпитање српске омладине и народа.

2) Министар просвете и вера ће такве књиге предложити Министарском савету да буду стављене ван промета, који о томе доноси своје решење. Решење о забрани књига Министарски савет доставља министру унутрашњих послова на извршење. Окружни начелници и управник града Београда врше заплену забрањених књига.

3) Против решења Министарског савета нема места правном леку.

Члан 2

1) Преглед из претходног члана обављаће комисија од пет чланова коју именује министар просвете и вера, чија су два члана претставници министра унутрашњих послова.

2) Комисија ће по потреби давати стручњацима књиге на преглед и мишљење, и њихов извештај и мишљење служиће као основ за одлуку комисије.

3) Члановима комисије, њеним референтима и особљу комисије министар просвете и вера може одредити награде које ће се исплаћивати из Просветног фонда. Уколико се ови издаци не могу покрити из Просветног фонда, овлашћује се министар просвете и вера да их исплати из буџетских уштеда.

Члан 3

Министарство просвете и вера и Министарство унутрашњих послова водиће списак забрањених књига. По један примерак забрањене књиге достављаће министарство просвете и вера Министарству унутрашњих послова ради употребе а Народној библиотеци у Београду у три примерка ради чувања.

Члан 4

Забрањује се продаја и стављање у промет уопште књига стављених ван промета на основу чл.1 Уредбе.

Члан 5

1) Сваки издавач, односно његов наследник или правни последни дужан је, кад то нареди министар просвете и вера, да у одређеном року достави Министарству просвете и вера потписан списак свих својих издања са назнаком године издања, цене и броја књига на стоваришту и у продаји. То су дужни учинити и сви комисионари, књижари, антиквари и други продавци књига.

2) Ова обавеза односи се и на писца, ако је он уједно и издавач, односно на његове наследнике и правне последнике.

Члан 6

Сви издавачи и друга лица побројана у чл.5 ове Уредбе дужна су на захтев министра просвете и вера, у року који им он одреди, предати Министарству просвете и вера, без икакве накнаде, по два примерка

књиге свога издања уколико се она не налази у јавним београдским библиотекама, а сумњива је с обзиром на чл.1 ст.1 ове Уредбе.

Члан 7

1) Сви књижари и лица побројана у чл.5 ове Уредбе, као и службене, школске и јавне књижнице и читаонице, после донетог решења Министарског савета, престају бити власници забраниених књига и дужни су предати их, преко државних месних полицијских, односно преко општинских управних власти надлежном окружном начелнику, односно управнику града Београда, у року који ови буду одредили.

2) Окружни начелници, односно управник града Београда, предаће ове књиге, са списком у коме ће се означити ранији власник, писац и наслов књиге као и број примерака сваке заплевене књиге, Министарству просвете и вера ради продаје овлашћеним прерађивачима старе хартије. Тако добивени новац предаће Министарство просвете и вера лицима, односно установама, од којих су књиге одузете, ако то та лица или установе затраже, и то само за оне од којих је заплевено више од десет комада од једнога власника а у тежини најмање од десет килограма.

Члан 8

1) Забраниене књиге неће се одузимати од Народне библиотеке у Београду и од Универзитетске библиотеке.

2) Ове књижнице су дужне да одвоје забраниене књиге и да за њих уреде посебно склониште. Ове књиге се не смеју давати за јавну употребу.

3) Коришћење овим књигама за научне сврхе прописаће министар просвете и вера својом наредбом.

Члан 9

1) Библиотека Општине града Београда, Народна библиотека у Крагујевцу, Народна библиотека у Нишу, Шабацка народна читаоница у Шапцу и Градска књижница у Смедереву предаће забраниене књиге Народној библиотеци у Београду, која ће их посебно чувати.

2) Библиотеке факултета, универзитетских семинара и осталих универзитетских и научних установа предаће забраниене књиге Универзитској библиотеци у Београду, која ће их такође посебно чувати.

Члан 10

1) Ко продаје или уопште ставља у промет књиге које су на основу чл.1 ове Уредбе стављене ван промета или ко се огреши о чл. 5 и 6 ове Уредбе и на захтев министра просвете и вера не достави тражене спискове или пак не достави књиге својих издања казниће се новчаном казном до 6.000.- динара, затвором до 30 дана и принудним радом до 12 месеци или једном од ових казни. Надлежна државна месна полицијска власт, а где ове нема општа управна власт првог степена комисијски ће пописати забраниене, односно затражене, књиге па ће их без накнаде одузети и доставити Министарству просвете и вера.

2) Истом казном казниће се књижари и лица побројана у чл.5 ове Уредбе, као и одговорна лица за послове из чл.7 наведених устанаова, која у одређеном року не буду предала забраниене књиге надлежним државним месним полицијским властима, а где ових нема општим управним властима првог степена. Ове ће власти извршити попис, одузимање, пренос и предају забраниених књига надлежним окружним начелницима, односно управнику града Београда а све о трошку одговорних лица.

Члан 11

1) За извиђање и пресуђење кривица по овој Уредби надлежне су државне месне полицијске власти, а где ових нема опште управне влас

првог степена.

2) Рок за жалбу против пресуда донетих по прописима ове Уредбе је три дана.

3) Против одлуке окружног начелника, односно управника града Београда, нема места правном леку.

Члан 12

1) Све новчане казне, изречене по прописима ове Уредбе, изричу се корист Просветног фонда Министарства просвете и вера, којим рукује министар просвете и вера и који служи за покриће трошкова око извршења ове Уредбе.

2) Казна принудног рада из чл.10 ове Уредбе извршује се по прописима Правилника о издржавању казне принудног рада за кривице из чл.1 Уредбе о обавезном раду и ограничењу слободе упуслена, као и наредба издајих на основу истог члана III бр.1630 од 4 фебруара 1943 године.

Члан 13

Упутства и потребне наредбе за извршење ове Уредбе даваће министар унутрашњих послова.

Члан 14

Ова Уредба ступа на снагу даном обнародовања у Службеним новинама, којим даном престаје да важи Уредба о прегледу књига МС бр.3421 од 2 септембра 1942 године, Правилник о извршењу Уредбе о прегледу књига I бр.21049 од 7 децембра 1942 године, Законско тумачење I бр.21768 од 17 децембра 1942 године као и сви остали законски прописи који су јој противни.

Претседник Министарског савета,

Министар правде,

Министар грађевина,

Министар просвете и вера,

Министар пошта, телеграфа и телефона,

Министар саобраћаја,

Министар финансија,

Министар унутрашњих послова,

Министар народне привреде,

Министар пољопривреде и исхране,

Министар социјалне политике и народног здравља

1434
1 октобра 1943

Milovan Veqib
Stojanovic
M. Zlatkovic
Stojanovic
K. T. Vukobratovic
Stojanovic
Stojanovic
Stojanovic
Stojanovic
Stojanovic
Stojanovic

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Анђела Стошић (Сурдулица, 1993) је основну школу и гимназију похађала у Владичином Хану. Модул Библиотекарство и информатика у оквиру студијског програма Језик, књижевност, култура на Филолошком факултету у Београду уписала је 2012. године. Основне академске студије завршила је 2016. са просечном оценом 9,18 и као добитница *Похвале за изузетан успех постигнут у току студија*.

Мастер рад под насловом *Развој и коришћење дигиталних колекција на примеру Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис“ у Чачку, Библиотеке града Београда и Народне библиотеке „Стеван Сремац“ у Нишу*, А. Стошић је одбранила 10. јула 2018. године пред проф. др Горданом Стокић Симончић, ментором, и доц. др Милошем Утвићем, чиме је завршила мастер академске студије са просечном оценом 10 и стекла звање мастер професор језика и књижевности.

Докторске студије започела је 2018. на Филолошком факултету, на модулу Култура. Све предвиђене испите положила је са оценом 10.

На Филолошком факултету у Београду је 20. марта 2017. засновала је радни однос као сарадник у настави за предмете Историја књиге и библиотека 1 и 2. Од 3. јула 2019. године налази се у звању асистента. Поред Историје књиге и библиотека ангажована је и на другим предметима на основним (Књига и библиотеке код Срба 1 и 2, Компаративно библиотекарство, Процеси управљања у библиотекама, Односи библиотека с јавношћу, Информациони формати) и мастер студијама (Методологија истраживања у информационим наукама, Библиотека кроз време, Менаџмент библиотека и информационих центара, Информациони формати: од глиненых таблица до друштвених мрежа)

Истраживањем и писањем радова у области библиотекарства почела је да се бави за време мастер студија. Учествује као излагач на националним и међународним научним скуповима. До сада је, самостално или у коауторству, објавила више од десет научних радова у домаћим научним часописима, зборницима националног и међународног карактера, као и један у тематској монографији националног значаја. Чланица је редакције научног часописа за теорију и праксу библиотекарства *Читалиште*, од броја 45. Говори и пише на енглеском језику. Служи се руским и шпанским језиком на средњем нивоу, а норвешким и француским на почетном. Чланица је Библиотекарског друштва Србије.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Анђела Стошић

Број досијеа 18069 1А

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Односи Библиотека с јавношћу у Србији
од 1919. до 1945. године

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

у Београду, 31.1.2025.

Анђела Стошић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Анђела Стошић

Број досијеа 18069/А

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада Односи Библиотека с јавношћу у Србији од 1919. до 1945.

Ментор Др Гордана Стокић Симончић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

у Београду, 31. 1. 2025.

Анђела Стошић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Односи Библиотека с јавношћу у Србији од 1919.
до 1945. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 31. 1. 2025.

Antena Kovac